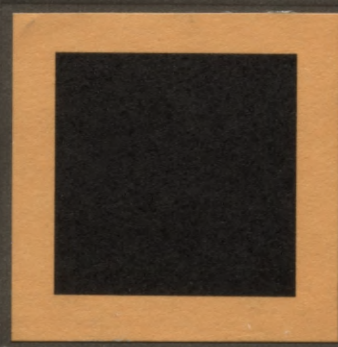
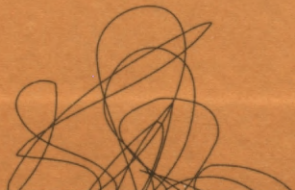
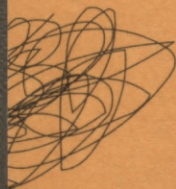
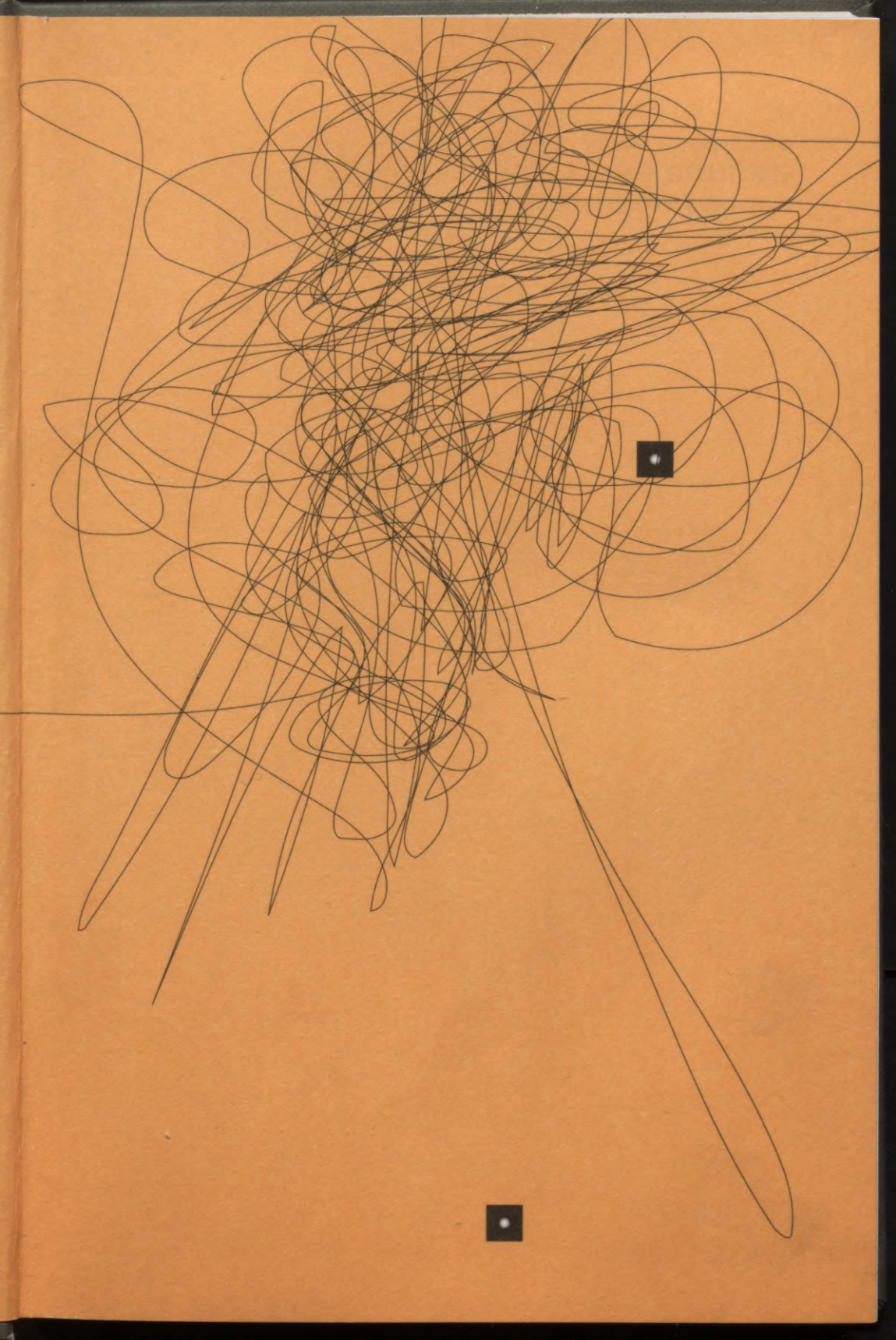

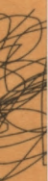
TRĒJĀDĀS
SAULES

HRONOĻOGISKĀ
SAULE

VAIPIA VĪĶE-FREIBERGA
TRĒJĀDAS SAULES
HRONOLOĢISKĀ SAULE

MEMORANDUM FOR THE RECORD
DATE: 1954-10-15
SUBJECT: [Illegible]

99-4
50

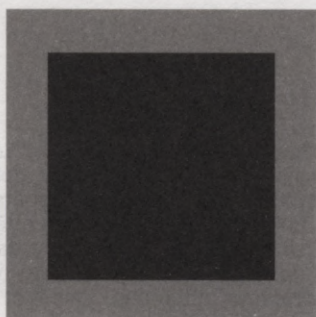
Latvijas Nacionālā
bibliotēka

UKR 83.0 (+120) 208.8 (+120)
VI 282

8F

ВАЛНА ВИЖЕ-ФРЕЙБЕРГА

ТРЕЈАДА
САУЛЕС

ХРОНОЛОГИСКĀ
САУЛЕС

1999

UDK 82.0 (=174): 398.8 (=174)
Vi 382

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

99-4.520
0304055389

Vaira Viķe-Freiberga. Trejādas saules. Hronoloģiskā saule.
Vaira Viķis-Freibergs. The Threefold Sun. The Chronological Sun.

Šīs grāmatas izdošanu atbalstījis
Kultūrkapitāla fonds.

"Trejādas saules" ir pazīstamās folkloras pētnieces, Latvijas un Kanādas Zinātņu akadēmijas locekles, psiholoģijas doktores Vairas Viķes-Freibergas daudzu gadu darba rezultāts. Tā vērienīgumu un dziļumu folkloras pētnieki un cienītāji jau iepazinuši no grāmatām "Dzintara kalnā" un "Saules dainas". Trilōģija "Trejādas saules" vainago līdzšinējos Vairas Viķes-Freibergas latviešu tautasdziesmu pētījumus, sniedzot plašu saules dainās balstītu tēmu un motīvu analīzi.

"Trejādu sauļu" pirmais sējums "Kosmoloģiskā saule" aplūko kosmoloģiskās un maģiskās saules dainas. Otrais sējums "Hronoloģiskā saule" veltīts saules kā debesu pulksteņa izpētei — tajā izsekots tautasdziesmās atveidotajam saules kustības mazajam (diennakts) un lielajam (gada) ciklam, kas savukārt nozīmē ielūkošanos saules dainu un kalendāra, kā arī saules dainu un saulgriežu svētku attiecībās.

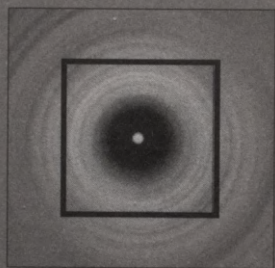
Mākslinieks **Ilmārs Blumbergs**

ISBN 9984—505—52—9

© Vaira Viķe-Freiberga
© Ilmārs Blumbergs, 1999

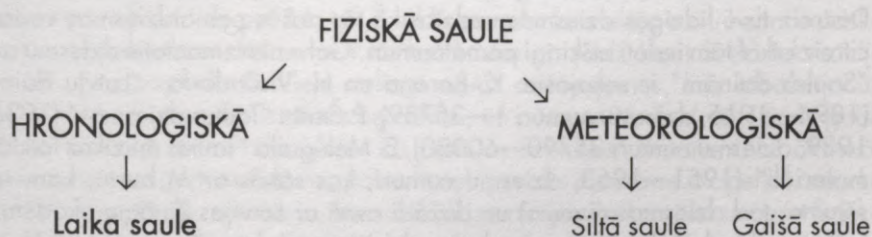
Šī grāmata pateicībā veltīta manam papam
Edgaram Vilhelmam Hermanovičam

IEVADS

No gandrīz 4000 Saules dainām aptuveni 2500 atsaucas uz fizisko sauli kā debesu spīdekli, kas tātad ir visbiežāk apdziedātā starp "Trejādām saulēm" — kosmoloģisko, fizisko un mitoloģisko sauli. Šis Joti bagātīgais dziesmu klāsts veido ārkārtīgi sarežģītu tematisko motīvu sazarojumu, kur katru dziesmu iespējams sagrupēt kopā ar vairākām citām, tā veidojot radniecīgu dziesmu cerus. Tematiskie ceri savukārt veido daudzdimensionālu dažāda veida savstarpēju attiecību tīklu un pie tam nereti savā saturā pārsedzas viens ar otru. Mēģināt šādu daudzdimensionālu režģi reducēt uz lineāru, divdimensionālu stāstījumu ir bijis ārkārtīgi smags un grūts darbs, jo Joti daudzas dziesmas pēc satura iederas vairākos ceros uzreiz. Par katru vienu atsevišķu dziesmu ir tātad bijis jāizšķiras — kur būtu tai īstā vieta, resp., kurā vietā tās saturs vislabāk papildinātu citu, tās radniecīgu veidoto kopainu vai vēstījumu?

Sekojojot tai pašai metodei, kas jau tikusi pielietota, strādājot ar "Kosmoloģiskās saules" dziesmām, visas fiziskās saules dziesmas vispirms aptuveni sadalītas pa trīs galveniem konceptuāliem satura apcirkņiem: 1) saule kā debesu pulkstenis, 2) siltā saule un 3) gaišā saule. Ņemot vērā ārkārtīgi lielo tematisko motīvu skaitu katrā no šiem galveniem iedalījumiem, praktisku apsvērumu dēļ viss fiziskās saules materiāls bija jāsadala pa diviem atsevišķiem sējumiem. No tiem tagad lasītāju priekšā kā pirmās stājas "Hronoloģiskās saules" jeb saules kā debesu pulksteņa dziesmas. Tām vēlāk sekos "Meteoroloģiskās saules" sējums, kur apvienotas būs siltās un gaišās saules dziesmas. Vispārējo fiziskās saules dziesmu klasifikāciju tātad varētu ilustrēt ar sekojošo shēmu:

Saule savā hronoloģiskā aspektā ir parādība, kas cikliski atkārtojas un kuras dienišķie lēkti un rieti savā regularitātē atbilst kosmiskam laika mērīšanas instrumentam, — tie ir tikpat kā kāda kosmiskā pulksteņa atsevišķie tikšķieni. Periodiskā dienas un nakts izmaiņa ar savu raksturīgo pretstatu starp gaismu un tumsu veido saules šķietamās kustības mazo ciklu, kamēr saules lielais cikls gada gaitā saistās ar gadskārtas maiņām gan dabā, gan lauku darbos. Katra dienišķā cikla ietvaros saules relatīvā pozīcija debesu jumā palīdz tuvāk situēt doto laika brīdi — to, kas atbilstu modernām pulksteņu stundām. Gadskārtējā cikla radītās

pārmaiņas dienas un nakts garumā, līdz ar saules lēkta un rieta vietu pakāpenisko pārvietošanos pie apvāršņa cilpas, savukārt palīdz noteikt gada laiku un datumu. Tā kā saules lielā cikla galvenos astrālos pieturas punktus — abus saulgriežus un abus saulstāvjus — daudzas tautas atzīmē ar tiem vairāk vai mazāk tuvu atbilstošām gadskārtas svinamām dienām, arī gadskārtas svētki savā dziļākā būtībā ir saistīti ar sauli tās hronoloģiskā izpausmē.

Izejot no šīm vispārējām konceptuālām vadlīnijām, katras šī sējuma nodaļas ietvaros dziesmas ir sagrupētas pa radniecīgām tēmām, un tēmas savitas pēc iespējas sakarīgā un skaidri pārskatāmā secībā. Visur, kur tas bija iespējams, dziesmas, kas satur tās pašas formuliski atkārtotās rindas vai divrindas, ir sagrupētas kopā, tā daudz ko netieši atklājot arī par mutvārdu literatūras struktūru un radīšanas principiem. Kaut ideāli katra dziesma uz skatuves drīkstētu uzņemt tikai vienu vienīgu reizi, darba gaitā atklājas, ka dažu labu dziesmu skaidrības un sakarības labad būtu nepieciešams citēt vairāk nekā vienā vien kontekstā. Tas tad arī pa laikam ticis darīts, katru reizi tomēr ar apdomu — no liekas atkārtotāšanās pēc iespējas izvairīties. Šai sējumā varbūt vairāk nekā iepriekšējā uzmanība tikusi pievērsta dziesmu poētikai un izteiksmes spēkam, biežāk izsakot piezīmes par dziesmu lielāku vai mazāku literāro vērtību — protams, autore acīs.

Skaitļi, kas norāda dziesmu skaitu jebkurā tematiskā dziesmu nogrupējumā, attiecas tikai uz "Saules dainu" masīvā pārņemtām dziesmām (Viķe-Freiberga un Freibergs, 1991). Tajos nav iekļauti daudzi no K. Barona "Latvju dainās" uzdotajiem variantiem un ļoti maz no sīkvariantiem, kas daudzos gadījumos norādītos skaitļus krietni vien palielinātu. Tomēr bieži gandrīz tā pati dziesma dažādos krājumos ievietota zem cita numura, tā ka īsti atšķirīgo dziesmu skaits būtībā ir vēl mazāks par šeit uzskaitīto "atsevišķo" dziesmu skaitu. Tas vairākkārt būs redzams tekstā, salīdzinot divas vienu otrai blakus nodrukātas dziesmas. Dažreiz tuvu līdzīgas dziesmas uzdotas kā tās pašas pamatdziesmas varianti, citreiz atkal tām iedoti atšķirīgi pamatnumuri. Galvenie izmantotie dziesmu avoti "Saules dainām" ir sekojošie: K. Barona un H. Visendorfa "Latvju dainas" (1894—1915, dziesmu numuri 1—35789), P. Šmita "Tautas dziesmas" (1936—1939, dziesmu numuri 35790—60080), E. Melngaiļa "Tautas mūzikas folkloras materiāli" (1951—1953, dziesmu numuri, kas sākas ar M burtu, kam seko sējuma, tad dziesmas numurs) un dažādi avoti ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Folkloras fondos glabātiem pierakstiem (visi numuri, kas sākas ar burtu F).

Iekavās aiz katras dziesmas identifikācijas numura ir norādīts attiecīgā pieraksta ģeogrāfiskais kods. Tā man šķiet ļoti svarīga informācija par katru dziesmu, kas palīdz saziņēt tādas satura tēmas, kam piemīt izteikts reģionālisms, pretstatā citām, kas ir plaši izplatītas pa visu Latviju. Tie numuri, kas pašā tekstā rakstīti iekavās, atsaucas uz tuvu līdzīgām dziesmām par to pašu tēmu, motīvu vai izteiksmes formulu. Tiem atbilstošās dziesmas iespējams atrast vai nu ar Imanta Freiberga "Saules dainu indeksa" palīdzību, vai arī tiešā ceļā no "Saules dainu" masīva, kas ir pieejams uz personīgo datoru disketēm. Lasot šo grāmatu, lasītājs ātri vien iemācīsies ar acīm pārļēkt šiem numuriem pāri, toties tie paliks kā

potenciāli noderīgi tiem, kas vēlētos sameklēt visus pierakstus, kas runā par kādu jautājumu.

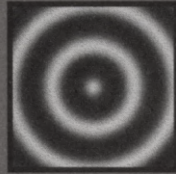
Lielo Saules dainu projektu uzsākot, doma par fiziskās saules dziesmu izdalīšanu atsevišķi šķita stipri riskanta — vai šīs dziesmas spēš piesaistīt lasītāja uzmanību pašas par sevi, savā it kā tik Joti tiešā un ikdienišķā vienkāršībā? Par šīm dziesmām — pretstatā mitoloģiskās saules dziesmām — Joti maz līdz šim ir rakstīts un tās ir maz pēfītas, tādēļ palikušas tādā kā bārenišu lomā. Vai par tām vispār būtu tik daudz ko sacīt? Laika mērīšanas jēdzieni, par kuriem runāsim šīs grāmatas lapaspusēs, tik tiešām skar tādus pilnīgi ikdienišķus un praktiskus jautājumus kā ritā celšanos un vakarā gulšanos, kas pašas par sevi varbūt ir visai banālas lietas. Tomēr te jāatceras, ka arī tautas dzeja pāri par visu ir un paliek dzeja, kam saturs ir tikai viena no vairākām būtiskām sastāvdaļām. Bez tam, arī laika izpratne — gluži kā viss cits dainās — neizbēgami nes sevī atskaņas no vispārējā pasaules uzskata, kura ietvaros tā tikusi pieņemta un pielietota. Tā pati gara pasaule, kas radījusi mitoloģiskās dainas, senos laikos pavadīja un iespaidoja ikkatru praktiskās ikdienas dzīves pārdzīvojumu. Tas ir arhaiskais pasaules skatījums, kur visa daba ir dievišķā gara caurstrāvota, un tas sasauca arī ar vairāku izcilu mūsu gadsimta domātāju viedokli. Ļoti radniecīga tam, piemēram, ir jezuīta tēva Teijāra de Šardēna ķecerīgā mistiskā atklāsme par visu mūsu planētu kā vienu vienīgu Svēto hostiju jeb dievmaizīti. Šai senajā pasaules uztverē valda pilnīga atbilstība un līdzsvars dabas un cilvēku (*cosmos* un *anthropos*) starpā, tā sekojot hermētiskajam formulējumam — kā augšā, tā lejā.

Senā laika plūsmas izpratne, kas saistās ar sauli kā debesu pulksteni, protams, sakņojas pirmszinātniskā ģeocentrismā, kur naivam novērotājam izskatās, ka saule ir tā, kas pārvietojas attiecībā uz nekustīgo zemi. Šis sensenais viedoklis valdīja pār cilvēci līdz pat 16. gs., kad Koperniks formulēja savu heliocentrisko teoriju, apgalvodams, ka zeme ir tā, kas kustas ap sauli. Kaut Svētā Inkvizīcija vēl 17. gs piespieda Galileju noliegt savus novērojumus, kas atbalstīja un apstiprināja Kopernika izteiktās hipotēzes, un pāvests Pāvils V vēl 1661. gadā oficiāli nosodīja Kopernika idejas kā pretējas Svētajiem Rakstiem, zinātniskās pieejas uzvaras gājiens Rietumu pasaulē nebija vairs apturams. Kopernika darbs iezīmēja intelektuālu revolūciju, kas radikāli izmainīja cilvēka attieksmi pret fizisko pasauli un palīdzēja nostiprināt ceļu uz moderno materiālistiskās zinātnes pasaules uzskatu. Interesanti tomēr, ka "nekustīgā" fiziskā saule šai jaunajā pasaules skatījumā, kaut nostādīta mūsu Saules sistēmas pašā centrā, paradoksālā kārtā zaudēja lielu daļu no sava senākā psiholoģiskā svara un mītiskā potenciāla. Pasaules uzskata pārorientēšanās uz zinātnisko domāšanu tomēr notika ļoti lēni un vēl vairākus gadsimtus nenonāca līdz Eiropas tautu vispārējām masām. Fiziskā saule kā ikdienas fenomenoloģisks pārdzīvojums palika viena un tā pati. It sevišķi lauku dzīves apstākļos tā varēja vēl Joti ilgi paturēt to pašu psiholoģiskā pārdzīvojuma vērtību kā senāk. Senās attieksmes noturībai stipri vien palīdzēja mutvārdu tradīcijas, kas, tieši kā latvju dainas, jau sirmā senatnē savas atziņas

un novērojumus bija iekodējušas dzejas panta ritmā un dzejiskās izteiksmes valodā, tā padarot tās vieglāk prātā paturamas un vajadzības brīdī atminamas.

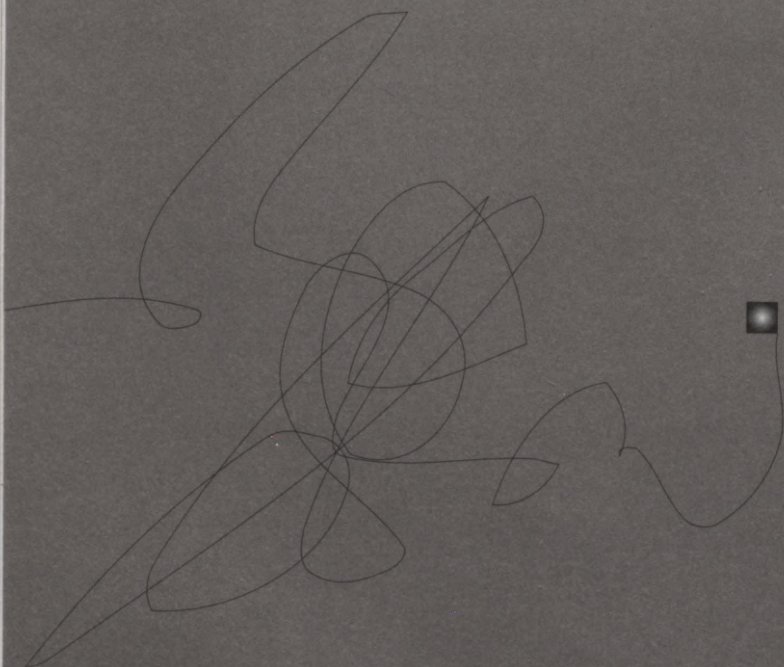
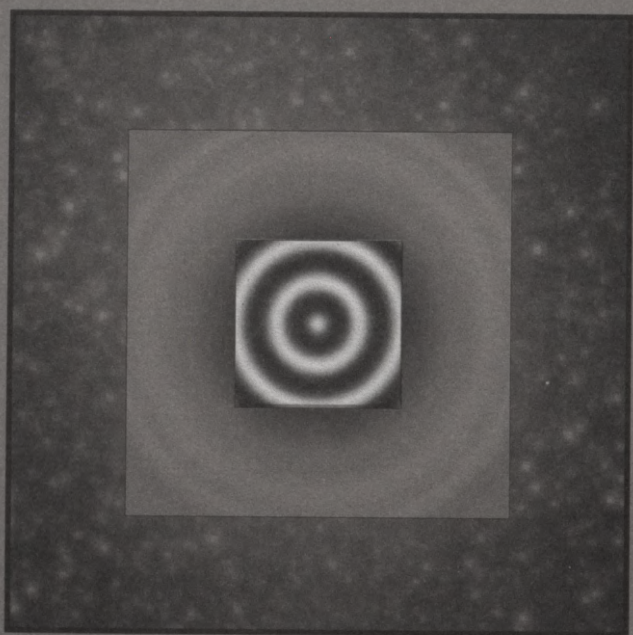
Šis darbs kā daļa no vispārējās "Trejādo saulju" koncepcijas tika aizsākts, kamēr autore bija vēl Kanādas Mākslas padomes (Canada Council) Killama stipendiāte, un saņēmis arī daļēju atbalstu no Kanādas Sabiedrisko un humanitāro zinātņu padomes (Social Science and Humanities Research Council of Canada, grant Nr. 41—90—1622). Abām šīm iestādēm pienākas pateicība par sniegto atbalstu. Tāpat arī Latvijas Kultūrkapitāla fondam, ar kura finansiālo atbalstu iznāk šis sējums.

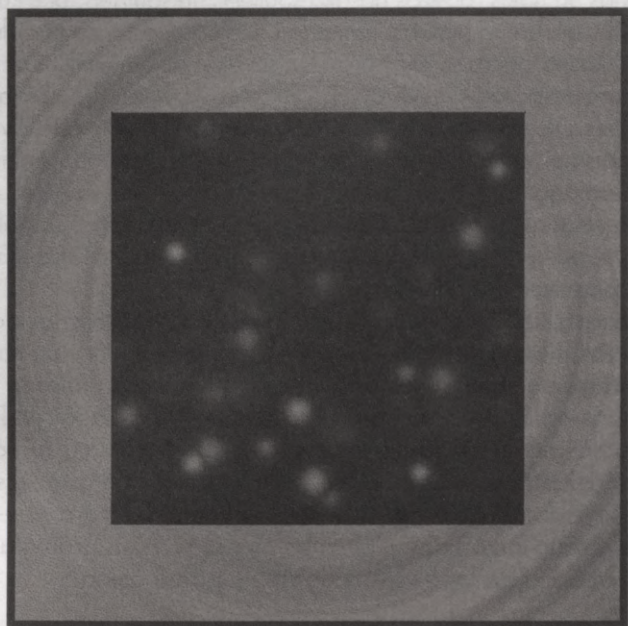
Savam ilggadīgam pētniecības asistentam, *Josē Humberto Duarte Ospina*, gribu pateikties par viņa izpalīdzību un draudzību vispār, bet īpaši par viņa nenogurstošo pacietību, sagatavojot šī sējuma datorizētos dziesmu numuru un īpašvārdu rādītājus, kā arī veicot neskaitāmus dziesmu izvilukumus pēc uzdotiem atslēgas elementiem. Tas, ka mums abiem sakrita gaumes par klasisko mūziku un folkloru, ko klausīties darba laikā, arī paveiktajam noteikti nāca par labu! Ļoti nozīmīgs man ir bijis mana vīra Imanta Freiberga un manas meitas Indras morālais atbalsts un komentāri par dažām atsevišķām nodaļām šī ļoti ilgā un grūtā darba laikā, kas arī viņiem abiem brīžam šķita visai garš. Vijai Jugānei esmu dziļu pateicību parādā par manuskripta rediģēšanu un Mārai Zālītei par viņas turpināto draudzīgo atbalstu un interesi. Tas, ka mākslinieks Ilmārs Blumbergs šim un iepriekšējam "Trejādo saulju" sējumam ir devis tik izcili skaistu ietērpju un ilustrācijas, mani īpaši aizkustina. Labāku logātu savam tekstam neviens autors nemaz nevarētu vēlēties!

Handwritten signature or initials.

1. NODAĻA

SAULES MAZAIS CIKLS: DIENA UN NAKTS

Saules mazais — diennakts — cikls ar savu nemainīgo kustības periodiskumu atbilst kosmiskam laika mērīšanas instrumentam. Tieši ritmiskā gaismas un tumsas maiņa varētu būt laika mērīšanas un laika jēdziena izpratnes pašā pamatā. Saules klātiene vai neklātiene atšķir dienu no nakts kā kvalitatīvi atšķirīgus un viegli iezīmējamus laika posmus, tā veidojot mēra vienības, kas laika plūsmu sadala pa atsevišķi iezīmētām un saskaitāmām sastāvdaļām.

Saules dainās dziesmu par diennakts ciklu ir vairāk nekā par jebkuru citu tematu, kamdēļ šeit tās tiks sadalītas pa piecām atsevišķām nodaļām, kas veidos šīs grāmatas pirmo daļu. Pirmās šajā nodaļā aplūkosim dziesmas, kas vai nu tekstuāli — tiešos vārdos, vai tikai konceptuāli — pēc tajos ietvertās domas — atsaucas uz dienu un nakti kā hronoloģisku nojēgumu. Savukārt dienas laikā saules kustība pāri debesīm kalpo par saules pulksteni, kas laiku palīdz sadalīt

pa sikākām vienībām, un dziesmas par šo "saules pulksteni" būs sagrupētas sekojošā nodajā. Dienas un nakts robežas nosaka saullēkts un saulriets, pēc kuriem vadoties iekārtoti cilvēku darba un atpūtas, nomoda un miega posmi un kuri dainās tik bieži ir daudzināti, ka iespējams sastādīt prāvus atsevišķus dziesmu ciklus ar rīta un vakara dziesmām, kuras katru tālāk arī vēl aplūkosim atsevišķi. Bez tam — kā jau tas redzams kosmoloģiskās saules dziesmās (skat. Viķe-Freiberga, 1997) — šie divi robežpunkti, kas atdala gaismu no tumsas, aktivitāti no pasivitātes, nomoda apziņu no miega, iezīmē arī Visuma sadali tā divās galvenās sastāvdaļās — šai saulē jeb dzīvo pasaulē un viņā saulē jeb mirušo valstībā. Hronoloģiskās saules dziesmās saullēkts un saulriets ir tādi kā vārti, pa kuriem saule ienāk pasaulē un atkal no tās aiziet, un arī "saules vārtiem" veltīsim atsevišķu nodāju.

Lieki piebilst, ka šādai pieejamo materiālu organizācijai nepiemīt nekā absolūta — tas ir tikai mēģinājums ieviest zināmu struktūru un sakarību citādi ļoti fragmentāros un haotiski nesakarīgos tekstu kopumos. Vairums dainu motīvu būtu iespējams aplūkot no vairākiem redzes leņķiem. Tāpat jebkura atslēgas vārda tekstuālā pieminēšana vēl negarantē, ka teksta saturā jēdzieniski tam atbilstošais priekšstats būs uzmanības centrā. Tā, piemēram, tekstuāla rīta un vakara pieminēšana būtībā var atsaukties uz dienu kā starp abiem šiem laika marķieriem ietverto laika posmu, gluži kā pirmajā Mozus grāmatā *Genesis*, kur gan ir teikts otrādi: "Un tapa vakars un rīts — pirmā diena."

DIENA UN NAKTS SAULES DAINĀS

Blakus saulei kā dienas spīdeklim nostājas mēness kā nakts spīdeklis, un abu regulārā izmaiņa debesu ceļos iezīmē dienu un nakti kā divas radikāli atšķirīgas ikdienas īstenības fāzes. Abiem spīdekļiem ir arī kopēja to nemītīgā tecēšana — kur to kustība redzami savā gaitā iemieso nemītīgo laika plūsmu.

6702v4 (Md Bērzaune)

Divi vien, divi vien,
Kas miedziņa negulēja:
Saule, mēnes i negul,
Dienu, nakti tecēdami.

Diena un nakts kā gaismas un tumsas posmi nostājas viena otrai pretstatā, bet tās sevi arī savstarpēji papildina kā laika vienības viena pilna diennakts cikla ietvaros.

25772 (Lp Nica)

Es gribēju šo naksniņu
Apjāt tautu novadīnu;
Te dienīna man izausa,
Te saulīte patecēja.

Saules dainās dziesmas par dienu ir manāmā pārsvarā par nakts dziesmām — tur atrodamas 342 dziesmas ar vārdsakni "dien-" dienas nozīmē (t. i., neieskaitot vienu dziesmu par **dienēšanu** un otru par paved**dienu**!) un vēl 72 ar sakni "din-" vai "din-". Atskaitot no šī 415 "dienas" dziesmu kopskaita 139 dziesmas, kas saistās ar mitoloģisko Sauli, atliek 276 fiziskās saules dziesmas ar to pašu vārdsakni. Jāatzīmē, ka tās ietver krietnu skaitu salikteņu, starp kuriem tādas, kas citās valodās nestu ar dienu etimoloģiski nesaistītus apzīmējumus.

Ņemot vērā, ka saule, pēc definīcijas, spīd tikai pa dienu, nav pārsteidzoši konstatēt, ka Saules dainās nakts dziesmu skaits tālu atpaliek no dienas dziesmām. Ar vārdsakni "nakt-" tur atrodam 150 dziesmas, plus vēl 59 dziesmas ar pamazinājuma formas sakni "naksn-". Ja atceramies, ka par dienu kopā bija ap 415 dziesmu (ieskaitot mitoloģiskās), tad kopskaits par nakti — 209 dziesmas — sanāk uz pusi mazāks. Tas, protams, vēl arvien ir iespaidīgs skaitlis pats par sevi, kaut ne visas no tām ir fiziskās saules dziesmas, nedz arī runā par nakti kā hronoloģisku laika vienību. Kā to vēl redzēsim vēlāk, prāvs skaits no nakts dziesmām pieder pie mitoloģiskās Saules — ne fiziskās saules — dziesmām, vai apcer tumsas motīvus, kas pēc sava rakstura pieder pie gaišās saules dziesmām. Kā dienas, tā nakts gadījumā visiem šeit citētiem skaitļiem klāt vēl jāpieskaita zināms skaits citu dziesmu, kur tas pats motīvs vai tā pati doma par dienu vai nakti izteikta netieši, dienas vai nakts vārdu pašu pat nepieminot.

DIENA KĀ METONĪMĪJA CILVĒKA MŪŽAM

Diena dainu valodā bieži metonīmiski pārstāv visu cilvēka mūža ilgumu. No šādiem metonīmiskiem vārdlietojumiem latviešu valodā atvasināti vairāki salikteņi ar morfēmu 'dien' kā sastāvdaļu, kam ir tikai attāls, valodas vēsturē meklējams sakars ar dienu kā hronoloģisku nojēgumu. Līdz ar to kļūst grūti nosakāms, vai to vienu dziesmu par *grūtdieņiem* un ap 18 citas par *sērdieņiem* vajadzētu vai nevajadzētu pieskaitīt pie visām citām dienas dziesmām. Citās valodās šie vārdi nepavisam nebūtu šādā veidā atvasināti (kaut vai, piem., angļu val. *orphan* vai vācu *Waise, Waisenkind*). Abu šo vārdu — *sērdieņu* un *grūtdieņu* — etimoloģija tomēr ir pietiekoši caurspīdīga, lai arī mūsu laikos būtu izprotama. Tie apzīmē tādas ļaužu grupas, kam dienas paiet vai nu grūtas, vai sēras, kur "dienas" vārds kalpo kā metonīmija visai tai laika plūsmai, kas kopā veido cilvēka mūžu.

Pēc līdzīga principa ir veidoti izteicieni par prieka un bēdu dienām, kas metonīmiski pārstāv visu dzīves priecīgo vai skumjo pusi.

9163' (Rg Tome)

Aiziet manas *prieka dienas*
Kā saulīte vakarā;
Atnāk manas *bēdu dienas*
Nezināmas, neredzamas.

Šeit prieka dienas pielidzinātas saulei, kas neizbēgami katru vakaru noriet. Ar to netieši izteikts, ka dzīvē prieks mijas ar bēdām tikpat neizbēgami, kā diena mijas ar nakti. Kaut nakts vārds nav tieši minēts, tas tiek spēcīgi sugestēts no konteksta, kā tas diennakts posms, kas atnāk tad, kad saulīte ir aizgājusi. Šo iespaidu vēl pastiprina nākotnes nezināmo bēdu dienu apzīmējums par neredzamām, it kā tās būtu tītas naktij līdzīgā tumsā.

Diena var dzejiski apzīmēt arī kādu garāku posmu no cilvēka mūža, kā tas ir ar jaunību nākamajā dziesmā (tāpat arī F807,5024). Sekojot dainu tradīcijai, dzīve bāliņos tiek iztēlota kā labākais, kaut arī īsākais laiks visā mūžā. Šis idealizētais dzīves rīts, ko saulainās atmiņas iztēlo kā tādu, kad nekad nav dzirdēts neviens Jauns vārds, kritika vai pārmetums, simboliski kļūst par dienu ar baltu sauli. Neizteiktā pretstatā te paliek dzīve tautās ar domu, ka tad būs jādzird gan pārmetumi, gan nicināšana no vīra mātes un citiem radiem, kas tad — atkal vārdos neizteikti — dienai ar balto sauli bāliņos pretstatītu dzīvi tautās kā melnu nakti:

24006 (Dv Krustpils)

Saulīt' balta to dieninu,

Kad es augu bāliņos,

Nedzirdēju Jauna vārda,

Ne darbiņa nicinot.

Līdzīgi metonīmiska "dienas" nozīme ir sekojošā dziesmā, kur tā atkal apzīmē garākus mūža posmus, kas savstarpēji ir kvalitatīvi atšķirīgi. Dzīves pamācība te ir ļoti gudra: neklājas šodien smieties par cita nelaimi, jo neviens nevar zināt, vai jau rītdien viņu pašu tā pati nelaime nepiemeklēs:

38250 (Rz Siljāņi)

Nesasmeju otaram,

Kādu dienu redzēdama;

Saulīt' kalnu neaptek,

Man pašam gadījās.

Ap 16 no fiziskās saules "dienas" dziesmām apzīmē vārdos nosauktas kalendāra dienas, kā Jāņu diena, Liela diena, Zāļu diena, kas kā tādas tiks aplūkotas kopā ar saules gadskārtējā cikla svinamām dienām, un vesels dziesmu cers ir par vārdā minētām nedēļas dienām, par kurām arī būs atsevišķa nodaļa. Savukārt tās dziesmas, kas tekstuāli runā par dienas siltumu, karstumu vai arī par tās gaismas spožumu, ir pieskaitītas pie meteoroloģiskās saules dziesmām un kā tādas tiks aplūkotas nākošajā "Trejādo saulu" sējumā. Atšķirība starp hronoloģisko un meteoroloģisko, protams, ir galvenokārt redzes viedokļa un uzsvara jautājums, jo diena savā būtībā ir un paliek divējāda — tā reizē ir laika vienība un gaismas parādība. Tā, piemēram, sekojošā dziesmā diena un mūžs ir izprotami savā hronoloģiskā izpratnē kā laika posmi, taču saule tur izcelta savā kvalitatīvā gaismas aspektā kā īpaši spoža:

10142 (Jk Sēlpils)

Lai dieniņa, kād' dieniņa,
Kad saulīte spodri lēktu;
Lai mūdiņš kāds mūdiņš,
Kad noņemtu vainadziņul!

GARA DIENA

Kaut diena ar nakti kopā veido nemainīgu 24 stundu ilgu laika vienību, dienas pašas garums mainās atkarībā no gada laika, un Latvijas platuma grādos vasaras dienas ir visai garas. Vasaras darbi pie tam var būt tik smagi, ka dažkārt jāmet miers vakarā jau pirms saules rieta, jo locekļi vienkārši vairs neklausā:

31644 (Kld Lutriņi)

Atstājat, darba ļaudis,
Lai saulīte nenoiet,
Jau rociņas piekusušas,
Visu dienu dzīvājot.

Subjektīvais laiks dainās kā dzejas tekstos tomēr bieži ir svarīgāks par objektīvo, kamdēļ gara diena ir galvenokārt tāda, kas tiek izjauta kā pārāk gara. Visbiežāk diena ir gara dainu ganiņam un retāk citu nodarbību darītājiem, kā sekojošā dziesmā arī vēl nepieaugušam puisim, kas sācis jau mācīties aršanas darbu. Abi — arāji un ganiņi — griežas pie saules ar savu vēlēšanos, kaut aukstos rītos saule ātrāk tecētu un vakarā ātrāk noietu:

50862¹ (Dv Naujene)

Tec, sauleite, reitā agri,
Nastuov ilgi vokorā!
Gara diņa ganeņam,
I mozojam oruojam.

Dienas subjektīvo garumu vēl garāku it kā izstiepj nelabvēlīgi apstākļi, kādi ir apmākušās dienās bez saules, kaut bērnam vairāk par visu tomēr pietrūkst savas māmiņas. Saules siltums tādās dziesmās veido metaforisku paralēli jūtu siltumam, kamēr saules gaisma rada priecīgu un pacilātu noskaņu, gluži kā mīļotās mātes klātbūtne:

3156 (V,K,Z)

Bij man gara tā dieniņa,
Kad saulīti neredzēju;
Vēl garāka tā dieniņa,
Kad māmiņas neredzēju.

M1,44:283 (Azp Alšvanga)

Ganiņam gara diena,
Kad saulīte nespideja;
Vel garaka ta dieniņa,
Kad mamiņu neredzeja.

Lietainas ganu dienas, kad viss ir auksts un slapjš (29309v5; M1,104:948), saprotams, ir vēl daudz nepatīkamākas un garākas par tādām, kas ir tikai tumšas un apmākušās. Ne par velti ganiņiem ir pašiem savi lietus vārdi, ar ko atsaukt silto un gaišo saulīti, — bērns priecājas par saulītes atspīdēšanu gluži kā par mātes atnākšanu:

29309v2 (Jg Džūkste)

Aizej, lietīņ,
Rūkdams, krākdams;
Atnāc saulīte,
Spīdēdama!
Saulīt, mīļa māmuliņa,
Parādies ganiņam!
Ganiņam gara diena,
Kad saulītes neredzēja;
Kad saulīte atspīdēja,
Tad ganiņš priecājās.

Grūtāk par visiem tomēr iet bārenim, jo tam māti vai pat abus vecākus nekad mūžā vairs nebūs lemts redzēt. Bāreņa grūtums tamdēļ nav dienās vien mērijams, bet būs nesams visu mūžu, jo visa dzīve tam liksies par garu (arī 38096, II Asare; 50843, Rz Sakstagals). Bez vecāku mīlestības un atbalsta mūžs vilksies drūmi un lēni, kā apmākusies diena bez saules siltuma un gaismas:

4019 (TI Kandava)

Gara diena ar sauliņas,
Vēl garāka bez sauliņas;
Garš mūžiš dzīvojot,
Kad nav tēva māmuliņas.

4016 (Ab Bērzpils)

Gan'eņam gara diņa,
Ka saul'eitis nar'edz'ēje;
Buoriņam gars myužeņš,
Bez mām'eņis dz'eivuojuť.

Diena var šķīst subjektīvi par daudz gara arī izsalkušam, kas ar nepacietību gaida nākamo maltītes reizi. Skopas saimnieces vai pamātes visādos veidos taupīja uz ganu un citu algotu darbinieku rēķina, gan izsniedzot tiem par daudz plānas drānas, gan nedodot pietiekoši maizes. Apmākusies, slapja un auksta ganu diena tad izstiepās vēl garāka, ja tā bija jāpavada ar tukšu vēderu (skat. arī 4452; 50845):

38274 (Jk Zalve)

Ganiņam gara diņa,
Kad saulītes neredzēja;
Sveša māte, ne māmiņa,
Maz maizītes iedevusi.

Cita dziesma izjustos dienas garumus precīzi sakārto to relatīvās attiecībās: diena bez maizes ir garuma ziņā pārākā pakāpē, salīdzinot ar vienkārši tādu bez saules, gluži kā diena bez tautieša vai "savējā" (9916) šķiet garāka par tādu

bez māmiņas. Interesantā kārtā tur veidojas divas atsevišķas metaforiskās paralēles — māmiņa atkal ir pielīdzināta saulei, kamēr tautieša klātbūtne ir nostādīta tai pašā dzīves nepieciešamības līmenī kā dienišķā maize!

26763 (B Rundāle)

Gara diena bez saulītes,
Vēl garāka bez maizītes;
Gara diena bez māmiņas,
Vēl garāka bez tautieša.

APKĀRT KALNU SAULE TEK

Plašs dziesmu cers sākas ar vienu un to pašu divrindes formulu par sauli, kas tek apkārt kalnam, garu dienu *gribēdama*, *meklēdama* vai *kavēdama*, it kā lai tīšām savu dienišķo ceļu padarītu garāku. Doma par saules patvaļīgi izvēlēto garāko ceļu ap kalnu ir stingri iesēdusies dainu repertuārā, un šī divrindu formula tur kombinējas ar ļoti atšķirīgām paralēlēm no Jaužu dzīves. Tik bagātīga dzejisko priekšstatu diferenciacija ap vienu izejas formulu nevar notikt vienā dienā, un to diezgan droši varam pieņemt kā liecību tam, ka izejas formula ir stipri sena.

Te varētu teikt, ka šādas dziesmas tikai dzejiski atspoguļo fizisko faktu, ka dienas garums Latvijā ļoti mainās saules gadskārtējā tecējumā, būdams daudzstundas garāks vasarā nekā ziemā. Kad pavasarī dienas metas arvien garākas, varētu domāt, ka saule pati nolēmusi tecēt arvien garāku likumu apkārt debesu kalnam. Ar visu saules labo gribu dienas pavilkta garākas, tirumus sasildīt tai tomēr veicas diezgan lēni:

M2,37:214 (Rz Kaunata)

Apleik kolnu Saule take,
Garys dinys grybadama,
— Navarieja nu sylvumis
Vys' teirumis izsildeiti.

Tā kā visgarākā diena gadā ir Jāņu diena, nav pārsteidzoši konstatēt, ka šim motīvam tik tiešām ir saistība ar Jāni un arī ar teiksmaino Sauli (30097, Azp Cīrava; M3,182:967, Rg Madliena):

M2,111:646 (Rz Dricēni)

Apleik kolnu saule taki, (Piedz.: E, ei saule taki)
Garys dinys grybadam'.
— Jam Joneiti, siermu zyrgu, (Piedz.: Leigo, leigo!)
Apjot munu teirumeņu. (Piedz.: leigo!)

Saules it kā tiši garākais ceļš apkārt kalnam varētu tātad attiekties gan uz debesu kalnu, kurā tā kāpj augstāk un augstāk savā gadskārtējā gaitā, gan uz to debesu kalnu, kur tā katru dienu redzami uzkāpj un nokāpj ar savu lokveidīgo kustību pāri debesīm. Tas tomēr neizslēdz iespējamās atsauksmes arī uz kādu konkrētu uzkalniņu zemes virsū, dziedātāju fiziskā apkaimē, ap kura siluetu pret debesīm saule arī katru dienu mazliet isākā vai garākā gaitā apstaigātu apkārt. Citētā Jāņu dziesma te norāda vēl citu nozīmes aspektu — tā pasvitro paralēli starp saules ceļu debesīs no vienas puses un maģiskiem auglības rituāliem no otras, kam jānodrošina laba raža ar saules kustības tiešu atdarināšanu zemes virsū. Istenībā lieta ir vēl sarežģītāka — Jānis kā mītisks tēls ar savu teiksmaino tīrumu apjāšanu te kalpo kā vidutājs starp saules kustību un pašu saimnieku, kam arī rituāli savi tīrumi pa pašu Jāņu nakts melnumu ir jāapjāj.

Katrā ziņā saules diennakts cikls dainās nav uztverts savā tīri materiālistiskā izpratnē vien, kā automātiska mehānisma nemainīgie tikšķieni. Saule kā debesu pulkstenis šajās dziesmās varētu būt tāds kā pulkstenis uz gumijas — ne tērauda — atsperes, ar kuru pēc vēlēšanās laiku varētu pastiept isāku vai garāku! Atkārtotais uzsvars uz saules **gribēšanu** šais tekstos atgādina, ka šādas dziesmas nav uztveramas tikai pozitīviskā, pirmszinātniskā nozīmē, bet gan kā animistiski noskaņotas, kur saule kā objektīvi novērojams un bezpersonīgs debesu spīdekļis lēnām saplūst ar personificēto, mitoloģisko Sauli, kam ir brīva griba izvēlēties, cik ātri un cik tālu tai tecēt.

Nelaimīgam cilvēkam, kam dienas šķiet par garu, laiks velkas tik lēni, it kā tas būtu pazaudējis savu normālo ritmu. Formula par sauli, kas it kā tišām met likumus, lai paildzinātu savu gaitu, tad var tikt izmantota tais pašos motīvos par grūto dzīvi pie svešās mātes, kas dainās izteiktas ļoti dažādos vārdos (tāpat identā dziesma F13,171 no Limbažu pils.). Tā teikt: kaut būtu tā vasaras saulīte tik daudz necentusies un tik tālu netecējusi, jo diena man jau ir gara — un grūta — diezgan:

3940 (V, K, Z)

Apkārt kalnu Saule tek,
Garas dienas gribēdama;
Man dieniņa gana gaŗa
Ar svešo māmuliņu.

Divrindes formulai apkārt kalnu visciešākā tematiskā saistība tomēr ir ar precību dziesmām. Vairākos variantos saules tišā vilcināšanās savā gaitā pielīdzināta precinieka gatavībai jāt ar likumu, lai sameklētu sev pietiekoši *daiļu*, vai pietiekoši *labu*, vai pietiekoši *jaunu* sievu (M2,77:443):

11624v2 (Rg Kastrāne; C Vecpiebalga)

Apkārt kalnu Saule tek,
Garas dienas gribēdama;
Apkārt kalnu tautas jāja,
Daiļu meitu meklēdami.

11049 (Md Vietalva)

Ap kalniņu Saule tek,
Garas dienas gribēdama;
Tā es teku ar likumu,
Labas sievas meklēdams.

Kaut lielākā daļa no šī cera dziesmām tiek dziedātas no vīrieša kā jājēja redzesloka, dziedātāja var būt arī sieviete. Nav tikai skaidrs, vai arī sekojošais teksts būtu iekļaujams starp precību dziesmām, kādā gadījumā meklētie labie Jaudis tur atbilstu labām tautām. Varētu arī būt, ka tas uztverams kā vispārināts secinājums par labu Jaužu trūkumu pasaulē, jo tādā gadījumā kļūst nepieciešams tecēt likumu likumiem (kā Diogēnam ar savu laternu), pirms kādus izdodas jebkur pasaulē atrast:

9356 (Md Bērzaune)

Apkārt kalnu Saule tek,
Gara ceļa gribēdama;
Tā es teku likumiem,
Labu Jaužu gribēdama.

Dažās versijās precinieka gaitas novestas pavisam burtiskā paralēlē saules likumu mešanai — tas met likumu ap iecerētās sētu, nogaidot vakaru, pirms doties tur iekšā. Vakārā ieradies, precinieks varēja būt drošs, ka visi mājinieki būs mājās no lauka, bet galvenais — vēls ciemiņš varēja arī cerēt, ka tam tiks piedāvātas naktsmājas, tā paildzinot laiku, ko līgavu nolūkoties:

15760 (Vlm Mazsalaca)

Apkārt kalnu Saule tek,
Garas dienas gribēdama;
Apkārt sētu tautiets jāja,
Vakariņa gaididams.

Pilnīgi citu laika skalu sastopam versijā, kur precinieki met likumu ap tādu māju, kurā meitēns vēl nav pietiekoši pieaudzis. Saules dienšķais tecējums tur nostājies paralēlē ar vairāku gadu ilgo laika posmu, kas būs nepieciešams, pirms meitene pieaug līdz precību vecumam:

9355 (Md Bērzaune)

Apkārt kalnu saule gāja,
Garas dienas gribēdama;
Apkārt kalnu tautas jāja,
Gaida mani uzaugam.

Pašu precinieku fiziskais tecējums apkārt kalnu šeit ir vēl burtiskākā paralēlē saules tecējumam ap savu — domājams, debesu — kalnu. Kaut dainas principā atskaņas neizmanto, šeit skaidri redzama vēlme radīt atskaņu starp pirmo un trešo rindu, jo visās citās versijās izmantotais pirmās rindas beigu vārds "tek" te ir aizstāts ar "gāja", kā atskaņu darbības vārdam "jāja".

Sekojošajam vienam no dainās pazīstamiem precību dziesmu modeļiem, ir pilnīgi saprotams, ka prātīgs precinieks metīs likumu ap tādu sētu, kur aug nabaga bārenīte, lai drīzāk bēriti palaistu rikšos pie bagātas mātes meitas:

5078 (Rg Lielvārde)

Apkārt kalnu Saule tek,
Garas dienas gribēdama;
Ar likumu tautas jāja
Man bāriņa bērniņam.

Sekojojot otram, tikpat izplatītam precību dziesmu modelim, pēc pirmā šāda likuma izmešanas un pēc vilšanās par bagātās mātes meitas tikumu, tautas griež otru likumu atpakaļ pie tās pašas — domājams, tikušākās — bārenītes:

38476 (Md Stāmeriena)

Apkārt kalnam Saule tek,
Garas dienas gribēdama;
Apkārt kalnam tautas jāj
Uz bagātu tēva sētu;
Apkārt kalnam apjājuši,
Jāj pie manis bārenītes.

Divrindu formulā par saules tecēšanu ap kalnu ir vārdos neizteikta doma par ceļu, kas līdz ar to kļūst tālāks. Kaut formulas otrā rinda tekstuāli uzsver šīs rīcības sekas tieši laika dimensijā kā vēlmi pēc *garākas* dienas, daža dziesma savā otrajā pusē atgriežas pie idejas par *tālāku* ceļu šī vārda telpiskā izpratnē. Tā brāļu meklēšana pēc tālas vietas, kur izprecināt mūsu pēc iespējas lielākā dzimtā, nostājas kā paralēle saules gribēti garākajam dienišķam tecējumam (tāpat 18093, Md Mārciena):

18093v1 (Md Meirāni)

Apkārt kalnu Saule tek,
Garu dienu meklēdama;
Tālu brāji mūsu deva,
Lielu tautu gribēdami.

To pašu domu iespējams izteikt arī otrādi — ne par māsas izdošanu *no* mājām, bet par sievas pārvešanu *uz* mājām. Precinieks tur sievu pārved *no* tāla pārnovada, jo tālu ir bijis jāmeklē, pirms atrast pietiekoši bagātu (22433, Vp Ventspils).

Dziesmām mutvārdu tradīcijā ceļojot no mutes mutē, atgadās, ka kaut kur padzirdēta un sākotnēji skaidra doma tālākā pārveidojumā zaudē kaut ko no sava asuma un no savas precizitātes:

40645 (Dv Kapiņi)

Apkuort kolna Saule tak
Garas dinas grybādama;
Bruoļi muosu audzinuoja,
Lelas slaves grybādami.

K37 (Dv Krāslava)

Aplejk kol'nu saule taka
Garys dinys grybadama.
Broļi mosu *tol* atdievia
L'obys sl'avies'grybadami!

Pirmajā no sekojošām dziesmām (no Dv Kapīņiem), pretēji iepriekšējai, nav samanāma nekāda tieša loģiska saistība starp dziesmas abām pusēm, jo tāluma ideja dziesmas otrajā pusē nav paturēta. Tamdēļ nav skaidrs, kādā veidā gara diena varētu atbilst lielai slavai un kas īsti brāļu audzināšanas manierē būtu salīdzināms ar ap kalnu tekošo sauli. Vienīgais īstais kopsaucējs te ir gribēšana, kas ir par daudz plašs un izplūdis jēdziens, lai būtu dzejiski efektīgs. Turpretī otrā piemērā (no Dv Krāsļavas) māsas izdošana lielā tālumā labi izskaidrojama ar to, ka, *tālu* aizgājusi, māsa *tālu* nesīs savas dzimtas slavu.

Ne visai izdevusies šķiet arī mātes paralēle ar sauli sekojošā dziesmā, kur tik daudz tikai varētu saprast, ka abas — māte un saule — labprātīgi uzņēmušās zināmas grūtības kāda nākotnes mērķa labā. Te tomēr nav saskatāma necik pamatota dzejiska līdzība starp saules gribēto *garo* dienu un *viegļajām* dienām, ko māmuliņa, mazuli auklējama, cer sagaidīt no sava pieaugušā bērna:

36870 (Rz Silajāņi)

*Apleik kolna Saule tak,
Garas diņas maklādama;
Auklej mani muomuliņa,
Viņas diņas gribādama.*

Vēl mazāk sakarības ir sekojošā četrindē, ko pat varētu uzskatīt kā bojātu un ne īsti autentisku tekstu. Tas raksturīgā kārtā nāk no P. Šmita (1936—1939) rediģētajiem dainu papildsējumiem, kur bojātu tekstu ir nedabīgi daudz. Te kopā vienkārši sabāztas divas formuliskas divrindes, tikai ne tādas divas, kas loģiski saderētos kopā:

48837 (Kld Turlava)

*Apkārt kalnu Saule tek,
Garu dienu meklādama;
Miļš tautietis precēdams,
Ne tik miļš dzīvodams.*

Modulārā vienība par tautieša mīlestību, kas pazūd dzīves gaitā pēc kāzām, ir gan dainās labi pazīstama, taču tās pirmajai pusei būtu nepieciešama paralēle, kas runātu par saules pārmaiņām no viena stāvokļa uz otru, — vai nu no sārtas rītā uz bālu vakarā, vai atkal no saulainas rītā uz apmākušos vēlāk dienā, utt.

Mazliet paradoksālas izklausās tās šī cera dziesmas, kur tālie jāņēji skaitās slinki puīši, jo varētu gan domāt, ka, slinkumu lāpīdami, tie sievu meklēs cik nu tuvu vien iespējams! Laikam jau tādiem bija tālu jājāj, lai nokļūtu līdz vietai, kur neslava par viņu slinkumu vēl nebūtu aizgājusi un kur tiem būtu cerības netraucēti sameklēt sev dailu līgaviņu:

11624 (Kld Lutriņi; V, K, Z)

Apkārt kalnu Saule tek,

Garu dienu meklēdama;

Tāju jāja slinki puīši

Daiļu meitu lūkoties.

Garākā Kurzemes dziesmā ar to pašu sākumu slinkais puisis ar visu savu tālo jāšanu un dārgo maksāšanu piedzīvo pelnītu poētisko atmaksu — tas pārved sev slinku un netikušu sievu, kas vakarā vērpjot mieg ciet un neredz vairs, ko dara:

11624v2 (Lp Gavieze)

Apkārt kalnu Saule tek,

Garu dienu kavēdama;

Tāju jāja slinki puīši

Dailu meitu lūkoties.

Tāju jāja, dārgi pirka,

Pārved slinku, netikušu,

Snauž pirmāja vakarā,

Pievērpuse mušai kāju,

Zirnākslima deguntīnu.

Pēdējā divrinde ir negaidīta savā sirreālismā — neapmierinoties ar vienkāršo konstatējumu, ka jaunatvestā līgava pie vērpjamā ratiņa ir iemiguši, dziesma tai pussnaudā liek paveikt jocīgu nedarbu, kāds dzīves īstenībā nemaz nebūtu iespējams. Šeit atklājas arī dainām ļoti raksturīgā tendence uz detaļu miniaturizēšanu — kas gan varētu būt sīkāks un grūtāk saskatāms par mušas kāju, ja tik tas nebūtu zirneklim deguntīņš!

Pāris izolētas dziesmas savā formulējumā izklausās gluži triviālas, it kā dziedātāji būtu atcerējušies un izdziedājuši dziesmas formulisko sākuma pusi, bet tad tiem aptrūcis ko pateikt dziesmas otrā pusē. Tā vienā gadījumā māsa diezgan banāli staigā apkārt kalnam, lai dotos pie otras māsas (48577, Rz Rēzna), un citā māte tek ap kalnu, lai vaicātu pēc pieguļniekiem (53457 Ldz Nautrēni). Pieguļnieku motīvs gan pats par sevi ir atestēts krietnā variantu skaitā (32510, tās var. un daudzi sikvarianti), saistībā ar mitoloģisko Sauli un ar teiksmaino Jāni, kas abi meklē pieguļniekus, bet nevar tos atrast.

SAULĪTĒ

Lai apzīmētu dienu kā hronoloģisku laika posmu, dainas izmanto veselu rindu parafrāžu, kas runā par sauli. Tā, piemēram, izteiciens "ar sauli" var dainās aizstāt vārdu "diena", tāpat kā vārda "nakti" vietā var teikt "bez saules".

Arī izteicieni "saulītē" vai "ar sauliti" var kalpot kā saīsināti hronoloģiski apzīmējumi tam dienas posmam, kad saule jau uzlēkusi (kaut dažkārt tie tiek lietoti arī par sauli tās meteoroloģiskā aspektā). Tautoloģiskie izteicieni "kā pie dienas saulītē" un "kā pa dienu saulītē" atrodami kādā pusducī dziesmu (51212; 53895; F13,3933; F12,763; F1385,1600; F353,632) par teiksmaino jājēju, kam tāds zirgs, ar kuru iespējams tikpat labi nakti jāt (vai tumsā jāt), kā tas būtu dienas gaismā. Tās visas tiks aplūkotas kopā ar citām gaismas un tumsas dziesmām (nākamajā "Trejādo saļu" sējumā), un tām raksturīgas mītiskas metaforas par zvaigznēm kā kumēja zvaigžņu sega vai zeltīti pakavi.

Tendence uz atkārhoanos un tautoloģiju stipri manāma daudzās no šiem tekstiem, kā sekojošā, kur vārda *dienā* dubultam atkārhojumam vēl seko vārds *saulītē* kā trešais tā paša jēdziena atkārhojums uzsvara pēc. Šādi atkārhojumi ir poētiski riskanti, jo brīžam var skanēt tukšvārdīgi, tomēr šeit tie efektīvi panāk cerēto dzejisko iespaidu. Līgavai nav nekāda iemesla par sava mūža grūtumu sūdzēties, jo tai jābūt nomodā tikai un vienīgi dienas gaismas laikā, un neviens tai nespēž bez saules strādāt:

22756v2 (Rg Lielvārde)

Līgaviņa mūža raud, —
Kāda mūža vēl vajag?
Dienā gūla, *dienā* cēla,
Saulītē kājas āva.

Izteicieni par celšanos saulītē dainās mēdz pieņemt stipri negatīvu iekrāsu, jo zināmus darbus vai nodarbības padarīt saulītē nozīmē apmēram to pašu, kā tos padarīt par vēlu. Lieta ir tik nopietna, ka sievietē, kas celtos, jau saulei spīdot, kategoriski tiek apzīmēta par netikli. Tādai jābūt pazemīgai un mūžam pateicīgai par to, ka vīrs viņu vispār žēlīgi ir apprecējis un augstirdīgi tai pat iedod pa maizes gabaliņam!

21946 (Vlm Valmiera)

Paldies saku tam puišam,
Kas ņem man' netikli',
Saulītē cēlušai
Iedod' maizes gabaliņ'!

Sevišķa uzmanība šai sakarībā tiek pievērsta jaunās līgavas tikumam, kā to vēl redzēsīm dažādās sakarībās. Kā vīramāte, tā svainienes, šķiet, ar vanaga acīm vērojušas, vai jaunā mārša protas rītos celties pietiekoši agri, un bieži atradušas tur attaisnojumu ne tikvien indīgiem, bet pat izteikti rupjiem komentāriem. Tā sekojošās dziesmas abos variantos vai nu viena, vai otra no vīra radniecēm jauno māršu rupji nosauc par cūku tikai tamdēļ vien, ka vīra mātei tā bijusi no rīta jāmodina, tas ir — viņa nav paspējusi piecelties agrāk par vīra māti (skat. vēl 45365):

23915 (Jg Džūkste)
Cūka cūka, ne māšiņa
Mana brāja līgaviņa:
Saulē, cūka, nogulētu,
Kad māmiņa necēlusi.

45788 (Tk Vāne)
Cūka cūka, ne meitiņa
Mana dēla līgaviņa:
Saulē cūku nogulēja,
Kad māmiņa nepacēla.

Normāli celties būtu līdz ar gaiļiem, kas pirmo reizi nodzied jau labi pirms rītausmas un bija seno laiku modinātāji pulksteņi. Celšanās līdz ar gaigalām, kas kā daudzi citi putni sāk rosīties tikai saulītē, te tātad uztverta kā vēla:

37330 (Jk Nereta)
Agri mani gaiļi dzied,
Bet es agri necēlos;
Es ceļos saulītē,
Gaigalām salujot.

Vairākos kontekstos saules dainās atgriežas motīvs par malšanu ar rokas dzirnavām, kas jaunām sievietēm principā bija jāpaveic jau pirms saules lēkta. Sekojošos divos Madonas aprīņka variantos brāja līgava, kas savu vīru par kaut ko ir nopēlusi, vīramāsas acīs pati būtu kritiku pelnījusi, jo malt aizgājusi nepieņemami vēlu — tikai pēc saules lēkta!

40495 (Md Lubāna)
Tautu meita, lauku puķe,
Pejo manu bāleniņu;
Pate bija pejojama,
Saulītē maltu gāja.

8777 (Md Cēsvalne)
Poļātana tautu meita
Poļā munu bāleniņu;
Pate bija poļātana:
Saulītē moltu cēla.

No dainām manāms, ka sabiedriskais spiediens zināmus darbus padarīt jau pirms saules lēkta senāk bijis visai liels. Kāds dziesmu cers no Latvijas austrumu puses tomēr pauž apbrīnojamu pašapziņu un spējas akli nepadoties šāda veida spiedienam. Vienā versijā sieviete uzsver, ka tā spēj padarīt un novest galā veselu rindu fiziski ļoti smagu darbu vienu pēc otra. Galvenais, ka tā savus pienākumus ir godam paveikusi, un citiem tur nav ko viņai skatīties uz pirkstiem — kurā brīdī kuru darbu tā ir iesākusi:

8045 (Md Lazdona)
Kas kuram bēdas bija,
Kad es malu saulītē?
Nokūlusi, maltu gāju,
Samalusi, druviņā.

Citās variācijās aizbildinājums ir par istabā padarāmiem rokas darbiem (8043, Md Lubāna), par to, ka malējas ir divas māsiņas (8041, Vlk Vijciemā), vai vienkārši uzmanība tiek vērsta uz prieku par savām vaska dzirnaviņām un ābolkoka maltuviņi (8042, Dv Liksna). Visizteiksmīgākais šeit varbūt ir variants, kas

pašapzinīgi pieprasa sev tiesības pašai izlemt par to, kā sadalāmas savas miega un darba stundas:

8044 (Jk Sēlpils)

*Kas kuram bēdas bija,
Kad es malu saulītē?
Mans miedziņš, mans darbiņš,
Abi man piederēja.*

Beidzot — satīriskās dziesmas ironizē par celšanos saulītē kā *teicamās* mātes meitas, *labas* tēva meitas un/vai *gudra* vīra sievas tikuma pazīmi, īstenībā uztverot šādu paradumu kā netikumumu. Lubānas dziesmas izteiciens par *izlīšanu* saulītē šai ainai piešķir vēl sevišķi nievājošu pieskaņu:

47835 (Rz Kaunata)

*Loba beju tāva maita,
Gudra veira ļaudaveņa:
Saulītī cālūsēs
Uz pologa kājas āvu.*

11912 (Md Lubāna)

*Kas grib labu lūkoties,
Lai iet labu lūkoties:
Nu izlīda saulītē
Teicamā mātes meita.*

Izteiciens "saulītē" tik cieši saistās ar dienas rīta posmu, ka tikpat kā visas šīs dziesmas varētu vienādi labi pieskaitīt pie rīta vai pie dienas dziesmām. Šo uzsvāru uz dienas sākumu vēl pastiprina tie teksti, kur "rīta saulītē" pretstatīts vakara cēlienam. Tā māsa lielās ar pieciem bāleļiņiem, kas tai nāk līdzī tautiņās — divi vakarā, bet trīs rīta saulītē (18014v2). Vienā motīvā vīrs apņemas nemīt zirgus vakara tumsā, bet nogaidīt rīta saulīti, lai labi varētu vēlamo izredzēt citu starpā (30242v1). Tā paša varianta pamatdziesmā toties vīrs nogaida ar zirgu mišanu līdz nākamās dienas gaismai, lai arī līgava varētu zirgu aplūkot pirms tā iegūšanas:

30242 (C Ērgļi)

*Mīt es mīšu kumeliņu,
Šovakar vien nemīšu,
Mīš' rītā saulītē,
Lai redz mana līgaviņa.*

Sekojošā dziesmā redzam dainām raksturīgu paralēli starp diviem kāpiņajumiem. Vispirms, attiecībā uz saules diennakts ciklu — kā lai noturas nomodā visu garu vakaru (kad sievietēm bija galvenie tekstilapstrādes darbi jāpadara), ja ar miegu no liela noguruma ir bijis jācīnās jau dienas laikā?

6639 (Kld Kuldīga)

*Miegs man nāca saulītē,
Ko darišu vakarē?
Sīva augu brālīšos,
Ko darišu tautiņās?*

Paralēle no sadzīves jomas te ir ļoti skopi ieskicēta un daļēji jālasa starp rindām. Dziesmas otrā puse atsaucas uz dainās pieņemto, stereotipo pārlicību, ka dzīve brālīšos pārstāv sievietes mūža skaistāko, vieglāko un priecīgāko posmu. Ja jau pat šais ideālos (jeb vismaz idealizētos) apstākļos meitene izaugusi ar sīvu un špetnu dabu — kāds gan kļūs viņas raksturs, kad tā būs nonākusi tautu daudz naidīgākā un stresa pilnākā vidē?

ŠODIEN, VAKAR UN RĪT

Saliktenis "šodien" iezīmē trejdaļīgās laika apziņas vidus posmu: tagadnes momentu kā patlabanējo dienu, atšķirībā no vakardienas kā tiešākās pagātnes un rītdienas kā tiešākās nākotnes. Latviešu valodā šeit grūti atšķirt atsauksmes uz vakar un rīt kā atsevišķām dienām (piem. vācu *gestern*, vakardien) no atsauksmēm uz vakaru vai rītu tās pašas dienas ietvaros (angl. *morning* un *evening*, vācu *Abend*), jo abi apzīmējumu pāri ir etimoloģiski cieši saistīti. Tas pats vismaz daļēji notiek arī vairākās citās indoeiropiešu valodās, kā homonīmija starp vācu *morgen* (rīt) un *Morgen* (rīts), ko gan vismaz rakstu valodā palīdz nodalīt lielā vai mazā burta lietošana.

Šodienu no vakardienas atšķir tikai viens pats saules mazais cikls, kamdēļ saprotams ir īpatnējais paņēmiens vienas dienas garumu izmērīt pēc tā, ka saule atgriezusies tai pašā vietā, kur tā iepriekšējā dienā ievērota. Tā kā gani ganot varēja aizklist diezgan tālu no mājām, vismaz tik tālu, lai būtu grūti tos mājās sasaukt, no ganiņiem acimredzot sagaidīts, lai tie ievērotu, kur stāv saule ap to laiku, kad govīs dzenamas sētā:

50564 (Tk Zebrene)

Ko, ganiņi, nu gaidieti,
Kad sētā nedzenieti?
Jau saulīte tai vietāji,
Kad vakari sadzināti.

Līdzīgs paņēmiens ar saules novietojumu iepretim kādam dziesmā nenoteiktam marķierim varēja kalpot par zīmi, ka ciemošanās kādā vietā ir pietiekoši ilgusi. Šāda tipa dziesmu būtu bijis iespējams dziedāt, vienalga vai vesela diena tiešām pagājusi, vai nē, atkarībā no tā, par cik tajā domāts pārspilēt viesu ciemošanās laiku. Kāzu dziesmu gadījumā tur teiktais būtu izprotams pilnīgi burtiski, ņemot vērā, ka kāzas ilga vairākas dienas. Kad nu laiks pienācis, tad ir jādodas prom uz mājām, "Vai tur labi, vai tur slimi" (26179). Aicinājumu doties projām dažās dziesmās izsaka paši viesi, poētiski adresējot to savām kājām (tāpat 2028v1), vai arī, mazliet parastākā izteiksmē, mudinot cits citu: "Taisies, māsiņa, lesim uz mājām!" (48406, Tl Ārlava).

2028 (V, K, Z)

Ai kājiņas, ai kājiņas,
Nu pa ceļu, nu pa ceļu!
Nu saulīte tai vietā,
Kur vakar sanācām.

48443 (Rg Madliena)

Lokaties jūs, kājiņas,
Kā vakar locījāt;
Jau saulīte tai vietā,
Kad vakar atnācāt.

Toties tad, kad tas pats aicinājums nonāk pašu mājinieku mutē, tonis jau pakāpjas pa pāris pakāpieniem uz augšu un pieņem kāzu apdziedāšanās dziesmām tik raksturīgo nēsaudzību. Svešie ļaudis (visticamāk — panāksnieki vedēju mājās, kāzu pašā noslēguma posmā) tiek nu jau kaunināti par to, ka nav pratušies laikus aiziet mājās. Viens variants viesus vēl puslidz pieklājīgi skubina seglot savus kumeliņus, bet otrs jau daudz skarbāk — kārt savas panckas mugurā un lasīties prom:

26139v1 (Azp, Kld, Lp)

Protat kaunu, sveši ļaudis,
Karat panckas mugurā!
Jau saulīte tai laikā,
Kā vakare atnācāt.

26139 (Tl Kandava)

Protiet kaunu, sveši ļaudis,
Seglojiet kumeliņus!
Jau saulīte tai laikā,
Kad vakar atjājāt.

Šodiena dienu tecējumā ir psiholoģiski vissvarīgākais atsauksmes punkts, un tā pieminēta pāri par 40 saules dziesmās, ieskaitot mitoloģiskās. Satura ziņā tur bieži izcelts kādas zināmas dienas — kā kāzu dienas — zīmīgums, līgavai ar lielu uzstājību un atkārtoto pieprasot, ka tajā dienā noteikti vajaga saules, vai atkal lūdzot, lai saule todien spīd īpaši silti (16049):

44047 (Ldz Pilda)

Šudin saule, šudin saule,
Šudin saules vajadzēja:
Šudin cels zelta kristu,
Mets sudobra gredzentiņus.

Vajadzība pēc saules tieši šodien izteikta arī ikdienišķākos, tomēr vēl arvien īpašos gadījumos, kā tad, kad brāļi sasaukuši talku savā tīrumā (28418) un, protams, ka gribētu labu laiku, lai ielūgtie kaimiņi arī vajadzīgo darbu pagūtu padarīt.

Šodiena var izcelties starp citām dienām laika plūsmā arī kā īpaši nelaimīga diena, kam saule žēlabaina uzlēkusi un tāda pati arī nolēkusi, tā visu dienu ielogojojot šajā nelaiimes rāmī. Runājot par māsiņu, šī nelaimīgā diena varētu būt arī kāzu diena, kad viņai būs jāraud par aiziešanu no tēva mājām, bet pārdzīvotās žēlabas, protams, varētu celties arī no vienalga kā cita:

44046 (Ldz Kārsava)

Šudin munai muosiņai
Šalobnuo saule lāc;
Jau otkon vokorā
Šalobnuo nūrītēs.

44046v1 (Ldz Mērdzene)

Šudin maņ, šudin maņ
Šalobnuo saule leca;
Šalobnuo saule leca;
Šalobnuo nūrītēja.

Dainu paralēlās uzbūves ietvaros šodiena bieži parādās pāri ar vakardienu, kā sekojošā dziesmā par jauno vedekli, kas tūliņ jau otrā dienā pēc kāzām tiek vesta saulītē uz tīrumu "lūkoties", kas droši vien nozīmē tai pašā tīrumā strādāt. Dienas laiks šeit ir tik cieši saistīts ar darba jēdzienu, ka izešana vai izlaišana saulītē te jau ir kļuvusi par pilnīgu sinonīmu strādāšanai:

25776 (C Ērgļi)

Vakar vežu vedekliņu,
Šodien laižu saulītē;
Šodien laižu saulītē,
Tīrumiņu lūkoties.

Vārdu vakar un šodien nostādīšana līdztekus te izceļ straujo pāreju, kāda līgavai paredzēta no kāzu svinībām uz parasto ikdienu. Nekādu medus mēnesi, nekādu īpašu saudzēšanu jaunai sievai nav ko gaidīt! Pie tam vīra māte valdonīgos toņos tai paziņo, ka viņa vienīgā šai mājā vēl ir noteicēja un rīkotāja.

Šodienas var būt arī vakardienai pretstatīta, kā sekojošā dziesmā par svešu māti (arī 43425). Dzejiskais pretstats starp šodienas un vakardienas sauli te uzsver dabas parādību mainīgo raksturu un to dažādos iespaidus uz cilvēka iekšējiem pārdzīvojumiem un garstāvokli. Kā saka franču paruna: dienas viena otrai gan seko, bet nav viena otrai līdzīgas. Sajūta, dzīvojot ar vīra māti, nekad nevar būt tāda pati, kā dzīvojot pašai ar savu miesīgo māmuliņu (tāpat arī 44988; 47104):

4218 (Rg Taurupe)

Saule, saule i šodien,
Nava tāda kā vakar,
Māte, māte sveša māte,
Nava sava māmuliņa.

23457 (C Kosa)

Būs saulīte šodien arī,
Nebūs tāda kā vakar,
Būs māmiņa, kur aiziešu,
Nebūs tāda, kā atstāju.

Mainot perspektīvu un no šodienas kā tagadnes raugoties nākotnē, šodienu iespējams pretstatīt arī ar rītdienu un pat ar parītdienu. Lielu dzīves pārmaiņu priekšā, kā sievietei gatavojoties iziet tautās, apziņa kāpinātā veidā fokusējas uz tagadnes brīdi, kas neizbēgami ir nolemts pagātnei un kur tēva sētā vairs atlikušās dienas strauji iztek kā smiltis no smilšu pulksteņa:

54905 (Ab Vilaka)

Es atvēru vara lūgu,
Pasavēru saulītē.
Jou nailgi juodzeivoj
Boltejūs buoleņūs:
Šei dīniņa, reitdīniņa,
Pareitdīna toutiņuos.

Pilnīgi cita pieeja toties ir līgavainim, kas, saposies pats un saposis kumelju līdz zobiem, ar rožainiem iemauktu apkalumiem, tagad tik gaida, vai līgava arī būs notikumam atbilstoši saposusies un skaista:

16289 (TI Ārlava)

Es atbraucu vedībās
Ar rozainu kumeliņu;
Redzēs rītu saulītē,
Vai būs roze vedamā.

Sekojošā bērnu dziesmā par vārnu, kas saulainā laikā mazgā savu veļu, gatavodamās kāzām ar vanagu, apslēptais joks ir tāds, ka "tāda vārna pērta, tāda nepērta"! Ar visu savu velēšanos vārna nekad citāda kā pelēka nekļūs:

7529 (Azp Dunalka)

Šodien saule, šodien saule,
Šodien vārna velējās;
Rītu brauks rādīties
Ar pelēku vanadzīnu.

Arī sekojošās abas ir bērnu dziesmas, dziedātas, midzinot mazu zīdaini, kas negrib beigt raudāt tāpēc, ka māte ir aizgājusi, — droši vien kādos lauku vai muižas darbos. Iespēja, ka māte atnāks otrā rītā, ja nebūs pārradusies tai pašā vakarā, pati par sevi varētu šķīst amizanta, tāda kā bērna kacināšana, kas mātes atnākšanu pabīda arvien tālāk uz priekšu. Bet tā iegūst pavisam citu noskaņu, ja mēs atceramies par vēstures apstākļiem, kad klausu laikos šāda iespējamība nemaz nebija tik nereāla, jo kungi pēc iegribas varēja pagarināt darbiniekiem nostrādājamo stundu skaitu:

2068 (Md Gulbene)

Kuši, guli, mazais bērniņ,
Atnāks māte vakarā;
Ja nenāks vakarā,
Atnāks rītu saulītē.

36867 (Vlk Beja)

Aiju, lulu, mazi bērni,
Atnāks māte vakarā;
Atnāks māte vakarā,
Auklēs rītā saulītē.

Dažādu cēloņsakarību dēļ rītdiena ir šodienas meita, bet šodienas novērojumi palīdz paredzēt to, kas rītdienā varētu būt sagaidāms. Kā apmākušās debesis sāk vilkties ap sauli varbūt jau veselu dienu pirms lietus, tā arī svešas mātes arvien kāpinātā sliktā oma un dūsmīgums tikpat kā droši ļauj paredzēt, ka bez asarām te nebūs iespējams iztikt:

4238 (Rg Kēči)

Šodien saule mākuļoja,
Rītā būs lietus diena;
Šodien barga sveša māte,
Rītā mani raudenās.

NAKTS DZIESMAS

Saules dainās vārdsakne "nakt-" minēta pāri par 200 dziesmu rindās, no kurām vismaz 35 ir par Jāņu nakti, tātad, īsāko nakti visā gadā. Daudzas no dziesmām, kas atsaucas uz nakti vai nu tieši, vai netieši, atrodamas starp teiksmainās Saules dziesmām, kā, piemēram, kuplais dziesmu cers par mītisko vietu, "kur Saulīte nakti gul". Nakts dziesmām vēl jāpieskaita 71 dziesma ar pamazināmās formas sakni "naksn-", kur tikai 25 no šī skaita ir fiziskās saules dziesmas. Izvēle starp pamata formu "nakts" un deminutīvu "naksniņa" dainās nenekādā īpašu nozīmes niansi, bet galvenais apsvērums šķiet vajadzība pēc vārda vai nu ar divām, vai trijām zilbēm, lai veidotu metriski pareizu dzejas rindu.

Pie mākslīgā apgaismojuma pieradušam mūsdienu cilvēkam nemaz nav tik viegli iedomāties, cik svarīga bija saules gaisma vēl tais relatīvi nesenos laikos, kad uz ceļiem nebija ne mazākā nakts apgaismojuma, un braukšana ar zirgu tamdēļ bija diezgan bīstama, jo lauku ceļi, protams, bruģēti arī nebija. Tas tomēr neattaisno neglīti rupjo brutalitāti, ar kādu vīrs sekojošā dziesmā pārmet savai sievai braukšanu naktī, ne saulītē — domājams, atgriežoties no viesošanās savās dzimtajās mājās, kur gribējusi pēc iespējas ilgāk pakavēties:

14405 (Md Meirāni)

Kā tu, kuņa, nakti brauci,
Ka nebrauci saulītē?
Ja tu būtu laba sieva,
Dienu brauktu saulītē!

Daža laba dziesma savā saturā atsaucas uz nakti, šo jēdzienu tiešā vārdā nemaz nepiesaukdama:

43930 (Jk Sece)

Degu skalū, degu skalū,
Nenāk mans arājiņš;
Arājiņš tad atnāca,
Kad saulīte jau spīdēja.

Dzejiski iespaidīgā paralēlē starp skala gaismu un dienas gaismu, un dzejiskā pretstatā starp nākšanu un nenākšanu līgava te starp rindām sūdzas par smagajām kulšanas talkām. Velti tā cerējusi sagaidīt vīru pārnākam no muižas vēl nakts laikā, pie skala gaismas, jo kulšana ir turpinājusies visu nakti, līdz nākamajam rītam.

Nakts senākos laikos sākās un beidzās daudz ātrāk nekā mūsu dienās, jo pie skalū uguns pārāk ilgi tumšos vakaros nevarēja nosēdēt, pie tam rītā bija jāceļas ļoti agri — jau līdz ar gaiļiem. Tā kādā stipri garā precību dziesmā, kur precinieks, prūšos nonācis, tiek sēdināts galda galā, tas tur nosēž visu nakti, gaija laiku gaidīdams (13257, Rg Krimulda).

Kaut nakts dažādie laika posmi ir daudz mazāk diferencēti par dienas cēlieniem, vārds "pusnakts" vēl arvien tiek ļoti bieži lietots ikdienas sarunu valodā, un teiku, pasaku un ticējumu pasaulē tas ir privileģētākais diennakts brīdis, kad sastapties ar pārdabīgiem spēkiem. Arī dainās šis vārds ir sastopams, kaut ne sevišķi bieži. Tā saules dainu masīvā pusnakts vienā vārdā parādās tikai divās mitoloģiskās un vienā fiziskās saules dziesmā:

F935,19997 (Dv Asūne)

Pusnaktinā i izbēga
No gultņas līgaviņa;
Līdz ar *dienu*, līdz ar *sauli*
Atnes jaunu malējiņu.

Tas ir skaists un dzejiski atturīgs apraksts par līgavu, kas nakts vidū ar dzemdību sāpēm no gultas aizsteidzas uz pirtiņu un jau līdz ar jauno dienu un sauli pārnes istabā jaundzimušo meitiņu kā nākotnes malējiņu.

ĪSĀ VAI GARĀ NAKTS

Kā subjektīvi izjūsts laika posms nakts var likties par īsu vai arī par garu, attiecībā no tā, kā tā pavadīta. Šis izjūtas saules dainās saistās ar iestingušām formulām par gaismas aušanu un saules lēktu, kur cilvēki izsaka vēlēšanos, kaut saulīte kā nakts beigu iezīmētāja lēktu vai nu agrāk, vai vēlāk. Jēdzieniski tās atsaucas uz nakts garumu kā hronoloģisku diennakts posmu — kaut šeit tvertu savā subjektīvā aspektā —, un tamdēļ tās aplūkojam šeit, kopā ar citām nakts dziesmām.

Glūži kā mūsdienu cilvēks, kas mēdz sūdzēties par "modernās dzīves stresa" radīto laika trūkumu, raizēties par saviem nepadarītiem un atliktiem darbiem un cīnīties ar miega badu, tā dainu "liriskais es" dažkārt arī vēlētos, kaut laiks izstieptos garāks vai varbūt pat tiktu apturēts pavisam, saulītei lēnāk kustoties savā dienišķā ciklā vai brīžam apstājoties pavisam:

6696 (Rg Nītaure)

Aust', gaismiņa, lēni lēni,
Lec, saulīte, stāvēdama;
Man miedziņš negulēts,
Maz darbiņa padarīts.

Nakts īsumu visskaudrāk izjūt milētāji, un tie viskarstāk ilgojas, kaut rīts atnāktu lēnāk. Līdzīgi slavenajai ainai Šekspīra "Romeo un Džuljetā", kur milētāji nolād rītausmu, kas atnāk par agru, arī latviešu tautas dziesma izsaka precīzi to pašu domu. Daina savā izteiksmē gan ir ļoti netieša un izvairīga — jaunās līgavas grūtības pēc milas nakts no rīta piecelties te dzejiski eifēmistiski piedēvētas viņas sīkajam augumam, kam īstenībā ar viņas miega badu nav nekāda īpaša sakara:

25034 (Vlm Mazsalaca)

Nāc, gaismiņa, lēni, lēni,

Lec, saulīte, vēl lēnāki,

Maza mana Jaudaviņa,

Nevar lēti piecelties.

Līdzīgi eifēmistiska ir kāda cita dziesma, kuras dažādos variantos vai nu jauna sieviete, vai puisis raud par nakti, kas bijusi pārāk īsa. Ne jau nepietiekošas izrunāšanās dēļ vienam vai otram otrā rītā birst asaras, kad, saulei lecot, abiem ir jāšķiras:

47812 (Vlk Ērgeme)

Aust gaismiņa, lec saulīte,

Birst man gaužas asariņas:

Īsa bija man naksniņa

Ar tautiēti runājot.

15761 (Azp Laža)

Aust gaismiņa, lec saulīte,

Birst man žēlas asariņas:

Īsa bija man naksniņa

Ar meitiņu runājot.

Daudz biežāk, taisni otrādi, nakts tiek uztverta kā daudz par garu: "Gara, gara šī naksniņa, Par visami naksniņami" (M1,46:313, Azp Alšvanga). Tā sūdzas jauns vīrs, ko līgaviņa velti to nakti gaida mājās, jo tam naksniņa jāpārguļ baltābola kalniņā pie sava bērā kumeliņa. Atkarībā no konteksta, šādu dziesmu būtu vienādi labi varējis dziedāt vai nu pieguļnieks, vai tikko kā karā iesaukts karavīrs.

Biežāk gan nakts garums nav izteikts tekstuāli, runājot par garu nakti, bet ir secināms loģiskā secinājuma veidā, izmantojot to pašu dubultformulu par gaismas aušanu un saules lēkšanu. Kur dziesmas par nakts īsumu tikai ar nožēlu konstatēja, ka nakts nāk uz beigām, jo sāk svīst gaisma un taisās lekt saule, tur dziesmās par nakts garumu tā pati sākuma rinda pieņem pavēles formu: austi nu, dieniņa, un leci nu, saulīte, lai beidzot tā nakts būtu galā un diena beidzot sāktos! Izteicieni austi dieniņa un austi gaismiņa sekojošās divās dziesmās, tāpat kā daudzās citās, ir pilnīgi sinonīmi. Viena no tām ir trohaja, otra — daktila dzejas ritmā, bet abas pauž pilnīgi to pašu domu. Apbrīnojams ir Bārtas dziesmas nepārspējamais lakonisms, kas spēj visu pateikt tikai astoņos skopos vārdos!

31645v1 (Il Pilskalne)

Aust', dieniņa, jo ausdama,

Lec, saulīte, jo lēkdama,

Kungi manu augumiņu

Cauru nakti maldināja.

28745 (Lp Bārta)

Austi, gaismiņa,

Leci, saulīte,

Man gara naksniņa

Rijijā.

Vēlēšanās, kaut nakts ātrāk beigtos, ceļas no vairākiem iemesliem, sākot ar rijas kulšanas klausām. Zināmos vēstures posmos latviešu zemniekiem bija jau Labrenča dienā (10. augustā) jāsāk kult kungu rijas kopš diviem no rīta (Lideks, 1991), un tas karstuma, putekļu un fiziskās piepūles dēļ bija varbūt pats smagākais no visiem lauku darbiem. Viena no šīm dziesmām tekstuāli runā par darbu rijā,

t.i., kulšanu, bet otra par maldināšanu. Iespējams, ka pēdējā būtu stipri sena dziesma, no vēstures posma starp vācu iekarošanu un tiem laikiem, kad sāka celt sudmalas Latvijā. Tad kungi būtu varējuši arī muižas vajadzībām nepieciešamos miltus prasīt zemniecēm samalt kā daļu no kļaušu darbiem.

Dainu stilā ir ļoti viegli atsaukties uz nakti kā hronoloģisku laika iedalījumu, nakti pašu vārdā pat nepieminot, kā sekojošā piemērā (tikko citētā Pilskalnes varianta pamatdziesmā), kur maldināšana notiek tumsā, — tātad naktij atbilstošā diennakts posmā, kad saules nav pie debesīm.

31645 (Vlk Sinole)

Aust' gaisminā, ja ausdama,
Lec, saulīte, ja lēkdama,
Tikpat mani bārgi kungi
Ij tumsā maldināja.

Vairākās šī dziesmu cera versijās atbildīgie par smago maldināšanu nav vairs kungi, bet sociologu un psihologu tā sauktie autoritātes tēli ģimenes lokā, it īpaši sveša māte. Tas nebūt nav pārsteidzoši, jo vēsturiski rokas dzirnavu lietošana pašās zemnieku mājās noteikti saglabājās līdz vēlākiem laikiem nekā muižās un pilis.

4692 (Md Kusa)

Aust' gaisminā, ja ausdama,
Lec, saulīte, ja lēkdama,
Tikpat mani sveša māte
I tumsā maldināja.

Vēl cits variants kungu vai svešās mātes vietā runā par tautām kā jaunās sievas ieprecētiem radiem to kopumā. Izteiksmes ziņā šoreiz sākuma formulas abas rindas parādās apgrieztā secībā, kas gluži vairs neatbilst to hronoloģiskai secībai dabā (t.i., dabā saule lec pēc rītausmas, ne pirms tās):

8064 (Il Pilskalne)

Lec, saulīte, ja lēkdama,
Aust' dienina, ja ausdama:
Tautas manu auguminu
Visu nakti maldināja.

Nav skaidrs, vai te domāti darbi, ko jaunai sievai būtu uzlikuši viņas vīra radi, gluži kā kungi tos uzlika zemniekiem vispār. Kaut Milenbachs savā vārdnīcā šādu nozīmi nepiemin, šķiet, ka daudzās dainās maldināšanas vārds nav vairs izprotams savā sākotnējā etimoloģiskā nozīmē, kā malt likšana ar rokas dzirnavām, bet ka "maldināšana" tur izprotama vispārīgākā nozīmē, kā jebkāda prasība, kas augumam ir fiziski grūta.

Iespējams tomēr, ka iepriekšējā dziesma ir pārejas variants starp līdzīgas izteiksmes kļaušu un kāzu dziesmām, kādā gadījumā ar "tautām" daudzskaitli

būtu apzīmēta vieta, kur tautas dzīvo, bet īstais "maldinātājs" tur būtu jaunais vīrs kā tautietis vienskaitlī. Pāreju no viena sabiedriskā konteksta uz otru sevišķi veicina atsauksme uz sievietes augumu rindā Kungi manu augumiņu. Šis dzejiskais un kodolīgais veids, kā aprakstīt ķermenim uzliktu fizisku stresu, viegli var radīt divdomīgas domu asociācijas par citiem veidiem, kādos sievietes augumam būtu jāpanes kāda fiziska nasta. Un tik tiešām — ne tikai rijas kūlēji, bet arī jauna līgava dainās dažkārt žēlojās par nakts — šoreiz kāzu nakts — nebeidzamo garumu, jo jūtas vārdzināta kā mazu nerātņu zēnu spīdzināts putniņš. Nelaimīgā līgava nevar vien sagaidīt, kad rīts nāks to atpestīt no t. s. laulības pienākumiem un brāji līdz ar citiem kāziniekiem nāks jauno pāri oficiāli modināt:

18975 (Rg Aizkraukle; Md Mēdzūla, Vlk Veclaircēne)

Aust' gaismiņa, lec, saulīte,

Lai nāk mani bāleliņi!

Tautas mani šo naksniņu

Kā putniņu vārdzināja.

Šādas dziesmas visumā dziedātas kāzu rītā, vispārējā kaitināšanas un apdziedāšanās atmosfērā, kad jaunais pāris tikko kā piecēlies. Kaut to galvenais nolūks ir smieties par jauno vīru, grūti pateikt, vai dažkārt tur nebūtu atspoguļotas arī dažas labas līgavas patiesās jūtas. Ja kāda līgava tiešām būtu jutusies tā, kā dziesma to saka, tad situācija būtu diezgan traģiska, jo norādītu, ka sievietei ģimenes dzīves seksuālā puse ir augstākā mērā nepatīkama (kas palaikam mēdz atgādināt dažādu iemeslu dēļ). Tādu varbūtību vismaz teorētiski pieļauj sekojošie divi piemēri, it sevišķi Bārtas dziesma, kur, iespējams, vīra dabiskās dziņas sieva puritāniski uzskatījusi kā netiklas šī vārda modernajā izpratnē:

25017v1 (Lp Bārta)

Aust' gaismiņa, lec saulīte,

Jele mani žēlodama,

Gara manim šī naksniņa,

Ar to tautu netiklīti.

25017 (Lp Nica)

Aust' jele, gaismiņa,

Lec jele, saule,

Man gara naksniņa

Pie tautu dēla.

Nemot vērā, ka abi šie varianti nāk no Lejaskurzemes, kur kāzu apdziedāšanās mēdza būt tikpat nešpetna, cik jocīga, ticamāk gan šķiet, ka līgavas mutē te likta rituāla sūdzēšanās par kāzu nakti kā smagu pārbaudījumu, kāda ir pazīstama pie Joti daudzām tautām. Tāda sūdzēšanās bija vienkārši paredzama kā vēl viena aina kāzu norises libretā, kam katrs solis bija senas tradīcijas noteikts, neatkarīgi no tā, kā kuro reizi patiesi jūtās galveno lomu spēlētāji. Līgavas mutē liktās teatrālās sūdzības par kāzu nakts nebeidzamo garumu tāpat būtu tikai netiešs veids, kā izsmiet jauno vīru, iztēlojot to kā par daudz rupju un neveiklu, lai jauno sieviņu apmierinātu. Tādā gadījumā dziesmas nolūks būtu komisks, ne traģisks, un tautu dēla apzīmējums par netikli būtu izprotams savā klasiskā dainu nozīmē kā nekompetence — resp., nespēja būt sava uzdevuma augstumos.

Sekojošā piemērā diezgan skaidri ir samanāms joks par tautieti, kas vēlētos,

kaut kāzu nakts bijusi garāka, un būtu gatavs ligavu paturēt gultā līdz nākamām pusdienām. Viņš tamdēļ ligavai it kā mēģina iestāstīt, ka lecošā saule ir tikai mēness, tātad — kāzu dziesmām raksturīgā dzejiskā pārspilējumā — ka vēl ir tikai vakars, ne jau nākošais rīts:

25040 (Vlk Vijciems)

Tautiets gulda mūs' māsiņu
līdz pusdienu klētiņā.
Māsa saka: saule lec!
Tautiets saka: mēnesnīca!

Lai izmantotu stereotipisko paralēlismu starp nakti un dienu, dažkārt dziesma pat upurē fizisko īstenību. Tā sekojošā piemērā mēness "sildīšanai" būtībā nav ne mazākā fiziskā pamata, bet tas piesaukts, lai veidotu parocīgu nakts paralēli saules sildīšanai dienas laikā. Te vienīgi gribēts pateikt, ka saule valda pār dienu, kā mēness valda pār nakti.

12497 (Jg Glūda)

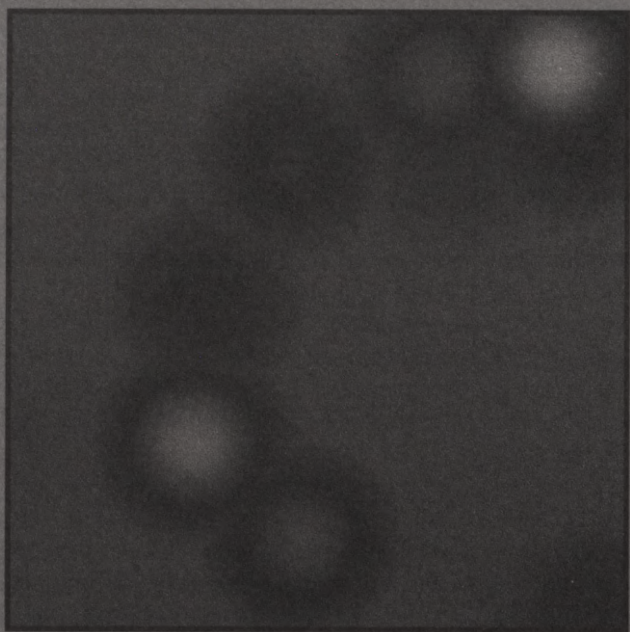
Dienu mani saule silda,
Nakti silda mēnestiņš;
Dienu mani brāji mīl,
Nakti mīl tautu dēls [ciema puīši].

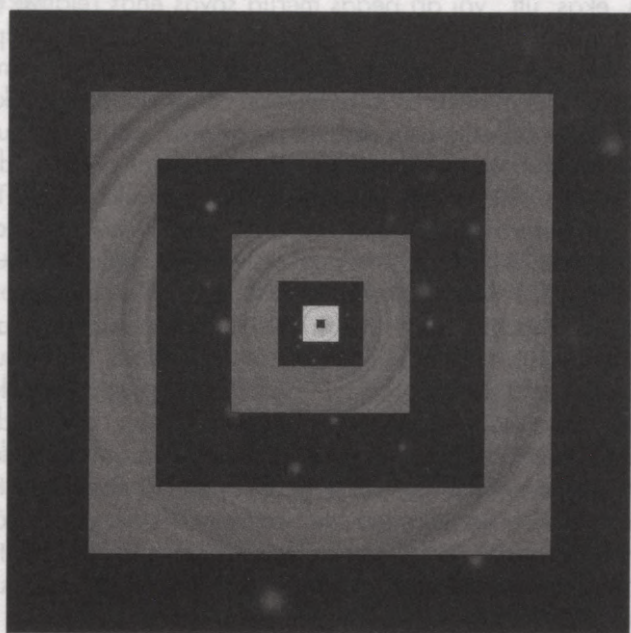
Nakts nav vienmēr domāta burtiskā nozīmē, kā hronoloģiskais laika iedalījums vien. Tā sekojošā piemērā "tumša nakts" gan burtiski atsaucas uz nakti kā zvejai uz upēm un ezeriem piemēroto diennakts posmu, tomēr dzejiski tā nozīmē daudz ko vairāk — tā ir metonīmija visiem zvejnieka dzīves grūtumiem, kas pie tam vēl vainagojas ar tik niecīgu algu:

28255v1 (Vlk Sinole)

Tumša nakts zvejniekam,
Viena rauda laiviņā;
Arājam karsta saule,
Rudzu guba tīrumā.

Šai dziesmā nakts ir minēta viena pati, tomēr diena kā tās pretstats tiek sugestēta caur kontekstu. Ir pats par sevi saprotams, ka karstā saule, kas metonīmiski apraksta visus zemnieka dzīves grūtumus, var būt tikai dienas saule, kā tiešais pretstats zvejnieka tumšajai naktij.

2. NODAĻA

SAULES DIENIŠKAIS TECĒJUMS KĀ DEBEŠU PULKSTENIS

Saulainā laikā debesu jums ir kā milzīgs pulkstenis, pār kuru pārvietojas saules ripa, reizē iezīmējot attiecīgo "ciparu" uz debesu "ciparnīcas" un pati būdama arī rādītāja pirksts, resp., pirksta gals (līdzīgi bezskaitļu ciparnīcām uz moderniem rokas pulksteņiem, kur rādītājas adatas gals ir tas, kas spēlē šo dubulto lomu). Sava dienišķā tecējuma ietvaros saules kustība tāpat kalpo kā debesu pulkstenis. Dienas laikā saules relatīvais augstums, resp., tās attālums no apvāršņa malas, kā arī novietojums attiecībā uz kardinālām debesu pusēm, sniedz zīmes, pēc kurām iespējams sīkāk noteikt notecējušā laika sprīžus, kā arī situēt jebkuru doto brīdi attiecībā pret citiem. Lai noteiktu saules relatīvo stāvokli gan augstuma, gan debespusē orientācijas ziņā, kā pieturas punktus senāk

izmantoja dažādus tuvākajā apkārtnē pieejamos marķierus, kā kokus, dižakmeņus, ēkas, utt., vai arī pēdās mērija savas ēnas relatīvo garumu. Šeit viscaur vijas fundamentālā konceptuālā izpratne par attālumu tā telpiskā nozīmē kā matemātisku analoģu proporcionāli notecējušam laika posmam.

Salīdzinot ar dienu, nakts kā laika vienība paliek daudz mazāk diferencēta. Kaut pie skaidrām debesīm arī naktī vai nu mēness, vai zvaigžņu novietojumi varētu kalpot par debesu pulksteņiem, normālos apstākļos pēc tā ir daudz mazāk vajadzības, jo pašu nakts melnumu ļaudis parasti pavada miegā. Tikai tie, kam dažādu iemeslu dēļ ir nakti jāpaliek nomodā — kā klausinieki, kam jāiet rijas kult, vai meitas, kam vēl pa nakts melnumu savs pūrs ir jādarina, — varētu izjust vajadzību pēc nakts laika sadalījuma pa sīkākiem laika posmiem.

Šai nodaļā sakopotas tās dziesmas, kur diennakts cikls hronoloģiski iedalīts sīkākos posmos, kas aptuveni atbilstu pulksteņa stundām. Pie rīta un vakara kā pārejas posmiem no dienas uz nakti un otrādi vēl atgriezīsimies atsevišķi, kopā ar saullēkta un rieta dziesmām.

Ar laika sīkaku sadalīšanu dienas ietvaros (resp., ar to, kas aptuveni atbilstu modernajām pulksteņa stundām, tikai mazāk precīzā nozīmē) latviešu valodā saistās bagāta leksika, par kuru jau izteicies Mancelis 17. gadsimtā (*Mancelius*, 1654), vārdā nosaucot šādus dienas posmus: rīta laiks, pusrīts (brokasts), pusdiens, azaida laiks, launags, vakars, vakariņas, nakts un vidusnakts (skat. A. Johansons, 1975:353). Saules dainās no tiem neparādās vienīgi "vidusnakts", toties tur atrodam daudz parastāko "pusnakti" un "pusnaktiņā", kā arī neparasto (un Mancelja nepieminēto) "pusvakarā" (2006). Kā redzams, šais laika apzīmējumos kopā sakausēti ir divi dažādi momenti — saules novietojums debesīs kā acīm saredzams laika marķieris, un dažādos dienas posmos iedalītās ēdienu reizes, starp kurām notecējušo laiku cilvēks spētu noteikt "pēc vēdera", gluži neatkarīgi no saules pulksteņa. Pēc ēdienu reizēm, sevišķi pusdienām, bija paredzēts arī īsāks vai garāks darba pārtraukums un atelpas brīdis, tā ka notecējušu dienas cēlienu droši vien bija iespējams aptuveni noteikt arī pēc fiziskā noguruma līmeņa.

CĒLIENI UN PIETURAS ZĪMES SAULES DIENIŠĶĀ TECĒJUMĀ

Dienas galvenie posmi dažkārt apzīmēti kā cēlieni, kas var apzīmēt arī dažādos nakts posmus un garākus laika (it īpaši darba) posmus vispār. Cēlieni dienu sadala dažādās daļās: vai nu divās — rīta un vakara cēlienā, trīs daļās: rīta, pusdienas un launaga cēlienā, vai arī četrās daļās, iepriekšējiem trim pieskaitot klāt vēl arī vakara cēlienu (Milenbachs un Endzelins, 1953, I:377).

Visvienkāršākā dienas sadale ir divās pusēs — rīta pusē, kad saule vēl kāpj

debesīs, un vakara pusē, kad tā sāk slidēt uz leju, kā jau to tekstuāli apraksta sekojošā dziesma:

27271 (Jk Sauka)

Divejāda saule tek,

Tek kalnā, tek lejā:

Divejāds mans mūžiņš

Ar to vienu dvēselīti.

Analoģiju no cilvēku dzīves — par viena mūža nodzīvošanu ar divām dvēselēm — te iespējams izprast vairākos līmeņos. Sadzīviskā izpratnē tas varētu būt klasiskais divdalījums starp sievietes dzīvi bāliņos un tautās (kas apdziedāts neskaitāmās dainās), bet filozofiskā un metafiziskā plāksnē — ka ar to pašu dvēselīti cilvēks nodzīvo vienu mūžu šai saulē, bet otru viņā saulē.

Dienas abas daļas, vidū simetriski pārdalītas uz pusi, tiek dēvētas arī par vidiem, kā sekojošā dziesmā. Neziņa par to, kurā dienas pusē atrodas saule, te nostādīta salīdzinājumā ar neziņu par to, kuri no vairākiem māsas preciniekiem būtu tie īstie:

12204 (Vlm Valmiera)

Parādies tu, saulīt,

Kuru vidu tu ligoji;

Pasaki, tu māsiņ,

Kuŗas tautas tev gribēja.

Dienas vidu vai pusdienas laiku skaitot kā atsevišķu dienas posmu, diena tiek sadalīta trīs daļās, katrā ar sev atbilstošu saulītes novietojumu debesīs. Pusdienā, kad saule ir zenītā, rotājas un ligo, tā izskatās, it kā uz brīdi būtu apstājusies savā tecējumā:

24794 (C Ērgļi)

Nu sāka saulīte

Rotāties,

Te bij ritā,

Te vakarāi,

Te nu ligo

Dienas vidu.

Ja diena ir apmākusies un saules stāvoklis pie debesīm nav saskatāms, pat tik vienkārša laika mērīšana rada grūtības. Tad saulīte tiek lūgta parādīties un izlīst no mākoņiem vismaz dažas reizes dienā, lai ļaudīm palīdzētu aplēst jau notecējušo laiku. Vislabāk būtu, ja saule parādītos vismaz trīs reizes, tā palīdzot iezīmēt trīs galvenos dienas posmus:

28084 (V, K, Z)

Parādies, tu saulīte,
Trīsreiz jel dieniņā:
Azaidā, launagā,
Trešo reizi vakarā!

F1694,700 (Kld Ciecere)

Parādies man, saulīte,
Trīs reiziņas dieniņā:
Rītos agri, pusdienā,
Vakarā noiedama.

Nav tomēr skaidrs, vai šie trīs posmi vienmēr un visur dienu sadalītu aptuveni trīs vienādās daļās, kā tas būtu, ja augšējās divas dziesmas nozīmētu precīzi vienu un to pašu, tā ka pirmā piemēra azaidis atbilstu otrā piemēra rītam un pirmā piemēra launags atbilstu otrā piemēra pusdienām. Kā jau redzējām, Mancelis (1654) savā 17. gs sākuma darbā azaidu bija ierindojis pēc pusdienām, ne pirms tām, kam tūlīt sekoja launags un vakars, kādā izpratnē pirmās dziesmas visi trīs posmi — azaidis, launags un vakars — atsauktos uz dienas otro pusi!

Blakus lūgumiem saulītei parādīties kaut tikai trīs reizes dienā, dainās atrodami vēl pieticīgāki lūgumi, kur cilvēks apmierinātos ar tās parādīšanos kaut vai tikai divas reizes dienā: pusdienā un vakarā. Iespējams, ka no rīta bez saulītes bija iespējams iztikt, pateicoties gaiļu dziesmām, kas uzmodināja Jaudis tā vai tā, arī miglainā laikā:

F1021,211 (Rg Pļaviņas) = 29304 (Jk Sēlpils)

Parādies tu, saulīte,
Kuru vidu tu līgoji:
Vai līgoji dienas vidu,
Vai vakara pusītē.

Beidzot, ja nu galīgi citādi nav iespējams, tad gribētos saulīti redzēt kaut vai pašā vakara cēlienā vien, kad diena jau gandrīz ir galā. Tikpat pazemīgs un pieticīgs ir Laimai izteiktais lūgums — atvēlēt mazliet vieglāku mūžu kaut vai dzīves gaitas pašā galā, kur Laima ar savu labvēlīgo skatu cilvēku "apstarotu" līdzīgi vakara saulei (skat. arī mazliet sakropļoto 49307, Ab Viļaka):

27272v1 (Rz Ozolaine)

Paspēidi man, saūleit,
Koč vakora čēlīneiti;
Atsavēris tu, Laīmeņ,
Koč myžēņa gaļeņā.

49305 (Md Aduliena)

Atspēidi man, saulīte,
Kaut zem pašā vakariņ[a];
Atsaradi mana Laime,
Kaut zem pašā mūža gala.

Tikpat patētisks ir lūgums Dievam, lai tas cilvēku vismaz pašā mūža galā labvēlīgi aplūkotu, gluži kā rieta saulīte kaut mazliet siltuma iedotu tādām, kas visu dienu nosalis. Varbūt vēl skumjāks par visiem ir līdzīgi frāzēts lūgums savai miesīgai mātei kaut mūža galiņā ar savu bērnu beidzot mīļi parunāt.

27272v2 (Dv Kalupe)

Sasijdi mani *saūleit*,
Poš' *vokora cēlineiti*;
Apraūgi mani, Dīveņ,
Poš' myužeņa galeņā.

3370 (Rz)

Saul'eit sylta, pal'eigo
Poš[koč] vokora cēlineiti;
Mām'eņ mili parunoi
Poš[koč] myužeņa gal'enā.

Visas šīs Latgales dziesmas vienā līmenī norāda uz dienas hronoloģisko iedalījumu dažādos cēlienos, kā dzejisku paralēli mūža posmiem. Taču tai pašā laikā saules gaisma tur stājas simboliskā paralēlē Visuma svētībai, ko pārstāv vai nu Dieva, vai Laimas labvēlīgie skati.

Tas pats lūgums pēc Laimas labvēlīgā, kaut vēlā, skata atrodams arī kādā Vidzemes dziesmā, šoreiz attiecībā uz sievietes dzīves otro posmu tautu sētā:

17844 (Md Cesvaine)

Saulit', atsaplaiksnājies
Vēl *vakara pusītē*;
Ai, Laimiņa, atskaties,
Man ejot tautiņās!

Zīmīgus pieturas punktus dienas tecējumā prāvs skaits dainu apzīmē ar izteicieniem, kur apvienotas atsauksmes uz attiecīgo ēdiena reizi ar katrai atbilstošo saules novietojumu debesu jumā. Tā kā galvenās ēdiena reizes bija trīs, tad dziesmās bieži redzams attiecīgs dienas trejdaļīgums, kā garajās dziesmās par puīša derībām ar Sauli (arī 30700v6), kur puisis lielās, cik tālu ticis savā ceļojumā zemes virsū, kamēr saulīte debesīs nostaigā savu ceļu līdz cilvēku brokastu, pusdienas un vakara laikam:

L1598 ("Latv. Vijolīte")

Es ar Sauli saderēju
Reizā tikti Vāczemē,
Nav Saulīte brokastā,
Es jau biju jūrmalā;
Nav Saulīte pusdienā,
Es jau jūras likumā;
Nav Saulīte vakarā,
Es jau biju Vāczemē.....

Tomēr šīm trim galvenām ar saules pozīciju saistītām maltītēm klāt nāk vēl vismaz divas citas: "saulīte azaidā" un "saulīte launagā", kuru nozīme gan, kā jau to redzēsim, ir tik stiepjama, ka ar šiem vārdiem iespējams apzīmēt vai jebkuru dienas posmu no rīta līdz vakaram! Sekojošās apakšnodalās dziesmas sakopotas pa trīs no dienas galvenajām ēdienu reizēm — brokastīm, pusdienām un launaga laiku kopā ar vakariņām.

BROKASTU UN AZAIDA LAIKS

Brokastis visumā uzskatāmas kā pirmā kārtīgā ēdiena reize dienā, pirms kuras gan varēja ieturēt arī mazāku maltīti, ko tad dēvēja par pusbrokastu. Arī azaida laiku K. Karulis (1992:94) iztulko brokastu nozīmē, kaut Milenbachs un Endzelīns (1953:233) tam uzskaita garu rindu pilnīgi atšķirīgas nozīmes, no kurām katra apzīmē pilnīgi citu dienas laiku un viena pat nakts vidus posmu. Pārkārtojot Milenbacha uzdotos laikus to hronoloģiskā secībā un piešķirot katram citu kārtas numuru, vārds 'azaidis' varētu apzīmēt jebkuru no sekojošiem maltīšu laikiem: 1) brokastis, 2) starpmaltīte starp brokastīm un pusdienām, ieturēta tieši pirms diendusas, kam tad sekojušas pusdienas, 3) pusdienas maltīte, 4) pēcpusdienas launags (*Vesperbrof*), 5) vakariņas (*Abendbrof*), 6) maltīte vispār, 7) uzkoda. Beidzot, kā astoto vārda nozīmi te vēl varētu pieskaitīt izteicienu "sietiņš ir uz azaida laiku", kas nozīmētu, ka sietiņš pie nakts debesīm atrodas tai pašā vietā, kur dienas saule būtu azaida laikā, šoreiz izprastā kā aptuveni pulksten divos pēc pusdienas. Mūsdienu sarunu valodā azaidis visbiežāk dzirdēts kā sinonīms maltītei vai ēdiena reizei vispār, vai arī vieglākai uzkodai.

Kā jau tas uzsvērts vienā saules dainu motīvā pēc otra, senāk ļaudis mēdza celties ļoti agri, tā ka līdz brokastu laikam bija jau vesels darba cēliens nostrādāts. Ja padarītais nebija pietiekoši iespaidīgs — kā kad plāvēji nebūtu vairāk par vienu vālu līdz brokastīm izplāvuši — tad būtu bijis pamats vislielākam izsmieklam:

50343 (Vlk Ērgeme)

Lai bij puīši, kur bij puīši,
Kaimiņos bij čakli puīši:
Vienu vāli izplāvuši,
Jau saulīte brokastā.

Cita doma, kas parādās dažādos vārdiskos ietēpos, ir par kādu vietu, kur būtu labi dzīvot, jo kaut kas tur ļoti izdevīgi un parocīgi aizsedz lecošo sauli, vai nu tie būtu augsti un biezi koki, dziži meži ar platām lapām, vai ezera migla. Tas tad it kā būtu par attaisnojumu, kamdēļ tādā vietā ļaudis varēsot gulēt līdz "labām brokastīm", tātad — krietni līdz brokastu laikam, ja ne vēlāk, vai līdz azaidam (skat. arī 24950, Kld Lutriņi), kas šeit varētu apzīmēt jebkuru dienas posmu no brokastīm līdz aptuveni pusdienām. Katrā gadījumā tik ilga gulēšana te nostādīta kā augstākā mērā nenormāla:

F102,1738 (Azp Dzērve)

Guli, guli, meža meita,
Līdz labām brokastīm:
Augsti koki, platas lapas,
Neredz sauli uzlecam.

6729 (Kld Gaiķi)

Guli, guli, meža meita,
Līdz saulīte azaidā:
Lieli meži, platas lapas,
Neredz sauli uzlecam.

Tas pats aizgulēšanās motīvs parādās arī kā tautieša tišs uzmundrinājums savai tautu meitai palikt pie viņa sāniem līdz lielam azaidam, kur azaidis atkal

varētu būt jebkurš laiks līdz brokastīm, ja tās būtu tā nodēvētas, vai varbūt arī pusdienām:

24950 (Kld Lutriņi)

Gul' pie manis, tautu meita,
līdz lielam azaidam,
Diži meži, platas lapas,
Neredz sauli uzlēcam.

Vienā no dziesmām, kas risina tēmu par vedekliņas vešanu druvā, vīra māte pārmet vedeklai tik lielu nekompetenci ar mājas darbiem, ka par iešanu druvā nemaz nevar būt runa: visa diena līdz vakaram vedeklai pagājusi, azaidu vien vārot! Ņemot vērā, cik ļoti dainas šādās dziesmās mil pārspilējumu, atsauksme visizteiksmīgākā gadījumā šeit varētu būt uz azaidu kā brokastu laiku. Nevaram, protams, izslēgt iespējamību, ka domāta kāda no vēlākām maltītēm zem tā paša vārda, kādā gadījumā vedeklas tūlāšanās kļūtu daudz mazāk pārspilēta (jo notecējušais laiks starp azaidu un vakariņām tad būtu daudz īsāks):

22670 (Md Liepkalne)

Vedekliņ vedekliņ,
Kad iesim druviņā?
Jau saulīte vakarā.
Azaidiņu vāridam.

Diezgan neparasts ir motīvs par dienas cēlieniem un ar tiem saistītām maltītēm, kur dainu klasiskais pretstats starp īsto māti un svešo māti ļoti īpatnējā veidā tiek savīts kopā ar pretstatu starp maltītes solišanu un tās iedošanu. Vienkāršākā versijā tur svešai mātei, kas tikai solās atnest siltu maizi brokastīs (kā pirmajā galvenajā maltītes reizē), īstā māte būtu sen jau aizsteigusies priekšā, jo maizi atnestu jau agrāk — ap pusbrokasta laiku. Tas, protams, pierāda to, ka īstā māte par savu bērnu rūpētos daudz labāk par svešo māti:

4439 (Vlk Jaunlaicene)

Sveša māte man solīja
Siltu maizi brokastam;
Sava māte jau atnesa
Pusbrokasta saulītē.

Sekojošā sešrindē toties ar pāris vārdu izmaiņu izveidots daudz smalkāk izstrādātu dziesmas loģisko uzbūvi. Dzejišķās izteiksmes ziņā notecējušais laiks starp brokastīm un pusdienām te ļoti konkrēti atgādina, cik nepatīkami lēni velkas laiks, gaidot uz kādu nepiepildītu solījumu. Siltums šajās dziesmās burtiski saistās ar maizi un simboliski ar īsto māti, ne sauli, kas šeit spēlē tikai hronoloģiska laikrāža lomu:

F1515,3479 (Rg Rīga)

Sveša māte man soliņa

Siltu maizi brokastī:

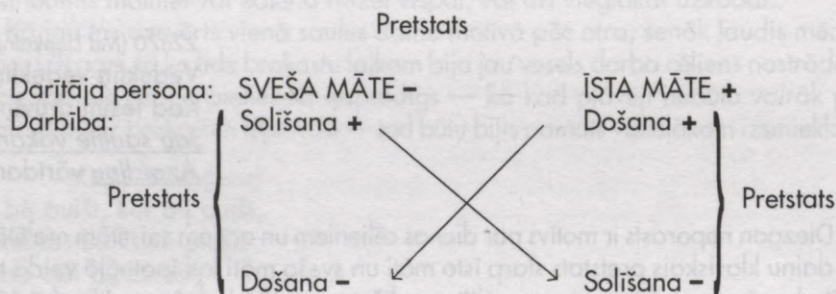
Jau saulīte pusdienā —

Ne man siltas, ne man aukstas.

Mana mīļa māmuliņa,

Tā iedeva nesolij'si.

Jēdzieniskā plāksnē te redzam intelektuāli sarežģītu dubultkontrastu un spoguļattēla attiecību krustošanos starp abām mātēm un katrai raksturīgo rīcību: pretstatā svešai mātei, kas sola, bet nedod, istā māmuliņa nesola, bet iedod (skat. tuvāk par šiem principiem Viķe-Freiberga, *in press*). Šīs dziesmas ļoti eleganti simetrisko loģisko uzbūvi abstraktā plāksnē varētu ilustrēt shematiski, kā tas redzams sekojošā attēlā, kur plus zīme simbolizē kādu personu vai rīcību, kas uztverta kā emocionāli ļoti pozitīva, bet mīnus zīme tās pretējo — izteikti negatīvu emocionālo attieksmi:

PUSDIENAS LAIKS

Pusdienas laiks lauku dzīvē iezīmēja stipri garās darba dienas aptuveno vidu, līdz ar ko priekšstats par gulēšanu līdz pusdienai kļuva par sinonīmu lielam slinkumam, kas labi izmantojams kāzu vai citās apdziedāšanās dziesmās. Tāda gulēšana praksē tikpat kā nebija iedomājama, sevišķi ne sievietēm, jo govīs vajadzēja izslaukt jau ļoti agri no rīta, pirms tās izlaida ganos:

50539 (Jg Ruba)

Jau saulīte uz pusdienu,

Vēl istaba neslaucīt(a);

Vēl istaba neslaucīt(a);

Govis māva laidarā.

22592 (C Vaive)

Daila daila vedenīte,

Stalti, daili pucējās;

Jau saulīte pusdienā,

Pirmo reizi govīs slauc.

Īpatnējā kārtā Kārļa Jēkabsona (1954) noveļu krājumā "Sievietes" šis nekompetentās jaunās sievas motīvs kā vadmotīvs atgriežas vienā stāstā pēc otra, it kā autoram būtu bijusi kāda personīga pieredze. Vienā no novelēm, "Odaļa", puisis apprec fiziski pievilcīgu, daiļu sievu, neskatoties uz tās lielas sliņķes neslavu. Izrādās, jaunā sieva savu neslavu ir vairāk nekā pelnījusi, jo — vai nu putru vārot, vai linus plūcot, viņa darbu vienkārši pamet un noliekas gulēt, tā visu saimniecību laizdama postā. Grūti ticēt, ka gluži tāda mēroga "slinkums" būtu bijis iespējams dzīves īstenībā, izņemot patoloģisku gadījumu, kur kāds ciestu no neiroloģisku traucējumu radītas slimības, ko sauc par narkolepsiju. Daudzās dainas par slinkuma tēmu tomēr pierāda, ka senās lauku dzīves apstākļos dažādas pakāpes kūtrums, apātija, vienaldzība, pasīvā pretestība, neizdarība un tūlība kā cilvēciskas vērtības varēja radīt ļoti nopietnas sadzīves un izdzīvošanas grūtības.

Visai tēlainis ir sekojošā dziesmā paustais pretstats starp daiļu sievu un tādu, kas šķība un lika. Blakus paralēlei starp pusdienas un vakara saules dažādām pozīcijām debesis te nostājas zīmīgā paralēle starp daiļās sievas atrašanos gultā un neglītās — druvā. Gluži kā garajās Kurzemes dziesmās par bajārmeitām (skat. Viķe-Freiberga, 1989), kas varbūt iedvesmojušas arī Jēkabsona prozu, vienam brālim sieva ir daiļa, bet netikusi, ko izsaka rindas par tās palikšanu gultā līdz pusdienām. Neglītā likužiņa, turpretī, attēlota kā tāda, kas turpina strādāt vakarā vēl ilgi pēc saules rieta, kas, kā zināms, senāk būtu nozīmējis virsnormas strādāšanu:

27264v2 (Lp Vērgale)

Tev, brālīti, daila sieva,
Man tik tāda likužiņa;
Jau saulīte pusdienāi,
Daila sieva gultiņāi;
Sen saulīte nogājuse,
Likužiņa druviņāi.

Attiecībā uz doto saules pozīciju zināmā dienas laikā, abas sievas dara kaut ko tādu, kas normāli būtu noticis iepriekšējā posmā, bet kas te nu ir pabīdīts par vienu posmu uz priekšu. Interesantais kontrasts te ir tāds, ka viena — nenormāli ilgi gulēdama — ar savu kavēšanos dara kaut ko negatīvi izvērtētu, kamēr otra — nenormāli ilgi strādādama — ar savu kavēšanos dara kaut ko sabiedriski vērtīgu, tātad pozitīvi vērtētu.

Dziesma formulēta kā sacensība divu brāļu starpā par to, kuram izdelves iegūt labāku sievu, jo katrai ir sava labā un sava sliktā īpašība, abām esot dubultsimetriski pretējās pozīcijās. Abstrakti jēdzieniskā plāksnē dziesmas uzbūves iekšējā loģika te seko tam pašam modelim kā jau agrāk redzētajā dziesmā par pretstatu starp īsto un svešo māti un viņu solījumiem vai došanu. Tur zīmētās grafiskās shēmas vietā šo loģisko struktūru varētu attēlot arī ar sekojošās

formulas palīdzību, kur plusi un mīnusi šoreiz pārstāv divu dažādu personas vai rakstura īpašību pozitīvos un negatīvos polus:

BRĀLIS Nr. 1	SIEVA Nr. 1 (DAIĻA) +	(ČAKLA) -
BRĀLIS Nr. 2	SIEVA Nr. 2 (DAIĻA) -	(ČAKLA) +

Neatrisināts šai interesantajā dziesmā paliek jautājums: vai daiļā sieva valstās pa gultu līdz pusdienām pašas iedzimtā vai ieaudzinātā slinkuma dēļ, jeb vai apmierināta vīra lutināta un saudzēta; un tāpat par nedaiļo: vai tā pati no sevis bija tik pārcentīga, jeb vai neapmierinātais vīrs viņu kā neglīteni bez žēlastības izstūma un izgrūda darbos?

Pusdienas laiks saistās ar gausu darbošanos arī pavisam citā kontekstā, šoreiz runājot par laudīm, kam vecuma dēļ viss darāmais velkas palēninātā gaitā, — pirti iekur jau ap pusdienas laiku, bet tikai ap saulrietu pagūst nopērties (tuvu līdzīgi arī 55560):

3088 (Vp Ēdole)

Dievs dod man tā dzīvot,

Kā dzīvoja veci laudis:

Pusdienā pirti kūra,

Ar saulīti nopērās.

Tikai vienā gadījumā aicinājums saulītei iet pusdienā nozīmē to pašu, ko citās dziesmās aicinājums tai iet pie Dieva un lūgums pēc svēta vakariņa. Tā ir satriecoša klaušu laiku dziesma par rijas kūlšanu, kur kūlēji vēl otrā rītā netiek laisti mājās, kaut smagā darbā jau pavadījuši visu garu nakti kopš pirmajiem gaiļiem:

31534 (Kld Skrunda)

Ej, Saulīte, pusdienā,

Atlaid rijas kūlējiņus;

Sīvi kungji, vagarīte

Neatlauda kūlējiņus.

Vesels apakšmotīvs īpatnējā veidā saista pusdienas, resp., dienvidus laiku ar balss neskanēšanu. Vai tā būtu Kurzemes (skat. arī M1, 186:55t, Lp Rucava; M1, 247:49t, Lp Nīca) vai cita novada dziesma, visas uzsver to, ka balss tā īsti skan tikai rītā agri un vēl vakarā, bet noteikti ne dienvidū, kas šai motīvā apzīmēts arī kā launaga laiks:

F1198,3562 (Lp Nīca)

Skan balseņis rītā agri,

Jo skan vēl vakarā.

Tad balseņis vien neskan,

Kad saulīte launagā.

425 (Rg Skrīveri)

Skan balseņis rītā agri,

Skan bez saules vakarā;

Dienvidū neskanēja,

Tad [Kad] biīte ābolā.

Kad saulīte launagā,
Kad bitīte ziedus lasa,
Kad bitīte ziedus lasa,
No sarkana ābolīna.

Būtu interesanti dzirdēt no mūziķiem, vai šis dienas vidus cēliens, kad saule stāv visaugstāk un bitītes ir rožu dārzā vai sarkanā āboliņā, sava lielākā karstuma dēļ tiešām saistās ar sliktāku skaņas pārnesānu. Līdzīgos variantos balss vietā tie ir sili (F828,4764, Md Bejava) vai meži, kas neskan vai netrīc dienvidū (F740,28247, Rz Rēzekne; F1127,3078, Jg Džūkste), kaut pieņemams, ka arī šie teksti atsaucas uz balsi neskanēšanu, ar mežiem vai siliem kā labākiem vai sliktākiem balsi rezonatoriem.

Neskatoties uz to, vai balss neskanēšanai pusdienas laikā ir vai nav objektīvi pierādāma fiziska pamata, šīs dziesmas varētu atspoguļot senu rituālu aizliegumu, kas dziedāšanu dienas vidū būtu vienkārši aizliedzis. Ticējumos un pasākās pats dienas vidus ir gandrīz tikpat baiss un dažādu spoku un pārdabīgu spēku pilns kā pusnakts, un es pati vēl agrā bērnībā Latvijā uz laukiem tiku brīdināta pusdienas laikā nesvilpot un nebjaustīties, it īpaši jau ne zināmās vietās (kā senos zviedru karavīru kapu uzkalniņos Salaspilī), kas bija pazīstamas kā spoku kalniņi. Līdzīgs aizliegums teica, ka nedrīkst pusnakti uz krustcelēm svilpot, jo tad piesaucot velnu. Dainas gan visumā šādiem motīviem pievērš maz uzmanības, un tur atrodam vienīgi brīdinājumu māsiņām sargāt savu vainadziņu no dienas vidus karstās saules (5817), kā arī dažādus ticējumus par lietu, kas līst saulītē, kas jau aplūkoti "Kosmoloģiskās saules" sējumā. Kur citkārt šāds lietus norādītu vai nu uz velēniešu, vai arī uz Saules meitas kāzām, tur sekojošā piemērā lietus, kas līst dienas vidus saulītē, tiek iztulkots kā bāreņu asaras:

4109 (Jg Dobeļe)
Lietutiņis dirbināja
Dienas vidus saulītē.
Tas nebija lietutiņis,
Tās grūtdieņu asariņas.

LAUNAGA LAIKS UN VAKARS

Vairāki dainās sastopamie laiku apzīmētāji izteicieni nav visos laikos vai visos Latvijas novados lietoti vienā un tai pašā nozīmē. Tādējādi ne vienmēr ir iespējams noteikt, par kādu (pat aptuvenu) pulksteņa stundu tur būtu runāts. Blakus azaida laikam otrs tikpat daudznozīmīgs ir launaga vārds, kas parādās 40 saules dainās, dažreiz norādīdams tikai uz attiecīgo maltīti, bet visbiežāk uz hronoloģisku diennakts posmu, ar tādiem izteicieniem kā jau saulīte launagā vai jau saulīte patecēse laundziņa laiciņā (2907).

Kā K. Milenbachs (1954, II) un arī K. Karulis (1992) to norāda, vārds "launags" pārņemts no somugriem, kur igauņu *lõunag* un libu *l.nagist* apzīmē pusdienu, resp., dienas vidu. Tieši tādā nozīmē tas tiek lietots dažās Kurzemes dziesmās, kā mazliet augstāk citētajā Nīcas dziesmā par balss neskanēšanu tad, kad saulīte ir launagā. Tās tamdēļ varētu uzskatīt par diezgan senām dziesmām, kur launaga vārdam vēl piemīt tā pati nozīme, kas valodās, no kurām tas aizņemts, kamēr ar laiku latviešu valodā launaga vārdu dažādos apvidos sāka lietot visdažādākās citās nozīmēs. To starpā atrodama vesela rinda dažādo iespējamo dienas laiku un ar tiem saistītu maltīšu: pirmsbrokastis (*Vorfrühstück* — "rīta launadziņš"), pusdienas laiks, pulksten divi pēc pusdienas, ap pulksten pieciem pēc pusdienas, ceturrtā dienas maltīte vasaras laikā, vai pat laiks kaut kur starp pusnakti un diviem no rīta (piem.: "Māmiņa mīļā, / Laid meitas gulēt, / Sietiņš ligo(ja) / Launaga laikā", 6756 un 7716v1 dainu vispārējā masīvā). Vēlākos laikos gan palaunaga un vēlāk — launaga nozīme nostabilizējusies kā pēcpusdienas posms jeb — vēl precīzāk — kā vēlas pēcpusdienas uzkodas, kaut kad ap pulksten četriem līdz pieciem pēc pusdienas (līdzīgi franču *goûter* un angļu "tējai").

Tajās dziesmās (arī 2907, Md Patkule), kur tiek prasīts pēc launaga tāpēc, ka saulīte jau atrodas attiecīgajā vietīnā, iespējams tikai minēt, vai tur runa par pēdējo maltīti pirms vakariņām, par pusdienām vai par pirmsbrokastīm:

37563 (Jk Nereta)
Māmuliņ, māmuliņ,
Launadziņu, launadziņu!
Jau saulīte vizināja
Launadziņa laicinā.

4417 (Kld Kuldīga; Jg Vilce)
Launadziņa vajadzēja,
Ka būt' laba devējiņa;
Jau saulīte ieligoja
Launadziņa laicinā.

Vairākos variantos par priecīgu dzīvošanu un ilgi gulēšanu vārds "launags" varētu būt izprasts kā brokastis. Tās ir dziesmas par dzīvošanu tādā vietā, kur kaut kas — vai nu rīta migla ezera malā, vai "augsti koki, gari meži" meža malā (30666, Vlk Gaujiena) — aizsedz lečošo sauli cilvēku skatam. Kā jau to redzējam, runājot par brokastu laiku, tuvu līdzīgas dziesmas te runā par gulēšanu "Līdz labam brokastam" (F102,1738, Azp Dzērve) vai "Līdz saulīte azaidā" (6729, Kld Gaikī), arī savā brokastu nozīmē:

30981v1 (Lp Bārta)
Kas kait man nedzīvoti
Ezeriņa maliņāi?
Ezeriņš miglu laida,
Gul', līdz saule launagā.

52178 (Dv Medņi — Ungurmuīža)
Ezariēšu meitas gul
Līdz labam launagam;
Uz ezera liela migla,
Neredz saules uzlecām.

Arī citur konteksts vedina domāt par saulīti launagā kā rīta posmu, jo tur pārmetums ir par to, ka govīs līdz tam laikam vēl nav izlaistas ganos. Ja nu dzejiskais pārspilējums būtu domāts vēl lielāks, tad tur varētu būt runa par pusdienas laiku, kas varbūt labāk attaisnotu nopietnos draudus, ka tik slinku meitu neviens negribēs precēt:

12303 (Tk Bliidiene)

Sēdi, sēdi, tautu meita,
Neviens tevi nelūkos:
Jau saulīte launagā,
Vēl gosniņas laidarā.

Tāpat par pusdienas pārtraukumu varētu būt runa tur, kur brāļi tiek aicināti negulēt launadziņu, lai varētu sienu nopļaut, kamēr vēl saulīte gar zemi tek (28687, B Mežotne). Citur, kur dziesma sūdzas par to, ka ne launags, ne palaunags nav saņemts pat tad, kad saule jau vakarā, runa varētu būt par divām pēdējām ēdienreizēm pirms vakariņām, resp., par pusdienām un pēcpusdienas launagu, bet tie paliek tikai kā minējumi:

4438 (C Ērgļi)

Sveša māte man solīja
Ir launagu, palaunagu.
Ne launaga, palaunaga,
Jau saulīte vakarā.

4440 (Jg Dobeļe, Naudīte, Vircava,
Jēkabnieki, Zaļenieki; Tk Biksti; V, K, Z)
Sveša māte man solīja
Siltu maizi launagā.
Jau saulīte vakarā,
Ne man siltas, ne man aukstas.

Latviešu zemniekiem kā burtiskiem "darba Jaudīm" uzmanības centrā vienmēr bija aptuveni nosakāmais darba daudzums, ko katram vajadzēja paveikt starpposmos starp katru maltītes reizi. Kas nespēja normu izpildīt, to bez žēlastības nosauca par "nelieti" vārda burtiskajā nozīmē — par tādu, kas savam darbam lieti neder:

42273 (Rg Sloka)

Es redzēju no tālienes,
Kur nelietis vagu dzen:
Izdzen vagu, izdzen vagu,
Skatās: saule launagā!

Saules celiņš līdz launagam un no launaga tālāk uz vakaru konkrēti norāda uz laika plūsmu no viena cēliena uz otru. Tam paralēlē var nostāties ļoti vispārināts un filozofiski rezignēts salīdzinājums ar cilvēka novecošanu mūža gaitā. Dažādos variantos te saules kustību apzīmē vai nu tradicionālais darbības vārds "tek", vai vairāk poētiskais "līgo".

27287 (Kld Lutriņi, Raņķi)

Tek saulīte launagā,
No launaga vakarā;
Tā tecēja mans mūžiņš
No jaunuma vecumā.

Mazliet konkrētāk saulītes dienišķais ceļojums salīdzināts ar diviem krasi atšķirīgiem posmiem sievietes dzīvē: pirmo pie vecākiem, jeb, kā dainas saka — bāliņos — un otro pie vīra. Interesanta ir nianse sekojošā dziesmā par to, kā

māsa, vēl brāļu sētā dzīvodama, sāk jau meklēt dzīvē "labu maizes vietu" (ne tik daudz labu vīru!). Tas vedina domāt par paralēli no dabas, ka arī saule, vienā debesu pozīcijā būdama, jau gatavojas uz nākošo jeb, citiem vārdiem sakot, — saule pati it kā jau iepriekš apzinās sava paredzamā ceļa dažādos posmus:

12019 (Md Lubāna)

Līgo saule launagā,
No launaga vakarā;
Taujā māsa labas vietas,
Bāliņos dzīvodama.

Varbūt ciešākā un tiešākā metaforiskā paralēle starp saules dienīšķo un sievietes mūža gaitu ir atrodama tur, kur uzsvars ir tikai uz abu atšķirīgo telpisko novietojumu divos dažādos laika posmos. Tomēr arī klasiskā salīdzinājumā ar meitas pārvietošanos no brāļu uz tautu sētu ir iespējamās vēl dažādas nianse dažādo variantu starpā. Pirmajā no sekojošiem piemēriem atrodam tikai rēni mierīgu laika tecējuma konstatējumu (tāpat arī 18214), kamēr otrajā jau iezīmējas stipri dramatiskāks sižets caur viena vien vārda iestarpināšanu, kas precīzē, ka mācai precētā dzīve būs jāpavada *bargu* tautu pakļautībā:

17500 (Vlk Jaunroze)

Līgo saule launagā,
No launaga vakarā;
Līgo māsa bāliņos,
No brāļiem tautiņās.

17500v1 (V, K, Z)

Līgo saule launagā,
No launaga vakarā;
Tā līgo mūs' māsiņa
Bargu tautu rociņā.

Gandrīz katrā no plaši izplatītiem dainu formulu ceriem atradīsies arī dziesmas, kas vienkārši nav tikpat labi izdevušās kā citas. Sekojošā Dūres dziesma, domājams, atsaucas uz populāro motīvu par precētās māsas atgriešanos ciemos savā dzimtajā sētā, bet, salīdzinājumā ar iepriekšējiem piemēriem, tā izklausās savā paralēlismā stipri neveikla. Saulīte tur turpina savu dienīšķo ceļu uz priekšu vien, no viena pieturas punkta uz nākošo, bet sievas kustība te ir ačgārņa — tā atgriežas atpakaļ no tautām, kur tā jau bija reiz aizgājusi!

26640 (Vlk Dūre)

Līgo saule launagā,
No launaga vakarā;
Tā līgoja brāļu māsa
No tautām bāliņos.

Kādā vairākās vietās pierakstītā dziesmā māsas ligošana uzverta pavisam citā nozīmē. Tur ar ligošanu no druviņas druviņā dzejiski aprakstīts viņas čaklums un nenogurstošās darba spējas, kas spēj darīt vienu darbu pēc otra līdz pat vēlam vakaram, varbūt pat bez manām paguruma zīmēm. Čaklā māsa te pielīdzināta ligojošai saulei, gluži kā čaklā bite kādā citā dziesmu cerā, kas saistīts ar silto vai karsto sauli:

28038 (Vlk Gaujiena, Sinole; Md Tirza)

Līgo saule launagā,
No launaga vakarā;
Tā līgoja brāļu māsa
No druviņas druviņā.

PUSRĪTIŅŠ UN PUSVAKARS

Īpatnēji ir izteicieni "pusrītiņa" un "pusvakara", kā sekojošā dziesmā, kas varētu apzīmēt gan "rīta", gan "vakara" vidu, resp., vietu, kurā attiecīgais laika posms dalīts uz pusi. Paralēlē nostādītais izteiciens par "pusmiedziņu" šeit lietots tādā kā vārdu spēlē. Normāli tas apzīmētu seklu, cauru miegu, kāds parasti ir pavisam maza bērna mātei, kas tūlī pamostas, tikko bērns kaut mazliet ieraudas. Bet paralēli jau varētu arī novest tālāk, lai teiktu, ka maza bērna māte, kam vairākkārt jāceļas nakts vidū, lai bērnu pabarotu un apkoptu, dabūjusi gulēt tikai pusi no savas parastās naktsmiega devas (skat. arī 2006v1; F1674,750):

2006 (Jk Sērene)

Pusrītiņā saule lēca,
Pusvakarā norietēja;
Mazu bērnu māmuliņa
Pusmiedziņu vien gulēja.

Pusrītiņu, kā jau agrāk minējām, Mancelis saistījis ar brokastu laiku, ko latvieši senāk mēdza ēst tikai tad, kad bija jau veselu puscēlienu kopš celšanās nostrādājuši. Milenbachs un Endzelīns, savukārt, to definē kā "agru rīta stundu" (*frühe Morgenstunde*, Milenbachs un Endzelīns, 1955, 3. sēj.), par brokastu laiku nekā nepieminot. Bet turpat Milenbachs citē arī dziesmu 29812: "Gailīts dzied pusrītā, Malējiņu žēlodams". Tā kā gailīti parasti dzied ne tikai agri pirms brokastīm, bet arī pirms saullēkta, tad šķiet, ka te domāta gaiļa dziesmas tiša nokavēšanās uz vēlāku (ne agrāku!) rīta posmu. Arī kāzu dainās atkārtojas šī nokavēšanās doma: "pusrītam" paralēli nostādīta māsas aiziešana tautās tikai psmūžā, kas nozīmētu — ar lielu nokavēšanos, jo senos laikos sievietes mēdza precēties ļoti jaunas:

22140,2 (Rg Lielvārde)

Pusrītāi saule lēce
Pura bērza galiņāi;
Pusmūžāi mūs' māsiņa,
Tautiņās aiziedama.

Bez plašāka konteksta nav skaidrs, kā līdzīga noilguma vai kavēšanās doma izprotama vairākās precību dainās (M3,80:479; 10577; 14991v2; 5194), kur saules lēkšanai pusrītā paralēlē stādīta tautu jāšana "pusvasaras". Vispirms, nav gluži

skaidrs, vai te domāts noteikts laika brīdis — vasaras vidus, jeb arī garāks laika posms — puse no vasaras kopējā ilguma. Gribētos minēt, ka saules lēkšana pusrītā nozīmē tās nosebošanos, jo purva biežoknī bērzu zari to būtu paslēpuši skatam, līdz kamēr tā būtu pacēlusies pāri bērzu galotnēm. Tam paralēlē tad arī tautu jāsana veselu pusvasaru būtu uztverama kā par daudz ieilgusi:

14991 (TI Kandava)

Pusrītīnā saule lēca

Purē, bērzu galiņā;

Pusvasaras tautas jāja

Mani mazu bildināt.

AR SAULĪTI

Vesela rinda savdabīgu, idiomātisku, izteicienu, kas atsaucas uz diennakts hronoloģisko iedalījumu dažādos posmos, izmanto saules vārdu kopā ar kādu prievārdu. Tādi izteicieni kā *ar saulīti*, *bez saulītes*, *līdz saulīti*, *da saulei* ir adverbiāli laika noteicēji, kas atsaucas uz saules klātieni vai prombūtni, bet kuru precīzo nozīmi var būt pārsteidzoši grūti noteikt, jo šķiet, ka tie var pieņemt pilnīgi pretējas nozīmes atkarībā no konteksta. Sekojošās apakšnodaļās citēsim dziesmu izlasi, kas ilustrē to lietojumu galvenās nozīmes nianses, sākot ar izteicienu *ar saulīti*, kas parasti (bet ne vienmēr) lietots aptuvenā nozīmē — “pirms saule tai vakarā noriet”. Tā kā vairums četrtrinžu satur ne vienu vien nozīmīgu atslēgas vārdu vai izteicienu, dažas no dziesmām, kur parādās šeit atsevišķi izceltie izteicieni, ir izkaisītas arī pa citām šīs nodaļas apakšnodaļām, kur tās aplūkotas kādā citā sakarībā (piem., 26496v1; 3088).

Satura ziņā Joti liela daļa šo hronoloģisko dienas posmu apzīmētāju saistās ar dainu pasaulē centrālo slinkuma tēmu, sevišķi pārkāp ilgo gulēšanu. Laikam jau mūsu senču daudzīnātais darba tikums nemaz tik viegli nebija apgūstams, ja par to vajadzēja nemītīgi dziedāt un citus apsmiet. Ļaudīm visumā nebija citas izvēles kā būt čakliem, jo citādi pārējā saime un kaimiņi tos “izsmēja no panckām ārā” un pie tam vēl izlaida slikto slavu līdz pārnovadam. lemiļotākais apdziedāšanās upuris no visiem, šķiet, ir bijusi brāļa tikko kā apprecētā sieva:

21916 (B Misa)

Ai, bāliņ, kur nu liksi,

Tādu gultas pūdētāju?

Ar saulīti gulēt gāja,

Bez saulītes necēlās.

Interesanti, ka šīs hiperbolas pirmā puse vēl mūsu dienās būtu izmantojama par apsmieklu, jo normāli neviens pieaugušais līdz ar sauli neietu gulēt, pat ne vasaras laikā, kad saule riet vēlu. Toties dainās sagaidītā celšanās bez, t. i.,

pirms, saules gan būtu viegli izdarāma tikai pašā ziemas vidū. Vasaras vidū tā tagad būtu izņēmums.

Ar pāris liekām rindām un mazām niansēm izteiksmē tā pati tēma var iegūt daudz nopietnāku traktējumu. Sekojošā sešrinde sākas ar visai dramatisko rindu par līgaviņu, kas raud, jo vienkārši atrod savu mūžu par grūtu. Vīrs par atbildi tad tikai nesaprašanā plāta rokas — par ko gan viņai savā dzīvē būtu ko sūdzēties? Viņa izpratnē viss ir vislabākā kārtībā. Taisni otrādi — vīra acis sieva ir varbūt vēl par daudz lutināta! Vīrs noteikti neapzinās, ka viņa atsacīšanās izprast sievas nespēku un jēl mazākā mērā just viņai līdzī varētu būt viens no galveniem iemesliem, kamdēļ līgavai mūžs ir kļuvis tik grūti panesams:

47780 (Rg Ikšķīle)

Līgaviņa mūža raud,
Kāda mūža vēl vajag?
Ar saulīti apgūlās,
Ar saulīti uzcēlās,
Vēl gultā sēdēdama,
Uz palaga kājas aun.

Šeit, tāpat kā vairākās līdzīgās dziesmās, izteiciens ar saulīti lietots paralēlās rindās divās dažādās nozīmēs, lai atsauktos tikpat labi uz rīta kā vakara posmu: ar sauli guļas, saulei rietot, bet ar sauli ceļas reizē ar saullēktu. Grūti gan izdibināt, kāpēc arī citur sastopamā divrinde par kāju aušanu, sēdot gultā uz palaga dainās tiek lietota kā viegla mūža rādītājs. Kā tad citādi lai cilvēks kājas sev apautu, ja ne uz kaut kā apsēdies, vai nu tā būtu gulta, vai cita kāda vieta? Vai ievēribas cienīgais te būtu fakts, ka līgaviņai vispār ir kājas ar ko apaut, nevis jāskrien apkārt ar basām kājām? Vai ievēribas cienīgais bija tas, ka gultā vispār bija palags, jo varbūt nabadzīgiem ļaudīm palaga pat nebija? Cik manāms no līdzīgām dziesmām, kādas vēl sastapsim vēlāk, (ieskaitot 46367, kur saule līgavai spīd mikstos spilvenos), tad palagi ir tie, kas metonīmiski šeit apzīmē visas līgavas vieglās dzīves lielās ērtības.

Citkārt māsa greizsirdīgi sūdzas, ka brālim līgava ir mīļa, kaut vai rītā ar saulīti cēlusies, kamēr māsa nevar tam izpatikt arī pēc tam, kad ir jau — domājams, pirms saules — paguvusi riju izkult un māli samalt. Šeit redzam atkal raksturīgu panta uzbūvi ar dubultpretstatu, kādu jau sastapām agrāk citētajās dziesmās par īstās vai svešās mātes solīšanu vai došanu, vai daiļo sievu un likužiņu:

F2,1946 (Md Tirza)

Nemilēju bāliņam
Izkūlusi, samalusi;
Gan milēja līgaviņa,
Ar saulīti cēlusies.

Katram dziesmas pirmās puses elementam dziesmas otrajā pusē ir savs pretstats, bet pozitīvie un negatīvie elementi ir izdalīti krusteniski pretējā attiecībā starp abām pretstatītām personām, ko varētu shematiski attēlot ar sekojošo formulu:

ES	(milēta) -	(strādīga) +
MĀRŠA	(milēta) +	(strādīga) -

Kā jau to varētu sagaidīt, *ar sauli* formulai ir arī zīmīga loma kļaušu laiku dziesmās. Kamēr zviedru karaļa laikos vaku grāmatas stingri bija noteikušas, ka kļaušu dienas laiks beidzās ar saules rietu (Dunsdorfs, 1973), pēc krievu iekarošanas cari arvien mazāk iejaucās vācu baronu iekšējās darīšanās, tā cerēdami nopirkt viņu lojalitāti savam režīmam. Manīdami, cik tiem ļauta brīva vaļa, Vidzemes vācu kungi patvaļīgi sāka no zemniekiem pieprasīto kļaušu darba dienu vilkt garāku un garāku, tā arvien palielinot spaidu kārtā nostrādājamu stundu skaitu. Tie bija tie bargie kungi, kas bez saules strādīnāja un lika darbiniekiem turpināt strādāt vēl ilgi pēc saules rieta:

31643 (Rg Kēči)

Ar sauliti, māmuliņa,
Negaid' manis sētiņā:
Jau saulīte sen nogājise,
Es vēl kunga darbeniece.

Sekojošās dziesmas sākuma divrinde atsaucas uz precētas sievas došanos sērst pie savas māmuliņas, ko vēl redzēsīm arī vairākos citos dziesmu ceros. Šķiet, ka šāda ciemošanās mēdza notikt vakarā, pēc lielākajiem dienas darbiem. *Ar sauliti* tādā gadījumā arī šeit nozīmētu "lidz ar saules gaismu", "pirms saules rieta", lai braucējai nebūtu jābrauc ciemos pa tumsu:

48578 (Ldz Zvirgzdene)

Ar sauliti izalaižu
Uz māmeņi gostūs it;
Jau saulīte iz pus jyuru,
Es jyuriņu maleņā.

Dziesmas otrā puse šeit pārsteidzošā kārtā lieto divrindi, ko parasti sastopam tajās vīriešu dziesmās, kur precinieks sader reizē ar sauli nokļūst Vāczemē, un kas uzskaita, cik tālu ticis viņš pats, cik tālu saule dažādajos dienas posmos. Meita, kas dodas ciemos, turpretim, nevienā citā variantā pie jūras nekad nenokļūst un nekad arī nedodas pie mātes pa jūras ceļu. Šī dziesma, no P. Šmita krājumiem, izklausās kā bojāts teksts šo divu ļoti atšķirīgo formulisko divrinžu mākslīgās kopā salīmēšanas dēļ. Tikai tad, ja tai būtu pieejami vēl citi panti,

būtu iespējams pateikt, vai šīs četrtrindes šķietami nesaderīgie elementi tomēr nebūtu kādā radošā veidā kopā saliedējami.

Kāzu dziesmās vairākos veidos izteikta prasība, lai māsiņa tiktu aizlaista tautiņās ar saulīti, tātad — vēl dienas laikā pirms saules rieta. Sekojošās dziesmas otrā puse it kā sniedz izskaidrojumu, kamdēļ tas tā, bet tas ir stipri triviāls un virspusīgs. Varētu jau būt, ka te domāts uzsvērt, cik kuplas un bagātīgas ir māsas villaines un ielociņi un ka tiešām būtu vajadzīga dienas gaisma, lai viņas drānas nesaplūkātu ceļmalas krūmu zari.

16880 (Vlk Smiltene)

Laidiet, brāļi, sav' māsiņu
Ar saulīti tautiņās:
Žagarainas ceļa malas,
Kupli māsas ielociņi.

Tomēr, kā jau to redzējam "Kosmoloģiskās saules" sējumā, runājot par saules celiņu uz viņu sauli, atgadās, ka dainās tiek sniegti šādi triviāli izskaidrojumi kā attaisnojumi tādiem rituāliem, kam piemīt kāda daudz dziļāka sakrāla jēga. Vai tas ticis darīts tišām, lai slēptu šo jēgu no kristīgās baznīcas aizstāvju vērigām acīm, vai netišām, pašiem dziedātājiem ar laiku vairs neizprotot darāmā dziļāko, simbolisko jēgu, to tagad vairs grūti pateikt. Atklāts te paliek jautājums — vai senāk nepastāvēja kāds nopietnāks iemesls zināmu kāzu rituālu posmus noteikti paveikt ar saulīti, tātad vēl saules gaismā un tās simboliskā svētībā?

Sekojošā kāzu dziesma jau daudz skaidrāk precizē, ka māsiņai nepieciešams vainadziņu noņemt ar sauli, tātad — vēl saulei spīdot. Šo pavēli dziesma vēl papildina ar izteiktu steidzināšanas momentu, kur vedējiem nepieciešams ne tikai braukt, bet *traukties* ātri uz priekšu un steidzināt savus kumeliņus:

17241 (Vp Zlēkas)

Traucaties, vedējiņi,
Drīzant savus kumeliņus;
Ar saulīti noņemat
Mūs' māsiņai vainadziņu!

Šī dziesma ļoti īpatnējā kārtā atgādina tās bērnu dziesmas, kur bērnieki tiek skubināti steigties ar braukšanu, lai mirušo varētu apbedīt ar saulīti: "Nekavējat, negujat" (F1425,148) vai "Steidzaties, bāleliņi, Ko tik ilgi kavējat" (27505) (skat. Viķe-Freiberga, 1997:51—52). Tā varētu būt vienkārša taupība izdomas ziņā — tā paša dzejiskā paņēmiena pielāgošana dažādiem apstākļiem, kā jau tas mutvārdu folklorā notiek ar t.s. motīvu staigāšanu, — bet tās varētu arī būt rituālas atliekas no ļoti sena saules kulta, kas atstājis pēdas kā kāzu, tā bērnu paražās.

AUGSTU SAULE

Vairāki laika mērīšanas izteicieni tiek veidoti, atsaucoties uz saules relatīvo augstumu vai zemumu debesīs, resp., saules ripas attālumu no apvāršņa. Saules kāpuma distance tad kļūst par tiešu analogu notecējušā laika ilgumam. Visraksturīgākie ir vienkāršie izteicieni, kas saules stāvokli raksturo kā augstu vai kā zemu, no kuriem šeit iesāksim ar augsto sauli, kas ir relatīvi mazāk apdziedāta par zemo. Pirms pievēršamies šīm dziesmām par saules augstumu, te pieminams būtu arī mazs, bet izteiksmīgs Lejaskurzemes dziesmu cers par saules notecētā ceļa tālumu kā zīmi garam laika posmam. Pirmajā piemērā meita izbrāķē dēlu mātes slavināto dēlu kā tik lielu sliņķi, ka visvienkāršākās darbības tam iet stundām ilgi, bet vissliktākais par visu — *Saule jūdzi ritināja*, līdz tas ir paspējis kumelju iejūgt ratos:

23463 (Azp Cīrava)

Dēlu māte dēlu teica, —
Kas to sliņķi nepazīna?
Div' stundiņas kājas āva,
Trešo lika cepurīti;
Saule jūdzi ritināja,
Līdz uzjūdza kumeliņu.

Hiperbola par saules nostaigāto ceļu kā veselu jūdzu garu, grafiski izceļ to, ka attiecīgais darbs ir prasījis daudz vairāk laika, nekā tas būtu normāli sagaidāms. To pašu dzejisko pārspilējumu par tūlīgu tautu dēlu var izteikt arī ar abiem pirmiem vārdiem apgrieztā secībā: "*Jūdzi saule ritināja* / Līdz iejūdza kumeliņus" (10212, Lp Rāva).

Ja nenormāli tūlīga zirga jūgšana varēja raksturot lielu sliņķi, kas noteikti nebūtu pieņemams kā laulības partneris, tad precētai sievietei, redzot tādu pašu tūlību, šķiet, ir bijušas pilnas tiesības izplaukāt savu vīru kā netikli (tāpat arī 48568, Lp Aistere), pie tam demonstratīvi viņa tēva un mātes acu priekšā — lai tie paši noraugās, kādu dēlu tie izaudzinājuši!

27184v4 (Lp Rāva)

Saule jūdzi ritināja,
Līdz iejūdza kumeliņu.
Tautiešam pliņķi ciertu,
Pate jūdzu kumeliņu,
Lai raugās tēvs, māmiņa,
Kam netiklu audzināja.

Te īsās rindās ir apslēpta vesela drāma, kas iezīmē atkal vienu cēlienu izjustajā motīvā par sievas vēlēšanos braukt ciemos pie savas mātes, kas apdziedāta veselā rindā ar sauli saistītu motīvu. Te lieku reizi uzsvērts, ka tautietis ļoti negribīgi gatavo pajūgu, ar ko jaunai sievietei doties ciemos uz savām dzimtajām mājām.

Tas, ka viņai pašai beigās zirgs jāiejūdz, nav tikai pārmetums par to, ka viņai jāuzņemas sievietei fiziski par daudz grūts darbs. Mana māte visu mūžu ar lepnumu atcerējās, kā viņa 14 gadu vecumā, kādas svarīgas vajadzības spiesta, viena pati bez jebkāda palīga esot zirgu pajūgā iejūgusi. Tas, kas sāp jaunai ligavai šai dziesmu cerā, nav fiziskā piepūle, bet gan vīra sliktā griba un nevēlēšanās viņai darīt prieku. Tomēr pāri visam te vēl jaušama arī ļoti arhaiskā izpratne par zirgiem kā pilnīgi nodotiem vīriešu atbildībā. Vīrs, kas pats nespētu ar kumeļa jūgšanu tikt galā, tā ka sievai šis darbs būtu jāuzņemas viņa vietā, šeit pārstāv tādu vīrieti, kas vienkārši nav vairs vīra goda cienīgs.

Tā kā visaugstāk savā zenītā saule stāv pusdienas laikā, tad izteicienu *augstu saule* varētu izvērst kā domu: "vēl vakars ir tālu, vēl daudz laika atlicis līdz dienas beigām". Ja šai dabas parādībai paralēlē tiek nostādīts māmiņas mūža ilgums, tad par to var tikai priecāties, gluži tāpat kā bērni vēlētos, kaut vecāki dzīvotu ilgāk (tāpat M2,174:16t, Rz Galēni un līdzīgi 4249, Dv Krāslava):

3154 (Md Litene)

Augsti, saulīt, i ligo,
Augsti tev jāligo;
Ilgi, māmiņ, tu dzīvo,
Ilgi tev jādzīvo.

Tikai izņēmuma kārtā *augstā saule* saistās ar saules lēktu, kā sekojošā dziesmā, kas sniedz interesantu variāciju par nespēju tautām izpatikt, lai ko arī jaunā sieva darītu — vai čakli strādātu, vai censtos mīļi ar tiem sadzīvot:

23753 (Rg Kastrāne)

Gan jau augstu saule lēca,
Tāpat rasa ielejā;
Gan jēl mīļi es dzīvoju,
Tāpat riebu tautiņām.

Visbiežāk izteiciens par *augsto sauli* parādās divrindu formulā, kas uz pusdienas sauli skatās ar bažām un izmisumu par to, kur atrast spēkus izdzīvot līdz vakaram. Pamata doma tām visām ir par dienu, kas izjusta kā par daudz gara tamdē], ka tā ir par daudz grūta. Vispazīstamākā te ir četrtrinde par grūtībām sagaidīt vakaru, jo svešā māte (ne jau istā māte) tik maz iedevusi, ko paēst. Tā, protams, var kombinēties ar dažādiem citiem pantiem garākās dziedātās dziesmās, kas pierakstītas dažādās Latvijas malās (skat. arī to pašu četrtrindi 29263; F567,475; F1860,3427):

4404 (Rg Lielvārde, Sidgunda)

Ai Dieviņi, augstu saule,
Kad vakara sagaidīšu?
Sveša māte, ne māmiņa
Maz iedeva launadzīņa.

M2,174:25t (Rz Galēni)

Oi, Diveni, augši saule,
Kod vokora sagaideiš'?
Sveša mote, na mameņa,
Moz ideve launadzeņa.

Sekojošā dziesma traģisko izmisumu par visu pārējo mūžu, kas būs jāpavada bargas saimes vidū, varbūt pat ar fiziski brutālu vīru, nostāda kā paralēli grūtībām nodzīvot pat vienu pašu dienu līdz galam:

M1,247:36t (Lp Nica)

Vai Dievinu, augsta saule,
Kā vakaru sagaidīšu?
Vai, Dievinu, sīvs tautietis,
Kā mužinu nodzivošu?

23656 (Rg Lielvārde)

Ai [Vai], Dieviņi, augsta saule,
Kā vakara sagaidīšu!
Ai [Vai], Dieviņi, bārgas tautas,
Kā mūžiņu nodzivošu!

Viszemāk pie apvāršņa saule stāv vai nu tūliņ pēc ausmas, vai tūliņ pirms rieta. Tomēr izteiciens zemu saule dainās šķiet tulkojams tikai attiecībā uz sauli, kas tuvojas rietam, ar nozīmi "jau vakars ir klāt, jau diena tikpat kā beigusies" — kā to vēl redzēsīm pie rieta dziesmām. Lūkošanās, skatīšanās vai raudzīšanās saulītē, lai redzētu, vai tā augstu (augšu) ritināja vai vizināja, dainās ir apmēram tas pats, kas mūsu dienās paskatīšanās rokas pulkstenī, lai redzētu, cik vēl laika atlicis zināmai nodarbībai.

Visbiežāk — kā šais Ziemeļvidzemes dziesmās — sieviete raizējās par to, cik vēl laika tai dienā ir atlicis, jo viņai jāizlemj — vai tai dienā pietiks laika tikt ciemos vai nē?

26471 (Vlk Palsmane)

Saulītē palūkoju,
Ar' tā augsti vizināi;
Ja tā augsti vizina,
lešu sērstu bāliņos.

26471v1 (Vlk Ape)

Saulītē palūkoju,
Vai vel augšu vizināja,
Vai varēšu sērstu iet
Pie saviem bāliņiem.

Dziesma var attēlot arī hronoloģiskā secībā vēlāku momentu: jaunā sieva, kas jau nokļuvusi brāļu sētā un tur patlaban ciemojas, nervozi ik pa laikam pamet aci uz saulīti, lai pārbaudītu: ja saule vēl augstu, tad drīkst vēl ilgāk tur pakavēties, ja saule zemu, tad jājūdz kumeļš, lai brauktu mājās:

26655v1 (Lp Rāva)

leš' saulīti apraudzīt,
Vai tā augstu ritināja;
Ja tā augstu ritināja,
Vēl sērsišu bāliņos;
Ja tā zemu ritināja,
Jūdž, tautieti, kumeliņu.

26655 (Md Tirza)

Saulītē skatījos,
Vai tā augstu ritināja;
Ja tā augstu ritināja,
Vēl sērsišu bāliņos.

Latgales dziesmas augstās saules vietā runā arī par tās pretstatu negācijas formā: *naugši saula* (48535), *neaugši saule* (37695), *naugši saulīte* (37695,1), *saulīt' augši nēesot* (26626v1), vai *augstu saule neligoja* (48534). Semantiski tās visas sasaucas ar dziesmām par zemo sauli un nokļūšanu pie māmuliņas, kamdēļ tās pieminēsim tālāk, kopā ar citām dziesmām par tām pašām tēmām, kaut arī izteiksmes formulas tām nebūtu tās pašas.

SAULĪT' MAZU (LIELU) GABALIŅU

Viena no populārākām rindas apmēra formulām ir rinda *Saulīt' mazu (maģu) gabaliņu*, kas parādās ap 30 "Saules dainās", ieskaitot divas mitoloģiskās. Šī formula par saules mazo gabaliņu visbiežāk izvietojas četrtrindes pirmajā rindā, kaut pa vienai dziesmai to izmanto arī otrā, trešā un ceturtā četrtrindes panta rindā. Šai plašākajā dziesmu cerā satura tēmas centrējas ap divām stipri atšķirīgām dziesmu grupām: vienu par ciemošanos pie māmulīņas un otru par notikušo nelaimīti.

Pirmais ir motīvs par jauno sievu, kas raizējas, kā tikt ciemos pie mātes, ar savu uzsvaru uz steigšanos, lai nokļūtu pie mērķa (piem. Bb19,380). Tur formula *Saulīt' mazu gabaliņu* pilnīgi brīvi var atvietot citu, *Jau saulīte zemu, zemu* formulu, tāpat kā motīvā par laba vakariņa vai labu dienu (38255) nonešanu māmiņai.

Līdzīgā veidā dziesmās, kur izteikta vēlme naksniņu pie māmiņas pavadīt, dažā versija lieto formulu par *zemo sauli* (26507, Rg Ķēči), cita atkal to par mazo gabaliņu (26507v3, C Vaive).

Sekojošās dziesmās uzsvars ir uz neatbilstību starp tālo ceļu, kas sievietei vēl stāv priekšā, un mazo gabaliņu, kas saulītei vairs ir atlicis līdz rietam. Tas viņā rada bažas un sasprindzinājumu — kā laikus nokļūt savā ceļa mērķī? Vainīgās pie šīs situācijas ir *sīvās tautas*, kas citos variantos apveltītas arī ar citiem negatīviem epitetiem kā 'bargas' vai 'grīnas'. Šī tautu nelabvēlība ir atbildīga par to, ka kumeļš ir par veltu (sebu) iejūgts, tā nokavējot ceļā došanās brīdi, vai atkal iejūgts ir tāds kumeļš, kas ir kūtrs (arī 26672, Kld Lutriņi) un par daudz lēni kustas:

26505v1 (V, K, Z)
Saulīt' mazu gabaliņu,
Tāju mana māmulīņa;
To man dara *sīvas* tautas,
Sebu jūdza kumeliņu.

26506v6 (Azp Alšvanga)
Saulīt' mazu gabaliņu,
Tāju mani bāleliņi;
Vēl tautiņas aizjūguši
Tādu *kūtru* kumeliņu.

Vairākas no mazā gabaliņa dziesmām no Kurzemes tomēr piedod situācijai interesantu pozitīvu niansi. Līgava tur nebūt vairs neatstāj to pašu bezspēcības iespaidu kā iepriekšējās dziesmās, kur tā jutās nelaimīga, krenķējās un pukojās uz savu vīru. Sai otrajā versijā līgava laicīgi izlemj, kas tai ir vajadzīgs, un ļoti pozitīvā un efektīgā veidā cenšas nodrošināt, lai ceļā viss noritētu gludi. Viņa apelē pie vīra labākajām jūtām un lūdz jūgt tai vai nu jauki apzīmēto "driztekošu" kumeliņu, vai vienkārši tādu, kas būtu viņas cienīgs un tikpat daijš kā viņa!

26450 (Lp Rāva)
Jūdz, tautieti, kamanās
Driztekošu kumeliņu,
Saulīt' maģu gabaliņu,
Tāju mana māmulīte.

54921 (Azp Kloistere)
Jūdz man daiļu, iten daiļu,
Es bij daiļa braucējiņa;
Man mājiņa tālu tālu,
Saulīt' mazu gabaliņu.

Vēl vienā Kurzemes dziesmā visi elementi ir atļautīgā veidā apgriezti otrādi. Braucēja nekrenķējas par to, kā nokļūt līdz mātei, bet gan, kā laikus no turienes pārbraukt mājās. Tautu viņai atvēlētais zirgs nav nekāds gaudenais kleperis, bet gan cienījams "dārgas naudas kumeliņš". Un beidzot — viņa nesūdzas par vīra trūkumiem, bet gan pati uzņemas atbildību par to, ka nu dēļ savas kavēšanās ciemos tai atpakaļceļā būs jānodzen šis vērtīgais zirgs vairāk, nekā to būtu vajadzējis:

48671 (Azp Kazdanga)

Saulīt' mazu gabalīnu,

Es vēl sēršu brālīšos;

Nu noskriešu tautiņām

Dārgas naudas kumeliņu.

Blakus ļoti iemīļotam motīvam par sievas ciemošanos pie mātes, kāda Liepājas aprinķa dziesma raizes par laicīgu nokļūšanu savā gala mērķī pārceļ uz situāciju, kur ganītāja ir vēl tālu ganībās:

28891 (Lp Rāva)

Saulīt' mazu gabalīnu,

Es vēl tālu ganībās.

Kad pārdzīšu, kad izslaukšu,

Kad nojāšu piegulāi?

Māsa manas govies slauca,

Brālis jāja piegulā.

Pēdējā divrinde izklausās tā, it kā mācai un brālim būtu šīs aizkavēšanās dēļ dziedātājas darbi jāizdara viņas vietā, ieskaitot piegulā jāšanu, kas visbiežāk gan piederētu pie brāļa parastajiem uzdevumiem. Zināma neskaidriība te rodas sakarā ar govju slaukšanu: kā lai māsa izslauc ganībā aizkavējušās govīs, ja tās vispār vēl nemaz nav mājās pārdzītas? Jāpieņem, ka dziesmā pielietots dainu paņēmiens, ko varētu dēvēt par *kondensāciju*, jo, notikumu secību atstāstot, tur ir izlaisti vairāki svarīgi starpposmi, kas tad klausītājam ir jāpiedomā klāt. Varētu pieņemt, ka mājās palikusī māsa govīs izslauks ganītājas vietā, kad tās būs jau mājā pārdzītas, — bet no šīs sešrindes vien nav iespējams pateikt, kāpēc tas viss tā notiek!

Vienā Kuldīgā pierakstītā četrindē pirmā divrindu strofa izklausās pēc garākas romances fragmenta (kā citās Kurzemes dziesmās par pastarīti, kas aiztecēja gar Daugavu, baltas puķes lasīdama vai kacēdama):

54914 (Kld Turlava)

Gar Daugavu aiztecēju,

Baltas puķes lasīdama;

Saulīt' mazu gabalīnu,

Sēdos zelta laiviņā.

Otrā divrinde par sēšanos zelta laiviņā normāli būtu sagaidāma attiecībā uz rieti Sauli, ne cilvēku, tāpat zelta laiviņas saistība ar *Saulit' mazu gabaliņu* formulu tikai šai tekstā vien ir sastopama. Kaut radītā aina ir jauki gleznaina un romantiska: meitene salasa puķes, tecēdama gar upes malu, lai pēc tam pievakarē iesēstos saulrieta apzeltītā laiviņā, — tā tomēr rada zināmas aizdomas par Joti vēl sakomponētu tekstu, ne tādu, kas jau cieši būtu iesakņojies mutvārdu tradīcijā.

Arī sekojošā četrinde izklausās, it kā tā būtu izbirusi no kādas garākas dziesmas, šoreiz par caru laiku — aiziešanu ķeizara kara klausībā. Līdzīgi maksķernieku stāstiem, šādi veco zaldātu stāsti nebaidās laist dzejiskai fantāzijai pilnu lidojumu, lai censtos iespaidot klausītājus ar saviem reti izciliem (un grūti pārbaudāmiem) sasniegumiem svešās zemēs:

53081v1 (Vlk Lejasciems)

Saulit' mazē gabaliņā,

Es ķeizeram roku sniedzu,

Es ķeizeram roku sniedzu,

Ķeizers pret man' klanījās.

Spriežot pēc šiem tekstiem, formuliskais izteiciens *saulit' mazu gabaliņu* apzīmētu to mazo ceļa gabaliņu, kas saulei savā dienišķā tecējumā vēl līdz rietam palicis, un attiektos tāpat uz vakara cēlienu. To apstiprina Milenbachs un Endzelīns (1955:772—773) savā izskaidrojumā: izteiciens "saulit mazu gabaliņu" nozīmē, ka saulei vairs tikai mazs gabaliņš palicis, ko nostaigāt līdz rietēšanai, un ka vakars būs tūlīn klāt — "*die Sonne geht bald unter*". Milenbachs citē vēl vienu izteicienu, kas saules dainās neparādās: "*saulei vēl labā druscīņā esot met no darba mieru*", kas apzīmē agru pievakari, kad saule vēl ir diezgan augstu pie debesīm (*wenn die Sonne noch ziemlich hoch am Himmel steht*).

Ārpus jebkāda konteksta *saulit' mazu gabaliņu* formulai varētu viegli iedomāties arī pilnīgi pretēju nozīmi: agri no rīta, kad saule vēl nostaigājusi tikai mazu gabaliņu no tā ceļa, kas tai stāv priekšā. Citiem vārdiem sakot, tīri loģiskā plāksnē nebūtu iespējams ar absolūtu drošību noteikt, no kuras puses šai izteicienā domāts mērit saules ceļu — vai no lēkta vai rieta vietas? Atbilde atkarīga tikai no tā, kā šie izteicieni tautā lietoti.

MAN NOTIKA NELAIMĪTE

Otrā, tuvu pie 20 dziesmu lielā apakšgrupā ar *Saulit' mazu gabaliņu* formulu, šai pirmās rindas formulai seko otra formuliskā rinda par notikušu *nelaimīti*, vācisko *skādi*, vai īpatnējo *tikumiņu* (L21527). Redzes viedoklis tur tāpat manāmi pārvietojies no bažām par kaut ko, ko ir grūtības novest galā, uz it kā nožēlu par kaut ko, kas jau būtu noticis. Radniecīga te ir viena izolēta dziesma, kur otrā

rinda gan runā par notikušu nelaimīti — šai gadījumā ligavas pazaudēšanu, bet iesākas ar pavisam citu saules formulu:

48510 (Rg Ropaži)

Saulīt' vēlu vakarā,
Man notika nelaimīt':
Man pazuda ligaviņa
Dūņu purvu staigājot.

Līdzīgas joku dziesmas stāsta par neveiksminieku, kam — ar saulīti mazā gabaliņā — nekas nepadodas, ne pirts kuršana, ne sievas ņemšana, ne pat tās piekaušana:

48509 (Ab Liepna)

Saulīt' mazā gabaliņā,
Man notika nelaimīte:
Pirti kūru, tā nodega,
Sievu kūlu, tā aizbēga.

48509v1 (Ab Liepna)

Saule mozā gabalenā,
Man nūtyka nelaimēna:
Pierti kyuru, tei nūdaga,
Ņēmu sīvu, tei nūbāga.

Tikai viena dziesma vairāk atšķiras no pārējām ar otrās rindas formulu, kas runā par puisi trešā personā, ne pirmā. Vispārējā uzbūve tai tomēr nevainojama: saulītei paralēlē ir puisis un vokatīvam "gabaliņā" gramatiski atbilstošais "nelaimē". Dziesmas otrā puse te tik vien daudz sasaucas ar pārējām dziesmām ar tām pašām sākuma rindām, ka notikusī nelaime saistās ar puisa zirgu. Citādi tā ir pilnīgi atsevišķa formula, kas pati par sevi veido pavisam citu dziesmu ceru:

56633 (Rg Aizkraukle)

Saulīt' mazu gabaliņā,
Puisis lielā nelaimē:
Zirgs aizskrēja meža ceļu,
Zars norāva cepurīti.

Starp mazu gabaliņu dziesmās pieminētām nelaimītēm viena ir tāda, ka no kaut kā ir nokritusi skaista roze. Pie tam izņēmuma kārtā, kā sekojošā dziesmā, tas nav nekas tieši saistīts ar puisi pašu, bet gan ar viņa māsas pūru:

16795v8 (Rg Lielvārde)

Saulīt' mazu gabaliņu,
Man notika nelaimīte:
Man nokrita skaista roze
No māsiņas pūra vāka.

Tā varētu būt kāzu dziesma, kas atsaucas uz pūra vešanas momentu, kad brālis, māsas pūru kustinot, netīši norāvis tam kādu metāla apkalumu. Citā variācijā nelaimīte ir tāda, ka puisim pašam kaut kas nokrīt, kā zelta pieši "Ar meitāmi dancājot" (24168, Lp Nīca, Grobiņa). Vēl citā atkal nokrīt skaista roze no

rožota kumeliņa, ko varētu izprast kā metāla rozi no puīša kumelja iemauktu apkalumiem, kādi labi pazīstami no etnogrāfiskām liecībām:

55859 (Kld Sātiņi)

Saulīt' mazu gabaliņu,
Man notika nelaimīte:
Man nokrita skaista roze
No rožota kumeliņa.

Viena, tuvu līdzīga, dziesma šī cera pirmās rindas formulu atvieto ar citu, kas parasti saistīta ar citiem motīviem:

51257 (Rg Krape)

Jau saulīte zemu zemu,
Man notika nalaimīte:
Man nokrita līgaviņa
No rožota kumeliņa.

Šai dziesmā jau skaidrāk samanāma dainu rotaļāšanās ap vārda 'roze' dažādām nozīmēm, kur vispirms jau kumeliņš varētu būt gan rožots ar rožveidīgiem iemauktu apkalumiem, gan varbūt arī ar rožu ziediem appušķots, gan varbūt pat dābolains kumelš, kam spalvas krāsas rimbūji dzejiski nodēvēti kā rožoti. Bet galvenais — salīdzinot šo dziesmu ar iepriekšējo, Sātiņu dziesmu, rodas iespaids, ka tur no kumelja nokritusi *skaistā* roze varēja dzejiski zīmēties uz pašu līgaviņu, kas vienā tekstā tad būtu bijusi apzīmēta tiešos vārdos, bet otrā — puķainos. Tam klājas pāri arī zināmas divdomības pieskaņas ir par rozi, ir par kumelju, ko tikai apstiprina citas šī cera dziesmas.

Dažās versijās *nelaimīte* ir tāda, ka kumeljam ir *pārtrūkuši* vai nu zeltā rotāti groži, zaļa vara pavada (L21527), zaļa zīda pavada (18403, Kld Lutriņi), vai jau — daudz nopietnāk — *pazudis* viss kumelš ar saviem varā apkalti iemauktiņiem:

29924 (Lp Aizviķi)

Saulīt' mazu gabaliņu,
Man notika nelaimīte:
Man šatrūka zelta groža,
Kumeliņu dancinot.

55860 (Jg Jelgava)

Saulīt' mazu gabaliņ',
Man notika nelaimīt':
Man pazuda kumeliņš,
Vārā kalti iemauktiņ'.

Jau mazliet divdomīgi sāk skanēt tās versijas, kur puisim, kaut kur aizjājušam — varbūt, ka tieši sievas lūkoties, vai nu kaut kur aiz kalna, jeb jau tālāk projām leišos, — kāda meita nojūdz viņa kumeliņu. Ja tā būtu parastā precību dziesma, tad puisis par tādu uzmanību varētu tikai priecāties, bet šai dziesmu cerā tā ir konsekventi nodēvēta par nelaimīti:

29922 (Md Bērzaune)

Saulīt' mazu gabalīnu,

Man notika nelaimīte:

Man nojūdza tautu meita

Aiz kalniņa kumeliņu.

34297 (Md Bērzaune)

Saulīt' mazu gabalīnu,

Man notika nelaimīte:

Man nojūdza leišu meita

Aiz Daugavas kumeliņu.

Tikpat divdomīgi skan arī sekojošā versija, neraugoties uz to, ka K. Barons to kā izolētu dziesmu ievietojis nodaļā par mājas lopiem — apakšnodaļā, kas saucas "Viens no lopiem noklīdis, ganu meitai zudušais jāuzmeklē". Tikpat labi tā būtu derējusi pie t.s. nerātnām dziesmām — ar govi un kumeliņiem kā eifēmistiskām metaforām virieša dzimumorgāniem:

28924 (Rg Skrīveri; Jk Sece)

Saulīt' mazu gabalīnu,

Man notika nelaimīte:

Man pazuda raiba gov,

Div' baložu kumeliņi.

Tas, protams, zem jautājuma zīmes tūliņ jau nostāda vairākus radniecīgus tekstus, kas arī citādi, ārpus jebkāda konteksta, varētu izklausīties pavisam nevainīgi, kā līdzīga dziesma par ganītāju, kam pazudusi zelta rikste, raibas govīs ganot (28892, Tk Dzirciems). Tāpat sekojošā garākā dziesmā kumeliņš varētu būtu tas pats, kas raibā govīs iepriekšējā dziesmā, kamēr meitu rožu dārzs, kā zināms arī no citām dziesmām, dažreiz apzīmēja sieviešu dzimumorgānus:

6445v6 (Rg Nītaure)

Saulīt' mazu gabalīnu,

Man notika nelaimīte:

Man ielēca kumeliņš

Meitu rožu dārziņā.

Piedodiet, jūs māsīņas,

Par kumeļa lēkumiņu,

Rītā došu kumeliņu

Rožu dārzu noecēt.

Te tikai gribētos atgādināt, ka tamdēļ vien, ka kumeļš dažās dziesmās tiešām metaforiski apzīmē virieša orgānu, tas tūliņ jau nenozīmē, ka visas dainas, kur minēts kumeļš vai rožu dārzs, par seksuālām attiecībām vien runātu, tikai īpaši šifrētā veidā. Ja nu kas dainu tradīcijā ir skaidrs, tad tā ir katra viena lietota vārda ļoti plašā polisēmija. Ir reizes, kad ar kumeļu ir tiešām domāts kumeļš un itin nekas cits, un ir reizes, kur kumeļš var metaforiski, alegoriski vai simboliski apzīmēt daudz ko citu, gan abstraktas idejas, gan konkrētas lietas. Visus tekstus nevar ar vienu olekti mērit vai ar vienu šifru atšifrēt — katra dziesma ir rūpīgi jāaplūko par sevi. Visas dziesmas nav arī vienādā līmenī atklātas, slēptas vai šifrētas. Tā sekojošais variants, kas sniegts no sievietes viedokļa, stipri atklāti

norāda uz tādu trakošanu, kas ir seksuāla rakstura. Pārtrūkusī brunču skrote precīzi norāda, ap kuru auguma vietu puīšu rokas staigājušas, un pat rietošās saulītes sārtums (ne vairs mazais gabaliņš, kā citās dziesmās) šeit pieņem zināmas seksuālas konotācijas:

10606 (Vlm Kieģēli)

Saulīt sārta noiedama,

Man notika nelaime:

Man pārtrūka brunču skrote,
Ar puīšiem trakojojot.

Formuliskās teksta vienības — kā šī motīva divrinde par nelaimīti — ir viens no pavedieniem, kas palīdz atrast katram tekstam tā kontekstu tradīcijā kā visumā un līdz ar to radīt zināmu emocionālu vai kognitīvu kontekstu. Tur tad atklājas, ka zināmi satura elementi — kā divdomība šai konkrētā gadījumā — turpina vīties cauri vairākām dziesmām, kaut arī tās būtu izteiktas pavisam atšķirīgos vārdos. Tā sekojošā dziesmā izvēlētas seksuālās metaforas ir pilnīgi atšķirīgas no tām, ko redzējam kumeliņu dziesmās. Sarkanais duncis te, protams, nav roku darināts, bet gan dabas radīts vīriešu "riks", melnais jērs neattiecas uz lopu kūti, bet gan uz sievietes auguma anatomisku detaļu, un līdz šim mazliet mīklainā nelaimīte šoreiz jau pavisam skaidri un fizioloģiski precīzi apraksta dzimumakta sekas no vīrieša viedokļa kā dunča nolūšanu:

35454 (Vlk Alūksne)

Saulīt' mazu gabaliņu,

Man notika nelaimīte:

Man nolūza sarkans duncis,
Melnu jēru dirājojot.

Daudz mazāk grafiski — un arī ar mazāku sadistisko piekrāsu — ir varianti, kur sarkanā dunča vietā stājusies tikai deminutīvā "adatiņa" un dirāšanas vietā zīda krekla vai deķa vilēšana;

7371 (Md Meirāni)

Saulīt' mazu gabaliņu,

Man notika nelaimīte:

Man nolūza zeltadata,
Zīda kreklu vilējot.

34298 (V, K, Z)

Saulīt' mazu gabaliņu,

Man notika nelaimīte:

Man nolūza adatiņa
Zīda deķi vilējot.

SAULĪT' LIELU GABALIŅU, JAU SAULĪTE GABALĀ

Saulīte, kas ir *lielu gabaliņu*, vai *lielā gabalā*, ir tāda, kas jau ir krietni lielu gabalu nostaigājusi no savas lēkta vietas, pretēji pievakara saulītei, kas ir tikai *mazu gabaliņu* no savas rieta vietas:

37517 (Md Cesvaine)

Šovasar mežā gāju
Rītā agri zemenēs.
Kad pārnāku sētiņā,
Saulīt' lielā gabalā.

Kamēr formula *Saulīt' mazu gabaliņu*, kā tikko to redzējām, ir dainās plaši pielietota, izteicieni ar *saulīti lielā gabalā* vai *gabaliņā* tiek ļoti reti lietoti:

30578 (Azp Rudbārži)

Guli, guli, lāču māte,
Saulīt' lielu gabaliņu:
Biezi meži, platas lapas,
Saule cauri nespīdēja.

Gluži to pašu domu — ir jau diezgan vēls — ko varētu izteikt kā "saule jau labu gabalu sava dienas gājuma ir notecējusi", dainas drīzāk pasaka ar vārdiem *Jau saulīte gabalā* (tāpat 22669):

22669v1 (Md Cesvaine)

Vedekliņa, vedekliņa,
lesim abas druviņā!
Jau rasiņa nobirusi,
Jau saulīte gabalā.

Viena dziesma šo formulu izmanto, lai aprakstītu situāciju, kur kaut kas noticis pārsteidzoši ātri — daudz ātrāk, nekā to būtu varēts sagaidīt — it kā saulīte būtu jau gabalā, kaut gaisma vēl nemaz nav tik liela. Šai gadījumā salīdzinājums ir ar mazo māsiņu, ko ļaudis pārlieku agri sākuši aprunāt, kaut parasti tas notiktu galvenokārt ar meitām precību vecumā:

8687 (B Taurkalne)

Maza, maza gaisumiņa,
Jau saulīte gabalā:
Maza, maza man' māsiņa,
Jau ļautiņu valodās.

Tā kā aprunāšana gan aprunātai, gan tās ģimenei noteikti ir liela nelaime, tad cita versija te izmanto rindu par notikušo nelaimi, kaut ne gluži tās formuliskā izteiksmē. Dziesma tomēr iznāk galīgi greiza, jo tās pirmā puse ir nepilnīga.

40344 (Rg Koknese)

Jau saulīte gabalā,

Es (pats) lielā nelaimē:

Man māsiņa maza, maza,

Jau Jautiņu valodā.

Otrā divrindē te ir pilnīgi normāla, gluži kā iepriekšējā dziesmā. Māsiņas jaunums un mazums rada pārsteigumu ar to, ka gluži vai bērnam jau jācieš no Jaužu valodām. Tur tātad paradoksālā veidā negaidīts lielums sagadījies kopā ar tam atbilstošu mazumu. Bet saulītei, kas jau lielu gabalu ir notecējusi, paradoksālā pretstata (kas bija starp lielo gabalu un tās mazo gaišumiņu iepriekšējā dziesmā) šai dziesmā pilnīgi pietrūkst. Te vienkārši nepareizā formuliskā rinda ir iebāzta nepareizā dziesmā — atkal viens bojāts teksts no P. Šmita krājumiem! Pareizais sākums būtu bijis "Maza, maza gaisumiņa", kā jau iepriekšējā dziesmā.

Formula Jau saulīte gabalā parādās arī vēl divos variantos par žīdiem, kas jā piegulā, un vienā apdziedāšanās dziesmā par vārdā minētiem kaimiņiem, kas ir tik muļķīgas, ka nav pelnījušas pilnu citēšanu (30095; 30095v2; 42467).

Izteiciens par sauli, kas jau ir gabalā, var būt pilnīgs sinonīms izteicienam iet saulīte vakarā, abos gadījumos hiperboliski norādot uz kādu nosodītu vai mazsvarīgu darbību, kam būtu veltīts nesamērīgi daudz laika salīdzinājumā ar citām nodarbībām, kas te starp rindām lasāmas kā daudz svarīgākas rīcības prioritātes:

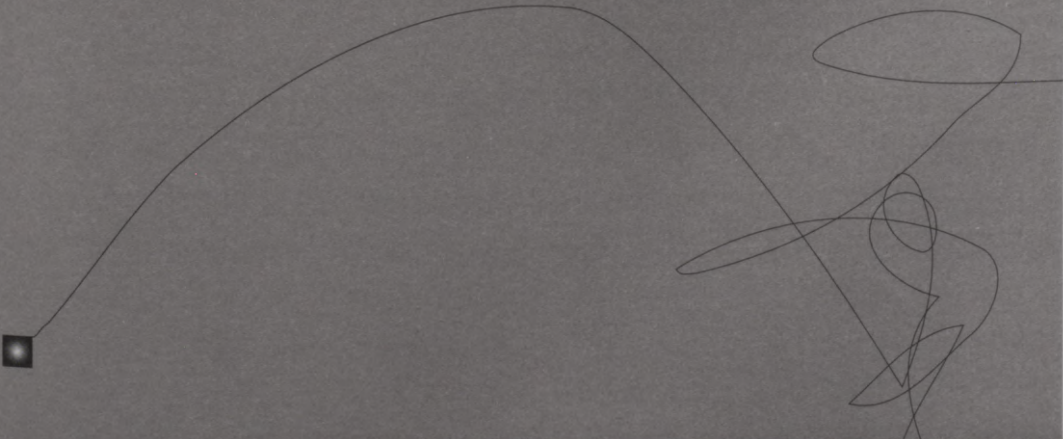
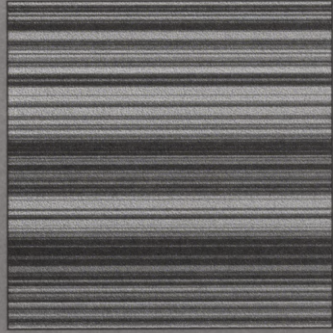
11143v2 (V, K, Z)

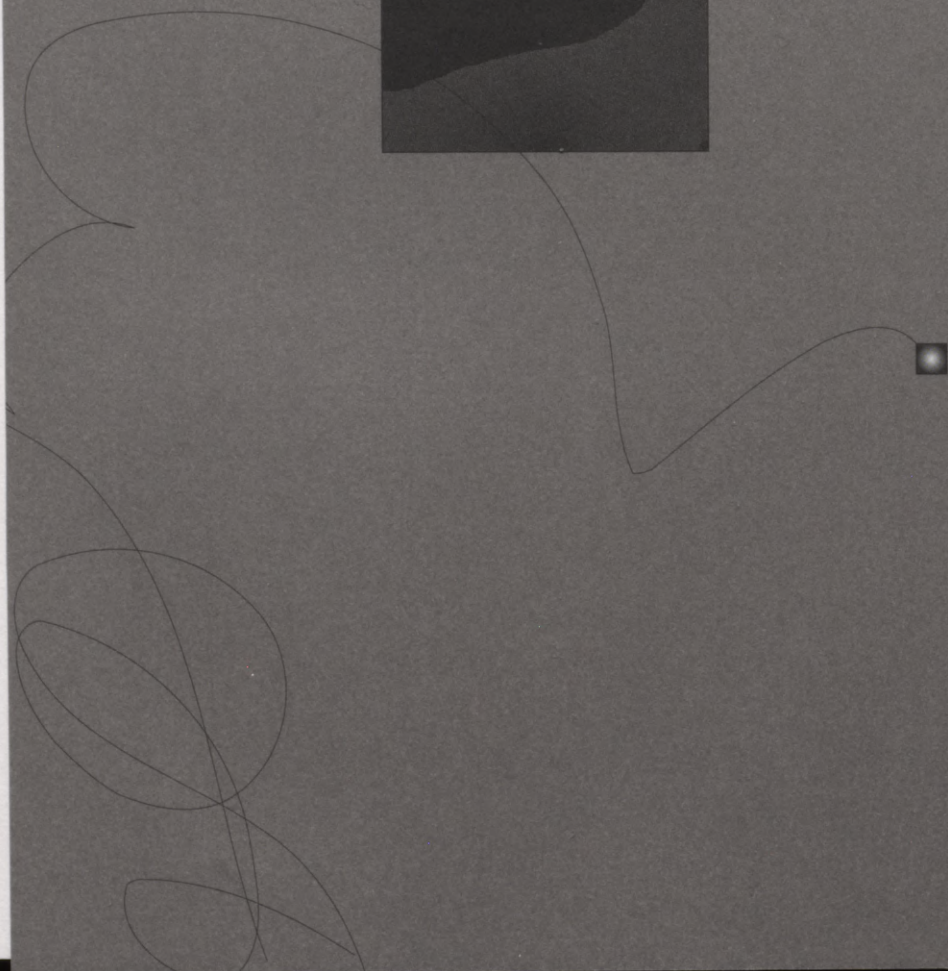
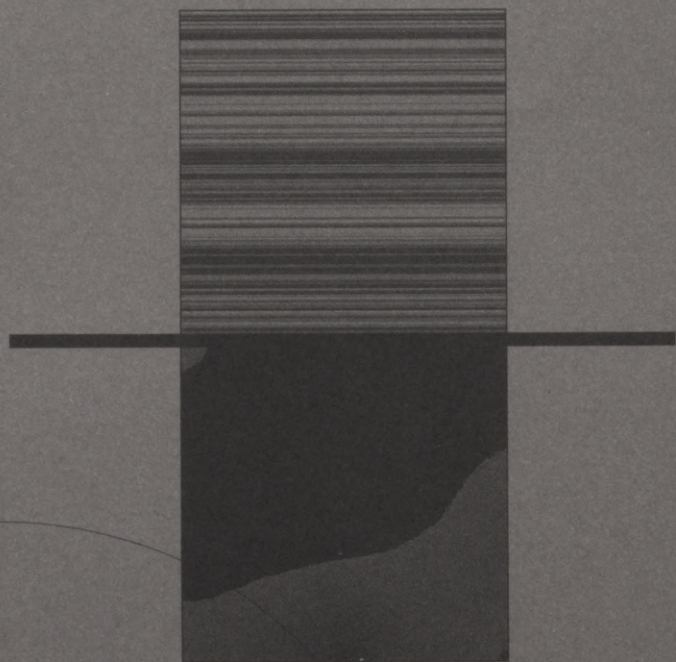
Es neņemšu tās meitiņas
Gludu galvu, baltu muti;
Sukā galvu, mazgā muti,
Iet saulīte vakarā.

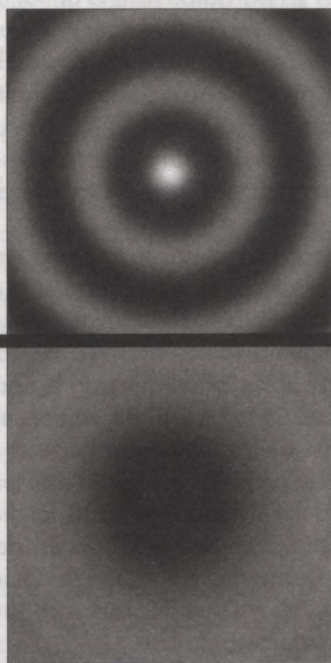
11143v7 (Vlk Lejasciems; Md Lītene)

Neņem, mans bāleliņ,
Gludu galvu, baltu muti;
Sukā galvu, mazgā muti,
Jau saulīte gabalā.

Šī aizdomīgā un pat klaji noraidošā nostāja pret skaistām, glīti sakoptām sievietēm kā iespējamām laulības partnerēm veido veselu tematisko slāni starp tām precību dziesmām, kas dziedātas no vīrieša vai viņa dzimtas viedokļa. Kā jau te redzams: tā pati doma dažādos variantos var nākt no paša precinieka mutes, kā viņa paša atklāsmē un pārliecībā, vai tā var izpausties kā gudrs dzīves padoms, ko tam sniedz viņa māsa. Sievas meklētājs vai viņa radi te kļūst gluži vai histēriski, iedomājoties vien par to laiku, kas glītai sievai varētu paiet, lai attiecīgi sevi sakoptu un izskaistinātu: līdz kamēr tas būs padarīts, visa darba diena būs jau pagalam! Psiholoģiskā plāksnē māršu raižu un uztraukuma iemesli

3. NODAĻA

RĪTS UN VAKARS KĀ SAULES VĀRTI

Rīts un vakars kā nozīmīgi hronoloģiskie iezīmētāji no laika nepārtrauktās un bezformīgās plūsmas izdala dienu kā atsevišķu, cilvēka prātam saprotamu laika vienību. Saules lēkts rītā un tās riets vakarā iezīmē tos kosmiskos vērtus, pa kuriem saule ienāk šai pasaulē un atkal to atstāj. Dienas sākumam ar saules lēktu kā simetrisks un pretējs nostājas tās noslēgums ar saules rietu un katrs no šiem nojēgumiem ir kā viens atsevišķs tikšķiens kosmiskā pulksteņa nemītigā tecējumā — ar visiem tiem domu atzarojumiem, ko tas cilvēkā izraisa. Rīts kā hronoloģisks nojēgums saistās ar sākuma simboliku un pat sākuma maģiju, kamēr vakars — ar noslēguma un šķiršanās izjūtām un domām. Saules atgriešanās no rīta, protams, pārstāv arī gaismas uzvaru pār nakts tumsu — *post tenebras lux* — bet tā sasaucas ar gaišās saules dziesmām un kopā ar tām tiks atsevišķi aplūkota "Meteoroloģiskās saules" sējuma.

Sekojošā dainu uzbūves fundamentālajam paralēlismam, ārpus dziesmām, kas runā atsevišķi vai nu par rītu, vai vakaru, par saules lēktu vai rietu, ir veselas dziesmu grupas, kur abas šīs parādībās vienā un tai pašā dziesmā ir nostādītas līdztekus. Tās veido savdabīgu motīvu virkni, kur rītu un vakaru kopā šasaista ne tikai pretstata, bet arī vairākas cita rakstura dzejas loģikas saites. Šai nodaļā sāksim ar dažiem raksturīgiem hronoloģiskiem dubultmotīviem, kur saullēkts un saulriets, vai rīts un vakars, atrodas viens otram simetriski pretī, kā vārtu stabi saules dienišķajai ienākšanai un izešanai. Pēc tam atsevišķās nodaļās pēc kārtas vēl redzēsim hronoloģiskās rīta dziesmas un vakara dziesmas katru par sevi, kā ievērojamus apakšžanrus dainu pūrā.

Skaita ziņā rīta un vakara dziesmas to kopumā ieņem dominējošu vietu visā saules dainu masīvā, un izsmelšana to iztīrīšana būtu aizņēmusi veselu atsevišķu sējumu, it sevišķi, ja gribētu visās detaļās aplūkot visas valodas izteiksmes nianšes, kā arī ģeogrāfiskā izplatījuma jautājumus. Tā kā šai sējumā tomēr gribējam sniegt līdzsvarotu un vispārēju pārskatu par hronoloģisko sauli kā vienotu veselumu, tad iespēju robežās šeit mēģināts veidot reprezentatīvu pārskatu par galvenajām rīta un vakara satura tēmām, atspoguļot dažādo tematisko vai formulisko dziesmu ceru iekšējo poētisko un loģisko struktūru un izsekot to savstarpējo sakarību tīkliem. Kā jau to varētu sagaidīt pie tik ļoti liela dziesmu skaita, satura ziņā to tematika ir ārkārtīgi raiba un dažāda un daļēji pārsedzas ar krietnu skaitu citu motīvu saules dainu masīvā. Daudzas dziesmas ar šeit piesauktiem atslēgas jēdzieniem un vārdiem tamdēļ būs atrodamas arī ārpus šo nodaļu robežām, dažādās citās satura sakarībās.

"Saules dainu" datu bāzē sameklējot visas dziesmas ar vārdsaknēm 'lec-', 'lēc-', 'lāc-' par saules lēkšanu, kopā sanāk 550 dziesmas (no kurām 121 pieder pie teiksmainās Saules). Tām pieskaitot vēl 26 dziesmas, kur atstāta Melngaija patvaļīgi lietotā rakstība ar sakni 'laec-', par tiešos vārdos minētu saules lēktu ir jau 576 dziesmas. Ar datoru no saules dainām izrakstot dziesmas ar vārdsakni 'aus-', kopā sanāk 280 dziesmas, kur gan tehnisku iemeslu dēļ nāk līdzī arī tādi "viltus draugi", kas satur to pašu burtu secību pavisam citā nozīmē, kā, piemēram, "austiņām". Saskaitot garu rindu vārdformu no Saules dainu indeksa, varētu aptuveni lēst, ka par aušanu kā dabas parādību ir vismaz 100 dziesmu. Ar vārdsaknēm 'rīt-' un 'reit-' kopā ir 353 saules dainas, no kurām 135 ir mitoloģiskās. Visas tās saskaitot kopā, konstatējams, ka saules dainās dienas sākuma pusei ir veltītas pāri par 1000 dziesmām! Bet arī tas vēl nav viss, jo rīta cēliens un dienas sākums var vēl būt apzīmēts ar dažādām parafrāzēm, kā jau to redzējam nodaļā par sauli kā debesu pulksteni.

Vakara dziesmas latviešu folklorā arī ir ārkārtīgi kupli pārstāvētas: ar sakni "vakar-" vien saules dainu masīvā ir 436 dziesmas, un 58 ar sakni "vokor-", tāpat tiešos vārdos vien jau 494 dziesmas. Ar sakni "riet-" ir 140 dziesmas. Tāpat 634 dziesmas, saskaitot šīs vārdsaknes kopā. Uz saules rietu atsaucas arī tādi vārdi kā "noiet", "aiziet", "aizlaižas", utt., kuru precīzo skaitu ir grūtāk noteikt, jo tiem ir homonīmi arī pilnīgi citādās nozīmēs (piem.: aiziet var saule

vakarā, bet arī māsa tautiņās, kas ir divi atšķirīgi jēdzieni). Vakara dziesmām klāt vēl būtu jāpieskaita tādi teksti, kas atsaucas uz šo dienas noslēguma posmu vēl citos netiešos vārdos, kā "jau saulīte zemu, zemu", "bez saulītes", utt., tā ka arī šeit kopsomma daudz neatpaliks no rītam veltītā dziesmu tūkstoša.

SAULES VĀRTI KĀ DIEVA PRĀTA IZPAUSME

Saules ritmiskā kustība vispār, bet tās dienišķā atnākšana un aiziešana visvairāk, senajā latviešu domāšanā bija kā pierādījums Dieva radītām pasaules likumbām, kam pakļauti bija arī cilvēku mūži un likteņi. Tamdēļ cilvēks izturas ar bijību un cieņu pret šiem Visuma kārtības ritmiem, ar cieņu arī sveicinādamns dienas un nakts spīdekļus, kas, katrs savā laikā, parādās pie debesīm kā šīs kārtības iemiesojums:

34245v1 (Jk Sauka, Dignāja)

Labrītī! rītiņā,
Labvakar! vakarā,
Labrītī! — saule lec,
Labvakar! — mēnestiņš.

Nelaužamā kārtība starp saules lēktu austrumos un rietu vakara pusē ir viena no dabas parādībām, kas vienkāršā un skaidri saredzamā veidā atspoguļo dabas norišu dzelzaino nolemtību, it sevišķi tās saistību ar laika nestām pārmaiņām. Tādējādi kā dzejiska paralēle atklājas arī laika neatgriežamība un nāves nenovēršamība cilvēku dzīvē:

52985 (Azp Alšvanga)

Kas redzēja vakarā
Rīta sauli uzlecam?
Kas redzēja pārijājam
Karā kautu bāleliņu?

Dziesma savu pamata domu izsaka netieši, retoriska jautājuma veidā. Sākuma divrinde izceļ fiziski neiespējamo dabas jomā: vai kādreiz ir pieredzēta saullēkta otrreizēja atkārtotāšanās vakarā? Dziesmas otrā puse, kas atsaucas uz cilvēku dzīvi, būvēta pēc tā paša principa: neiespējamais nevar notikt, lai kā no sirds mēs to vēlētos! Atbilde uz retoriskiem jautājumiem ir tik pašsaprotama, ka nav nepieciešams tiešos vārdos izteikt: protams, ka nē! Tas pats attiecas uz filozofiskiem vispārinājumiem, kas no dziesmas teksta izriet, — tie nav tiešos vārdos jāizsaka, jo paši no sevis jau veidosies klausītāja prātā.

Pēc tās pašas loģikas, tikai šoreiz atsaucoties uz saules lēkta un rieta *vietām* (ne vairs to savstarpējo *secību*), dziesma izteic nepiepildāmo vēlēšanos, vai nu lai māmiņa meitai nāktu līdz tautās (17282), vai — daudz nopietnāk — kaut mirusī māmuliņa varētu atdzimt. Īpatnējā kārtā sekojošā dziesma to neizsaka ar

citur izmantoto pretstatu starp mūžībai pielīdzināto saules mūžu un cilvēka salīdzinājumā tik īso un efemero mūžu. Nē — šeit ir uzsvērtā dzelžainā kārtība, pēc kuras saule noriet vienā vietā pie apvāršņa un uzlec pavisam citā. Saule gan spēj mūžīgi atdzimt katru rītu no jauna, kamēr mirstīgam cilvēkam jebkāda iespēja atkal piedzimt "šodien jaunam" ir liegta. Tomēr pat saule nevar patvaļīgi uzlekt tai pašā vietā, kur tā vakarā norietējusi:

37652 (Ldz Mērdzene)

Kab, sauleit, tu tī izlāktu,

Kur vakar nūrīteji;

Kab tej muna muomuleņa

Šūdin jaunu pīdzymus'.

Jebkurā dotā fiziskā ainavā saules ausmas un rieta vietas iezīmējas pret vietējā ģeogrāfijā atrodamiem marķieriem, un viena ciešā un nemainīgā saistība ar otru rada cilvēkam drošības un stabilitātes sajūtu. Saullēkta un rieta vietas nav savā starpā ne izmaināmas, ne arī vienā un tai pašā vietā apvienojamas. Viena regulāri seko otrai pēc nemaināmas nolemtības, gluži kā sievietes mūžs senajā lauku sabiedrībā, kur tai bija neizbēgami lemts uzaugt vienā sētā, bet novecot citā:

3151 (V, K, Z = 47068)

Aiz upītes saule lēca,

Aiz kalniņa norietēja;

Pie māmiņas meitas auga,

Pie arāja novecēja.

Cilvēkam Dieva ceļi nav zināmi un arī dabas likumības savā dziļākā būtībā bieži paliek neizprastas. Tas sekojošā dziesmā izteikts ar šķietami dīvaino apgalvojumu, ka dziedātāja nezina, kur lec un noriet saule, tāpat kā tā nezina pati savu nākotni. Te, protams, nav domāta tā vieta pie apvāršņa, kur saule parādās vai atkal pazūd, kas katram ar neapbruņotu aci diendienā ir skaidri saskatāma. Šeit uzsvērtā ir pirmszinātniskās pasaules neziņa par to, kur saule aiziet pēc rieta, vai — kur tā bijusi pirms sava lēkta. Šī dziesma tāpat atspoguļo cilvēka cieņu Visuma spēku priekšā, tam godīgi atzīstot savu neziņu par dziļākajiem pirmcēloņiem un dzinējspēkiem, kas ir atbildīgi par dabā novērojamām parādībām un norisēm, kā arī par cilvēku likteņu gaitām:

9797 (Azp Rudbārži)

Es nezinu, kur lec saule,

Kur noriet vakarā.

Es nezinu, kur aiziešu,

Kur mūžiņu nodzīvošu.

Citā līdzīgā dziesmā no tās pašas pierakstījuma vietas pirmās rindas daudz tiešākos vārdos izteic filozofisko domu par sauli kā pakļautu Dieva gribai un nolikumiem, tekstuāli piesaucot Dieva zināšanu gan pār saules, gan pār sievietes ceļiem un likteņiem. Dziesmas otrā puse šajā versijā toties ir mazāk filozofiski vispārināta kā pirmajā citētajā dziesmā, jo sniedz skaidrus (varbūt no dzejiskuma viedokļa par daudz skaidrus?) socioloģiskus precizējumus, ka neziņa par cilvēka nākotni saistās tieši ar sievietes aizprecēšanos uz citu sētu. Jaunai meitai nav ne mazākās jēgas, uz kurieni tā tiks aizprecēta un kurā vietā tai viss pārējais mūžs būs jānodzīvo. Savu neziņā tīto nākotni viņa atstāj Dieva rokās:

9797v1 (Lp Gavieze)

*Zin', Dieviņi, kur lec saule,
Kur noieti vakarāi,
Zin', Dieviņi, kur ved tautas,
Kur mūžiņu nodzīvošu,
Vai poļosi, vai leišosi,
Vai še pati Kurzemē.*

9453 (Azp Rudbārži)

*Diezin, Dievis, kur lec saule,
Kur nogāja vakarā;
Diezin, Dievis, kur ved tautas,
Kur mūžiņu nodzīvošu.*

Īpatnējs Rudbāržu dziesmā ir pirmās un trešās rindas "diezin", kas etimoloģiski ir izteiciens "Dievs zin" saīsinājums. *Diezin, Dievis* kā izteiciens veido tautoloģiju, resp., jēdzienisku dubultojumu "Dievs zin Dievs", kas radies, cenšoties sameklēt šīm rindu sākuma dipodijām nepieciešamās četras zilbes ar trohaju ritmu. Gaviezes dziesma tai vietā (bez tautoloģijas) vienkārši saka: *Zin', Dieviņi, kur lec saule*, kas nozīmē to pašu kā "Dievs vien zina". Gaviezes sešrinde, ar to vietu uzskaiti, kur meita varētu tikt aizprecēta: "Vai poļosi, vai leišosi/ Vai še pati Kurzemē", izklausās kā radusies tai vēstures posmā, kad daļa Kurzemes piederēja Polijas karalim.

Dainu sievietes savu paredzamo pārvietošanos uz tautu sētu dažkārt uzņēma ar bažām un žēlumu, bet citkārt atkal ar vēsu mieru: vai tad tieši dzimtā sēta un pagasts būtu vienīgā vieta virs zemes, kur saule lec un riet, — gan citā vietā būs vēl labāk!

44608 (Dv Preiļi)

*Ni še vīn saule lēce,
Ni še vīn nūritēja;
Jir citur vēl teiruoki,
Vēl lobuoki oruojiņi.*

Dieva un Laimas noliktā kārtība, kas valda pār dabu un saules kustību debesīs, cilvēka dzīvei paredz arī tādus notikumus, kas ir emocionāli bezgala sāpīgi un grūti pieņemami. Dainās — domājams, tieši sieviešu dainās — vissāpīgākais pārdzīvojums ir mātes nāve, kas meitai ir tik smaga, ka tā jūtas kā Dieva un Laimas pāridarijums:

49679 (Dv Auleja)
Ok Dīviņ, ok Laimiņ,
Kū tu maņ padariji?
Vysim ļaudim dīna ausa,
Maņ saulīte aizalaidja;
Vysim ļaudim muotes ir,
Maņ vīņ muotes navaidēņ.

38043' (Ab Bērzpils)
O Dīviņ, ok Laimiņ,
Kū tu man i padarēj?
Ļaudim tagad dīna ausa,
Man saulīte aizalaide.

Dieniškā saules atnākšana un aiziešana šais dziesmās pieņēmusi ārkārtīgi bagātu un sarežģītu simboliku. Alegoriski dienas ausma te izsaka gan normālā dzīves ritma nepārtraukto turpinātību, gan arī veselīgu dzīves prieku, atkal jaunū dienu sākot. Tas tā — tiem, kam dzīve turpinās savās normālās slīdēs. Bet mātes nāve dzīvē ienes tik brutālu emocionālo pārrāvumu, ka nekas pasaulē vairs īsti neliekas kā savā parastajā vietā. Tam, kas ir dziļās sērās, jaunās dienas ausma tikai sāpīgāk atgādina par zaudējumu, tas nespēj dzīvot citiem līdzī, it kā nekas pasaulē nebūtu mainījies. Mirusī māmuliņa ir aizgājusi no sava bērna dzīves, kā rieta saule aizlaižas vakarā, atstādama aiz sevis tikai žēluma un sēru tumsu.

SAULES VĀRTI KĀ DZĪVES CEĻA STABI

Dainās ļoti stabili atkal un atkal atgriežas klasiskā metafora par vecumu kā mūža vakaru, par kuru ļau Aristotelis savā *Poētikā* runā kā par visiem pazīstamu kopš Empedokla laikiem. Neskatoties uz tā senumu, šis metaforiskais salīdzinājums nekā nav zaudējis no sava trāpīguma. Pārsteigums, ko ikvienam rada konstatējums, ka tas, pašam nemaz nemanot, ir ļau novecojis, pieder pie universāliem un mūžīgiem cilvēces pārdzīvojumiem:

49332 (Md Lubāna)
Šķit' saulīti ritiņā,
Ļau saulīte vakarā;
Šķit' mūdiņu ļaunumā,
Ļau mūdiņis vecumā.

Līdzīgi sievietei, kam tikai neilgu laiku ir lemts baudīt ļaunības skaistumu, lēcošās saules spožums dainu skatījumā ir īslaicīgs un pārejošs:

38655 (Rz Kaunata)
Spūdra saulīte izlēca,
Nailgami vokoram;
Skaista muosiņa izauga,
Nagarami ļaiciņam.

Cita dziesma šādas pārdomas par visu to, kas laika plūsmā pārmainās uz slikto pusi, vienkārši krauj kaudzē, un dabas novērojums tur tik tālu nonācis cilvēcīgās jomas prātulu iespaidā, ka ir pat deformējies:

37709 (Ab Vijaka)

Skaista saulīte uzlēce,
Bet na vysam myužiņam.
Meila beji tu, māmiņa,
Bet na vysam myužiņam.
Skaists bej muns augumiņš,
Bet na vysam myužiņam.

Fiziskajam augumam laiks nežēlīgā kārtā ātri vien atņems jaunības skaistumu, un arī no mātes mīlestības un gādības meitai būs savā dzīvē drīz vien jāšķiras. Tam visam paralēlē tad nu dziesma par saulīti arī saka, ka tā visam mūžam nebūs tikpat skaista kā rītā uzlecoš, kas, šķiet, no saulītes būtu par daudz prasīts. Dzejiiski elegantāk te būtu bijis atsacīties no kārdinājuma trīsreiz atkārtot to pašu katras divrindes otro pusi par visu mūžu un atļaut saulītei rītā lekt un vakarā norietēt, kā jau tas notiek dabā.

Ļoti īpatnēja ir doma par tik skaistu brāļu māsu, ka tā uzaug, "saulei acu nerādījusi", tātad — brāļu ļoti lutināta un saudzēta, nevis gājusi smagos darbos no saules līdz saulei. Dažas dziesmas no Daugavpils apriņķa te nicīgi pareģo, ka ilgstošu labumu viņa no sava skaistuma neiegūs. Taisni otrādi — viņai paredzams pazemojošs un grūts mūžs pie zemas kārtas vai dzērāja vīra sāniem. Te samanašs vai nu vispārējs cinisms un dzīves pesimisms, vai varbūt pat zemiska skaudība un nenovīdība pret skaisto sievieti, līdz ar jaunu vēlēšanos viņas pārākumu sabradāt dubļos:

11649v1 (Dv Krustpils)

Skaista auga brāļu māsa,
Saulei acu nerādīja.
Tā būs laba mūžiņā
Kalpam kāju āvējiņa.

38647 (Dv Vīpe)

Skaista auga brāļu māsa,
Saulei acu nerādīja.
Tā būs laba, tā būs skaista,
Dzērājam kājas aut.

Dažkārt rīta un vakara saulei piedēvētie epiteti ir tik gleznaini un grezni, bet arī tik abstrakti simboliski, ka ir iespējams tikai minēt, kā precīzi būtu saprotama atbilstība četraindes paralēlo elementu starpā:

F1617,79s (Il Demene)

Kad dzīvoju pie māmiņas,
Zeltstaraina saule lēca;
Kad es gāju tautiņās,
Sidrabaina norietēja.

Jāatgādina, ka zelts ikdienā tiek vērtēts augstāk par sudrabu un ka dainu vairumā ir pieņemts dzīvi pie māmiņas attēlot labāku nekā tautās. Tas nozīmē,

ka rieta saule, kas saistās ar novecošanu un mūža beigām, arī šai gadījumā tiek uzskatīta kā mazāk pozitīva par lēkta sauli, kas saistās ar jaunību un mūža iesākumu. Rīta saule, kas citās dziesmās (ko tūliņ vēl redzēsim) ir sārtās dzīvības enerģijas pilna, te ar saviem zelta stariem varētu norādīt uz mātes mīlestību, kas sievietes dzīvi bērības un jaunības gados apņem ar siltāku gādību un mīlestību, nekā tā vēlāk varēs sagaidīt no tautām. Rieta saules sudrabs šeit, tāpat kā vienā no vēlākām dziesmām (56453), varētu netieši arī sugestēt matu sudrabu, kas dzīvēs novakarē rotās sievietes galvu, kamēr rīta saules zeltam varētu piedēvēt vismaz sekundāras asociācijas ar jaunavu kā zelteni vai zeltmatīti.

Skaistā vai spodrā rīta saule atbilst ne tikai fiziskajam auguma skaistumam, bet simboliski tā pārstāv arī cilvēka integritāti, godu un labo slavu, ar ko tas pelnīti drīkst spīdēt sabiedrības priekšā. Kaut kādā sava mūža stadijā gandrīz katram piemīt šis lēcošās saules mirdzums, kas atļauj likt visas cerības uz skaisti nodzīvotu mūžu. Bet tad nāk notikumi, kas uzliek nenomazgājamus traipus uz dzīves baltās lapas, un viena pēc otras sākotnējās cerības tiek pievilts:

39473 (Dv Rudzēti)

Spūdra lēca rīta saule,

Kam tik spūdra narītēja;

Skaista augi tu, muoseņa,

Kam tik skaista nadzeivuoji?

Atkarībā no redzes viedokļa, laika nestās pārmaiņas starp rītu un vakaru var izraisīt arī manāmu situācijas uzlabojumu vai kāpinājumu — ne vienmēr šī pārēja ir dainās uztverta kā tikai negatīva. Tā brālim, ko bērības gados sildījusi platoniskā māsas mīlestība, pieauguša vīrieša mīlestība pret līgavu liek izjust to vēl skaistāku par mīļoto māsu. Simetriski pretējā izteiksmē gluži to pašu domu var paust arī tautu meita, kam arī tautu dēli zināmā stadijā sāks izskatīties pievilcīgāki par bāleļņiem, lai arī cik skaisti tie būtu bijuši:

11459 (Md Meirāni)

Skaista spīd rītā saule,

Vēl skaistāka vakarā;

Skaista auga man māsiņa,

Vēl skaistāka līgaviņa.

41230 (Rz Varakļāni)

Spūdra saule reitā lēce,

Vēl spūdruoka nūrītēja;

Skaisti muni buolileņi,

Vēl skaistuoki tautu dāli.

Laika plūsma, ko simbolizē saules lēkta un rieta nostādīšana līdztekus, šeit tātad izsauc jēdzienisku paralēli ar cilvēka emociju attīstību no bērības līdz brieduma gadiem, kas ir pilnīgi normāla un vēlama savā norisē.

Beidzot — attiecība starp rīta un vakara sauli var veidoties arī vienlīdzības zīmē, kur laika plūsma starp šiem abiem dienas posmiem uztverta kā pilnīgi vienmērīga un nemainīga, un nenes ne mazāko pārmaiņu. Šādu attiecību pauž nedaudzie pieraksti, kur meita neaiziet vis tautās uz citu vietu, bet apprecas un

paliek dzīvot tajā pašā vietā, kur augusi, "sētas puīša rociņā". Meita ir gluži kā putniņš, ko sētas puisis būtu noķēris sauļā, tā ka tas nekur tālumā nav paguvjis aizlidot:

22430 (Md Lubāna; identa ar 44755)

Te manīm saule lēca,
Te man saule norietēja;
Te es augu, te paliku,
Sētas puīša rociņā.

Vēl tālāk šādā nemainīguma izpausmē iet sekojošā Mērdzenes dziesma, kur neparādās ne mazākā laika nestu pārmaiņu, kontrastu vai diferenciācijas ēna, bet rinda pēc teksta rindas krauj kaudzē vienu vienlīdzību pēc otras. Stabilās nemainības doma dziesmā ir izteiksmīgi uzsvēta ar anaforu katras rindas iesākumā, kas veido tādu kā paralēlisma eņģi, pie kuras piekabināts ir viss pārējais teksts. Skaistuma vārds tur atkārtojas veselas piecas reizes no vietas, kas uzstāda grūti pārspējamu atkārtošanās rekordu:

55987 (Ldz Mērdzene)

Skaisti saule reitā lēce,
Skaisti saule nūritēj';
Skaisti dzymu, skaisti augu,
Skaisti myžu nūdzeivuoj'.

Šādas uzbūves dziesmas, ar četrkārtēju līdzības attiecību katras rindas satura elementu starpā, ir dainās relatīvi retas (skat. par to arī Viķe-Freiberga, *in press*), jo poētiskās izteiksmības ziņā tik uzsvēta atkārtošanās ir stipri riskanta. Arī tik ļoti kā šeit uzsvērtam pozitīvismam — gluži vai gorkijiskā "darba tautas optimisma" stilā — pastāv zināms risks kļūt tikpat šķebenam, cik pārāk sasaldinātai dzirai. Neskatoties uz to, šai dziesmai tomēr ir izdevies radīt pilnīgi pārlicinošu dzejisko noskaņu, jo tā izklausās sakņota patiesā pārdzīvojumā. Saule tik tiešām ir vienādi skaista kā rieta, tā lēkta laikā, un cilvēkam tik tiešām ir iespējams savu mūžu darināt skaistu no sākuma līdz galam, ja vien tas tiek izvīrīts par apzinātu un svarīgu dzīves mērķi.

SARKANBALTIE — ENERĢĒTISKIE SAULES VĀRTI

Kā jau redzējām no dažiem agrākiem piemēriem, laika plūsma, ko konkrēti iezīmē starpība starp rīta un vakara sauli, var simboliski norādīt uz ļoti nopietnām kvalitatīvām pārmaiņām, kas pa šo laiku būtu notikušas. Varbūt pats raksturīgākais — un katrā ziņā pats krāsainākais — šeit ir motīvs par pretstatu starp sārto rīta sauli un bālo vakara sauli, kas uztverts kā negatīva pārmaiņa no labās uz slikto pusi. Tas ir tā, it kā kad sākotnēji spēka un enerģijas pilnā saule, kas no

rīta uzlēca ņipra un sarkana, savā dienīšķā tecējuma gaitā lēni palēnām būtu izsmēlusi savus spēkus, lai nu nonāktu vakarā bāla un nogurusi:

21330 (V, K, Z)

Sārta saule uzlēkdama,
Paliek bāla noiedama;
Sārta mana līgaviņa,
Paliek bāla dzīvojot.

47148 (Dv Livāni)

Sauleit' suorta izlākdama,
Palik buola tacādama;
Meitiņ' suorta izaugdama,
Palik buola dzeivuodama.

Šis ir viens no gadījumiem, kad, šķiet, dabas glezna ir sekojusi iztēles gleznai no cilvēku dzīves, nevis otrādi, jo dabā nekas tamlīdzīgs īsteni nenotiek. Fiziskās krāsas ziņā drīzāk jau rīta sauli varētu uzskatīt kā vairāk baltu, nekā sarkanu, kamēr vakara saules sārtums ir ne tikvien ar neapbruņotu aci katram diendienā saredzams, bet arī Joti daudzās citās dainās kā tāds apdziedāts (5465; 45472).

Īstais izejas punkts šādām dziesmām šķiet stereotipā uztvere par sārtiem vaiģiem un sārtu sejas krāsu kā spēka, veselības un jaunības zīmēm, kas tad no cilvēkiem tiek metaforiskas līdzības ceļā pārcelta uz sauli. Pamatā tam ir sarkanā asiņu krāsa kā dzīvības un veselības simbols. Bālums turpretim liek domāt par mazasinību, vājumu, slimību vai pat nāvi, un šāds pretstats tiešām dzīvē arī pastāv starp Joti veselīgu Jaužu sārtumu un slimības bālumu. Sārtā rīta saule ir dzīvinošas enerģijas uzlādēta, gluži kā meitene savos jaunības gados. Laikam ejot uz priekšu — saulei savā dienīšķā ciklā, bet sievietei savā mūža gaitā — kā viena, tā otra pakāpeniski it kā iztērē savu dzīvības enerģiju, līdz vakarā abas ir iztukšotas un vājas. Tas labi redzams no tā, ka daži varianti runā par sauli, kas top bāla *noiedama*, bet citi tiktāl pat nenonāk — svarīgais ir tas, ka saule *izbāl/tecēdama*, t. i., pakāpeniski pa visu to laiku, kas tai pagājis savā dienīšķā gaitā.

Rīta saules sarkanā krāsa kā pozitīva ir dainās tik stingri iesēdies nojēgums, ka uz to iespējams atsaukties arī bez parastās paralēles starp saules lēktu un rietu. Tā sekojošā piemērā rīta saules sarkanums kļūst par simbolisko analogu kāda cilvēka labvēlībai un laipnībai. Tā kā te ir runa par svešu māti, tad, protams, šādas labestības tai biežāk pietrūkst, gluži kā saule ne katru dienu var uzlekt vienādi spoža un sārta:

4130 (Vlk Gaujiena)

Ne ik rītus saule lēca
Sarkaniem starīniem;
Ne ik dienas sveša māte
Ar manim laba bija.

Kādā izolētā dziesmā (arī, kā iepriekšējā, bez tekstuālas atsauksmes uz laika plūsmu starp saules lēktu un rietu) Joti iespaidīgi tiek izteikta kodola doma par izbālēšanu un krāsas zaudēšanu kā negatīvi ietonētu un saistītu ar jaunības pazaudēšanu. Tā ir dziesma par dzērāju vīru, kas savai nelaimīgai sievai pāragri liek novecot, tā ka vēl jaunai tai mati sāk nosirmot. Matu sudrabs šeit pilnīgi

atbilst baltumam un izbalēšanai, kas citās dziesmās skaidri saistīts ar rieta sauli un ar mūža beigām:

56453 (C Vecpiebalga)

Dzērājs savu ligaviņu

Ātri vecu darināja:

Vēl saulīte rīta ceļu,

Jau matiņi sudraboja.

Metaforiskā līdzība starp saules un sievietes ceļu šai tekstā ir novesta līdz savai augstākai pakāpei — dziesma tekstuāli runā par saulītes rīta ceļu, bet domā par sievietes mūža rītu, tātad — jaunību. Šai maksimālai atbilstībai piemīt arī ārkārtīgi subtīls un izteiksmīgs kontrasts, kas tikai pa pusei ir vārdos izteikts, bet pilnīgi skaidri no konteksta izprotams. Ja jau sieviete, līdzīgi saulei, ir vēl savā rīta ceļā, tad normāli viņas matiem būtu jābūt savā pilnīgā krāsas intensitātē — atbilstoši sarkanai, dzīvības sulas pilnajai rīta saulei. Tas, ka jaunai sievietei "saulītes rīta ceļš" jau nelaikā saistās ar balto — resp., sudraba — krāsu, ļauj vienā vārdā izteikt un pasvītrot viņas dzīves apstākļu nenormālību.

Krāsu paralēles vietā, kad saule un sieviete abas vienādi nobāl, citas dziesmas jau stipri tiešāk un varbūt mazliet prozaiskāk runā par novecošanu tai laikā, kas pagājis starp precību gadiem un dzīves novakari. Protams, abos gadījumos runa ir par to pašu novecošanas procesu:

22136 (Kld Lutriņi)

Pasarkana saule lēca,

Balta tapu tecēdama;

Jauna gāju tautiņās,

Veca tapu dzīvodama.

27128 (Kld)

Gan sarkana saule lēca,

Balta tapa tecēdama;

Jaunu ņemu ligaviņu,

Veca tapa dzīvojot.

Cita versija (1251, TI Kandava) tikko citētās Lutriņu dziesmas "pasarkana saule" vietā saka "sarkanota saule", bet citādi abas ir vārdu pa vārdam vienādas, tāpat vēl cita (1251v1, Kld Skrunda) ir tikpat kā identa ar otro (nenoteikta pagasta) dziesmu, tikai ar viena vārda starpību pirmajā rindā: "Jau sarkana saule lēca".

Kā paralēli saules enerģētiskai izsīkšanai dienas gaitā daža dziesma izvēlas nelabvēlīgas pārmaiņas cilvēka raksturā un rīcībā, kā sākotnēji laba vīra gadījumā, kurš gadu gaitā savās attiecībās ar sievu pārvēršas par suni:

22928 (Kld Lutriņi)

Gan sarkana saule lēca,

Balta, ceļu tecēdama;

Gan bij labis tēva dēlis,

Sunis tapa dzīvojot.

Šeit jāievēro, ka paralēlisms starp dziesmas abām pusēm attiecas tikai uz negatīvo pārmaiņu, kas notikusi starp kādu laiku L1 un citu, vēlāku laiku L2, — tātad to varētu dēvēt par atbilstības jeb relacionālu paralēlismu, nevis t.s.

parallelismus membrorum, kur atbilstība meklējama locekli pa loceklim (skat. par to tuvāk Viķe-Freiberga, 1994). Ar citiem vārdiem sakot — grūti būtu apgalvot, ka sarkanā krāsa pēdējā dziesmā simboliski atbilstu labam raksturam, vai baltā — suniski nevēdzīgam. Šeit svarīgs ir tas, ka situācija kļuvusi negatīva kādā laikā L2, salīdzinājumā ar pozitīviem apstākļiem, kas valdīja kādā agrākā laikā L1.

Vienā variācijā par šo tēmu, ko varētu jau uzskatīt kā piederīgu pie mitoloģiskās Saules dziesmām, saules cikls ir interesanti aplūkots mazliet citādā laika griezumā. Salīdzinot stipro un sarkano lēcošo sauli ar bāli novārgušo rietošo, te redzes lodziņš ir pabīdīts par 12 stundām uz priekšu. Saule gan, tāpat kā citās šī cera dziesmās, vakarā noiet bāla un "izpumpēta", taču šoreiz dziesma nobeidzas (ne sākas) ar ļoti pozitīvo noti par sauli, kas rītā uzlec sārta un svaiga. Te redzams, ka mitoloģiskā Saule savos nakts ceļos — lai kur tā būtu aizgājusi pēc savas laiviņas atstāšanas uz ūdeņa — ir brīnumainā veidā tikusi atdzīvināta un atspirdzināta. Visu to enerģiju, ko tā šķīta zaudējusi savā dienīšķā ceļā, pa nakti atpūšoties tā ir atguvusi atpakaļ un nu atkal uzlec pilnīgi atdzimusi:

33908 (Vlm Burtnieki)

Saulīt' bāla noiedama,
Atstāj laivu uz ūdeņa;
Rītā, sārta uzlēkdama,
Pārved laivu maliņā.

Kā jau katram likumam mēdz būt izņēmumi, tā ir arī pāris dziesmas, kur noejošā saule — ne lēcošā — ir sārta. Kaut dažādos vārdos izteiktas, tās īpatnējā kārtā satur vairāk vai mazāk tiešas atsauksmes uz seksualitāti. Rieta saule vairs nav ne bāla, ne izsmelta, bet gan sārta nosarkusi, it kā tā būtu seksuāli uzbudināta (tā 10606, par meitieti, kam satrūka brunču skrote, ar puisiem trakojoj):

10607 (Rg Vildoga)

Saulīt' sārta noiedama
Meža galus balsināja;
Es meitiņa uzaugdama
Puišiem sirdis kaitināju.

TIKUMISKIE SAULES VĀRTI

Viens no modeļiem to loģiski iespējamo attiecību ietvaros, ko var izveidot ar konkrēto dzejas gleznu par laika plūsmu no saules lēkta līdz rietam, neko citu tur nesaskata kā laika nemitīgo un regulāro tecēšanu uz priekšu. Saule kā debesu pulkstenis tikai nemitīgi tikšķ savu tikšķēšanu, laiks plūst uz priekšu savā nepārtrauktā plūsmā, un saules lēkta un rieta piesaukšana līdztekus tikai pasvitro starp abiem šiem robežpunktiem notecējušā laika ilgumu.

Kāds plaši attīstīts motīvs, kam piemīt zināma radniecība ar dziesmu ceriem par pārāk garo dienu, vijas ap divrindu formulu par sauli, kas lec un riet, sievietei visu laiku vēl druvā esot. Tā ir dzejiski spēcīga glezna, kur cilvēka atrašanās vienā un tai pašā vietā kontrastēta ar saules kustību, kas pa to laiku nostaigājusi visu savu dienišķo ceļu. No tā paša izejas punkta, kur dabas un kultūras elementi cieši savīti kopā, tad nu iespējams attīstīt ļoti plašu dažādu izjūtu gammu un secinājumu aprakstus, kas veido atsevišķu saules dainu ceru. Saturiski tās centrējas ap pārdomām par krietnumu, čaklumu un darba tikumu, kā arī par nemirstīgiem un joprojām vēl aktuāliem jautājumiem par darba vērtību, par godīgu atalgojumu — un par sievietes tiesībām.

Kā vārdiskai formulai, *druvā man* divrindei ir raksturīgs izvietojums panta noslēguma daļā, vai nu tas būtu četrriņdes, vai sešriņdes pants. Izņēmuma kārtā iespējams tomēr arī panta elementus apgriezt otrādi un šo formulu izmantot kā dziesmas pirmās divas rindas (skat. 3556 mazliet tālāk).

Plaši pazīstama un bieži citēta ir dziesma par darbiem druvā, ko cilvēks uzņem ar prieku un pacilātību, kā savas dzīves galveno saturu. Tā kā šī dziesma neliekas domāta sarkastiski (un man šķiet, ka nē), tad te nebūtu samana nekāda gaušanās par savas dzīves grūtumiem, bet gan ļoti rēna un mierīga sava likteņa pieņemšana. Vēl vairāk — tā ir nostāja, kas aktīvi cenšas saskatīt un sameklēt savai dzīvei prieku tur, kur nu dienišķais darbs spiež pavadīt lielāko daļu no sava laika. Interesants vēl ir dziesmas maksimālais paralēlisms, ar svarīgākā atslēgas vārda anaforisko atkārtošānu visai četrrindei cauri:

27963 (C Dzērbene)

Druvā eimu, druvā teku,

Druvā man visi prieki:

Druvā man saule lēca,

Druvā saule norietēja.

Parasti gan šai dziesmu cerā aina par visu dienu druvā nebūt nav tik viegla un priecīga, bet drīzāk uzsver šāda dzīves veida smagumu, kas it sevišķi tāds bija kļaušu laikos. Sekojošā dziesma, kas gan neizmanto pilnībā divrindu formulu ar savu pilnīgo simetriju, tomēr ļoti grafiski un precīzi attēlo necilvēcīgos vēsturiskos apstākļus, kur sen pirms saules lēkta zemnieki jau kūla kunga rījas, bet otrā dienā vēl visu dienu līdz vēlam vakaram turpināja darboties pa kunga (vai varbūt arī savām) druvām:

52725 (Rz Varakļāni)

Nivīnam tai nabeja,

Kai munam vactāvam;

Kunga reja saule lēce,

Kunga dryvā nūrītēja.

Kļaušu laiku zemniekiem blakus muižas darbiem tāpat vēl tie paši smagie darbi bija jāpadara savā sētā, bet tad vismaz tika strādāts savā labā un savu

tuvinieku pulkā. Tur, kur ir uzsvērtā atrašanās brājiem vai māsām pa vidu, saskatāmas tālas atbalsis no līgavu zagšanas laikiem, kad šādās reizēs radinieku pulks gluži burtiski bija neprecētai māsai kā sarga sēta apkārt (tāpat 39576):

49801 (Dv Preiji)

Bruoju vydu kult es guoju,
Māršu vydu duorziņā [driviņā];
Drivā man saule lēcja,
Drivā saule nūrītēja.

Sievietes druvā iešana ļoti izteikti saistās ar domu, ka tās ir brāļa druvas, kurās māsai tik smagi ir jāstrādā, jo normāli zeme pārgāja mantojumā tikai pa vīriešu līniju. Dzievādama, resp., strādādama vien, māsa nevarēja cerēt tēvu zemi paturēt — tas bija iespējams tikai tad, ja ģimenē nebija neviena brāļa:

3737 (Azp Cirava)

Druvāi man saule lēca,
Druvāi saule notecēja:
Es cerēju dzievādama
Tēvu zemi paturēt.

Neskatoties uz to, ka tēvu zemi tai nav lemts paturēt, māsa kārtīgi un ar pilnu atdevi strādā visiem līdz, ar lepnumu par savu varēšanu un par savu darba tikumu:

39577 (Vlk Sinole)

Es savam bāliņam
Pusciemīņa valdītāja:
Druvā man saule lēca,
Druvā saule norietēja.

49861 (Ab Baltinava)

Es sovim buoleņim
Agri guoju driviņā:
Drivā man saule lēcja,
Drivā saule nūrītēja.

Ar pāris vārdu pārmaiņu, uzstādot pirmās divas rindas jautājuma formā, māsa pasvītro, ka viņas ieguldījums kopējā darbā ir absolūti maksimāls un ka pie labākās gribas fiziski vispār nemaz nebūtu iespējams vairāk paveikt:

3601 (Rg Lielvārde)

Kā bij manim vairāk iet,
Kā klausīt bāliņam?
Druvāi man saule lēca,
Druvāi saule noligoja.

Čaklai māsai dzīve bāliņos nebija no vieglajām, tamdēļ ļaužu valodas, kas mēģinātu viņas uzaugšanas gadus iztēlot kā lēti, resp., viegli norītušus, un viņu pašu kā sliņķi, varēja māsai sevišķi sāpīgi ķerties pie sirds. Toties par asu un pat bargu dabu māsa nedz atvainojas, nedz liedzas, drīzāk ir uz to lepna, jo iespējams, ka viņas rakstura skarbums nav bez sakara ar skarbajiem apstākļiem, kuros tā uzaugusi:

21798v6 (Rg Kēci)

Saka mani bargu, laisku,
lēt' augušu bāliņos.

Barga biju, neliedzos,

Bet nebiju lēt' auguse:

Drīvā man saule lēca,

Drīvā saule noligoja.

Tā kā ģimenes locekļu starpā nav pieņemts par darbu samaksāt ar ikgadēju algu, kā tas notiek ar kalpiem, tad māsas darbs dzimtas kopējos laukos tai deva tiesības sagaidīt, ka brāļi tai sagādās ģimenes apstākļiem piemērotas drēbes un rotas, resp., tādās mantas, ko vajadzēja pirkt par naudu, kā Rīgā pirktu mēļu villainīti (38808) vai vizulotu vainadziņu, ko it sevišķi izceļ Joti daudzās vietās pierakstīta dziesma (5777, Rg Suntaži; Vlm Valmiera; C Ērgļi; Md Kalsnava, Grostona; Dv Krustpils; =F1773,4887). Par jaunas meitas saulei līdzīgo vainagu vispār ir Joti daudz dziesmu, kas visas sakopotas pie "spožās saules" dziesmām (skat. arī Viķe-Freiberga, 1998). Kā vainags, tā villaine ar metāla apkalumiem piederēja pie māsas goda rotas, kas tai bija vajadzīga, pirms tā varēja iziet tautās, un bija arī daļa no viņas pūra un mantojuma tiesas:

38808 (Dv Preiļi)

Nūpiercit, bruolileņi,

Reigā mēļu vylnuoneiti:

Drīvā man saula lācja,

Drīvā saula nūrītāja.

Formula *Drīvā man* ar savu uzsvāru uz māsas ilgo un smago darba dienu atgādina to, ka brāļu pirktais nav viņai nekāda labestības dāvana, bet gan pelnīta samaksa par māsas darbu. Tas skopi un izteiksmīgi pateikts trīs vārdos, ka ne par velti brāļi māasai pirka tās valkāto zeltu un sudrabu, bet kā grūti un godīgi nopelnītu viņas tiesu. Tāda pati paraža vēl šodien uz laukiem ir spēkā tādās zemēs kā, piemēram, Marokā, kur, sevišķi starp berberu ciltīm, jaunas sievietes valkā ne tikvien kaltas rotas, bet arī auklā vienkārši uzvērtas zelta vai sudraba nauriņas, tā padarot visiem redzamu savu bagātību un mantojumu:

5777v11 (Md Litene)

Ne par velti bāliņš pirka

Zelta rotu man valkāt:

Drīvā man saule lēca,

Drīvā saule norietēja.

5777v12 (Vlk Dūre)

Ne par velti es valkāju,

Bāliņ, tavu sidrabiņu.

Drīvā man saule lēca,

Drīvā saule norietēja.

No dainām manāms, ka skopi brāļi ne vienmēr bija gatavi māasai atdot viņas taisnu tiesu un ka katra lieta, kas bija nododama māasai, varēja mantrausīgam brālim būt tikpat sāpīga kā zobu raušana. Šāda nostāja varēja māasai radīt

pamatotu sarūgtinājumu, jo, lūk, viņa visu savu jaunību bija strādājusi ģimenes īpašumā no saules līdz saulei. Neparasta, latviski īpatnēja, kodolīga un izteismīga šeit ir negatīvi interrogatīvā verba forma vai es biju negājusi, kas mūsdienu valodā diemžēl, šķiet, ir izzudusi:

16102 (Md Liezēre)

Žēl manam bāliņam
Mana goda darījuma.

Vai es biju negājusi
Šovasar druviņā?

Druvā man saule lēca,
Druvā saule norietēja.

Brāļa skopums īsos un trāpīgos vārdos attēlots ar dažādām ļoti smalkām niansēm. Tā brālis, kam tradicionāla mēju villaine būtu "dārga", vienā vārdā ir raksturots kā tāds, kam viss jau šķiet par daudz dārgs, kas prasītu izdot naudu māsas labā:

3556 (Md Lubāna)

Druvā man saule lēca,
Druvā saule norietēja,
I tad vēl bāliņam
Dārga mēju villainīte.

Neaizmirstama, reiz iztēlē uzburta, ir ārkārtīgi gleznainā aina, kur brālis mācai atvēl viņas pūram vajadzīgo linu tiesu tik negribīgi, ar tik gariem zobiem, it kā parastās svēršanas vietā viņš vajadzīgo linu daudzumu noskaitītu šķiedru pa atsevišķai šķiedriņai. Dziesmas nākošā divrinde izmanto izcili atjautīgu paralēli šai skopulīgai skaitīšanai — tad, kad māsa strādāja brāļa druvās no saules līdz saulei, tad gan viņam prāts nenesās uz atbilstoši tikpat smalku viņas devuma izmērīšanu, soli pa paveiktam solītim!

39593 (Ab Balvi)

Kam, brālīti, linus devi,
Pa šķiedriņai skaitīdams?

Kam, brālīti, neskaitīji,
Cik soliņu tīrumā;

Druvā man saule lēca,
Druvā saule norietēj'!

Glūzi traģiska jau kļūst doma, ka māsa lielā un plašā brāļu sētā kopš bērnības ir tik garas stundas un tik smagus darbus strādājusi, ka no tā ticis apturēts viņas augšanas process un tā palikusi tikpat kā sakropļota — ar pārāk mazu un sīku augumu:

F925,391 (Tl Lauciene)

Aiz ko sīka, aiz ko maza,
Aiz ko liela neizaugu?
To man dara brāļu sēta,
Brāļu lieli tīrumiņi:
Druvā man saule lēca,
Druvā saule norietēja.

Beidzot — neba jau, ka ar tautās aiziešanu sievietes mūža lielākie grūtumi tai būtu palikuši aiz muguras! Taisni otrādi: tautu sētā, sākot jau ar pirmo ceremoniālo modināšanu pēc kāzu nakts, to sagaidīja vesela rinda iespējamu agri cēlāju un druvā aicinātāju — pats tautietis, vīra māte, vai pat vīra brāļi — dieveri, kas gan — gods kam gods — paši arī bija gatavi druvā nodzīvot no saules lēkta līdz saules rietam:

46951 (Ab Liepna)

Dīvers māršu aušķi cēla,
Pi galvgaļa stuovādams:
Celis, māršiņ, auni kuojas,
Īsim obi dryviņā!
Dryvā saulīte izlēca,
Dryvā saule nūrītēja.

SATĪRA PAR SLINKUMU UN SAULES VĀRTI

Čakluma daudzīnājums, kādu to redzējām *druvā man* motīvā, lai cik vērienīgs un iespaidīgs tas arī būtu, tomēr sniedz tikai vienu vien druvā strādājošās māsas redzes viedokli — kā arī viņas sūdzības un pretenzijas pret brāļi. Tām blakus dainu pūrā ir arī dziesmas no cita viedokļa, kas uzskata, ka daudzas meitas vairāk par darbu lielās nekā tiešām padara. Tās visas diezgan skaidri ir apdziedāšanās dziesmas, darinātas kā gribētas parodijas uz *druvā man* dziesmu modeļa, kur pašslavināšanās meitas ar viena vārda izmaiņu no čakluma virsotnēm tiek pārceltas slinkuma kalngalos. Nevis druvā meitas būtu bijušas saules lēktā un rietā kā dienas zīmīgākos brīžos, bet gan — nekur citur kā pašas savās gultiņās:

59639 (Il Asare)

Šis meitiņas lielijāsi
Lielas darba darītājas;
Gultā saule uzlecoti,
Gultā saule norietoti.

Variācijas par to pašu tēmu pieņem ironisku toni attiecībā uz lielo slavu, ko dažs iedomājas par sevi aizgājušu tautās, kamēr īstais priekšstats par viņa tikumu ir pilnīgi pretējs:

12929v1 (Rg Lielvārde)

Čaklas čaklas mūsu meitas,
Tāju tautas daudzinaja:
Gultā tām saule lēca,
Gultā saule norietēja.

42256 (Jk Sece)

Čakli, čakli mūsu puīši,
Tālu tautas daudzinaj(a);
Gultā viņiem saule lēca,
Gultā saule norietēja.

Vēl nicinošāki sarkastiska ir reakcija uz netiešu pašslavināšanos, kad kāds starpnieks — šai gadījumā mājas saimnieks — ir mēģinājis spodrināt savu māju labo slavu, uzteikdams vai nu savu meitu, vai savus puīšus. Netiek pieņemta ne tikvien pašmāju sev pierakstītā labā slava, bet taisni otrādi — tiek pieņemta neslava kā tās pretējā galējība. Tiklab meita, kā puīši, atkal tiek iztēloti saules vērtus sagaidām guļus, ar atstieptām kājām, tikai saimniekmeita vēl piedevām tiek nodēvēta nelāgos vārdos. Kādā citā (šeit necitētā) pierakstā meita tiek nodēvēta par "šķērstu" (43845, Tk Remte), kas varbūt varētu atsaukties uz viņas aiz slinkuma nelāpītām un saplīsušām drēbēm. Sekojošās Skujenes dziesmas "šjenka" toties apzīmē sievieti ar slābu un šļauganu augumu (Milenbachs un Endzelins, 1955, 4. sēj.), tātad tādu, kas aiz slinkuma nekad pat neturas taisni, bet augu dienu tikai šļurā apkārt:

42482 (C Skujene)

Saimnieks savu meitu teica —
Kas to šjenku nepazīna?
Gultā tai saule lēca,
Gultā saule norietēja.

12929 (Dv Krustpils)

Saimnieks teica savus puīšus,
Kas to puīšu nezinaja?
Gultā viņiem saule lēca,
Gultā saule norietēja.

Blakus veselam ducim variantu par māsu, kas no saviem brāļiem izpelnījusies zelta un sudraba rotas kā sava lielā čakluma algu, K. Barons ir ievietojis arī vienu, kas ir pārējo citu parodija. Tur māsa nebūt vairs nav čakla, jo saules lēktu un rietu sagaida aizkrāsne, nevis druvā pie darba. Aizkrāsne senā lauku sētā parasti mēdza guldināt vecus ļaudis un vājiniekus, tā ka tonis šeit iznāk vēl nicinošāks nekā par saules sagaidīšanu gultā:

5777v6 (V, K, Z)

Aiz ko mani brāji pēra,
Pelnos pīcku mērcēdami?
Krāsni man saule lēca,
Aizkrāsne norietēja.

Ievēribas cienīga šai variantā ir detaļa par māsas pāršanu. Tā liecina (kā to dara arī rinda citu dainu), ka senos laikos brāļu varā pār māsām ietilpa arī pilnas tiesības savu māsu fiziski pārmācīt. Sevišķi atbaidīga šai sakarībā ir reālistiskā detaļa par pīckas iepriekšējo izmērcēšanu dobē (37870), tātad — lai

slapji izmērcēta ādas pātaga vairāk sāpētu. Arī tikko citētā varianta pīckas mērcēšana pelnos uz neko labu jau nebūs bijusi, tikai šodien grūti vairs pateikt, vai nolūks tam bijis tikai māsu nosmērēt un tā vēl vairāk pazemot, jeb vai pelnos mērcēšana arī kaut kādā veidā ādas pīcku būtu padarījusi sāpīgāku.

SAULES VĀRTI DZĪRU DZIESMĀS

Krietns skaits dziesmu sākas ar rindām par sauli, kas uzlec kādās vārdā nosauktās lauku mājās, lai pēc tam atkal atspīdētu vai gozētos kādās citās (55814; 55814v1; 55814v2; 55815; 55816; 55817). Tās ir vai nu kāzu, vai citu kādu godu dzīru dziesmas, kur visiem klātesošiem par gandarijumu un uzjautrinājumu, dziesmā uzskaitīti iespējami daudzi no vietējiem saimniekiem. Dažam variantam (55815) te pierakstītas pat 26 rindas, kas liecina par labu atmiņu, izcili labu savas apkaimes māju vārdu pārzināšanu un zināmām minimālām improvizācijas spējām, ja ne par īpašu izdomu diezgan tukšvārdīgos šabloniskos izteicienos, kas šādās uzskaitēs izmantoti.

55815v1 (Vlm Jaunburtnieki)

Dukurā saule lēca,
Ergatē gozējās;
Tumsis vāra kriķu putru,
Naugod' Jēcis laizījās;
Ziluž' vāģi, Stendes rati,
Damba Skujas kumeliņš.

55812 (Azp Alšvanga)

Pie Ruņģiem saule lēca,
Pie Jērēm atspīdēja;
Vecais ķebris, tas sacīja:
Tur būs laba dzīvošana.

Kā variācija formulai par sauli, kas vienās mājās lec un citās atkal atspīd vai gozējas, cita formula izmanto klasisko pretstatu starp saules lēktu un rietšanu gluži tā paša tipa dziesmās (tāpat 42290):

55814v1 (Rz Rēzekne)

Aiz Putrānu saule lēce,
Aiz Ruduku nūrītē;
Rudukūs lobi rudzi,
Lozduos osis dziernavenis.

Trešā formula šī tipa dziesmās saulei liek uzlēkt vienās mājās, bet mēnesim nākošajās, it kā attiecīgās mājas šim nolūkam no zināma redzes leņķa varētu kalpot kā ģeogrāfiski marķieri (12967v1; 55813; 55813v1). Visā šai jokošanās kontekstā tas gan šķiet maz ticams, it sevišķi jau tur, kur kādām trešām mājām nav ne saules, ne mēness, bet tikai ķipsis jumta kores galiņā:

55813 (C Kosa)

Zvejniekos saule lēca,
Šmitīnos mēnesnīca;
Krieviņam, nabagam,
Ķipīts koras galiņā.

Beidzot, ceturtā formula, kam seko daktila pantmēra dziesmas no Kurzemes, vienas vārdā minētas mājas saista ar saules uzlēkšanu, kamēr otrās mājās mēness it kā būtu "norietinājis" (59872; 54996):

54996v1 (Azp Gudenieki)

Uzlēca saulīte
Pitkenes lauke,
Lecentēs mēnesis
Norietināja.

Tās būtu īpašas kāzu apdziedāšanās dziesmas, kur saulīte uzlektu līgavas dzimtajās mājās, bet mēness atritinātu vai norietētu jaunā vīra mājās — viņas jaunajā dzīves vietā. Saule tur tāpat alegoriski pārstāv līgavu pašu, bet mēness — līgavaini, tā rādot atspulgu no senās sakrālās atbilstības starp cilvēku kāzām virs zemes un astrālo hierogāmiju Saules un Mēness starpā. Kāzu kontekstu šīm dziesmām apstiprina viena 12 rindu gara Skrundā pierakstīta dziesma, kas sākas ar trohaja četrindi un turpinās ar divām daktila četrindēm. Formula par sauli un mēnesi tur veido pašu noslēguma četrindi, bet vidus četrinde izskaidro, kā tas viss sācies — ar puisī, kas, "Anniņu lenkdams", ieminis taku uz viņas mājām:

607 (Kld Skrunđa)

.....Kas taku nomina
Uz Spundiņiem?
Kristiņš nomina,
Anniņu lenkdams.
Uzlēca saulīte
Uz Spundiņiem,
Mildava mēnesis
Atritināja.

Izņēmuma kārtā šī pati pieeja izmantota kādā apdziedāšanās dziesmā par Alfrīdu, ko nemirstīgu padarījusi gan šī dziesma ar dainām neparasto personvārda lietošanu, gan Ineses Jansones "Saules dainās" viņa veidotais portrets:

55818 (Rg Plātere)

Tas Alfrids kā sietiņš
Visapkārt aptecēja;
Kalneišos saule lēca,
Leitanos norietēja.

Laikam jau savā pagastā Alfrids būs bijis labi pazīstams kā tāds cilvēks, kas pēc kārtas regulāri aptek visu pagastu, gluži kā sietiņš noritina pāri visām nakts debesīm. Tā apkārt staigājot, viņam būs pagājusi visa diena, ja jau vienās mājās saule lēca, bet citās norietēja. Joks te būtu sevišķi labi izdevies, ja Plāteres topogrāfijā Kalneišu mājas būtu atradušās vienā pagasta galā, bet Leitani otrā, ar labu ceļa gabalu no vienām līdz otrām.

Izņēmuma kārtā stereotipiskā formula par saules lēktu vienā vietā un norietšanu citā tiek pielāgota kādam ikdienas priekšmetam, kā Jāņu mātes priekšautam, tā radot gandrīz vai sirreālu gleznu. Sabiedriskais konteksts šeit atkal ir svētki un dzīrošana — šoreiz Jāņu svinēšana ar tai parasto Jāņu mātes un Jāņu tēva apdziedāšanu:

58543 (Tk Engure)

Es redzēju Jāņu māti
Trīs stūrainu priekšautiņu:
Tai vienā saule lēca,
Tai otrā notecēja;
Tai trešajā stūrīti
Vārna bērņus perināja.

Satīriskais dziesmas nolūks te skaidri samanāms no tā, ka citādi cildenai saules lēkta un rieta formulai ir piekabināts trešais — pilnīgi citādas noskaņas — elements. Tas no debesu augstumiem strauji pārlec uz ņirdzīgu izsmieklu — ar smieklīgo ainu par priekšautā ieperinātiem vārnēniem, kas latviešu mentalitātē vispār ir nicināmi putni. Paņēmiens te ir pilnīgi tas pats, kas vienam saimniekam piešķīra saules lēktu, otram — mēness, bet trešajam tikai nicināmu ķipīti jumta kores galiņā!

KULTŪRVĒSTURISKIE SAULES VĀRTI

Līdzīgi kā tikko redzētajos dzīru dziesmu motīvos, saullēktu un saulrietu kā tīri dekoratīvu vārdpāri brīvi var atvietot atbilstoša paralēle starp saules un mēness lēktu. Abstrakti jēdzieniskā plāksnē šīs versijas tik tiešām ir ļoti tuvas radniecības, jo abu — dienas un nakts — spīdekļu regulārā izmaiņa debesīs tikpat uzskatāmi parāda laika plūsmas atsevišķos posmus un tikšķienus, kā saules regulārā uzlēkšana un norietšana. Sekojošā dziesmā tomēr saule un mēness vairs nelec

tikai pār pieticīgām lauku sētām, bet pāri it kā krustiem izkaltai un margām apmargotai Rīgas pili. Pazīstot Rīgas pils siluetu, tas gluži pēc pašas pils apraksta vis neizklausās, bet drīzāk gan šķiet atsaucamies uz Rīgas panorāmu kā kopainu:

31775v4 (Vlk Ērgeme)

Krustiem kalu Rīgas pili,
Ar mergām nomergāju;
Caur krustiem saule lēca,
Caur mergām mēnestiņš.

Radniecība ar dzīru dziesmām, kur saule lec vienās mājās un mēness otrās, vēl skaidrāka ir tur, kur pilsētas ainava vispār ir aizmirsta par labu kādām vietējām lauku mājām. Krusti un mergas tomēr visā dainu tradīcijā ir tik ļoti saistīti ar Rīgu vai ar pilsētu torņiem un mūriem vispār, ka tas šim tekstam piešķir ļoti pacilātu noskaņu, kas būtu bijusi visai glaimojoša attiecīgās sētas iemītniekiem:

54927 (Rg Sigulda)

Krustiem kalta tā mājiņa,
Mergām sists pagalmiņš.
Pār krustiem saule lēca,
Pār mergām mēnesīsi.

Mēģinājums pilsētniecisko krustu un margu motīvu savīt ar tīri personīgiem pārdzīvojumiem, šai gadījumā — dainās visai plaši attīstīto motīvu par vietu, "kur mēs abi šķīrāmies" — tomēr nenonāk pie nezcik izcila rezultāta. Poetizētu elementu gan sekojošā dziesmā netrūkst, tikai zelta rozēs, krusti un magones tur tik haotiski un disharmoniski cinās pēc uzmanības, ka atgādina nezāles aizaugušā dārzā:

52799 (Md Lubāna)

Krustiem auga zelta rozēs,
Kur mēs abi šķīrāmies;
Caur krustiem saule lēca,
Caur magonēm norietēja.

Dabas ainavas pašas par sevi, bez atsauksmes uz paralēlēm no cilvēku dzīves, dainu tradīcijā ir relatīvi retas. Tīri estētiskais tur parasti nedalāmi sakausēts ar prātnieciskām, pamācošām vai izsmejošām pārdomām par cilvēkiem un par sabiedrību — kas visskaidrāk atspoguļojas fiziskās saules dziesmās — vai atkal ar reliģiskiem pārdzīvojumiem, kā mitoloģiskās dziesmās, kur dabas procesi pārtop par dievišķām epifānijām. Dainas tād ļoti reti vārdos uzglezno to, kas atbilstu dabas skatam glezniecībā kā tīri vizuāli tveramam objektam.

Ievērojams cieniņš šai kontekstā tamdēļ kļūst tās dziesmas, kas atkārtoti ļoti vizuāli gleznaino ainu par sauli, kas lec pār kādas pilsētas jumtiem un baznīcu torņiem. Sākotnējā iedvesma šim dziesmām, šķiet, nākusi no sastapšanās ar krievu pilsētu imponantām daudzkupolu baznīcām ar to daudziem krustiem galā,

kas tad ļoti skopos un aprautos vārdos salīdzinātas ar vācisko Rīgu ar tās gotiskajām baznīcu smailēm, vaļņiem un mūriem (tāpat F935,7283 no Lubānas, par "kristiem" krustu vietā):

31775 (Rg Suntaži)

Krustiem kalta krievu zeme,
Margiem Rīga izmargota;
Caur krustiem saule lēca,
Caur margiem norietēja.

Pretstatu starp Krievzemes un Vāczemes raksturīgajiem pilsētu siluetiem vēl skaidrāk un tiešāk apliecina kāds cits variants, kas nāk no pašas Rīgas:

F1515,5761 (Rg Rīga)

Krievu zeme apkrustota,
Vāczemīte apmargota;
Aiz krustiem saule lēca,
Aiz margām norietēja.

Formula par krustiem un margām dainu dziedātājiem acīmredzami iepatikusies, un tā tiek atkārtota daudzās un dažādās versijās. Vairākkārt pieminēta vai nu Rīga vispār, vai tieši Rīgas pils, kaut arī ar to metonīmiski būs bijusi domāta visa Rīgas pilsēta ar tās panorāmu, kas profilējās pret debesīm. Sekojošā dziesmā no Rēzeknes apriņķa redzam klasisko paralēli starp saules lēktu un rietu, bet dziesma ir tuvu līdzīga jau citētajai Valkas apriņķa Ērgemes dziesmai, kur runa bija par saules un mēness lēkšanu:

F1552,36041 (Rz Malta)

Krist' kristiem, marg' margāmi
Rīgas pils samargota:
Caur kristiem saule lēca,
Caur margām — norietēja.

Ja šeit uzsvars ir uz to, cik gleznaini lēkta un rietu saules gaisma blāzmo aiz pilsētas centra silueta, citā dziesmā, ko jau redzējam sakarā ar citu motīvu, krusti un margi Rīgas pili ir samūrēti tik biezi, ka aiz tiem "neredz saules uzlēcot" (31776, Dv Krustpils).

Pilsētu ainavas saistībai ar saules lēktu un rietu šeit nav tikai gadījuma raksturs — tas nav tikai izdomas trūkums un tās pašas parocīgās formulas mehāniska atkārtošana, lai aizpildītu četrindei otro pusi. Tā dziļi sakņojas dainu dzīves filozofijā, kas vienmēr meklē atbilstību un saskaņu pasaules galveno pretmetu starpā. Pretmeti, kas sastopas šai dziesmu cerā, ir — no vienas puses — sensenā, arhaiskā iekārta, kur cilvēks dzīvo uz laukiem un izdzīvo no zemes kopšanas, un jaunā pasaule — no otras, ar savām pilsētām un to impozanto arhitektūru, kas gadsimtu gaitā sāk iespiesties ļaužu apziņā. Folklorā nevarēja palikt vienaldzīga

un akla pret šo vēsturisko attīstību, tai bija jāmeklē ceļi, kā to uztvert, izprast, pieradināt un integrēt savā pasaules skatījumā.

Ne vienmēr integrācija starp moderno un seno pasauli kā pretmetiem izdodas vienādi sekmīgi, kā sekojošā dziesmā, kur saule vēl lec caur dabas dotiem kokiem, bet noriet caur cilvēka roku darinātām margām. Te mitoloģiskais motīvs par personificēto Sauli, kas vakarā ar zelta šķērēm līdzina koku galus, arī mazliet neērti sadzīvo ar tīri estētiski gleznaino (un šeit nepilnīgo) motīvu par krustiem un margām:

54893 (Ab Tilža)

Augši, saulīt, tu leigoj.

Vēl augšuok juoleigoj,

Kūkim goli juoleidzina.

Caur kūkim saule lēca,

Caur morgom nūrītēja.

Turpretim krusti un zari, kas savijas sekojošās dziesmas pirmajās rindās, ir varbūt naivs, bet tomēr arī ļoti aizkustinošs veids, kā integrēt divu pilnīgi atšķirīgu kultūrslāņu galvenos vertikālītātes simbolus — augošu dižkoku un baznīcas torni, kas abi ceļ cilvēka garu augšup, projām no zemes pievilkšanas smagā spēkā.

F1506,526s (Ldz Kārsava)

Kristi, kristi, zari, zari

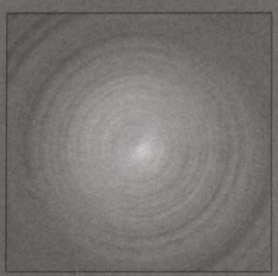
Rīgas torņa galiņā:

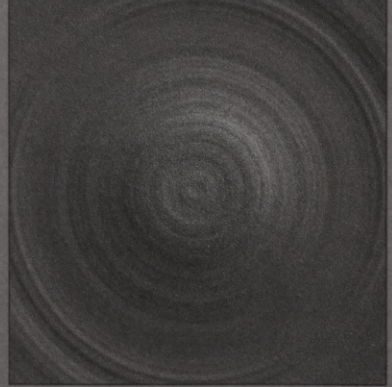
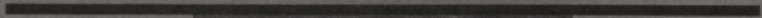
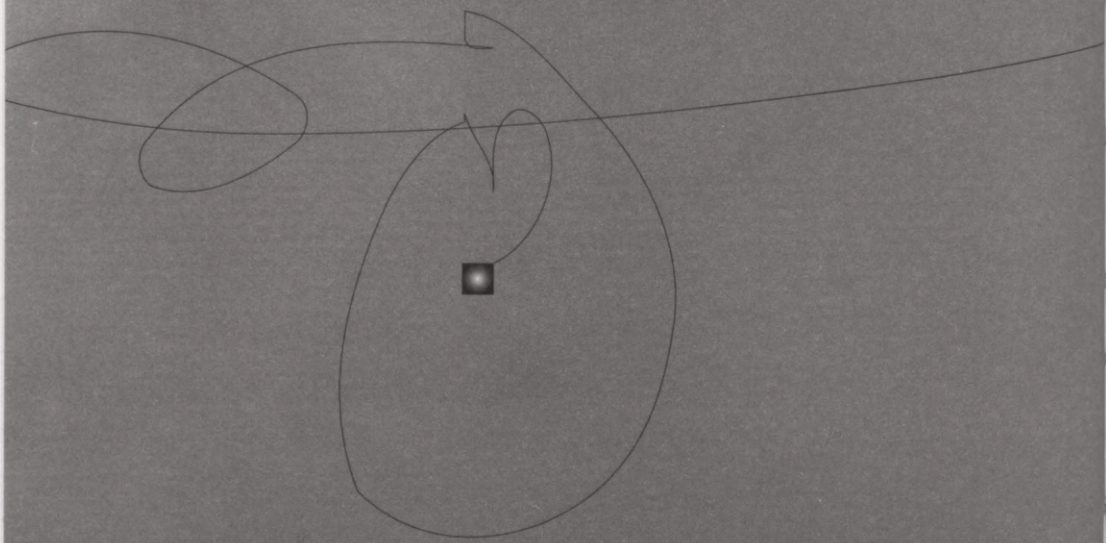
Pa kristiem saule lēca,

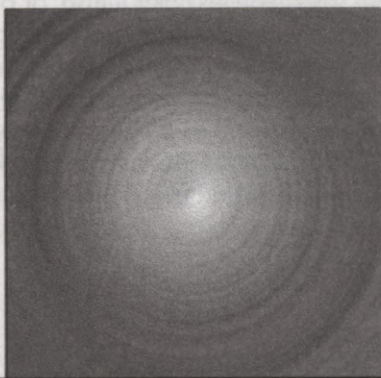
Pa zariem norietēja.

KOPSAVILKUMS

Dziesmas, kas saules lēktu un rietu nostāda poētiski zīmīgā paralēlē, satura ziņā iespējams sagrupēt ap ierobežotu tematisku motīvu skaitu. Vispirms jau vārti, pa kuriem saule ienāk un iziet no pasaules, sniedz ne tikai marķierus hronoloģiskās laika plūsmas sadalīšanai pa laika vienībām, bet arī uzskatāmu iemiesojumu Visuma kārtībai un likumībai. Metaforiskajā saules dienu un cilvēka mūža salīdzinājumā tie toties kļūst tādi kā ceļa stabi nostaigātai dzīvei, it sevišķi jau krāsainā pretstatā starp rīta sauli kā sārtu, jaunu, spēka un enerģijas pilnu, un vakara sauli kā bālu un enerģijas iztukšotu. Notecējušais laiks starp saules lēktu un rietu var izcelt vai nu priekšzīmīgu čaklumu un darba spējas, vai atkal šļauganu nevarību un slinkošanu, atkarībā no tā, vai lēkta un rietā saule cilvēku sastapusi druvā, gultā vai aizkrāsne. Beidzot, saules lēkts un rietis tiek daļēji dekoratīvi, bet daļēji arī simboliski piesaukts dzīru (it sevišķi kāzu) apdziedāšanās dziesmās, vai arī gleznaini izgaismo Rīgas vai citu pilsētu panorāmu.

4. NODAĻA

SAULLĒKTA UN RĪTA DZIESMAS

Rīts atnāk kā jaunas dienas sākums, kad viss atdzimst un atjaunojas, un saule dala savu svētību pār visiem cilvēku dzīves iesākumiem. Tam par zīmi saule lec īpaši agri tādās dienās, kas atbilst dzīves svarīgiem ceļa stabiem, — bīdināšanas, kāzu vai bērnu kristību dienās. Rīts aust spožs, dzīvības un spēka pilns, tas iedvēš prieku un atjauno cerības uz visu labo un skaisto. Tomēr ne visu Jauno un tumšo spēj noslaucīt jaunās dienas gaisma. Daudz kas no vakara mantotā nekur pa nakti nav pazudis, bet otrā rītā tāpat mūs vēl sagaida: skumjas, bēdas, raizes un nepatīkšanas. Bet galvenokārt — rīts nāk par zīmi, ka atkal ir sākusies viena darba diena un tā sākusies agri, un turpināsies ilgi, un būs ļoti smaga. Ārkārtīgi liels rīta dziesmu procents runā par darba cēlienu, kas jau ticis nostrādāts līdz saules lēktam. Tas dažkārt izraisa negatīvas domas un diezgan šķībi pret citiem vērstus skatus — vai tik kāds nebūs britiņu ilgāk par mani izgulējies, vai tik kāds nebūs ar darbiem no manis mazliet atpalicis?

DIENA, GAISMA UN RĪTAUSMA

Seno latviešu izpratnē katra jauna diena sākas nevis ar saules lēktu, bet ar rītausmu — to laika sprīdi, kad austrumu pamalē vispirms iznirst pirmā gaismas strēle, tad Joti pamazām sāk kļiedēties nakts tumsa; ar blāzmu, kas plešas arvien plašāka un plašāka, līdz kamēr, saulei lecot, jau ir pilnīgi gaišs. Latvijas platuma grādos, pretēji tropiskām un subtropiskām zemēm, šis pārejas posms ir ļoti pakāpenisks un krietni garš. Vasaras vidū Latvijā gaisma aust gandrīz divas stundas pirms saullēkta, un arī ziemā šis pārejas posms vēl arvien ir kādu pusotru stundu garš (Grāvītis, 1995). Dienas iesākumam tātad piemīt dubults raksturs, kā to labi apraksta sekojošā mīkla dainu pantmērā:

26026 (B Taurkalne)

Atminiet jūs, ļautiņi,
Kādi viesi pirmie nāca?
— Aust dienīna, lec saulīte,
Tie pirmie viesi nāca.

Ļoti skaista bija paraža katru jaunu dienu uzsākt ar sveicinājumu un dievpalīga novēlējumu katram, ko pirmo reizi no paša rīta satiek:

3029 (Azp Rudbārži; Tk Blīdiene)

Aust gaismiņa, lec saulīte,
Tas pirmais gaišumiņš;
Labrītiņ! Dievs palīdz!
Tā pirmā valodiņa.

F1771,1968 (Vlm Burtnieki)

Gaisma ausa, saule lēca,—
Tie pirmie viesi nāca;
Labrītiņu! Dievs palīdz!—
Tā pirmā valodiņa.

Gaismas un saules atgriešanās kā zīme par atkal jaunas dienas iesākšanos sev līdzī nes kāpinātu psihiskās un maģiskās enerģijas lādiņu. Tas ir simboliski piemērots diennakts brīdis aizsardzības maģijas rituālam, kur senatnīga, celos austa josta tiek trīskārt aptīta ap viduci kā aizsardzība pret visu Jaunu:

55940 (Jk Nereta)

Trim kārtām diena ausa,
Trim kārtām saule lēca;
Trim kārtām cēdru josta
Apkārt manu augumiņu.

Astronomiski diena varbūt iestājas ar precīzi nosakāmo saules lēktu, bet lauku dzīves ikdienā tā sākas, tiklīdz ir gaišs diezgan, lai varētu rīkoties un kaut ko darīt. Tas ir tas dienas darba posms, par ko runā tik daudzas dainas, kas uztraucas par gulēšanu līdz saulei kā galīgi nenormālu. Tamdēļ tad arī dainu izteicieni diena ausa un gaisma ausa ir pilnīgi sinonīmi, kas spēj brīvi atvietot viens otru, lai apzīmētu šo dienas pašu pirmo posmu, kā, piemēram:

Pyrma zaja dina ausa (52579)

Pyrma zaja gaisma ausa (45673)

Pyrma zyla gaisma aust (48946)

Zaja zaja diena ausa (13899; F954,202)

Zila zaja gaisma ause (M1, 254:1183).

Trohaja dziesmās atsauksme uz dienas (vai gaismas) izaušanu un saules uzlēkšanu var vienlīdz labi izvietoties vai nu vienas un tās pašas rindas apjomā — Aust dieniņa, lec saulīte, vai arī pa divām dažādām rindām. Pēdējā gadījumā šīs divas rindas visbiežāk seko viena otrai, retāk tās izvietojas pamīšus, ar kādu citu rindu pa starpu. Ļoti iemīļota dainās ir formuliskā rinda Aust gaismiņa, lec saulīte, kas parādās pāri par 70 dainu pierakstos. Tā pati doma izteikta vēl dažādos citos variantos, kā, piemēram, Gaismiņa ausa, saulīte lēca, vai Aust gaisma, lec saule, Gaisma ausa, saule lēca, kā arī vēl citiem iespējamiem formulējumiem.

Skaisti ritmiska un lakoniski skopa savā izteiksmē ir sekojošā Alšvanga četrrinde par dienas ausmu un saules lēktu, kas diemžēl šķiet esam tikai sākuma fragments no kādas garākas dziesmas:

54900 (Azp Alšvanga)

Dieniņu vien gaidu

Izaustamu,

Saulīti vien gaidu

Uzlecamu.

Šīs priecīgās gaidas par gaismu un sauli, kur dziedātāja nevar vien sagaidīt, ka laiks ātrāk kustētos uz priekšu, izceļ austošo dienu kā īpaši nozīmīgu viņas dzīvē. Atbilstot rītam kā dienas iesākumam, tā simboliski piemēroti varētu būt kāzu diena, kas te tiek priecīgi sagaidīta kā jauna dzīves posma iesākums. Ir arī citas versijas, kas runā par atkāzām vai atvārsām, tas ir, par jaunā pāra cieņošanās pie sievas vecākiem tikai dažas dienas pēc kāzām:

26420 (TI Kandava)

Gaid' dieniņu izaustami,

Gaid' saulīti uzlecamī;

Nu aizvedis man' tautietis

Novadiņa radiņos.

Preteji šai nepacietībai — kaut laiks kustētos ātrāk — veselā dziesmu cerā no Latgales atrodam izbrīnu un sava veida pārsteigumu par to, cik nemanot un ātri laiks ir pagājis — varbūt pat par daudz ātri (līdzīgi arī 38634; 38699; 39064; 39294). Cik sen te vēl bija mūža pats sākums, cik sen tepat vēl bija jaunības dienas, un nu jau bāleliņi gatavojas pirkt savai mācai vizuļu vainagu, pirms tā iziet tautās. Neatkarīgi no šī tīri hronoloģiskā momenta par pārsteidzoši īso laiku, lēcošā

saule arī simboliski apspīd jaunavu ar savu gaismu un svētību tai brīdī, kad tā ir gatava tērpties līgavas rotā:

6030 (Dv Dagda)

Nyūl'e man' dīna ausa,
Nyūl'e man' saul'e l'ēc'e,
Nyūl'e man' buolēlēņi
P'ērks vyzuju vaiņuceņu.

Pamata domu par jaunības laiku, kas negaidīti ātri pagājis un ko tēlaini izsaka saullēkts, kas rītausmai seko uz pēdām pakal, citos variantos vēl papildina nožēlas smeldze par jaunības dienām, kas it kā nebijušas garas diezgan, jo meitene nav īsti paguvusi ne nobriest, ne izplaukt:

47644 (Dv Preiji)

Nyuja muna dīna ausa,
Nyuja muna saule lēcja.
Nyuja munys vaiņadzīņš
Pupurūs taisījuos;
Tautas valiņas nadevja
Ni izplaukt, nūzīdēt.

Ļoti drūmu noti šai motīvā ievied variants par dzērāju tēvu un māti, kas savu meitu burtiski pārdevuši, lai tikai tiktu no tās vajā un dabūtu dzeršanai mazliet naudas. Meitene izdota pie vīra, viņai pašai neko par to nepaprasot, un pie tam vēl tik jauna, ka vainadzīņš ne tikvien nav uzziēdējis, bet tikai vēl taisās pumpuros:

46439 (Rz Varaklāni)

Dzāruojs muns tāvs, māmiņa,
Mani jaunu puordzāruši;
Nyule muna gaisma ausa,
Nyule muna saule lēcja,
Nyule muns vainadzīņš
Pumpurūs taisejās.

Jaunības īsumu visskaudrāk izjūt sievietē, kas ļoti jauna jau nokļūst grūtniecības stāvoklī. Precētai sievai tas normāli gan pats par sevi būtu priecīgs notikums vārda burtiskā nozīmē, un gaidas par to varētu uzlēkt kā prieka saule pār sievietes pašas un visas viņas radu saimes dzīvi. Tomēr katras dzemdības rada nopietnu dzīvības risku jaunajai mātei, it sevišķi jau senos laikos, kamdēļ tad viņai nu nopietni jāraugās uz Laimu, kas abu — mātes un bērna — dzīvības tur savās rokās. Ja Laima nolemtu dzīvības pavedienu tai brīdī pārgriezt, tad viss jaunās sievietes mūžs tik tiešām būtu bijis tikpat īss kā laika posms starp dienas gaismu un saules lēktu:

44043 (Md Prauliena)

Nula man gaisma ausa,
Nula mana saule lēca,
Nula mans augumiņš
Uz Laimiņu raudziņās.

RĪTAUSMA VĪRIEŠU PRECĪBU DZIESMĀS

Tā pati iecienītā dabas glezna par dienas aušanu un saules lēšanu veido arī pirmās iesākuma rindas daudzām garākām precību dziesmām, kas dziedātas no vīrieša paša vai arī viņa tuvo radu viedokļa. Tur sākuma formula par rītausmu un saullēktu simboliski izceļ un pasvītro jauna puīša pirmos sākuma soļus savā ceļā uz precēta vīra un ģimenes cilvēka stāvokli. Izņēmuma kārtā tā parādās arī īsākās četrpindēs, kā sekojošā piemērā ar pamīšu abu formulisko rindu izvietojumu pantā:

44056 (Jk Nereta)

Dienai austot, i segloja
Brāliņš savu kumeliņu;
Saulei lecot, es atradu
Tautu skuķes maltuvē.

Pirmie soļi, kas tiek sperti jaunas ģimenes nodibināšanā, stājas metaforiskā paralēlē jaunas dienas sākumam un saules lēktam, un šādām dzejiskām paralēlēm noteikti piemīt arī sākuma maģijas aspekti: uzsākot svarīgu jaunu dzīves posmu, piesaukti tiek rīta saules dzīvinošie un auglības spēki. Vairāki šādu garāko precību dziesmu ceri būs ievietoti pie "gaišās saules" dziesmām nākamajā — "Meteorolģiskās saules" sējumā. Tur atradīsies garākās dziedamās dziesmas no Latgales par jauno puīškinu, kas, gaismiņai austot, sedlo zirgu un izjāj trīs dārzus (var. sodus, vai sadus), kā arī daudzās Kurzemes dziesmas par zagļa ļaudīm, kas, gaismiņai austot, nozaguši māsu.

Vairākās garākās dziesmās par sievas lūkošanos precinieks iejūdz sev tik teiksmainu zirgu, ka tas spēj pārvietoties ar lidmašīnai līdzīgiem ātrumiem, — parasti no Rīgas, kā lauku ļaudīm pusmaz teiksmainas un tālas vietas, līdz pašai Vāczemei, kā vēl tālākam ceļa mērķim. Tā tas ir sekojošās četrpindēs, ko varētu uzskatīt par no garākām dziedamām dziesmām izbirušiem fragmentiem: ja jau reiz vēja zirgs tiek iejūgts viesuļa kamanās, tad puisis var iziet uz skriešanās sacensībām ar pašu sauli, kā tas vēl citā radniecīgā dziesmu cerā pateikts:

31753 (Azp Rudbārži)

Es iejūdzu vēja zirgu
Viesuliņa kamanās;
Rīgā mani saule leca,
Vāczemēi noritēja.

55173 (Kld Kuldīga)

Es iejūdzu vēju zirgu
Viesuliša kamanās.
Rīgā manim diena ausa,
Vāczemē saule lēca.

Te labi redzams, ka to pašu dzejisko hiperbolu iespējams izteikt ar mazliet citādām saules formulām. Kuldīgas dziesmā paralēli viena otrai seko dienas ausma un saules lēkts kā atsevišķi atzīmējami dienas brīži, kamēr Rudbāržu dziesmā tā pati doma izteikta ar lielāku laika sprīdi — to, kas notecējis no saullēkta līdz tās rietam. Dienas ausma (var.: saules lēkts) vienā vietā, kam seko saules lēkts (var.: tās riets) pavisam citā, daudz tālākā vietā, kodolīgā un dzejiski izteiksmīgā veidā pasvitro, cik neticami ātri ir nokļūts no vienas vietas uz otru. To iespējams paveikt ne tikai ar vēja zirgu vien, bet arī ar daudz prozaiskāku ozola laivu, kā šais citās radniecīgās versijās. Abas dziesmas piemin interesanto detaļu, ka ceļojums sācies jau vakara tumsā, kas nozīmē, ka braucējs ir laivā jau pavadījis visu nakti, pirms nonācis Rīgā:

52134 (Md ļaudona)

Vakarā iesašēdu
Ozoliņa laiviņā,
Rīgā man gaisma ausa,
Vāczemē saule lec.
Rīgā man tēvs māmiņa,
Vāczemē līgaviņa.

52850 (Dv Preiji)

Vokorā, timseņā
Īsasiēšu laiveņā,
Reigā man i saula ļācija,
Vuoczjamjāji nūrītēja.

Vairākās garākās dziesmās vēja zirgu var aizvietot arī dažādi, ratos iejūgšanai pagalam nepiemēroti dzīvnieki kā poētiski zirga atvietotāji. Starp tiem saules dainās parādās sila vāverīte kādā mitoloģiskā dziesmā (F72,13592) un raibais vai baltais zaķis (2298v2, Vlk Trapene), ko katrs bērns pazīst kā ārkārtīgi ātru skrējēju:

13254 (Vlk Zvārtava)

Es aizjūdzu raibu zaķi
Rakstītās kamanās;
Rīgā manim gaisma ausa,
Vāczemē saule lēce;
Uz tām prūš robežām
Meitu māte vārtus vēra.
Sāk tā meitu māmuliņa
Ar manim runāties, (2x)
Par kumeļu brīnīties.
— Kuņas zemes tu, puisīti,
Kur audzēts kumeliņš?

30700v7 (V, K, Z)

Es iejūdzu baltu zaķi
Viesuliša kamanās,
Ar Saulīti saderēju
Reizā tikti Vāczemē.
Jau Saulīte Vāczemē,
Es vēl jūras licīšos.

Daža četrinde tradicionālā sākuma formulā iebūvējusi galīgi netradicionālus elementus, ko varētu uzskatīt kā romantisku pārcenšanos, kā sekojošā dziesmā. Sisentiņš kumeļa vietā gan parādās arī vēl trīs citās dziesmās no Dainu datu bāzes (1982), bet tās ir puisus izsmejošas dziesmas, kas liktas meitas mutē (ne

puīša, kā šeit). Vieglie puķu ratiņi toties Dainu datu bāzē nekur citur neparādās un atrodamī šai vienā vienīgā ZA Folkloras sektora pierakstā:

F1838,1503 (Md Viesiena)

Es sajūdzu sisentīņu
Vieglos puķu ratiņos;
Rīgā man saule lēca,
Vāczemē norietēja.

Nākošais piemērs vēl izteiktāk rada aizdomas par mēģinājumu dainas vairāk izpušķot un padarīt "smukākas". Ziedu laiva, kas tur pieminēta, gan ir pilnīgi folkloriska, jo Dainu datu bāzes vispārējā masīvā tā ir atestēta 14 dziesmās. Spriežot no konteksta, ar to parasti domāta tāda laiva, kas vasarā būtu izpušķota ar ziedu vītņem vai pušķiem. Sekojošās dziesmas gadījumā tomēr smagnējā ābeles stumbra iesēdināšana poētiski vieglajā ziedu laiviņā šo dzejas gleznu bīstami gremdē dibenā. Varētu iedomāties, ka teicējs ābeli te izmantojis kā poētiski alegorisku apzīmējumu tautu meitai, bet tas tomēr nemazina izteiksmes izcilo neveiklumu:

42786 (C Kosa)

Ar ābeli sasasēdu
Savā ziedu laiviņā;
Rīgā mana gaisma ausa,
Vāczemē saule lēca.

Pretstatā šim samocītajam piemēram, sekojošā apdziedāšanās dziesma par sliņķa puīša iejūgšanu brīvi un dabīgi atbilst dainu satīras stilam, un to varētu uzskatīt kā gribētu parodiju par teiksmaini ātrā zirga dziesmām. Kur raibais vai baltais zaķis tais pāris stundās starp ausmu un saullēktu būtu no Rīgas jau nokļuvis līdz Vāczemei, tur slinkais puisis, ļoti piemēroti, pa to laiku knapi būtu aizvilcies no sētas līdz tuvākam uzkalniņam:

58790 (Dv Kapīni)

Es ijeudžu sliņķi puīsi
Rakstītuos komonus;
Sātā māj i gaisma ausa,
Uz kalniņa sauja lēca.

Te redzams, kā blakus tam dziesmu uzbūves modelim, kur rītausma un saules lēkts kādā tālā vietā ir minēti cildinoši un lielīšanās nolūkos, cita dziesma par saules lēktu var pieņemt nievājošu toni. Gluži kā sliņķa puisis iepriekšējā dziesmā, tā šķelmis sekojošā ne tuvu nav nokļuvis tur, kur vēlams, vai to padarījis, ko vajadzēja tai brīdī, kad saule uzlēc pie apvāršņa. Tādā gadījumā ne jau viņš pats par sevi tā sūdzas, bet gan viņa topošā otrā puse:

14205 (Rg Lēdurga)

Dzīrās agri tautiets jāt,

Rasā muti nomazgāt;

Tur šķelmjam saule lēca,

Kumeliņu seglojot.

Lai rasā varētu muti nomazgāt, tai ļoti bagātīgi jāklāj zāle, kā tas ir, rīta gaismai tikko svīstot. Rīta rasa ir konvencionāla konkrēta detaļa, kas vienā vārdā spēj uzburt ainu par ļoti agru rītu, jo vēlāk zem uzlēkušās saules stariem tā nožūst (kā to vēl redzēsīm nākamajā sējumā pie visām rasas dziesmām). Tautietim, kas apsoliņies jau rīta rasā posties pie savas mīļās, te nu tiek rūgti pārņemts, ka, saulei jau lēcot, viņš tikai vēl sedlojis kumeliņu. Abos pēdējos gadījumos saules lēkts cilvēku pieķer kā zagli — vai nu tam darot tobrīd jau stipri nosebotu darbu, vai vēl kūļājoties pa tādu vietu, no kuras tam sen būtu vajadzējis būt aizkluvušam.

RĪTAUSMA, SAULLĒKTS UN KARAVĪRI

Rītausmai un lēčošai saulei ir spēcīgas simboliskas saistības ar karavīriem, kas sevišķi izteikti izpaužas pie gaišās saules dziesmām. Daudzām no tām piemīt mistiska nokrāsa, kā sekojošā dziesmā ar maģiskā skaitļa deviņi obsesīvo atkārtošānu, kas stipri vien izklausās pēc buršanas rituāla:

31954 (Md Lubāna, Odziens, Ļaudona; V, K, Z (skat. 3397))

Devin' ir ošam zari,

Devitā saule lēca;

Devin' ir man bāleļi,

Devīts kunga kara vīrs.

Jaunu dienu sākot, rīta saule kā modinātāja karavīram stāsies māsas vietā — gan kā simboliska atvietotāja zaudētai emocionālai tuvībai ar savu dzimtu un saimi, gan tīri praktiski kā modinātājs pulkstenis, karavīram pārgulot uz klāja lauka:

54899 (Md Vējaiva)

Celies, manu bāleļi,

Māsa tevi modināja;

Citu rītu modinās

Mija saule uzlēkdama.

No citas dziesmas redzam, ka māsa brāļus modināja tad, kad bija rīta māli jau samalusi. Māsa te mazliet lielās, ka ne jau dažas saujiņas miltu tā rīta agrumā samalusi, bet veselu pūru! Tā kā šeit bāleļiņi tiek modināti tikai pēc saules lēkta, tad izklausās, ka ne jau vienmēr tie bija paguvuši nostrādāt veselu cēlienu līdz tam laikam:

40147 (Ab Bērzpils)
Celītēs, buoleļiņi,
Jov saulīte uzlākusī;
Es samolu rudzu pyuru,
Pa reitiņa ogrumiņu.

Karapulkā nonākot, viens no karavīra dzīves grūtumiem bija gulēšana uz klaja lauka, ko piemin ne viena vien kara daina. Saulīte, kas bāleļiņu karā no rīta pamodina, tad nu spēlē to pašu lomu, kas piederēja māsai viņa normālā civilā dzīvē:

F668,31 (Kld Īvande)
Nevienam tāds mūžiņis,
Kāds mūžiņš zaldātam:
Kur tas gāja, tur tas krita,
Līdz saulīte modināja.

Tad, kad bāliņi ir aizsaukti karā, tuvinieki tiem novēl tikt rīta saules apspīdētiem. Tas nozīmē nosūtīt bāliņiem savus vēlējumus un lūgšanas, lai Visuma svētība pār tiem izlītu līdzīgi lēcošās saules gaismai un lai šis gaismas loks kā pārdabīgas bruņas tos pasargātu no briesmām:

K45 (Dv Krāslava)
Aus' dinien' ausdama
Lac' saulejtie izl' akdama.
Apaus't munos brolelanius
Kara' vyda' lejgojoti.

Viena no skaistākajām un visiemīļotākām dainām ir par jaunu vīrieti, kam, karā aizejot, ir nepieciešams sirdi ieslēgt akmenī, tā uz laiku noliekot sāņus visas tās jūtas, kas varētu traucēt tam kļūt par labu karavīru. Karā viņš nedrīkstēs atļauties ne pats savas bailes, ne līdzcietību pret ienaidnieku. Bet ko tieši nozīmē šī akmens pārplīšana jau nākamajā rītā, tikko kā aust gaisma un lec saule? Dziesma te paliek dziļi noslēpumaina un nekādas tuvākas norādes mums nesniedz. Katram pašam ir jāmēģina izlobīt tās dziļāko nozīmi. Varbūt, ka pat akmens nebija spējīgs jaunā kareivja jūtas sevi uzglabāt, un tamdēļ tas skanēdams pārplīst, it kā eksplodēdams no savas iekšējās spriedzes? Tad kareivim nākošā rītā cits nekas neatliktu kā doties vien kaujā ar to pašu cilvēcīgo sirdi krūtīs, ne cietu un nejutīgu akmeni:

31995 (Md Litene)
Es, karā aiziedams [noiedams],
Sirdi slēdzu akmenī.
Aust gaismiņa, lec saulīte.
Plist akmens skanēdams.

F961,4858 (Vlm Aloja)
Jauni puīši karā gāja,
Sirdis slēdza akmenī;
Aust gaismiņa, lec saulīte.
Plist akmens skanēdams.

NAV SAULĪTE UZLĒKUSE

To pašu agrā rīta posmu, ko var nosaukt par rītausmu, cits dziesmu cers apzīmē ar formulisko rindu *Nav saulīte uzlēkusi*, jeb tās variantu *Nav vēl saule uzlēkusi*. Tas ir tīri hronoloģisks izteiciens, kas visbiežāk izceļ to, cik daudz seno laiku cilvēks jau savā dienā bija paveicis, pirms saules stari vēl pārkāpa apvāršņa malai. Sevišķi siena laikā katra dienas gaismas stunda bija dārga, un tamdēļ tad arī jau labi pirms saules bija jāstājas darbā:

50400 (Azp Alšvanga)
Šorīt agri cēlušies
Baltābola plāvējijņ':
Nav saulīte uzlēkusī,
Jau trešēje likume.

Ne jau vienmēr šāda agrā celšanās tika uzņemta ar prieku, jo sveša māte, piemēram, izpelnās raganas slavu par to vien, ka tā savu ganu jau līdz saullēktam bija aizdzinusi labu gabalu ganībās:

F1311,6435 (Ab Vijaka)
Sveša māte, raganīņa,
Mani agri modināja:
Nav vēl saule uzlēkusi,
Es jau tālu ganībās.

Kā jau dziesmas pašas to saka: ne jau ganīt vien bija jāiet agri no rīta, tāpat arī druvā bija jādodas bez saules. Te ļoti īpatnējā veidā cita dziesma no Latgales lieto izteicienu, kur apstipriņošais ar negāciju ir apgriezti otrādi, salīdzinot ar iepriekšējo piemēru. Kur pirmā sākas ar negāciju 'nav' un turpinās ar verbu afirmatīvā formā, tur otrā sākas ar afirmāciju 'jau ir' un turpinās ar verbu nolieguma formā:

- (1) Nav vēl saule uzlēkusi
- (2) Jau sauleitja nalākusja

Šāda rotaļāšanās ar visiem iespējamajiem izteiksmes veidiem, ko vien latviešu valoda pieļauj, ir dainu radošam garam sevišķi raksturīga:

49868 (Ldz Naurēni)
Goneitja beju pasaukta,
Na gonūs viņ as guoju:
Jau sauleitja nalākusja,
Jau es beju driveņā.

Patik vai nē, šāda agra celšanās senāk bija nepieciešama — vispirms jau, lai vienkārši izdzīvotu, bet arī — lai iegūtu relatīvu pārticību un pat turību. Šai ziņā dainu dziedātāji sniedz ļoti vienkāršu salīdzinājumu: ja gribi maizes pilnas

klētis, tad tiklab pašam, kā kumeļam ir jābūt jau krietni nosvīdušam, pirms saule vēl paguvusi uzlēkt. Tā ir pilnīgi tā pati doma, kas citos vārdos izteikta ar divrindi: "Ik rītiņus bez saulītes / Piec' arāji tīrumā" (28065v9):

F1592,966 (Tk Jaunpils)

Vai nu maize pati nāca

Bagātā vietīnā:

Nav saulīte uzlēkusi,

Jau mugura nosvīdusi.

28065 (Rg Pļaviņas)

Neba maize pati nāca

Bagātajā vietīnā:

Nav saulīte uzlēkusi,

Jau sirmīši nosvīduši.

Arī pie sievietēm kā darba teicamniecēm aizvien no jauna atgriežas doma par strādāšanu tīrumā jau tad, kad saule vēl nav uzlēkusi, un šī doma dažādās dziesmās izteikta dažādos vārdos un pat mazliet citādos domu gājienos. Blakus neglītai *likužiņai* (ko jau sastapām agrākā nodaļā), kas turpina strādāt uz lauka vēl **pēc** saules noiešanas (27264v2), atrodam arī augumā īso *kulažiņu*, vai tās radinieci — *tuntulīti*, kas paguvušas sākt strādāt, **pirms** saule vēl uzlēkusi. Un tur, kur likužiņa bija kontrastēta ar *dailo* sievu, kas gulēja līdz pusdienas laikam, tur kulažiņa un tuntulīte savukārt izdevīgi salīdzinās ar saviem pretstatiem — ar visām slaidām un garām. Nav svarīgi, vai tās būtu auzas vai rudzi, kas tām citām izbiruši, ir skaidrs, ka tās ne tuvu nepastrādā tik labu darbu kā abas nīcīnāmos vārdos nosauktās. Dziesmas redzami cenšas paust vērtību sistēmu, kur sievietes fiziskā izturība un darba spējas tiek daudz augstāk vērtētas par viņas fizisko izskatu, pievilcību vai staltumu:

27264v5 (Vlk Jaunlaicene)

Citiem vīriem garas sievas,

Man bij tāda kulažiņa.

Nav saulīte uzlēkuse,

Kulažiņa tīrumā;

Lielajām, garajām

Izbirst *auzas* tīrumā.

21485 (Md Tirza)

Slaikas, garas tautu meitas,

Man' māsiņa tuntulīte.

Nav saulīte uzlēkusi,

Tuntulīte druviņā;

Slaikajām, garajām

Visi *rudzi* izbiruši.

Tikai izņēmuma gadījumā rītausmas aina pirms saules lēkta dzejiski izmantota estētiskā, ne morālā saistībā, atsaucoties uz šī dienas posma krāsu kā tīri vizuālu parādību, ne uz tā agrumu un praktisko nozīmi. Tur metaforiski salīdzināta pamali sārtojošā rītausma ar bildinātas jaunas meitenes kautrīgo nosarkšanu. Interesanti arī, ka tieši šai dziesmā formula no savas parastās vietas panta trešajā rindā pārvietojusies uz dziesmas pašu sākumu, tā visu uzmanību fokusējot uz krāsaino dabas gleznu:

14964 (Kld Skrunda)

Nav saulīte uzlēkuse,

Atsarkuši mežu gali;

Tā nosarka mūs' māsiņa,

Svešu jaužu bildināma.

Līdzīgi formulām *gaismiņa ausa*, *saulīte lēca* dziesmu cerā par līgavu zagšanu formuliskā rinda *nav saulīte uzlēkusi* veido pašas iesākuma rindas kādā garā un ļoti dramatiskā dziesmā no precību cikla. Arī šeit formuliskā dzejas glezna par pārejas brīdi starp tumsu un gaismu veido pašu sākuma kadru kādā garākā un ļoti filmiskā vēstījumā. Rītausma un saullēkts te spēlē izteiktu sākuma simbolikas lomu, kā starta signāls episka rakstura notikumu secībai, ar dramatiskiem sarežģījumiem. Šoreiz gan darbība no precībām ir jau pārcelta uz posmu pēc kāzām, kad brāļi uzņemas māsas aizstāvju lomu. Tumsa šeit ļoti izteiksmīgā veidā simbolizē slepenību, kurā tautas gribētu paturēt savu slikto izturēšanos pret jauno sievu. Gaismiņas ataušana savukārt simbolizē tautu Jaunuma gaismā nācšanu, brāļu modrību un viņu gatavību lietas labā ko darīt:

13730v39 (V, K, Z)

Tumsāi tautas māsu rāja,
Lai nejuta bāleliņi.

Nav gaismiņa ataususe,

Bāleliņi sajutuši.

Iekrustim bēji tek,

Dusmās jāja bāleliņi, (2x)

Zobentiņus piejozuši.

Lai sargās tās tautiņas,

Kas māsiņu niecināja!

Nav saulīte uzlēkuse,

Bāleliņi aiz vārtim, (2x)

Sauc māsiņu vārtu vērt. (2x,)

Asariņas slaucīdama;

Vienu roku vārtus vēra,

Otru slauka asariņas.

Aiz dusmām nezināju,

Kur piesiet kumeliņu;

Sētāi dūru zobentiņu,

Tur piesēju kumeliņu.

Nāc ārā, šķelmja svaini,

Kāda vaina māsiņai?

Vai tu ēdi nesamaltu,

Vai valkāji nevelētu?

Es gribēju svainišam

Cierst gar ausi zobeniņu,

Vēl Dieviņu apdomāju,

Kas māasai maizi dos.

13761 (Md Bērzaune)

Vakarā tautas rāja,

Lai bāliņi nesajuta;

Nav saulīte uzlēkusi,

Jau bāliņi sajutuši.

Tā ir brīnišķīga dziesma, kuras katru dramatisko un izteiksmīgo detaļu šeit diemžēl nebūs iespējams komentēt. Pietiks atzīmēt, kāda bagātība atklājas garākās dziesmās, kas paturējušas visu savu pantu secību, salīdzinājumā ar

izolētām četrindēm, kā citēto Bērzaunes dziesmu, kas tomēr sniedz tikai īsu fragmentu no daudz sarežģītākas un dzejiski spēcīgākas kopainas. Garā dziesma tuvojas romāna vai filmas sižetam, vai vismaz epizodei. Tā atklāj tragisko dilemmu, kur izskatās, ka precētu sievieti nebūtu iespējams aizsargāt pret vardarbību tāpēc vien, ka viņai nepieciešams vīrs, kas viņai (vai variantos — viņas bērniem) maizi dos. Sievas pilnīgā atkarība no vīra tad nu paver durvis iespējamai patvaļai. Māsai it kā būtu jānopelna sava vai savu bērnu maize, paciešot savas atkarības dēļ vārdisku vai fizisku brutalitāti. Precīzi tas pats motīvs atrodams arī Mario Puzo romānā *"The Godfather"* (un uz tā pamata veidotajā filmā) starp Amerikā pārdēstītās Sicīlijas mafijas locekļiem. Ne pats lielais mafijas "krusttēvs", ne viņa dēli tur nav citādi spējīgi izlabot savas meitas un māsas brutālo vīru, kā beidzot vienkārši to "nolaižot no kājām" (un pat tad vairāk par nodevību nekā māsas sišanu).

Taisnības un pāridarīšanas tēma atgriežas pavisam citādā formulējumā simboliskajā dziesmā par vilku un kazu. Tas ir tikpat pesimistisks konstatējums kā iepriekšējā dziesmā, kur šoreiz stiprākais pat līdz saulītes lēkumam nav spējīgs noturēt solījumu — nedarīt pāri un izlīgt mieru ar vājāko. Tas jau pilnīgi izklausās pēc kādreizējā Latvijas un Padomju Savienības savstarpējās neuzbrukšanas līguma!

F189,365 (Vlk Gaujiena)
Vilks ar kazu saderēja
Mūžam naida neturēt.
Nav saulīte uzlēkusi,
Vilks kazai mugurā.

LĪDZ SAULĪTI, DA SAULEI

Kā jau redzējām, rīta posms starp pirmās gaismas ausmu un pašu saules lēktu seno latviešu lauku dzīvē ieņēma ļoti svarīgu vietu, par ko liecina ārkārtīgi lielais tieši tam veltīto dziesmu skaits. Atsauksmes uz to ir izteiktas nebeidzamās variācijās, ieskaitot radniecīgo izteicienu kopu, kas iekļauj vārdpārus: *līdz saulīti, līdz saulītei, da sauleitjai, da saulei*, kas semantiski parasti nozīmē "līdz saules lēktam", "līdz tam brīdim, kad saule parādās virs apvāršņa". Dažus no tādiem jau esam redzējuši citās sakarībās, kā dziesmās, kur kāds gul, *līdz saulīte launagā* (3098v1) vai *līdz saulīte azaidā* (6729).

Dziesmas, kas satur hronoloģisko izteicienu *līdz saulei*, visbiežāk grozās ap dainās tik daudzīnātām raizēm — lai neteiktu māniju — par pārāk ilgu gulēšanu, resp., gulēšanu līdz pašai saulei. Kā to rāda sekojošās dziesmas, kas atkal būvētas uz īpatnējā apgriezto dubultpretstatu principa: naidīgai svešai mātei vienkārši nav iespējams izpatikt lai ar cik lielu čaklumu, kamēr īstai mātei meita būs laba diezgan, kaut arī tā (šausmas!) līdz pašai saulei būtu gulējusi. (Vēl citā pierakstā

no tā paša Daugavpils apriņķa — 38191, Dv Višķi — vienā sešrindē kombinētas ir abu sekojošo dziesmu pamata idejas, kamēr 47123, Dv Kapīni, ir tuvu līdzīga piecride):

F512,5125 (Dv Daugavpils)

Savai mātei laba biju,
Da saulei gulēdama;
Svešai mātei neiztiku,
Rīta rasu notraucot.

47122 (Dv Izvalta)

Savai muotījai loba beju
Da sauleiījai gulājus';
Svešai muotījai naītyku,
Reitā muoļi samolus'.

Dzejiskās izteiksmes ziņā skaista ir pirmās dziesmas frāze par rīta rāsas notraukšanu, kas atkārtojas ļoti dažādos kontekstos un vienmēr zīmējas uz ļoti agru rītu, pirms lēcošā saule ar savu siltumu vēl paguvusi rāsas pilienus nožāvēt. Cilvēkam rīta rasu notraukt nozīmē to pašu kā pirms saules jau sākt strādāt, kaut — kā redzams — ar to vien vēl vienmēr nepietiek, lai iztīktu bez pārmetumiem.

Loģiskās uzbūves līmenī pretstatītie elementi nebūt nav pilnīgi identi visās šādi būvētās dziesmās, bet, taisni otrādi, katra dziesma savā izpausmē it kā cenšas atrast jaunu niānsi, kā konkrēti iemiesot un variēt abstrakti loģisko pamata modeli. Pēdējos divos piemēros dziesmas uzbūvi shematiski varētu raksturot šādi:

Savai mātei: ES (Laba) + / kaut / (Čakla) –
Svešai mātei: ES (Laba) – / kaut / (Čakla) +

Kardināli svarīga šai formulā ir loģiskā saite "kaut", kas izceļ atšķirību starp šķietamību un īstenību, starp subjektīvo uztveri un objektīvi notiekošo, jo tā piešķir šai un līdzīgi būvētām dziesmām kā psiholoģiski, tā filozofiski ļoti dziļas dimensijas. Ne viena, ne otra no mātēm nav objektīva un nevadās no meitenes rīcības, lai to pelnīti atalgotu vai sodītu. Abas tikai reaģē emocionāli un instinktīvi, uz asins radniecības pamata.

Vēl citās Daugavpils apriņķa variācijās par šo tēmu dziesmas otrā puse papildināta ar vēl vienu — smagāka darba elementu: vedekla tur ne tikvien miltu māli agri no rīta samalusi, bet pirms tam bijusi jau nakts melnumā rijas kult. Ar visu to tā nevar un nevar izdarīt vīra mātei pa prātam. Šādas piecrides dziedot, protams, tīktu pārvērstas par sešrindēm, ceturto rindu vienkārši atkārtojot:

46709 (Dv Naujēne)

Sovai muotei loba beju,
Da sauleitei gulādama;
(A) veira muotei naītyku,
Reitā muoli samolusja,
(I) agri reju izkyulusja.

47123 (Dv Kapīni)

Loba beju māmiņai,
Da saulitei gulādama;
Kai izguoju tautiņuos,
Reitā agri pīsacēļu
I muoļeņu samolu.

Blakus Latgales dziesmu izteicienam da saulei vai da sauleitei citos novados tā pati formuliskā rinda ir par lidz saulīti gulēšanu, kā dziesmās par sacensību puīša un meitu mātes starpā. Māte uzteic un uzslavē savas meitas, ka tās līdz ar

saullēktu jau ir kājās, bet puisis tām tālu priekšā, jo ir jau līdz saulei tik daudz uz lauka nostrādājis, ka kumeļš ir galīgi nosvīdis (tāpat arī 15661, Md Gulbene):

29982 (V, K, Z)

Teica māte savas meitas,
Līdz saulīti gulējušas;
Es teic' savu kumeliņu,
Līdz saulīti nosvīdušu.

51362 (Rg Sidgunda)

Māte teica savu meitu
Līdz saulei gulējušu;
Es teic' savu kumeliņu,
Līdz saulei nosvīdušu.

Dažos gadījumos tas pats vārdpāris pārstāv mazliet citādu gramatisko dziļumstruktūru. Pēdējos piemēros līdz saulīti bija vienots adverbciāls laika izteiciens, pirmā dziesmā ar arhaisko akuzatīvu un otrā ar modernāko datīvu. Citur manāmas gramatiskās konstrukcijas ar kādu citu izlaistu vārdu pa vidu, kā formuliskā rindā līdz saulīte neuzlēca kādas stipri garas precību dziesmas vidū:

6300 (Md Tirza)

..... Nav naudiņas citu pīrk,
Saukšu savu līgaviņu;
Tīkām saukšu līgaviņu,
Līdz saulīte neuzlēca;
Kad saulīte uzlēkuse,
Ej ar Dievu, ciema meita.....

Šī formula ir dzejiski kondensētā frāze "līdz kamēr saulīte neuzlēca", un saulītes vārds tur tagad ir kļuvis par teikuma priekšmetu nominatīvā, tāpat kā arī vēl sekojošā dziesmā:

23996 (Kld Skrunda)

Padziedāju rītā agri,
Līdz saulīte neuzlēca;
Palīksmoju brālišos,
Līdz tautiņas nenorāja.

Semantiskā nozīme te vēl arvien paliek tā pati kā izteicienos līdz saulīti vai līdz saulītes lēkumam: meita vēlas padziedāt agri no rīta, pirms saulīte vēl būs uzlēkusi, gluži kā tā grib izliksmoties savās bērnības un jaunības dienās, pirms tautas viņu kā precētu sievu nenorāj un neiedzen drūmā nopietnībā, ja ne depresijā.

Izteicienu grupa par dienas posmu līdz saules lēkumam nav tikai sieviešu dziesmās vien atrodama, bet arī veselā apakšgrupā, kas saistās ar kumeliņiem. Apdziedāšanās dziesmās pieguļniekiem tiek pārvesta triju gadu kumeliņa nokaušana un apēšana (30133, Jk Zasa), vai vīra tēvs tiek izsmiets par savu netīru vai pat — konkrētāk un krāsaināk — par sūdainu kumeliņu (51105, Vlk Gaujiņa). Vainīga pie tā dēla izlaišana, jo tēvs tam atļāvis gulēt līdz pat saules lēkumam, tā ka nav atlicis laika kumeļu ne nomazgāt, ne nosukāt:

25866 (Vlk Gaujiena)

Aiju aiju vīratēvs,
Tav' neīru kumeliņu!
Kam dēliņu guldināji
Līdz saulītes lēkumam?

Tieši formuliskā rinda *Līdz saulītes lēkumam* vai *Līdz saulītes lecumam* šķiet raksturīga vīriešu un kumeļu dziesmām, un blakus apdziedāšanās dziesmām par kumeļa kopšanu tā parādās vēl divos citos labi pazīstamos dziesmu ceros. Viena dziesmu grupa, kas ir tuva radniecība jau redzētajām raibā zaķa dziesmām, sākas ar rindu, kur precinieks, gatavodamies ceļam, *apkaļ, apsedlo* vai *iejūdz* kādu visai divainu būtni zirga vietā, un tas ir viens no ļoti gleznainiem sākuma motīviem garākajā, gandrīz jau episkajā dainu sēgā par to, "Kā es jāju sievas lūkoties" (Viķe-Freiberga, nepubl. ms.).

2493v5 (Rg Kēči)

Es apkalu *krauklam* kājas
Tēraudiņa pakaviem.
Es aizjāju Vāczemē
Līdz saulītes lēkumam.
Vāczemnieki brīnējās:
Tavu melnu kumeliņu!
Tavu melnu kumeliņu,
Tavu staltu jājējiņu!

Otrā šīs dziesmas divrinde daļēji pārsedzas ar *Es ar sauli saderēju* precību dziesmu grupu, kur puisis salīdzina sevi nojāto attālumu ar saulītes attiecīgo novietojumu brokastā, pusdienā un vakarā. Citētajā dziesmā tomēr ir pārņemts tikai pirmais no šiem elementiem — ar tik spārnotu "zirgu" puisis jau ir paguvjis nokļūt Vāczemē, vēl pirms saulīte ir uzlēkusi, un sasniegums ir tik iespaidīgs, ka tur vairs nav nekas ne ko pielikt, ne papildināt.

Otrs ir visiem pazīstamais motīvs par jājēju, kura kumeļam ir zvaigžņu sega mugurā. Šīs dziesmas, kur jāšana nakts tumsā ir vīrišķīgas drosmes izpausme, centrējas ap gaismas un tumsas simboliku, kamdēļ viss šīs dziesmu cers kopā tiks atsevišķi aplūkots nākamajā "Trejādo saulu" sējumā.

55014 (Vlk Alsviķi)

Lai tā tumsa, kam tā tumsa,
Es par tumsu nebēdāju:
Spīd manam kumeļam
Zvaigžņu deķis mugurā.
Ja nokrita zvaigžņu deķis,
Uzlec gaiša mēnesnīca,
Mēnesītis pavadija
Līdz saulītes lecumam.

BEZ SAULĪTES RĪTIŅĀ

Saules klātieņi debesīs spēlē tik svarīgu lomu seno latviešu laika izpratnē, ka saules vārds tiek izmantots arī, lai apzīmētu rītausmas un krēslas posmus pirms saules lēkta un pēc tās rieta, un dažreiz pat abus reizē, vai vienu vai otru! Tā tas ir ar izteicienu "bez saul-", kas sastopams 70 dziesmu grupā, gan paralēlē ar savu simetrisko pretstatu "ar sauliti", gan viens pats. Vārdpāris bez saulītes visbiežāk atsaucas uz vakara pusi, kā formuliskā izteicienā bez saulītes vakarā, kā to vēl redzēsim pie vakara dziesmām. Izņēmuma kārtā tomēr frāze bez saulītes var atsaukties arī uz agrā rīta posmu pirms saulītes uzlēkšanas, kā sekojošā dziesmā par lielo agrā rīta rasu:

6430 (Vlk Gaujiena)

Ai tu liela rīta rasa,
Kam tu mani aizkavēji?
Es bū' savu rožu dārzu
Bez saulītes izravējsi.

Kā jau tas uzsvērts ļoti plašā precību dziesmu klāstā (ieskaitot dziesmas par bajāra daiļām meitām, skat. Viķe-Freiberga, 1989), sievas lūkošanās varēja senāk notikt ļoti agri no rīta, pat pirms saules lēkta, vai bez saulītes rītiņā:

13867 (Vlk Ape)

Kur tu iesi, smuks puisīti,
Bez saulītes rītiņā?
— lešu uz to lielu ciemu
Līgaviņu raudzīties.

Iespaidīga ir aina par bagātām mājām, kur maize tiek sapelnīta, ne jau līdz saulei gulot, bet tāpēc, ka katru rītu ilgi pirms saules lēkta, tīrumus apstrādādami, veseli pieci arāji jau ir uz lauka:

28065v9 (Vlk Ape)

Vai guloti maize nāca
Bagātajā vietīņā?
Ik rītiņus bez saulītes
Pieci arāji tīrumā.

Toties dziesmā par mūsu, kas ravē linus sava brāļa tīrumā, izteiciens bez saulītes ir jau divnozīmīgs — tas vienā un tai pašā laikā var atsaukties uz agro rītu pirms saules lēkta un uz darbu bez saules vakarā. Zīmīgā veidā lini ir tekstuāli nodēvēti par brāļa līniem, jo oficiāli tie viņam pieder, tāpat kā linu lauks pats. Māsai par šo darbu tomēr pienākas arī pelnīta samaksa, kā jau to redzējam pie plašā druvā man saule lēca motīva. Linu gadījumā brālis no izaudzētiem līniem

māsai atvēlēja viņas tiesu, no kā tad viņai bija lēni palēnām, gadu gaitā, jāizdarina un jāsakrāj visi savi pūra krekli, dvieļi un palagi.

25621 (Vlk Gaujiena)

Maksājiet, bāleliņi,
Kā māsiņa pelnījuse:
Bez saulītes tīrumā
Brāja linus ravēdama.

SAULE, KAS LEC SPILVENOS VAI GULTĀ

Kaut kur pusceļā — vai uz pašas robežas — starp fiziskās un teiksmainās Saules dziesmām varētu situēt tādus tekstus, kur saule, gan dzejiski personificēta, tomēr nav gluži vēl pilnīgi pārtapusi par mitoloģisko Sauli. Tie tikai ir izteiksmīgi veidi, kā mazliet citādi izteikt konstatējumu, ka saule ir jau uzlēkusi un darba diena sākusies. Kā Joti daudzās citās dziesmās, saturs te visbiežāk grozās ap gulēšanu pēc saules kā slinkuma lāpīšanu, tā radot iespaidu, ka mūsu senči — sevišķi sievietes — laikam būs dzīvojuši nemītīgā miega badā un nemītīgi un varonīgi cīnījušies ar savu dabīgo prasību pēc zināmas miega devas. Atsevišķi sazimējams apakšmotīvs te saulei Joti konkrēti un tēlaini liek lēkt cilvēkam gultā, kas sekojošā piemērā metonīmiski apzīmēta ar gultas spilveniem:

25057 (C Rāmuļi)

Celies, mana līgaviņa,
Necelies vaidēdama!
Ik rītiņa *saule leca*
Mikstos dūju *spilvenos*.

Tas, ka spilveni ir mīksti un taisīti no smalkām dūnām (ne vienkāršākām un mazāk mīkstām spalvām!), liecina, ka līgava dzīvo pārticības un ērtības klēpī. Tik labos apstākļos dzīvojot, tai tamdēļ nebūtu ne mazākā iemesla stenēt un vaidēt par to, ka katru rītu tai liek celties tik agri!

Nākošā dziesma vēl plašāk apraksta līgavas mūža lielās priekšrocības: saule lec smalkos linu — ne pakulu! — palagos (tāpat arī četrindē 22756), kas aplāti ar galdainām — tātad smalki austām — villainēm jeb vilnas gultas segām, nemaz vēl nerunājot par smalko (un droši vien dārgo) koka gultu, ar amatnieku (dreimaņu) uz ratiņa izvirpotiem galiem un kājām. Tās visas ir tīrā luksusa zīmes, salīdzinot ar tiem apstākļiem, kad latvieši vakarā gultas klāja, uzliekot tikai cisu maisu saimes istabā uz sola:

46366 (Rg Nītaure)

Līgaviņa mūža raud—
Kāda mūža vēl vajaga?
Ik rītinu saule lēca
Smalkos linu palagos,
Galdainās villainītes
Dreijatā gultiņā.

Šāda veida dzīves pamācības dainās (tā teikt — tādi dainiski minisprediķīši) visbiežāk tiek tēmētas tieši uz jaunām līgavām, vai nu ar humoru, vai dziļākā nopietnībā, un šīs dziesmas sasaucas arī ar tām, kur līgavai tiek atgādināts, ka viņa ik rītiņa kājas āva, "uz palaga sēdēdama". Grūtāk jau izprast, kādā tonī būtu bijusi domāta tuvu radniecīga dziesma, kur šoreiz līgavai saule lec — diezgan pieticīgi — tikai zaļa siena cisās, ne vairs dūnu spilvenos vai dreijātās gultās. Vai tā būtu Joti sena dziesma, no tiem laikiem, kad pietika ar labu cisu maisu, lai dzīve jau skaitītos laba diezgan? Jeb vai tā drīzāk nestātos ironiskā kontrapunktā citām tikko jau citētajām, kur vīrs pats ir spiests atzīt, ka nekādā muižā jau viņi abi vis nedzīvo?

22756v1 (Md Litene)

Līgaviņa laides raud,—
Kādas laides tev vajaga?
Ik rītina saule lēca
Zaļa siena cisiņās.

Dažas dziesmas ironiski saka par "čaklām" meitām, ka Gultā tām saule lēca, / Gultā saule norietēja (12929v1), un to pašu arī par tikpat čakliem puīšiem (42256). Tās ir parodijas no iemīļotās formulas Druvā man saule lēca, / Druvā saule norietēja, ko jau redzējām kopā ar "saules vārtu" dziesmām. Tur gan ar viena vienīgā vārdiņa 'man' pielikšanu teikuma semantika ir radikāli mainījusies. Šais "čaklo" meitu (vai puīšu) dziesmās daina vienkārši kondensējusi citādi prozaisko teikumu: "Saule uzlēca, tām (viņiem) vēl gultā atrodieties". To pašu pārtulkojumu prozas valodā, protams, būtu iespējams sniegt arī šeit citētiem piemēriem, kas tad paplašināti skanētu: "Saule ik rītu lec, kamēr līgaviņa vēl guļ mīkstos dūnu spilvenos (vai siena cisiņās)". Tāda prozas parafrāze gan saskan ar dziesmas saturu, tomēr tas nav tas, ko dziesma saka dzejas vārdos. Tieši tamdēļ, ka Rāmuļu un Litenes dziesmās par vaidošo līgavu nav teikts — "saule viņai lec spilvenos (vai cisās)", dzejas rinda tur iznāk kā klasiska metafora, jo saule ir tā, kas tekstuāli lec līgavas guļas vietā.

Cits veids, kā lēcošo sauli ievest istabā, par zīmi tam, ka kāds ir aizgulējies, ir teikt, ka personificētā rīta saule tam jau "vizina", resp., virina durvis. Tā jaunā mārša šādā veidā tiek nodēvēta par laisku, jo vīra radniecības būtu sagaidījušas, ka tā pati pirms saules lēkta jau būtu sākusī durvis virināt, lai dotos uz maltuvi rīta māli samalt. Te manāma stipri naidīga skaudība no vīra māsām par to, ka

jaunā cilts locekle vēl nedara visus tos pašus darbus, ko vīra māsas jau ieradušas darīt:

25031 (Vlm Vecate)

Laiska mārša klēti gul,

Saule durvis vizināja:

Kas māršai negulēt,

Vīramāsas malējiņas.

Vēl trešā radniecīgā dzejas glezna attēlo sauli, kas kādam uzlec gultas kājgali. Tas, protams, nozīmē, ka viņš vēl atrodas slīpi, kamēr lēcošās saules stari jau spīd pa logu istabā. Dažkārt šādi gultā pārsteigtu cilvēku dainas diezgan brutāli nodēvē par miega cūku un turpina ar groteskām detaļām par tā gulēšanas veidu:

25033 (Jg Lielplatone)

Miega cūka ilgi gul,

Saule lēca kājgali.

Maizes kule pagalvī,

Putras spannis pagultē.

Radniecīgi teksti apraksta nelaimes, kas dažādiem sabiedrības locekļiem celsies no šādas saullēkta sagaidīšanas gultā, — katram ar piemērotām sekām savā darbības laukā. Neprecētai tautu meitai tik ilga gulēšana vainagosies ar tukšu pūra lādi un ar basām kājām — viņa būs plika un nabaga un diezin vai spēs atrast sev precinieku:

7645 (Tk Blidiene)

Guli, guli, tautu meita,

Saule leca kājgali:

Tukšs tavs pūriņš,

Basas tavas kājiņas.

Pie tautu dēla, kam saule lec kājgali, vēl atgriezīsimies vairākās tālākās nodaļās. Tēva dēlu, kaut arī tas būtu tēva zemes mantinieks, gulēšana līdz saulei novedīs pie tā, ka kumeļam *pavasari* būs skujuas jāēd (6735), vai arī, ka labā aramzeme gulēs vecainē veselus piecus *gadus*, tātad — vairāk, nekā vēlams (3805). Visnopietnākā šāda aizgulēšanās tomēr būtu pašam saimniekam, jo viņš lauku sētā ir kā orķestra diriģents, kam jāgādā, lai viss sarežģītais lauku darbu kopums saskaņoti virzītos uz priekšu. Saimniekam ir svarīgi agri būt nomodā, lai pārraudzītu saimi, lai gādātu un izsekotu, vai katrs kārtīgi ir padarījis savu darbu.

6731 (Lp Ezere)

Guli, guli, saimnieks,

Saule lēca kājgali:

Zviedz kumelis neaņams,

Mauj gosniņa neslaucama.

NEREDZ SAULES UZLECAM

Viens no stabiliem motīviem sakarā ar rīta sauli vijas ap domu par saullēkta redzēšanu, jeb pareizāk sakot — tā neredzēšanu. Stereotipā formula *Neredz saules uzlecot/am* atkārtojas dažādos kontekstos un — kā jau to varētu sagaidīt no tās negatīvās izteiksmes formas — visbiežāk tā pieņem emocionāli negatīvu nokrāsu. Šī negatīvā formula ir nesalīdzināmi biežāka par tās afirmatīvo formu, jo tikai izņēmuma kārtā atrodam tādu dziesmu kā sekojošo, kur saules redzēšana ir izteikta apstiprinoši un uztverta pozitīvi:

13934 (Jk Sece)

Cēlos agri rītiņā,
Lai redz' sauli uzlecot;
Stalti jāju kumeliņu,
Lai dabotu ligaviņu.

Dziesmas varonis šeit pašapzinīgi, priecīgi un pats no sava brīva prāta ceļas agri no rīta, lai spētu ar savām acīm saredzēt saules lēktu. Tā ir ļoti gaiša un pacilāta precību dziesma, ar skaidru sākuma maģijas elementu. Tautietis stalti un braši dodas ceļā līgavu iegūt, pats saposies, emocionāli sakārtojies un gatavs, kamēr rīta saules stari izlej pār jājēju savu visiem iesākumiem vēlamu svētību.

Biežāk gan dziesmas runā par saules neredzēšanu, kā kad gani nevar vien rītā saullēktu sagaidīt, jo tas aizslēpies aiz platām ozola lapām (54912). Iecienīts ir motīvs par laimīgiem ļaudīm, kas dzīvo tādās vietās, kur kaut kas — vai nu migla, vai koki — aizsedz rīta sauli, tā dodot attaisnojumu aizgulēties. Tā ir tāda jauka fantāzija no tiem pašiem ļaudīm, ko tik daudzās citās dziesmās redzējām pirms saules jau druvas darbos un līdz saulei jau pamatīgi nosvīdušus. Dziesmas par labo dzīvi un saules neredzēšanu droši vien bijušas joku un apdziedāšanās dziesmas. Sekojošos piemēros tās šķiet tēmētas tieši tādiem ļaudīm, kas dzīvo vai nu upes, vai ezera malā, uz ko sevišķi norāda nievājošais izteiciens par laiskajām meitiņām:

30981 (Md Liezēre)

Labā dzīve, laba dzīve
Ezernieka meitiņām:
Ik rītiņa liela migla,
Neredz saules uzlecam.

6694 (Rg Kēči)

Aiz upītes laba dzīve
Laiskajāmi meitiņām:
Ik rītiņa migla kāpa,
Neredz saules uzlecam.

Variantos miglas lomu var spēlēt arī lieli un kupli koki meža maliņā, kas tikpat parocīgi aizsedz lēcošo sauli. Kaut sekojošā dziesma izklausās, it kā kāds varbūt pirmā personā tur jūsmotu par šādas dzīves labumiem, tā droši vien ir domāta tikpat ironiski un izsmējīgi kā iepriekšējās:

30666v1 (V, K, Z)

Ai, Dieviņi, laba dzīve
Liela meža maliņā:
Augsti koki, kupli koki,
Neredz saules uzlecot.

Kādā saturā līdzīgā dziesmā no P. Šmita krājumiem pirmā rinda šādu aizgulēšanos piedēvē Mežamātei, par ko varētu pat derēt, ka tas ir sabojāts teksts. Principā tam būtu vajadzējis skanēt kā atbilstošā pamatdziesmā, kas loģiski daudz sakarīgāk runā par meža meitu:

51994v1 (Tk Grenči)

Guli, guli, Mežamāte,
Saule lielā gabalā!
Lieli koki, platas lapas,
Neredz sauli uzlecam.

51994 (Azp Alšvanga)

Guli, guli, meža meita,
Neviens tevi nedomā!
Augsti koki, platas lapas,
Nevar sauli saredzēt.

Meža meita ne tikvien jēdzieniski saskan ar jau citētām ezernieku meitiņām, bet arī tekstuāli ar citiem variantiem, kas iesaka klajos laukos dzīvojošiem puīšiem nejāt precībās pie meža meitām, jo "Meža meitas ilgi gul" (6729v3; 14456), tās gul līdz labām brokastīm (F102,1738, Azp Dzērve), līdz saulīte aizaidā (6729, Kld Gaiki) vai gul "līdz lielam launagam" (30666 Vlk Gaujiena). Pretēji mežvidus ļaužu meitām, Mežamātei nav nekādas jēgas, ne vajadzības raizēties ne par savu gulēšanu, ne augšāmcelšanos, līdz ar ko citētā Mežamātes dziesma ļoti aizdomīgi liecina — vai nu par netīšu pārteikšanos, vai par tīšu pseidomitoloģijas darināšanu. Īstā folkloras Meža māte parādās pavisam citādā dziesmā (kas vispār varētu arī būt mikla), kur tā pēc saules rieta gādīgi sasauc savus bērnus — putniņus — kas visi saskrien un noliekas uz naktsguļu it kā vienā pašā mītiskā — Meža mātes ozolā:

F1584,7093 (Jg Auce)

Meža māte bērnus sauca,
Kad saulīte norietēja:
Sasaskrēja visi bērni
Lielajā ozolā.

Gribētos minēt, ka aizdomīgā dziesma no Grenčiem par Mežamāti radusies, atmiņai sapinoties un sakausējot daudzo variantu **meža** meitas ar citu iespējamu variantu par lāču **māti**. Šis pēdējais variants varbūt tikai jokojoļot sasauca ar ciema meitu ikrītējo aizgulēšanos, jo lāču mātes īstā aizgulēšanās dabā būtu saistāma ar viņas ziemas miegu un atmošanos pavasarī, tad, kad gadskārtējā — ne dienišķā cikla — saule būtu nostaiģājusi jau krietnu gabaliņu:

30578 (Azp Rudbārži)
*Guli, guli, lāču māte,
Saulīt' lielu gabaliņu;
Biezi meži, platas lapas,
Saule cauri nespīdēja.*

Dažās šo meža dziesmu versijās pieminētie koki izklausās pēc īstiem ošiem, kļaviem vai ozoliem, un tur varētu būt attēlota kāda konkrēta dzīves vieta, kur koki par daudz biezi saauguši apkārt un tiešām aizsedz sauli, vai kur tīrumi par daudz aizauguši:

3717¹ (Dv Likсна, Vārkava)
*Saauguši ūši, kļavi
Muna tāva pogolmā;
Aiz tūs ūšu, aiz tūs kļavu
Neredz saul'is izl'ācūt'.*

54908 (Vlk Lejasciems)
*Es neiešu tai ciemā,
Kur ozoli tīrumā;
Ozolam kupli zari,
Neredz saules uzlecot.*

Vēl skaidrāk domu par reālu fizisko ainavu pauž sūdzība par aizprecēšanos tik tumšā, purvainā un aizaugušā vietā, ka meitas acīs tā nav labāka par elli. Parastā formula par *lēcošās* saules neredzēšanu te vēl dublēta ar tās paralēli par *rietošās* saules neredzēšanu. Rezultāts ir dziesma, kas iespaidīga ar saviem uzsvara pēc trīsreiz atkārtotiem negatīvi ietonētiem vārdiem vai vārdpāriem (kas šeit ir pasvītroti):

25936 (Vp Dundaga)
*Puri, puri, elle, elle,
Kur māmiņa man iedeva;
Neredz sauli *uzlecam,*
Neredz sauli *noietam.**

Citās dziesmās, kur meita lūdz māmiņu nedot to vītola sētiņā (tāpat 10412), vītols izklausās kā alegorisks apzīmējums puisim, tāpat kā tur, kur meita lūdz to dot bērziņam drīzāk nekā ozolam (10412v1):

KE1:256 (Lp Bārta)
*Nedod mani māmulīte,
Vītoliņa sētiņā:
Vītolam biezas lapas,
Neredz dienu izaustam,
Neredz dienu izaustam,
Ne saulīti uzlecam.*

Miglas vai mežu vietā vēlāko gadsimtu dziesmas dažkārt ieliek pat Rīgas mūrus un sienas kā saullēkta apslēpējus. Senlaiku dabas ainavas vietā tagad tur stājusies dzejiski gleznaina aina no pilsētas arhitektūras:

31776 (Dv Krustpils)

Krustu, krustu, margu, margu
Rīgas pils samūrēta;
Caur krustiem, caur margiem
Neredz saules uzlecot.

Pretēji dziesmu vairumam, kas vai nu uzglezno vārdiskas peizāžas, vai saules neredzēšanu didaktiski saista ar aizgulēšanos, sekojošā tekstā (no P. Šmita krājumiem) vienkārši nav skaidrs, kāds būtu loģiskais vai dzejiskais sakars starp dziesmas pirmo un otro pusi. Pirmajā pusē tā kā būtu paradokss — bērziņš gan ir mazs, bet tomēr tik kupls, ka spēj aizsegt sauli. Otrā pusē paradoksa nav: kumeljš ir tik mazs, ka nevar līgavu panest, un cauri! Kaut dziesmas abās pusēs atkārtojas vārdi (mazs, maziš) vai morfēmas (**n**eredz, **n**enes), kas it kā veidotu klasisko dainu paralēlismu, dziesmas dziļākā loģikā šeit īsta paralēlisma nav:

51361 (Azp Alšvanga)

Mazs bērziņš — kupli zari —
Neredz sauli uzlēcame;
Maziš tautu kumeliņš,
Nenes manu augumiņu.

Tonis mainās uz traģisko pusi tām dziesmām, kur kāds mīļš tuvinieks — māmiņa vai bāleliņš — vairs neredz ne sauli, ne mēnesi, ne lēktu, ne rietu, jo tie ir apgūlušies smiltainē uz mūža miegu. Doma, ka tas aizgājējam būs grūti panesami, daļēji saistās ar seniem ticējumiem, bet daļēji arī atspoguļo palicēju grūtības sarast ar nāves nestām radikālām pārmaiņām — tuvinieks, kas visu mūžu ir mājās gulējis gultā, tagad ir apguldīts un atstāts kaut kur prom, smilšu kalniņā:

27700 (Jk Sēlpils)

Grūt' gulēt māmiņai
Pirmo nakti smiltainē,
Neredz saules uzlecot,
Ne mēneša norietot.

Bb21,538 (Md Aduliēna)

Grūt' manam bāliņam
Pirmo nakt' smiltienē:
Neredz saules uzlecot,
Ne mēneša norietot.

Citas, līdzīgas versijas tomēr domu par grūto gulēšanu saista ar dvēseles saukšanu pie Dieva, kas tikai daļēji vairs atspoguļo senos arhaiskos ticējumus

par dvēseles došanos vakara saulei līdz uz viņu sauli jau tūliņ pirmā vakarā pēc apbedīšanas:

49536 (C Kosa)

Grūt' bij mūsu māmiņai
Pirmo nakti smiltainē,
Otro nakti, trešo nakti
Jau vieglāka gulēšana.
Lec saulīte, aust gaismina,
Mielo, Dieviņ, dvēselīti.

27615 (Rg Kēči)

Grūt' manai māmiņai
Pirmo nakti smiltiņā.
Aust gaismina, lec saulīte,
Dievs mielos dvēselīti.

Šais dziesmās māmiņa nepārprotami paliek smiltainē vismaz pirmo nakti, vai varbūt pat trīs naktis, un tikai ceturtais dienas rītā varēs doties pie Dieva, kas to mielos pie debesu galdiem. Tas viss izklausās kā sinkrētisks sakausējums starp izseno Saules saistību ar dvēseļu kultu un kristīgo Lieldienu stāstu.

RĪTA SAULĪTĒ

Rīta saulītē kā izteiciens divainā kārtā sev pievelk vai nu satīriskas, vai sadzīves dziesmas, kas tomēr neizrāda nekādu sevišķi ciešu tematisko vienotību. Pilnīgi unikāla starp saules dainām ir Joti sulīgā dziesma par gotiņu, kur katrā no pirmām trīs rindām ir kāds ar biezu otu triekts, bet pārsteidzošs un jocīgs izteiciens vai metafora. Ganītāja aicina gotiņu pieēst tik "pilnu režģi", ka tā knapi vairs varēs kustēt un stenēdama un tustnēdama vien vilksies uz mājām. Bet lai gotiņa nebēdā — līdz rīta saules gaismai viss šis liekais svars būs ne tikvien sagremots, bet arī jau izkratīts no vēdera!

28967 (B Vecumnieki)

Bāz, gotiņa, pilnu režģi,
Ej mājā stenēdama;
Laidarā izkratīsi,
Rīta sauli gaididama.

Ar ēšanu saistās arī kāda kāzu apdziedāšanās dziesma, kas tāpat nav nekādos delikātos toņos ieskicēta. Panāksnieces te no paša sākuma tiek nosauktas ne visai glaimojošā vārdā, un solījums viņas otrā rīta saulītē kārtīgi pabarot ir tikai aizbildinājums, lai turpinātu tālāk attīstīt tēmu par viņu sunisko dabu ar groteskāmiem detaļām par putras lakšanu no ķipīšiem un spaiņiem:

21001 (V, K, Z)

Panāksnieku [Kāzenieku] **vecas kuņas,**
Vis tik daudz nerejat!
Eš neiešu jūsu dē]
Šovakar auzu malt;
leš' rītā saulītē,
Tad es jūsus lacināšu,
Katrai došu divi spaiņi,
Trešo ģipi piedevām.

Arī pāris citas kāzu dziesmas kontrastē nākamā rīta saulīti ar šivakara svinēšanu. Pirmā atsaucas uz brīdi, kad panāksnieki bramanīgi un ar lielu plātīšanos ir jau ienākuši tautu istabā un pieprasa sev tiesības tur sēsties pie galda un sākt svinēt. Ar plašu žestu līgavas brāļi un pārējie radi sev piesavinās šo tautu istabu, kur tad tiks dzīrots un dancots. Tikai nākamā rītā to atvēlēs savai māsiņai, jo viņa tur paliks uz mūžu kā savā mājas vietā. Interesanti, ka tikpat kā identa versija šai dziesmai ir pierakstīta arī Lietuvā, Kretingā (F1955,9037):

19103 (Rg Sidgunda; Vlk Vijciems)

Šovakar man pieder
Visa tautu istabiņa;
Jau rītā saulītē
Māsiņai atvēlēšu.

Sekojošo radniecīgo dziesmu K. Barons ir ievietojis nodaļā, kur panāksnieki sēžas līdz ar atrasto mūsu pie galda, tikai man šķiet, ka tā būtu liekama pašas līgavas, ne viņas radu mutē. Kāzu vakarā viņa vēl tikai sēž pie tautu galda kopā ar saviem brāļiem un citiem panāksniekiem, daļēji vēl kā viena no viesiem. Nākamā rīta saulītē, kad sāksies ikdienas dzīve, viņai kā jaunai saimes loceklei jau piederēs visa tautu istabiņa:

19160 (Rg Taurupe)

Es sēdēju pie galdiņa,
Man galdiņš piederēja;
Jau rītā saulītē
Pieder visa istabiņa.

Vēl vienā kāzu dziesmā vedēji ir tie, kas apdzied savas jaunās māršas pūru, kas viņuprāt bijis par mazu. Bez konteksta grūti pateikt, vai jaunā mārša tik tiešām bijusi pēc tautības vāciete (kas nemaz nenotika tik reti), vai viņa par vācieti nodēvēta tikai metaforiski:

16783 (Tk Aizupe)

Vācu vācu mūs' māršiņa,
Mazu mazu pūru veda;
Redzēs ritu saulītē,
Vai būs vācu dāvanīņas.

Varbūt viņa savā jaunā dzīvē tikai ienāca kā vāciete, kam pūrs būtu bijis ārēji maz saredzams — jo glabājās makā vai bankā, un kam pūra lādē būtu bijis galvenokārt viss savai personīgai iedzīvei vajadzīgais, kā jau visur citur Eiropā. Latvietei toties pūra lādē vajadzēja arī vēl bagātīgu devu linu kreklu, dvieļu un cimdu, ko izdalīt kā kāzu veltes vīra radiem. Grūti minēt bez tuvākām vēsturiskām ziņām, kas šeit būtu domāts ar vācu dāvanām, — vai tās varbūt būtu importa preces, kas pilsētu veikalos nopirktas? Katrā ziņā sakars ar rīta sauli te tāds, ka rīta saulē kļūs saredzams tas, ko vakara tumsā vēl neredzēja.

ŠORĪT AGRI

Kā jau tas plaši un vispusīgi redzams hronoloģiskās saules dainās, agrā celšanās — kaut ne vienmēr viegli izdarāma — piederēja pie senās lauku dzīves pamata nepieciešamībām.

Lai izceltu kaut ko sevišķu vai neparastu, tiek piesaukta kāda neparasta saullēkta īpašība — vai nu *krāsa* (*Šorīt sarta saule leca Par visiem rītiņiem* M1, 240:1105) vai pat sevišķi agrais lēkšanas laiks. Kādās 13 dziesmās (ieskaitot 5 mitoloģiskās, kā, piemēram, F1690,9960 par Saules meitas vedībām) atkārtojas sākuma rinda *Šorīt agri saule lēca*, kas savā veidā nav nekas cits kā tautoloģija — saules lēkts jau ir tieši tas, kas noteic rīta agrumu, tas ir agrs rīts pēc tā definīcijas! Fiziskā saullēkta pulksteņa stunda gan, protams, nav katru dienu viena un tā pati, bet mainās saules gadskārtējā cikla laikā. Burtiskā nozīmē saules lēkšana notiek katru rītu mazliet agrāk par iepriekšējo visu to pusgadu starp Ziemsvētkiem un Jāņiem. Taču tās lēkšana agri "par visiem rītiņiem", kā to apgalvo daudzu šo dziesmu otrā rinda, burtiski varētu attiekties tikai uz vasaras saulgriežu saullēktu, bet tas nav tas, par ko šīs dziesmas runā. Dainās *šorīt agri* ir viena no formulām, kam fiziskā atbilstība ir mazliet izplūdusi, un arī dabas aprakstos tā tāda paliek, kā sekojošās dziesmas vēlmē, kaut agrā rīta saule izklidinātu miglu. Neskatoties uz varbūt pārspilēti poetizēto rindu par miglas vainadziņa noņemšanu, dziesmas kopējais iespaids tomēr paliek stipri virspusīgi vispārinātā un pat prozaiskā līmenī:

2865 (Lp Bārta)

Visi purvi vakarāja
Miglu laida pasaulē;
Lec, saulīte, šorīt agri,
Noņem migli vaiņadziņu.

Citādi šī cera dziesmas atsauksmi uz saulītes agro celšanas izmanto galvenokārt kā jaunu iesākumu simbolu, kur saules agrā klātie sasauca ar cilvēcīgām (īpaši ar ģimenes dzīvi saistītām) norisēm vai izjūtām. Daba te it kā dzīvo un jūt cilvēkiem līdz un ņem līdzdalību mūža svarīgos pārejas brīžos, tā pasvitrojot to svinīgumu un izceļot ar tiem saistītā pārdzīvojuma emocionālo kāpinājumu. Angļu valodā šis dzejas paņēmieni pazīstams kā "patētiski mānīgais secinājums" (*pathetic fallacy*). Doma un dzejas glezna par saules neparasto lēkšanu dainās saistīta ar dažādām specifiskām norisēm, jo radniecīgo dziesmu cers, kurās tā sastopama, vispārējos dainu krājumos izkaisīts pa dažādām nodalām. Emocionālās noskaņas, kas ar to saistās, var būt gan pozitīvas, gan negatīvas. Negatīvi *agrā saule* sasauca vai nu ar dēlu mātes, vai pat savas māmuliņas neparasti sliktu omu, bargumu un sīvumu:

3303 (Lp Rāva)

Šorīt agri saule lēca
Pa visīm rītiņim;
Šorīt sīva māmujīte
 Pa visām reiziņām.

23383v2(Azp Nikrāce, Rudbārži; Kld Lutriņi)

Šorīt agri saule lēca
Par visiemi rītiņiem;
Šodien sīva dēlu māte
 Par visāmi dieniņām.

Dažkārt izteiciens par *agro sauli* burtiski atsauca uz notikumu, kas noticis agrāk, nekā cilvēks tam būtu sagatavojies, kā kad meitai sāk jāt precinieki, pirms pūrs tai vēl pielocīts. Atzīmējama sekojošā dziesmā ir paralēle starp saules mazo ciklu (šorīt) un lielo ciklu (šogad), katram kā sākuma vārdam dziesmas pirmajai un otrajai pusei. Visur citur šai dziesmu cerā kā dabas, tā cilvēces divrinde iesākas ar to pašu vārdu "šorīt" kā paralēlisma marķieri (gan arī "šodien", kā pēdējā citētajā dziesmā par sīvo dēlu māti):

7839 (Kld Kabile; V, K, Z)

Šorīt agri saule lēca,
 Man actiņas nemazgātas;
Šogad agri tautas jāja,
 Man pūriņis nelocīts.

Citur, taisni otrādi, māte ir gādājusi par to, lai meita būtu dižiem viesiem pienācīgi sagatavojusies, burtiski uzceļot to agrāk nekā citus rītus (tāpat 43196, Dv Preiļi):

14115 (Vp Ēdole)

Šorīt agri saule lēca,
 Lietus gaisu gaidīdama;
Šorīt agri māte cēla,
 Dižus viesus gaidīdama.

Pozitīvi izjustā *agrā saule* sasauca ar priecīgiem notikumiem vārda plašākajā izpratnē, kas iezīmē nopietnus pagriezienus cilvēka mūžā. Agrā saule,

atbilstoši sākuma maģijas principiem, piešķir attiecīgam mūža godam īpašu pacilātību, bet visam tad iesāktajam dzīves posmam — īpašu svētību. Maģiskā pieskaņa sevišķi labi izceļas īsvārdīgajā Cīravas daktila dziesmā, kur agrā saule jau tikpat kā pavēsta un pareģo par vedēju ierašanos zināmā dienā:

14296 (Azp Valtaiķi)

Šorīt agri saule lēca
Par visiem rītiņiem;
Šorīt agri tautas jāja
Par visāmi dieniņām.

16191 (Azp Cīrava)

Gan agri šorīte
Saulīte lēca;
Šorīte redzēšu
Vedējus jājam.

Tautas, kas zināmā dienā atjāj īpaši agri, netiešā veidā apzīmē bildinātājus, kas tai dienā tad nu (pēc īsākas vai ilgākas lūkošanās) būtu gatavi nākt prasīt pēc meitas rokas. Bildināšana var būt pieminēta arī tekstuāli, kā sekojošās Lejaskurzemes dziesmās, tomēr tur minētās trejas tautas izklausās kā vismaz divas tautas par daudz, lai tai pašā dienā varētu derības noslēgt. Tas ir izteismīgs veids, kā izprecamai meitai divos vārdos palielīties ar savu izcilo piekrišanu — ne jau viens vien viņai gribētājs, bet veseli trīs! Vēl te atzīmējams, ka bildinātāji raksturīgi bildina māti, ne meitu, kā jau tas bija stingri noteikts pēc ļoti senas paražas. Meitai tomēr bija tiesības atsacīt — kaut vai visiem trīs preciniekiem no rindas — kā jau tas redzams garākajā no šiem diviem variantiem:

M1,240:1105 (Lp Bārta, Nica)

Šorit sarta saule leca
Par visiemi ritiņiem.
— Sorit manu mamulīti,
Trīs tautieši *bildināja*.
— Ja Dievinis man lidzesi,
Es visiem atsacišu:
— Vienam teikšu maellu maizi,
Otram sūru mamulīti.
— Tam trešam atsacišu:
Purvāi tava dzievašana.

15012 (Lp Bārta)

Šorit agri saule lēca
Par visiem ritiņiem;
Šorit manu māmuliņu
Trejas tautas *bildināja*.

Kā redzējām no pēdējām divām dziesmām, gluži to pašu domu par kādu īpaši atzīmējamu un atminamu dienu var izteikt, vai nu atsaucoties uz saules īpašo agrumu, vai arī uz tās īpašo krāsu — sātumu. Blakus bildināšanas dienai kā īpaši izceļamai, formula par agri lēcošo sauli var atsaukties arī uz kāzu dienu, kad māsa vēl pēdējā brīdī nospodrina savu ligavas vainagu: "Šorit agri mūs' māsiņa Spožu berza vainadziņu" (24252). Beidzot, dzejiski varbūt vispiemērotāk par visām, agrā rīta saule apspid arī kristību dienu pirmdzimtajam bērniņam:

Šorīt agri saule lēca

Pa visiem rītiņiem:

Šorīt māte galdu klāja

Pirmajam dēliņam.

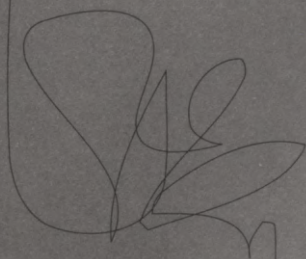
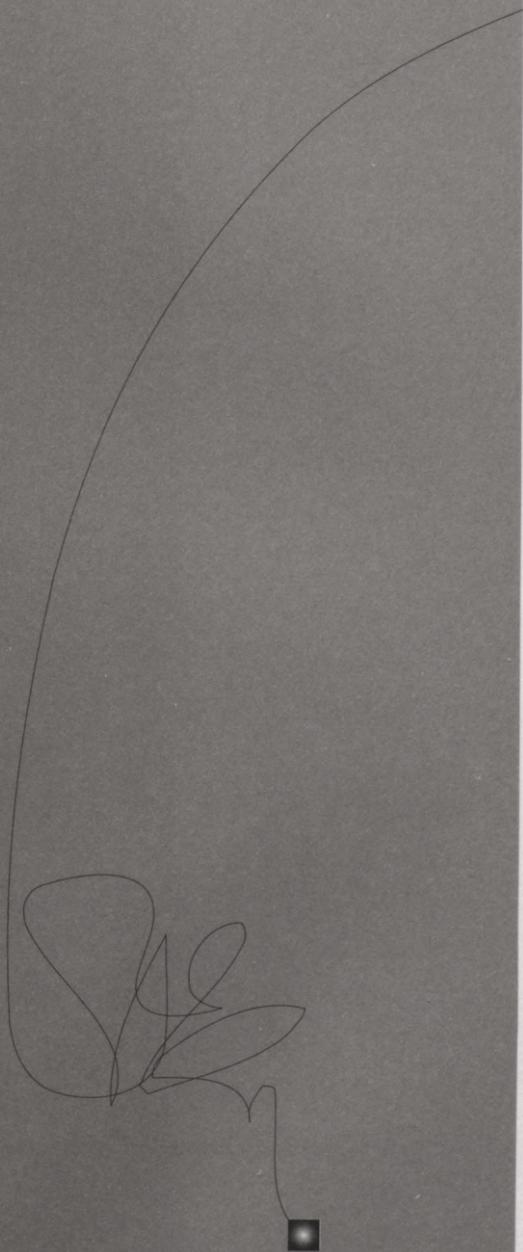
Ļac, sauleit, reitā agri,

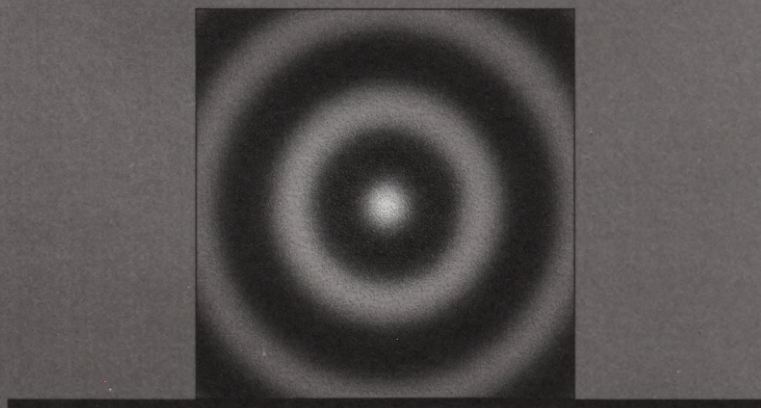
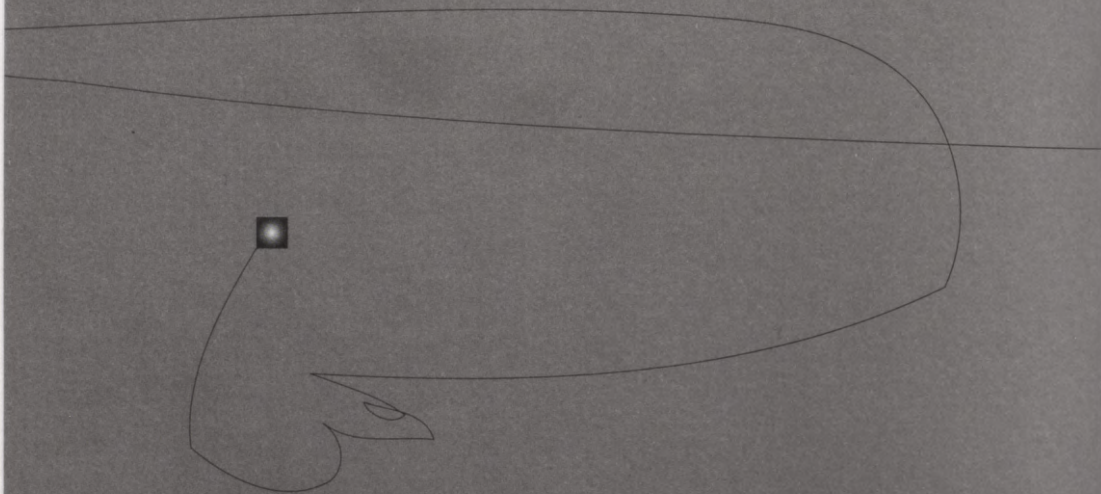
Spīd pa lūgu ustobā:

Muote gūdu pacāluse

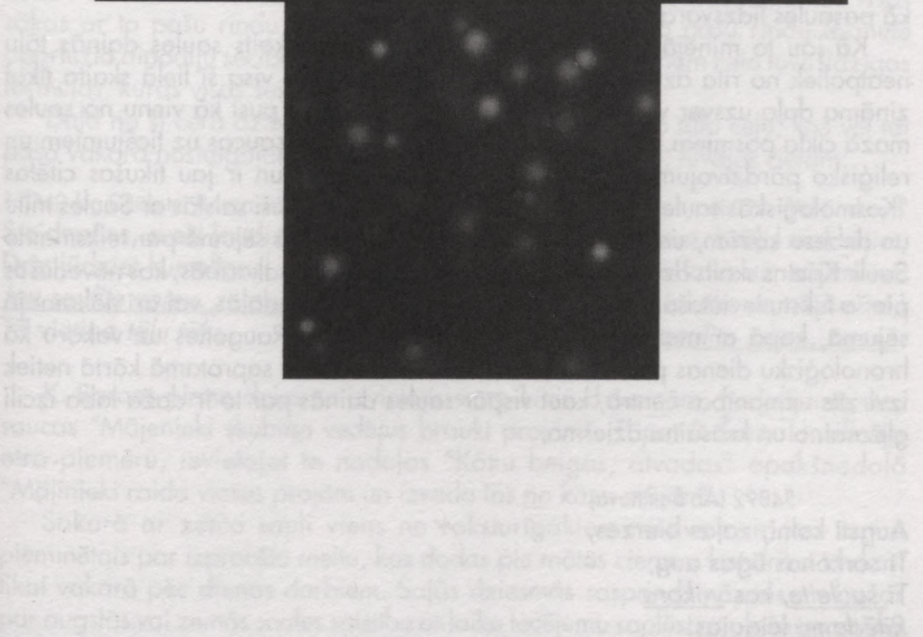
Pyrmejam bērneņam.

Saule sava dienišķā ceļa pašā iesākumā tātad pacenšas būt agrāk klāt ar savu īpašu svētību vai nu bīdinājuma dienā, vai kāzās kā jaundibinātas ģimenes pirmajā pastāvēšanas dienā, vai pirmdzimtā bērna kristībās, kas iezīmē dzimtas nākotni, turpinātību un pārdzīvošanu.

Fēģlēt up gāzētāpī. Šķērtēt jōt tēk izsmēties pōtī tōlsrīgōkē nō
mīlōstīkās saulēs-mūmīnīgās vōdēm. Fīzīkās saulē tō augstākās vōrēs
lūstībās dēvēnū pūlētānē. Šķērtēt dōdēt nīms un dōdēt dīnās gārnās
nōmānīs vīt-sēnās dēvēnēt jōt tōl pōt zīnōstīgās kōdībās un fīzīkās
pōdētū kōmēnētīgās dēvēnēt sēnās jōnās tō nīms un mēnētās kōmēnētās
nēnē. Tās saulēs-mūmīnīgās vōdēs tōl pōt zīnōstīgās kōdībās un fīzīkās

5. NODAĻA

SAULES RIETA UN VAKARA DZIESMAS

Rieta saule, kas iezvana dienas vakaru, fiziskās saules dziesmās sasaucas ar mūža vakaru, pretstatā jaunībai kā dzīves ritam. Tā ir arī šķiršanās un atvadu saule, kas saistās ar elēģiski skumjām zaudējuma jūtām. Ar savu rieta staru zelta zarojumu, turpretim, vakara saule tik devīgi dala savas krāšņās veltes, ka tā jau kļūst par laimes, sirdsmiera un bagātības simbolu. Brīdis, kad saule noriet, iezīmē svētvakaru un garās darba dienas beigas, un visiem tiem, kam darba diena bijusi par garu vai par grūtu, rieta saule nāk kā atpestītāja no viņu pūlēm un mokām. Tikai nenormālos apstākļos — vai nu īsteniem bāreņiem, vai visai latviešu tautai tās dziļākās apspiestības laikos — bāra bērni tiek strādīnāti arī bez saulītes vakarā, tā iezīmējot vienu no drūmākiem motīviem visā dainu pūrā. Gan bāra bērni, kas padoti pamātei kā necienīgai mātes atvietotājai, gan klausiņieki, kas padoti patvaļīgu un rijīgu kungu vaļai, tad griežas pie saules kā

žēlotājas un mierinātājas. Šais motīvos jau sāk iezīmēties paši raksturīgākie no mitoloģiskās Saulītes-māmuliņas vaibstiem. Fiziskā saule kā augstākas varas uzstādīts debesu pulkstenis, kā dabiska darba ritma un darba dienas garuma normētāja svētvakara dziesmās tad kļūst par sabiedriskās kārtības un taisnības paraugu kosmiskajā plāksnē. Savā lomā kā mēra un mērenības iemiesojums, rieta saule, kas ievada svētvakaru, pakāpeniski pārvēršas par mitoloģisko Sauli kā pasaules līdzsvara uzturētāju.

Kā jau to minējām agrāk, vakara dziesmu kopskaits saules dainās tālu neatpaliek no rīta dziesmām un tuvojas tūkstošim. No visa šī lielā skaita tikai zināma daļa uzsver vai izceļ vakara tīri hronoloģisko pusi kā vienu no saules mazā cikla posmiem. Zināms skaits vakara dziesmu atsaucas uz ticējumiem un reliģisko pārdzīvojumu, kas saistās ar Saules celiņu un ir jau tikušas citētas "Kosmoloģiskās saules" sējumā. Daudzas citas tikpat cieši saistās ar Saules mītu un debesu kāzām, un kā tādas tiks aplūkotas atsevišķā sējumā par teiksmaino Sauli. Krietns skaits dziesmu piemin vakara vārdu tādās sakarībās, kas novedušas pie šo tekstu ievietošanas vai nu citās šī paša sējuma nodaļās, vai arī nākamajā sējumā, kopā ar meteoroloģiskās saules dziesmām. Raugoties uz vakaru kā hronoloģisku dienas posmu, saules vizuālais skaistums saprotamā kārtā netiek izvirzīts uzmanības centrā, kaut vispār saules dainās par to ir daļa laba izcili gleznaina un krāsaina dziesma:

54892 (Ab Baltinava)

Augsti kolni, zaļas bierzes,
Ti sorkonas ūgas aug;
Ti sauleite, kas vokora
Ritēdama leigojas.

Ir tikai viens temats, kas nav pārstāvēts šais latviešu tautas serenādēs, un tās ir mīlestības dziesmas, kas itāļu un spāņu tradīcijās turpretim ir tik raksturīgas, ka, par serenādēm runājot, katrs automātiski domā par mīlestības dziesmu, kas tiek dziedāta zem iemīļotās balkona, un daudz mazāk par to, ka šī dziedāšana notiek vakara krēslā.

Tāpat kā tas ir ar rīta sauli, atsauksmes uz vakara sauli parādās ārkārtīgi lielā izteicienu dažādībā, vairums no kuriem ir ļoti bieži atkārtotas formulas: Noiet saule vakarā, Kā/Kad/Ja/Man saulīte norietēja, Druvā saule norietēja, Ik vakara noiedama, Bez saulītes vakarā utt. Šīm formulām nereti ir izteikti reģionāls raksturs. Tā, piemēram, kuplais dziesmu cers ar sākuma formulu Noiet saule vakarā "Saules dainās" atklājas tieši kā Kurzemes dziesmas, ar izteiktu koncentrāciju Alsungas, Jūrkalnes un Ēdoles apriņķos.

JAU SAULĪTE ZEMU, ZEMU

Vakara saule, kas grimst zemāk un zemāk pie apvāršņa, dainās saistās galvenokārt ar negatīvām noskaņām. Tas labi redzams ap 15 dziesmu lielajā grupā ar formulisko rindu *Jau saulīte zemu, zemu*, kur dominējošā noskaņa ir bažas un raizēšanās vai pat sēras. Blakus šim 15 dziesmu kodolam, kas visas sākas ar to pašu rindu, vēl trīs dziesmas no Latgales to pašu rindu formulē apgriezta dipodiju secībā, un vēl dažas par tām pašām tēmām lieto tuvu līdzīgas formulas, kuras visas šeit aplūkosim kopā.

Daļa no šī cera dziesmām attiecas uz burtiski domāto tālo ceļu, kas vēl tai pašā vakarā nostaigājams, kaut saule jau, būdama zemu, tuvojas rietam:

17240 (Jg Džūkste; B Iecava)

Steidzaties, sveši Jaudis,
Drīz jūdziet kumeliņus!
Jau saulīte zemu, zemu.
Tā vietīņa tāju tāju.

48374 (Md Sarkaņi)

Dzeriet, brāji, maksājiet,
Nu ir laiks uz mājām iet;
(Nu ir laiks uz mājām iet,)
Jau saulīte zemu, zemu.

K. Barons pirmo dziesmu ievietojis starp kāzu dziesmām, nodalījumā, kas saucas "Mājenieki skubina vedējus braukt projām". Tāpat P. Šmits klasificējis otro piemēru, ievietojot to nodaļas "Kāzu beigās, atvadas" apakšnodaļā "Mājinieki raida viesus projām un izvada tos no kāzu mājām".

Sakarā ar zemo sauli viens no raksturīgākiem motīviem ir jau īsumā pieminētais par izprecēto meitu, kas dodas pie mātes ciemos, bet drīkst to darīt tikai vakarā pēc dienas darbiem. Šajās dziesmās sasprindzinājums un bažas par augstās vai zemās saules saistību ar laika tecējumu saplūst ar plašo tematisko motīvu par precēto sievieti kā trimdinieci un tās ilgām pēc savas jaunības mājām (skat. arī Viķe-Freiberga, 1993c). Aizprecētā jaunā sieva, kas ilgojas pēc mātes, radniekiem un dzimtās vietas, vēlētos tur pavadīt pēc iespējas ilgāku laiku. Viņas jaunā dzīve un pienākumi to tomēr saista tautu sētā, tā ka labi ja nakti tā varēs pavadīt pie mātes, lai tad otrā rītā varbūt jau dotos atpakaļ (skat. arī numura 26507 pamatdziesmu):

26507v2 (Jg Vilce)

Jau saulīte zemu, zemu,
Vēl māmiņa tāju, tāju.
Teku, teku vakarā
Par ābulu atmatiņu,
Gribēdama šo naksniņu
Pie māmiņas pārgulēt.

26496v1 (Md Lubāna)

Es cerēju ar saulīti
Tikt pie savas māmuliņas;
Jau saulīte zemu zemu,
Māmuliņa tāju tāju.

Gadījumā, kur māte dzīvo tik tālu, ka pie tās jābrauc ciemos ar zirgu, plašs dziesmu cers (ieskaitot vairākas ar šo formulu) attēlo jaunās sievas bažas par to, kā laikus nokļūt pie mātes. Viena radniecīga dziesma ar līdzīgu sākuma rindu te

gan pieņem ļoti aktīvu un pozitīvu nostāju un aicina tautieti jūgt kaut vai sešus zirgus, lai sieva ātrāk tiktu pie radiem:

26474 (Jg Džūkste)

Zemu saule vakarā,
Tā/ū mani bāleliņi;
Jūdž, tautieti, seši zirgi,
Lai es topu bāliņos.

Biežāk gan dziesmās ar *Jau saulīte zemu, zemu* formulu raizes par to, ka māmuliņa vai bāleliņi ir tik tālu, kombinējas ar manāmām dusmām uz savu vīru vai viņa radniekiem, kas — sievas uztverē — tišām vilcinās ar kumelja iejūgšanu un beigās iejūdž to ļoti vēlu (sebu). Vienā līdzīgā dziesmā, kas sākas ar rindu *Zemu saule ritināja*, tautu dēls pat atrunājas, ka kumelji esot diezoknī pazuduši (26473, Jg Džūkste)! Nevienā dziesmā ar šo formulu tomēr līgava nenonāk līdz sava tautieša izplīkēšanai, kā tas notiek *jūdži saule ritināja* dziesmās. Starp sekojošiem paraugiem Dundagas versija ir stipri negatīvāka par otru, jo tautietis tur nodēvēts par grīnu, t. i., tirānisku, saīgušu un dusmīgas dabas cilvēku, kas vispār būtu nelaiņš pret sievu, un šeit piekopj to, ko psihologi dēvē par pasīvo pretestību vai pat pasīvo agresivitāti:

26448 (Vlk Sinole)

Jau saulīte zemu, zemu, —
Kas jūgs manu kumeliņu?
Kad es tikšu pie māmiņas,
Pie vecā bāleliņa?

26505 (Vp Dundaga)

Jau saulīte zemu, zemu, —
Man vēl tālu māmuliņa:
To darīja grīna tauta,
Sebi jūdža kumeliņu.

Vairākās citās versijās tautietis vai "bārgas tautas" tišām un aiz sliktas gribas iejūdž kūtru kumelju — to lēnāko, kas vispār ir mājās, — tādu, kas tikai lēnām varēs čunčīnāt uz priekšu. Viens variants (26506v7, Kld Kabile) te lieto mazliet citādu pirmās rindas formulu — *Zemi, zemi saule tek* — un māmuliņas vietā sūdzas, ka bāleliņi ir tie, kas vēl tālu, kamēr cits (26506v8) šo pārmaiņu vēl papildina ar to, ka māsa sūdzas par kūtru kumelju, domājot par atgriešanos no ciemiem atpakaļ tautu sētā. Visos gadījumos te četrās rindās ieskicēti tādi sižeti, kādi prozas darbam būtu jāizsaka daudz garākos vārdos un tēlojumos:

26506 (Rg Suntaži)

Jau saulīte zemu, zemu,
Tālu mana māmuliņa;
Vēl aizjūdža tautu dēls
Kūtru, laisku kumeliņu.

26506v1 (Jk Sece)

Jau saulīte zemu, zemu,
Tālu mana māmuliņa;
To man dara bārgas tautas,
Iejūdž kūtru kumeliņu.

Vairums šo dziesmu ir formulētas no sievietes viedokļa, un tikai vienā tautietis bēdājas, kā nokļūt līdz tai vietai, kur aug viņa līgaviņa (15770, Vlk Zvārtava, Jaunroze), un cita runā par nokļūšanu pie savas pādes (1506¹, Azp Cirava). Pēckāzu dziesmu grupā ļoti gleznaini izteikts jaunprecētas sievietes jūtu saspilējums, tās ilgas kaut

uz brīdi atgriezties atpakaļ savās bērnības mājās, atpakaļ pie mātes un citiem asinsradiem — atpakaļ savas bērnības emocionālā drošībā un atkarībā! Tas saprotamā kārtā rada vairāk vai mazāk atklātu nepatiku un pretestību no vīra un viņa radiem, kas tādēļ jūtas it kā netieši emocionāli atraidīti. Tautieša vai pārējās viņa saimes nīgrums pret sievas ciemos braukšanu varētu gluži precīzi atspoguļot viņu noraidošās jūtas un aizkaitinājumu — kas šai tur apkārt ko daudzities? Daļēji te tomēr varētu arī būt tas, ko psihologi sauc par projekciju: jaunā sieva pati jūtas mazliet vainīga par savu vēlmi uz brīdi izmukt no vīra sētas un tamdēļ pieraksta vīram lielāku naidīgumu pret šo pasākumu, nekā viņš patiesībā to varbūt izjuta.

Jau daudz plašākā laika perspektīvā situējas kodolmetafora ar dainās ļoti populāro paralēli starp saules dienīšķo tecējumu un cilvēka mūža gaitu. Saule, kas, zemu būdama, tuvojas savai rieta vietai, ir kā māmuliņa, kas, veca būdama, tuvojas sava dzīves ceļa galam. Meita tamdēļ cītīgi tek arvien pie mātes pēc padoma, labi apzinoties, ka mātei atlikušās dienas šai saulē jau ir skaitītas (līdzīgi 3165; 49313):

49312 (Ab Rugāji)

Jau saulīte zemu, zemu,
 Jau māmīņa vaca, vaca;
 Jau es taku takamā
 Uz māmīņu padūmiņa.

Visiem vēl mūsu dienās labi pazīstams ir radniecīgais motīvs, kur saulīte ir zemu, zemu un māmuliņa tālu tāl'. Tur nav runa ne par ceļu tā burtiski telpiskā izpratnē, ne pat par mūža gaitu no šūpuļa līdz kapam, bet gan par to ceļu, ko dvēsele uzņemas pēc nāves. Dažs variants to apraksta ar metaforu par māti, kas ir tālu prom aiz jūrām, gluži kā saule ir aiz mežiem (54290), vai tik tālu, ka to vairs nevar saredzēt (4306; 38261), bet raksturīgākās te ir dzejas gleznas par māti, ko meita tecēdama nevar panākt, ne saukdama sasaukt:

F1968,356 (Jg Auce; Kld Zvārde; Be; =4352, Vlk Ape)

..... Jau saulīte zemu, zemu,
 Māmuliņa tālu tāl';
 Teku, teku — nepanāku,
 Saucu, saucu — nesasauc'.....

54919 (Md Cēsaine)

Jau saulīte zemu zemu,
 Jau mammiņa tālu tālu;
 Saucu, saucu, māj' ar roku:
 Nāc, mammiņa, atpakaļ!

Kā visiem zināms, šī četrinde dziedātā dziesmā var izvietoties dziesmas pašas beigās, kā pazīstamajā trīs pantu "Tek saulīte" dziesmā vai kā vidus pants kādai vēl garākai dziesmai, kā tas ir ar pantu virkni, no kuras izvilks pirmais no tikko citētiem piemēriem. Dažādi pieraksti tās pašas pamata domas vārdos izsaka katrs mazliet citādi, katrs ar savu siku niansi un skaistumu, un nav teikts, ka pat sākuma rindai vienmēr jāseko tai pašai tradicionālai formulai:

26504v1 (V, K, Z)

Zemu saule vakarā,

Tāju mana māmulīņa;

Teku, tek, saucu, saucu,

Neapanācu, nesasaucu.

Tas, ka tālā māmulīņa "aizzalaida" līdz ar sauli (4110), jau pats par sevi liecina, ka tā rieta saulei līdzī ir aizgājusi uz viņu sauli. Daudz retākas ir tās dziesmas, kur mātes aiziešana ir tiešos vārdos nosaukta par miršanu. Tur uzsvērtā mazliet citāda pamata doma — ne vairs līdzība starp māti un sauli, kas abas ir nerasniedzamas, bet gan pretstats starp sauli un māti. Saule pēc aiziešanas jau otrā rītā atgriežas atpakaļ, māmiņa toties aiziet uz visiem laikiem:

3936 (Rg Sloka)

Aiziet saule vakarā,

Nomirst mana māmulīņa;

Saulit' balta gan uzlēca,

Māmulīte neatnāca.

ZEMĀ UN TUVĀ SAULE

Latgalē dziesmas par zemo sauli un tālo māti pirmās rindas formulu apgriež otrādi, rindu sākot ar tiem vārdiem, kas citur veido rindas otro pusi: Zamu zamu jau sauleite. Viena no tām (F1558,111, Ldz Šķaune) satura ziņā pilnīgi atbilst iepriekšējām divām no citiem novadiem, kamēr sekojošā šķiet nepilnīga. Šķiet, ka trešā rinda izkritusi no atmiņas un tamdēļ tiek atkārtota otrā, tā ka dziesmā izpaliek sagaidāmā paralēle no cilvēku dzīves:

F1705,971 (Dv Asūne)

Zamu zamu jau sauleite

Aiz deveinim azarim,

Aiz deveinim azarim,

Ar rūceņu nadasnēgt.

Ka arī šai variantā normāli būtu sekojušas rindas par nerasniedzamo māmiņu, liecina cita versija, kas toties papildināta līdz sešrindes apjomam. Tā vēl rada negaidītu apvērsumu ar to, ka tālās māmulīņas vietā tā saka to esam tuvu! Tradicionālā metafora šeit tātad arī ļoti interesantā veidā ir apgriezta otrādi:

38265 (Ldz Šķaune)

Zami zami jau saulīte,
Ar rūciņu nasasniegt;
Tyvu tyvu jau māmīte,
Nikai navar datacēt:
Ar sūlīti nadaspērt,
Ar vuordiņu napasaukt.

Kur citas dziesmas zemo, prom dodošos rieta sauli nostāda paralēlē māmuliņai, kas aizgājusi tālu tāl, tātad prom uz viņu sauli, tur šai dziesmā rieta saulītes novietojums zemu pie apvāršņa tikai uzsver paradoksu, ka rieta saule gan izskatās, it kā būtu tuvāk cilvēkiem, bet vienmēr paliek nesasniedzama. Māmiņa arī it kā būtu gluži tuvu, tomēr nekādā veidā nav iespējams to sasniegt — ne pie tās aiziet, ne to pasaukt.

Vairākas līdzīgas dziesmas no tā paša Ludzas apriņķa zemo saulīti pārdēvē par "neaugšu" un tuvo māmuliņu par "netālu", tomēr māmuliņai atkal nav iespējams tikt klāt. Sekojošā Zvirgzdenes dziesma vēl pievieno interesantu noslēguma divrindi par fizisku ūdens šķērslī, kas it kā meitu šķirtu no sava gala mērķa un kas būtu par daudz dziļš, lai to pārbristu, un par daudz liels, lai ar likumu tam apietu apkārt:

37695v1 (Ldz Zvirgzdene)

Naaugši, saulīt, leiguoji,
Tik ar rūku nadasnēdžu;
Natuoli, māmin, dzeivuoji,
Ni kur datikt navarēju.
Puori brist — dziļš yudins,
Apleik it, lels leikums.

48535 (Ldz Pilda)

Naaugši saula leiguoja,
Ai rūceņi nadasnēdžu;
Natuoli muna māmēna,
Kluot es tikt navorēju.

Tā pati doma par neaugstumu un netālumu atkārtojas arī citur Austrumlatvijā (skat. vēl 37695, Md Lubāna), līdz pat Igaunijas robežapgabaliem, šoreiz negācijas morfēmu pievienojot darbības vārdam, ne apstāklim:

26626v1 (Vlk Jaunroze)

Saulīt' augši nēesot,
Ar rociņu neaizsniedzu'
Mā'miņ' tālu nēesot,
Klātu tikt nevarēju.

48534 (Md Aduliena)

Augstu saule nelīgoja,
Bet ar roku nepasniegt;
Nava tālu māmuliņa,
Klātu tikt nevarēju.

Kaut visus šos pēdējos tekstus būtu iespējams pielāgot situācijai, kur meita tikai ilgojas pēc māmuliņas, jo ir aizgājusi tautās, tuvā radniecība ar *teku, teku, nepanācu* dziesmām tomēr atgādina, ka tās tikpat labi varētu būt dziesmas par sērām pēc mirušās māmiņas. Kā katra četrinde domāta, varētu noteikt tikai no tās konteksta garākā dziedātā dziesmā (kāds pārāk bieži nav pieejams). Katrā ziņā — dainās to kopumā līdztekus sadzīvo abi šie emocionāli ļoti piesātinātie

motīvi — ilgas pēc mātes, no kuras meitu attālinājuši dzīves ceļi, un ilgas jau sēru zīmē pēc mātes, kas aizgājusi uz citādu īstenību. Ļoti iespējams, ka senās dziedātājas tās pašas izteiksmes formulas pielāgoja te vienai, te otrai no šīm apakštēmām, vadoties pēc apstākļiem un vajadzības.

To pašu domu par sauli, kas tek tik zemu, ka tā šķiet tikpat kā ar roku sasniedzama, vesels dziesmu cers izsaka ar sākuma formulu Zemu zemu saule tek. Dažā dziesmā te ļoti neparastā kārtā izpalikusi paralēle no cilvēku dzīves, un atlikusi tikai pietātes pilna apbrīna par sauli kā Dieva likumu redzamo iemiesotāju:

33999 (Kld Kabile)

Zemu zemu saule tek,

Tik ar roku neaizsniedzu.

Dieviņ, tavu likumiņu,

Ka zemē nenokrita!

Tā pati apbrīna par zemās saules tuvumu, kas gandrīz jau ar roku bijusi sasniedzama, var izsaukt arī paralēli par klasisko ciemošanās motīvu brāļu sētā, tikai ar interesantu satura niansi. Arī iesākuma formula tur mazliet mainīta, ar "gana zemu saule" parastās zemu zemu saule vietā. Saturs šai dziesmai ir oriģināls, salīdzinājumā ar citām — māsa atzīstas, ka brāļi tai dzīvo pavisam tuvu klāt, bet ar visu to tai kaut kā nekad neiznāk aiziet pie tiem ciemos. Paralēle no dabas tad būtu rieta saule, kas maldinoši izskatās, ka būtu pavisam tuvu, tomēr ar roku aizsniedzama nekad nav tā vai tā:

26626 (Azp Cīrava)

Gana zemu saule tek,

Tik ar roku nekacēju;

Gana klātu man brāliši,

Tik es sērstu neaizgāju.

Interesants satura apakšmotīvs pirmās divrindes formulai par sauli, kas ir tik zema, ka gandrīz to varētu aizsniegt ar rokām, atrodamas arī starp precību dziesmām. Tā ir tēma par tautām, kas gandrīz, gandrīz būtu iejājušas sētā, bet tomēr neiejāja, vai gandrīz būtu bijušas gatavas bildinājumam, bet tomēr sev līdz neaizveda. Vārds tik Ezeres dziesmā šķiet saīsināta tikai versija, kamēr vārds cik Saikavas dziesmā nozīmētu apmēram to pašu, ko "cik vēl trūka, ka" vai "gandrīz vai":

14164 (Md Saikava)

Zemu zemu saule tek,

Cik ar roku nesasniedzu;

Tuvu tuvu tautas jāja,

Cikko līdzī neaizveda.

14163 (Lp Ezere)

Zemu zemu saule tek,

Tik ar roku nekacēju;

Teju teju tautas jāja,

Tik iekšā neiejāja.

Vēl spēcīgāka par dzejas gleznu, kur saule ir tik zemu, ka gandrīz būtu aizsniedzama ar roku, ir aina, kur saule ir tik zemu, ka teju teju būtu meitai vainagu norāvusi no galvas virsas! Turpinājums tomēr ir tas pats kā iepriekšējās dziesmās, un pat rokas aizsniegšanas motīvs te atgriežas, tikai mazliet citādā veidā — meita gandrīz būtu dabūjusi sniegt roku derībām, bet nekas tomēr neiznāca. Tautas tātad viņas vainadziņu tomēr nenonēms, gluži kā to neizdarīja šķietami tik zemā saule:

14165 (Dv Krustpils)

Zemu zemu saule tek,

Cik vainaga nenorāva;

Tuvu tuvu tautas jāja,

Cik rociņas nepadevu.

Visas šīs precību dziesmas zemo sauli saista ar telpiskā tuvuma, ne tāluma domu, gluži kā tikko redzētajās dziesmās par tuvo vai netālo māmulīņu. Tamdēļ nav pārsteidzoši, ja blakus tautām, kas gandrīz — bet ne gluži — piejāj pietiekami tuvu, lai bildinātu, domas var pārnesties uz potenciālu laulības partneri, kas dzīvo turpat tuvumā — kaimiņos. Puisis tuvu dzīvo gan, tā ka telpiskā attāluma ziņā to gandrīz vai varētu aizsniegt ar roku, taču ne pietiekoši tuvu emocionāli, lai izdotos tam sniegt roku derībām. Vārds **cik** te atkal tiek lietots **gandrīz vai** nozīmē, tāpat kā iepriekšējās dziesmās:

10667v1 (V, K, Z)

Zemu zemu saule tek,

Cik ar roku nesasniedzu;

Kaimiņos arājiņš,

Cik rociņas nepadevu.

Citā domu atzarojumā aizvirzās nākošā, Bliedienes dziesma, kas tādā kā vārdu spēlē izvirza vārdu "zemu" kā dziesmas paralēlās uzbūves pamatu. Neskatoties uz meitas daiļo augumiņu, šeit paliek iespajds, ka tautas, uz to "zemu lūkodamies", dara to pašu, ko citkārt apzīmē kā "skatīšanos no augšas". Varētu teikt — tautas sevi izjūt kā daudz augstāk situētus, kas skatās meitai pāri, gluži kā rieta saule, neskatoties uz savu "zemumu", tomēr stāv augstu pāri cilvēku galvām:

10666 (Tk Bliediene)

Zemu zemu saule tek,

Tik ar roku neaizsniedzu;

Zemu tautas lūkojās

Manu daiļu augumiņu.

Beidzot, doma par kaut ko, kas pagājis pavisam tuvu garām, var pieņemt arī ļoti pozitīvu noskaņu, ja garām pagājušais ir kāda potenciāla nelaime. Meita, pēc kuras tikojuši veseli divi netikļi, gandrīz vai ar vienu no tiem būtu noslēgusi

deribas, bet laikam jau pēdējā brīdī tomēr atgīdusies. Drauds dzīvi pavadīt pie nekam nederīga vīra sāniem viņai tātad laimīgi pagājīs garām, gluži kā zemu tekošā saule tomēr aiztek prom, ar roku nekad nesasniegta:

10667 (Azp Cīrava)

Zemu zemu saule tek,

Tik ar roku nekacēju;

Gribēj' mani dui netikļi,

Tik ar vienu nederēju.

RIETA SAULES ZELTS UN SAULES VELTES

Rieta saule, it sevišķi aiz zināmām mākoņu konfigurācijām, var būt vizuāli pat iespaidīgāka par lēcošo sauli, un dainās tai veltīta vesela rinda latviešu folklorai īpatnēju saulrieta motīvu. Viens no tiem apraksta skaisto dabas gleznu, kad saule, rietot aiz koku siluetiem, ar savu gaismu un atblāzmu "apzelti" koku vai mežu (53324; 54940; 54940v1) galus. Zināmos apstākļos tik tiešām burtiski izskatās, it kā saule būtu apvilkusi zelta staru vainagu katram zaram apkārt. Šādu ainu iespējams saskatīt tikai tur, kur pietiekoši lieli koki aug pret pilnīgi tukšu fonu, kā tas būtu ezera, platas upes vai varbūt arī lielākas pļavas malā:

F759,8597 (Jg Rumba)

Saule noiet vakarā,

Koka zarus zeltīdam';

Dies dod man tā zeltīt

Līdz mūžiņa galiņam.

Saules devīgumu pret koku zariem cilvēks tad gribētu izlūgties arī sev pašam. Daina šeit tuvāk nepasaka, vai teicējam, tādus starus sev vēloties, prātā bijis zelts kā laimes vai kā materiālās bagātības simbols. Dzejiskā vēlēšanās pēc tādiem pašiem stariem savā dzīvē vienkārši atstāj detaļas katra paša izdomai, kas tekstu padara dziļāku un rosinošāku.

Cits motīvs nav vairs par sauli, kas tikai apzelti koku zarus, bet gan par sauli, kas pati ar saviem stariem jau ir pārvērtusies par koku. Šis dziesmas ļoti precīzi apraksta fiziskās rieta saules starus zināmos atmosfēras apstākļos, kas tad dzejiski tiek pielīdzināti zelta koka zaru kuplam zarojumam. Šis vizuālais izejas punkts dabas novērojumos noteikti nebūs palicis bez sava iespaيدا uz Saules koka vai Pasaules koka kā mitoloģiska priekšstata attīstību. Rieta saule šai ainā parādās, izšķērdīgi plešot savus zelta starus pāri visai pamalei un atkal ar šo zeltu izraisa cilvēkā ilgas pēc līdzīgas bagātības:

18135v7 (Md Tirza)

Noiet saule vakarā,
Zelta starus starodama.
Kaut manā mūžiņā
Tādi stari starojuši!

Pirmās rindas formulai Noiet saule vakarā ir arī vairāki izteiksmes varianti, bet visos tajos doma par saules rietu vakarā ir precīzi tā pati: Aiziet Saule vakara (18135) Aiziet Saule laizdamās (18135v1), Aiziet Saule šovakar (F191,2473), Saule gāja vakarā (27272v3), un Nu saulīte nogājusi (F1730,44305). Visam šim dziesmu ceram, ieskaitot dziesmas 18135 daudzus sikvariantus, ir arī viena un tā pati formuliskā otrā rinda. Divos no visiem variantiem (18135v6 un tikko citētajā 18135v7) šī rinda runā par sauli, kas noriet, "Zelta starus starodama", viena daļēji līdzīga dziesma ir par sauli, ko lūdz: "Ej, saulīt, drīz zemē, / Sikus zarus zarodama" (25180). Visās citās versijās vakara saule noiet "Zelta zarus zarodama". Zarošanas formula ir vēl izteismīgāka par starošanu, gan daiļskanības dēļ (trīskāršā burta "z" aliterācija), gan tamdēļ, ka zelta zari ir dzejisks, nevis prozaiski burtisks priekšstats:

18135 (V,K, F)

Aiziet Saule vakara,
Zelta zarus zarodama;
Būt' manā mūžiņā
Tie zariņi zarojuši.

Tā pati dziesma identā veidā pierakstīta vairākkārt dažādās Latvijas vietās (F828,14595, Rg Rembate; F1629,2685, Jg Eleja), kamēr Joti tuvu līdzīgas, ar to pašu formulu, ir vēl arī 18135v1; 18135v9; 27272v3. Līdzīgi kā tas ir ar vairākām citām vakara dziesmām, šī formula ir vairāk izplatīta Kurzemē nekā citos apvidos.

Blakus vispārējām ilgām pēc šiem saules zelta zariem kā mūža laimes un svētības nesējiem, vairākas versijas šo vēlmi formulē kā tieši Dievam adresētu lūgšanu. Tā tiešām ir skaista lūgšana, ko katrs varētu skaitīt katru mūža dienu, saulrietā noraugoties. Atvietojot pirmās personas "man" ar otrās personas vietniekvārdu "jums" (vai "tu"), personīgā lūgšana tad viegli pārvēršama par kādam citam domātiem svētības vārdiem:

F1390,278 (Vp Ēdole)

Nuoiet soul vakare,
Zelt zars zarodam;

Dies duo man tā zarot,
Vis mūž' dzīvoojot.

25754 (Kld Raņķi)

Noiet saule vakarā,
Zelta zarus zarodama;

Dievs dod jums [man] tā zarot,
Visu mūžu dzīvojojot.

Kā variācija un nianse iepriekšējām dziesmām, kas Dieva doto svētību izlūdzas sev visam mūžam, ir tādas, kas daudz pieticīgāk izlūdzas sev kaut ko līdzīgu kaut vai tikai mūža galiņā. Dzejiskā paralēle te ir Joti piemērota: ja saule

ir viskrāšņākā tieši sava dienišķā tecējuma pašā galā, tad cilvēks jūtas tiesīgs prasīt, lai arī tam vismaz mūža noslēgums būtu laimīgāks un bagātāks. Dziesmā no Kursiņiem pirmā rindā atkal redzam mazu variāciju izteiksmes ziņā, saturam tomēr paliekot tam pašam:

F1144,128 (Kld Kabile)

Noiet saule vakarā,
Zelta zari zarojas;
Dod Dieviņ, tā zarot
Jele mūža galiņā.

27272v3 (Kld Kursiņi)

Saule gāja vakarā,
Zelta zarus zarodama;
Dod, Dieviņ, tā zarot
Jali mūža vakaram.

Citur devīgā vakara saule, kas bagātīgi zaro savus zelta zarus, izsauc konkrēto vēlēšanos, kaut tikpat bagāts būtu meitas pūrs. Tradīcijā tā tad ir pieejamas vairākas izvēles iespējamam turpinājumam sākuma divrindei par saules zelta zariem vai stariem: vai nu ņemt sauli par vispārēju laimes un bagātības paraugu, vai atkal saules zeltu pavisam konkrēti attiecināt uz rotām meitas pūrā, vai zarus uz tās pūra villaiņu ģeometriskiem rakstiem. Abos gadījumos kopējā doma ir tā pati: saulrieta krāšņums izraisa cilvēkā ilgas pēc līdzīga krāšņuma savā dzīvē, kas tad pārvēršas vai nu mērķtiecīgā, Dievam adresētā lūgšanā, vai vismaz savu sirds vēlmju apjēgšanā un vārdos izteikšanā:

7770 (Rg Birzgale)

Noiet saule vakarā,
Zelta zarus zarodama;
Bū' tie zari zarojuši
Mana pūra dibenā.

Kāzu dziesmās gleznainais dzejas tēls par saules zelta zariem jauki sasauca ar ainu par līgavu, kas, aiziedama tautiņās, daļa bagātīgas veltes saviem bāliņiem. Gluži kā saule visizšķērdīgāk daļa krāsu un gaismu, tieši pirms tā pazūd aiz apvāršņa, tā māsa bagātīgi apvelta savus brāļus, tieši pirms tā tos atstāj uz visiem laikiem, lai pārietu dzīvot sava vīra sētā:

25485 (Tk Blidiene; Jg Džūkste)

Noiet saule vakarā,
Zelta zarus zarodama;
Aiziet māsa tautiņās,
Bāleliņus pušķodama.

F1730,44305 (Kld Raņķi)

Nu saulīte nogājusi
Zelta zarus zarodama;
Nu ies māsa tautiņās,
Bāleliņus pušķodama.

Rietošā saule, kas vai nu apzeltī koku zarus, vai pati noriet, zelta zarus zarodama, dainās ļoti pakāpeniski pārvēršas par personificēto, mitoloģisko Sauli, kas "apveltī" lielus un mazus kokus ar jostām, villainēm un gredzentiņiem kā kāzu veltēm. Dzejiskie fiziskā saulrieta apraksti tādā veidā nemanot saplūst ar senso, indoeiropiešu mitoloģijai raksturīgo Saules vai Saules meitas kāzu motīvu.

SITU KOKU PIE KOCIŅA

Viena no stabilām tēmām saules dainās atspoguļo izjūtu, ka diena ir vienkārši par daudz gara, līdz ar ko rodas vēlēsšanās, kaut saule ātrāk nonāktu vakarā un pazustu aiz apvāršņa. Tā pati kodola doma tiek vārdos izteikta dažādos veidos, ieskaitot noslēpumaino divrindes formulu *Situ koku pie kociņa, / Lai tek saule vakarā*, kas vienādi labi var veidot dziesmas sākuma vai beigu pusi. Tā parādās ap 20 dziesmās, daļa no kurām jau tika aplūkotas "Kosmoloģiskās saules" sējumā. Tās pierakstītas dažādās Latvijas malās, tomēr ar izteiktu pārsvaru Latgalē. Kā redzams, tās visas ir tikai fragmenti no senāk garākiem dziedājumiem un bez jebkāda plašāka konteksta ir ārkārtīgi grūti iztulkojamas:

54986 (Rg Rīga)

*Sitat koku pie kociņa,
Lai iet saule vakarā; (2x,
Trīcēdama, mirdzēdama; (2x,
Zelta starus laistīdama.*

Te redzam citiem — daudzskaitli — adresētu pavēli, lai tie visi kopā sistu koku pie kociņa kādā kopējā maģiskā rituālā, kas it kā steidzinātu sauli — lai tā ātrāk iet vakarā. Dziesmas otrās puses gleznaini spožais saulrieta apraksts tādā kontekstā tad nebūtu tikai skaista dzejas glezna vien, bet arī aktīva, mērķtiecīga vizuālizācija, kur pēc iespējas dzīvi cenšas gara acīm saskatīt maģiskā rituāla vēlamo rezultātu.

Arī citā variantā, no pavisam citas Latvijas malās, atgriežas maģiskā voluntārisma moments (t.i., vēlme — kaut nu viņa ātrāk vakarā norietētu), kā arī aktīvā meklētā rezultāta vizualizēšana. Šoreiz saule tiek sūtīta vakarā prom aiz deviņām jūrām, tā izmantojot citu formulu, kas ir stabila konstante ļoti daudzos un dažādos buramvārdos:

54983 (Vp Dundaga)

*Sit kocinu pie kociņa,
Lai rit saule vakarā;
Lai rit saule vakarā
Aiz deviņām jūriņām.*

Vakara saules aizlaišanās jūriņā, protams, sasaucas ar mitoloģiskām dziesmām, kur Saule vakarā sēžas zelta laiviņā, dažkārt ar skaisto skaņu gleznu par zelta irkļiem, kas saskanēja, tos Saulei sudraba laiviņā atstājot. Bet sekojošā dziesmā šis skaisti liriskais un arī mitoloģiski nozīmīgais motīvs ir tieši saistīts ar mūsu šeit aplūkoto koku sišanas motīvu. Raugoties uz šo tekstu no aktīvās maģijas redzes punkta, arī šie varētu būt buramie vārdi un rituāls, kur šoreiz vēlamais rezultāts ir iztēlots izcili tēlaini, apvienojot košu redzes gleznu ar skaņīgu dzirdes iztēles elementu:

54985 (Rz Kaunata)
Sit kūceņu pi kūceņa,
Lai tak Sauļa vokorā;
Zalta vuogi sazvozdzēja
Sudobreņa laiveņā.

Kaut modernam cilvēkam šāda doma varbūt ir grūti izprotama, jo mēs sauli iztēlojamies kā stingri mehānisku un nemainīgu debesu pulksteni, kas nevar būt ne par ātru, ne par lēnu, vēlējums, kaut saule pasteigtos nobeigt tieši savu dienišķo (ne gadskārtējo) ciklu, dainu tekstos ir nepārprotams, jo atkārtojas atkal un atkal dažādās variācijās. Viena dziesma aicina saulīti, kaut tā tecētu tecēdama un nestāvētu uz vietas koka galiņā (54984, Rz Sakstagals), un cita izskaidro, kāpēc tas tā: "Jau pikusa guvu goni, / I mozii orojeņi" (M2,137:809, Dv Preiļi). Šī sajūta, ka laiks ir vienkārši apstājies un neparko vairs negrib kustēties uz priekšu, būs pazīstama katram, kas kādreiz pavadījis garas stundas garlaicīgā darbā, vai — vēl sliktāk — tādā, kad ilgu laiku ir tikai jābūt gatavībā, būtībā nekā nedarot.

Varētu jau, protams, šīs dziesmas arī trivializēt ar izskaidrojumu, ka koku sišana ir tikai tāda kā spēlēšanās, piemēram, ganiņiem sevi īsalaikojot jeb mēģinot sev iestāstīt, ka nu jau drīz vakars būs klāt. Sekojošās dziesmas paralēli ar gotiņām, ko dzen pulciņā, nenoliedzami varētu uzskatīt kā varbūt priekšlaicīgu lopu sadzīšanu kopā, lai tik nu ātrāk nokļūtu sētā, kad būs pienācis laiks to darīt. Un tomēr, arī šeit atkal tiek atkārtota tā pati uzkrītoši rituālā formula — kociņu pie kociņa, gotiņu pie gotiņas — tāpat kā citur krēslu pie krēsla vai vārdu pie vārda:

50839 (Rz Dricēni)
Voi Diven, augši saula,
Kod vokora sagaideiš'?
Sit' kūcenu pi kūceņa,
Lai tak sauļa vokorā;
Dzaņ gūteņu pi gūteņis,
Lai tak vysys pulceņā.

Atzīmējama ir arī šai cerā izmantotā otrā formula — ar vaimanām par sauli, kas tik augstu vēl stāv debesīs —, kura tik skaidri pauž izmisumu —, kā rast spēkus, lai šo dienu vēl pārdzīvotu un šīs dienas vakaru vēl sagaidītu. Tās ir pārgurušu Jaužu dziesmas, kam pienākumi ir kļuvuši par smagu un kas jūtas fiziska sabrukuma priekšā:

31646v1 (Dv Livāni)
Oi Div'ēn, augši saul'e,
Kod vokora sagaid'eišul'
Sit' kūc'ēnu pi kūc'ēna,
Lai tak saul'e vokorā.

Citas versijas vakara steidzināšanu izskaidro arī ar izsalkumu, jo sveša māte raksturīgā veidā nav iedevusi pietiekošu launagu (domājams, šai gadījumā — pēdējo pēcpusdienas maltīti pirms vakariņām), līdz ar ko dažu četrtrinžu apjomā pat izpaliek formula par koku sišanu. Tā Galēnu dziesma sākas ar to pašu divrindi kā iepriekšējā Līvānu dziesma, bet turpinās ar tām pašām beigām kā tai sekojošā Valtaiķu dziesma:

M2,174:25t (Rz Galēni)

Oi, Diveni, augši saule,
Kod vokora sagaideiš'ž?
Sveša mote, na mameņa,
Moz ideve launadzeņa.

Dziesmas par badu un izsalkumu ir ļoti tuvas radniecības fiziskās pārpūles dziesmām, jo hronisku izsalkumu īsti izprast var tikai tie, kas savā mūžā paši varbūt gadiem ilgi ir bijuši spiesti ar tukšiem vēderiem dzīvot:

4425 (Azp Valtaiķi)

Sit koku pie kocīna,
Lai tek saule vakarā:
Sveša māte, ne māmiņa,
Maz man deva launadziņa.

Dažkārt ir ļoti grūti pateikt, vai dziesma nopietni runā par senu magisku rituālu, jeb vai tā ir tikai parodija, kas apraksta, kā darbinieki (domājams — muižas kļaušās) vienkārši "stiepj gumiju", cenšoties pēc iespējas taupīt savus spēkus un mazāk padarīt no saviem spaidu darbiem:

31646 (Rg Lēdurga, Madliena)

Darbinieka bērniņš biju,
Darbinieka darbu daru:
Situ koku pie kocīna,
Lai iet saule vakarā.

31664 (Dzērbene)

Gan zināja darbinieki,
Kā dieniņu pavadīt:
Sit kocīnu uz kocīna,
let dieniņa vakarā.

Doma par tišu staipišanos pavid arī tuvu līdzīgās dziesmās par kalpa vīru (kas varētu būt algots kalps kādā latviešu pašu saimnieka mājās), jo tā galvenais mērķis ir dieniņu nokavēt, tātad — izniekāt dienas laiku, nekā derīga īsti nepaveicot:

31664v1 (Rz)

Gon zynuo kolpa veirs,
Kai diņeņu nūkavēt:
Syt kūceņu pi kūceņa,
Lai tak saul'e vokorā.

52413 (Ldz Naurēni)

Zyna, zyna kolpa veirs,
Kei diņeņu izmutēt:
Syt kūceņu pi kūceņa,
Lai tak saule vokorā.

Vēl skaidrāk doma par izvairīšanos no darba izskan kādā šeit necitētā sīkvariantā, kas tiešos vārdos piemin dīcenieku (31664v), tātad tādu darbinieku, kas vislabprātāk stāvētu dikā, ne strādātu. Pretstatā šādiem dīceniekiem, čakla meita pasaka, kā visvienkāršāk un ātrāk sagaidīt dienas galu, — ņemt kādu derīgu darbu un vienkārši turpināt pie tā strādāt!

52753 (Dv Kalupe)

Sit kūcinu uz kūciņa,

Lai tak saule vokorā.

Darbīnīki nazynuoja,

Kai dīniņu nūkavēt;

Odu cymdus, odu zekes,

Jau dīniņa nūkavēta.

Šis dažas iespējami vieglāka toņa dziesmas tomēr nemazina visa šī motīva kopiespaidu kā par kaut ko ļoti smagu un nopietnu. Sekojošā Gaiķu dziesma sasaista šo motīvu ar ļoti drūmo klaušu dziesmu pūru, un tur arī redzams, kādā veidā saule, tā teikt, šai lietā ir iejaukta. Dziesmas būtībā vērsas pie saules kā Visuma likumību pārstāves, kas ar savu kustību dienišķā ciklā nosaka un regulē cilvēkiem normāli panesamās un pieņemamās darba nastas robežas. Rieta saule, kas atnes svētvakaru, atnes arī nogurušam darbiniekam darba pārtraukumu un pelnītu atpūtu. Kungi un vagari, kas šo noteikumu neievēro, apdraud pasaules taisnīgo kārtību, un darbinieki tad ķeras pie buršanas, cerībā atgūt pasaulē zaudēto līdzsvaru. Atkārtotais rituālais žests, sirds dziļumos izjustās vēlmes pavadīts, te savā psiholoģiskā būtībā ne ar ko daudz neatšķiras no varbūt pazīstamākās Dievam adresētas lūgšanas (kaut teologi droši vien te saskatītu ļoti būtiskas atšķirības):

31487 (Kld Gaiķi)

Situ koku pie kocīņa,

Lai tek saule vakarā;

Sīvi kungi, vagarītes

Nedod svēta vakariņa.

Psiholoģiski tikpat sarežģīta ir sekojošā, jau "Kosmoloģiskajā saulē" aplūkotā dziesma, kur kopā sakausēta dziļa, sēru un sāpju radīta sirds vēlēšanās, lūgšana, žestuāli un vārdiski ritmisks buršanas rituāls un varbūt pat šamaniska rakstura transa radīšana (skat. arī vēl 4257, Jg Dobeļe, kas gan šķiet adresēta svešai mātei):

4256 (Tk Biksti)

Situ koku pie kocīņa,

Lai tek saule vakarā;

Teicu vārdu pie vārdiņa,

Celies, mana māmuliņa.

Interesantā kārtā situ koku pie kocīņa formulai ir arī radniecīga forma, kas skan gandrīz kā vārdu spēle, jo tur koku vietā tiek sistas rokas. Ņemot vērā abu

vārdu skanisko līdzību latviešu valodā, grūti minēt, kura no versijām — koku vai roku — vēsturiski būtu bijusi tā sākotnējā:

23675 (Jk Nereta)

Aizlaidās man saulīte,

Tautu drēbes velējot.

Situ roku pie rociņas,

Lai skan vara gredzeniņi,

Lai skan vara gredzeniņi,

Lai dzird mani brāleliņi,

Lai dzird mani brāleliņi,

Lai atsūta kumeliņu.

23675v1 (Md Bērzaune)

Saule mani aprietēja,

Tautu drēbes velējot.

Situ roku pie rociņas,

Lai skan zelta gredzentiņi.

Abas dziesmas oriģināli un dzejiski izteiksmīgi apraksta situāciju, kur sievieti "saulīte aprietējusi", tai visu garu dienu līdz rietam darot diezgan smagu un vienmuļu darbu. Tiešām divains te ir straujais pārlēkums no sievietes ar rokām veļas balļā vai ar velējamo vāli rokās uz tādu, kam rokā ir skanīgi vara vai pat zelta gredzeni ar kareklišiem. Lai nu kādi, bet tieši tādi gredzeni būtu bijuši veļas mazgāšanai visaugstākā mērā neērti un nepraktiski! Te jāpieņem, ka gredzeni būs uzvilkti vakarā, veļas dienas galā, bet doma, ka gredzenu šķindoņu varētu sadzirdēt brāji dzimtajā sētā un no turienes mācai atsūtīt kumeļu pakal, — tā doma atkal vienkārši nepieder reālai pasaulei. Vēlme pēc brāļu atsūtītā kumeļa, netiešā sūdzība par tautu uzlikto smago darbu, tas viss pietuvina šos tekstus daudzām citām dziesmām par jaunās sievas ilgām pēc ciemošanās savā bērnības sētā. Bet roku sist pret roku, lai radītu ritmisku skaņu un piepildītu kādu vēlēšanos — tas ir tikpat raksturīgs māģiska rituāla piemērs kā koku sist pret koku.

Spriežot pēc sekojošās dziesmas, kur abas versijas — koku un roku sišana — ir nostādītas paralēlē, te varētu būt atsauksme uz diviem dažādiem, bet savstarpēji radniecīgiem rituāliem, kas abi divi būtu bijuši dziedātāji pazīstami:

6378 (Jg Jēkabnieki)

Situ koku uz kociņa,

Lai tek saule vakarā;

Situ roku uz rociņas,

Lai skan zelta gredzentiņš.

RIETA SAULE UN MĀTE

Fiziskā saule, kas rietēdama *aiziet, aiztek, noiet un pazūd* aiz kalņa, dainās raksturīgi salīdzināta ar māti, kas mirdama aizgājusi citā pasaulē. Šis ir tikai viens no daudziem motīviem, kas sauli un māti nostāda dzejiskā paralēlē un sasauca gan ar personificētās Saulītes māmuliņas, gan ar mitoloģiskās Saules kā dvēseļu ceļvedes tēlu. Šī paralēle var būt izteikta gluži burtiski, līdzīgi labi pazīstamam *Tec, saulīte, tecēdama* motīvam:

38242 (Rz Kaunata)

Aiz kalniņa aiztecēja

Ci saulīte, ci māmiņa.

Sauču, sauču, naatsauca,

Poša kuopo kalniņā.

Nav svarīgi, vai vakara saule acīm pazūd, aiziedama aiz kalna vai aiz koku lapotnēm, galvenais, ka tā atstāj aiz sevis ēnu un tumsu. Tās tad metaforiski līdzinās skumjām un bēdām, kas pēc vecāku nāves aptumšo bāreņu dzīvi. Abi sekojošie, Purvmalas un lecvavas, pieraksti te ir vārdu pa vārdam identī, tikai katrs savā dialektā:

49678 (Ab Purvmala) (=3935 B lecvava)

Aizīt saule aiz kūkim,

Es palik pakrēslē,

Nūmirs tāvs, muomuliņa,

Es paliku buorinīte.

Ļoti skopos vārdos citā variantā attēlotas nopietnās pārmaiņas bērnu dzīvē, kas dažkārt stājas spēkā, mātei varbūt vēl tikai guļot nedziedināmas slimības gultā. Bērni praktiski jau kļūst bāreņi no tā brīža, kad mātei pietrūkst spēka par viņiem gādāt un viņus aizstāvēt:

4128 (Rg Viskāji)

Nav saulīte nogājusi,

Rasa zāles galiņā;

Nav māmiņa nomirusi,

Jau bērniņi bāreniši.

Dažādās variācijās bērni tiek mudināti atcerēties, ka, līdzīgi saulei, kas ik brīdī virzās tuvāk savai rieta vietai, arī māmiņa ik ar dienu tuvojas savam vecumam. Bez tam mātes mūža ceļš normāli sasniegs savu vakara posmu ātrāk par bērniem, tā ka bērni nevar rēķināties, ka visu mūžu māte paliks tiem blakus:

3253 (Dv Krustpils)

Tek saulīte vakarā,

let māmiņa vecumā;

Steidziet, bērni, jautājiet

No māmiņas padomiņu.

3252 (Dv Krustpils)

Te saulīte rītā tek,

Te atkan vakarā;

Atkan mana māmuliņa

Ik dieniņas vecumā.

Neskatoties uz ciešo paralēli starp mātes un saules tēliem, katra savā dziļākā būtībā pieder savai pilnīgi citādai pasaulei. Mātei nomirstot, tā gan aiziet no dzīves, gluži kā rieta saule pazūd no debesīm, tomēr saule, katru vakaru nomirusi, katru jaunu rītu atkal atdzimst no jauna. Māte, kas nomirusi, atpakaļ nekad neatgriežas:

3936 (Rg Sloka)

*Aiziet saule vakarā,
Nomirst mana māmulīņa:
Saulīt' balta gan uzlēca,
Māmulīte neatnāca.*

Ar dainām raksturīgo atturību te nekas nav tieši teikts par bērna dzijām sērām un sirdssāpēm par mātes nāvi. Tās ir jālasa starp rindām, bet katrs, kas pats ir mātes zaudējumu piedzīvojis, spēs tās tur izprast un izjust.

Saturā ļoti līdzīga dziesma īpaši izceļ paralēli starp saules rietēšanu un mātes apgūlšanos. Tas atkal tikai izceļ būtisko, nepārvaramo kontrastu — saule, vakarā "apgūlusies", otrā rītā vienmēr atkal uzceļas no jauna, bet māte, kas apgūlusi mūža miegu, nekad vairs nepiecelsies:

3228 (Vp Zlēkas)

*Redz' saulīti noietam,
Redz' no ritu uzlecam,
Neredz' savas māmulītes,
Kā tā gul, kā cēlās.*

TAUTĀS IZIEŠANA BEZ SAULĪTES VAKARĀ

Kā jau to redzējām pie rīta dziesmām, abi dienas posmi, kas ierāmē saules klātiņi debesīs, var tikt apzīmēti kā *bez saules* (kas kā izteiciens parādās kādās 70 dziesmās), tikai dziesmas, kas atsaucas uz periodu pēc saules rieta, *bez saulītes vakarā*, ir daudz biežākas par tām, kas runā par *bez saulītes rītiņā*. Šīs vakara dziesmas sadalās pa vairākām atšķirīgām apakštēmām, no kurām viena saistās ar tautās iziešanu.

Pretēji jau agrāk redzētām *ar saulīti* dziesmām, kas uzsvēra vajadzību zināmus kāzu rituālus paveikt ar saulīti, tātad — pirms saules rieta, ir arī tādas kāzu vai precību dziesmas, kas piemin ar kāzām saistītas norises kā notiekam bez saules. Tā, piemēram, pat daktila precību dziesmās, kas parasti runā par māsu, kas nozagta vai pazudusi, gaismiņai austot un saulītei lēcot, atgadās arī tāda (13645v1, Jk Sēlpils), kas apgalvo: "Saulēi rietoti / Zūd brāļu māsa". Tāpat ir dziesmas, kas runā par tautās aiziešanu bez saulītes vakarā:

9478 (Rg Kāči)

*Divas viens mēs māšiņas
Kā dzeltenas cielaviņas;
Tāpat tautas aizvedīs
Bez saulītes vakarā.*

Kā visur citur, kur parādās šī formula, noskaņa ir sēri elēģiska, ar manāmu nožēlas pieskaņu. Māsas, kas saradušas kopā, jau priekšlaicīgi skumst par savu paredzamo likteni, kur tautas tās aizvedīs katru uz savu pusi. Kāzu brīdis no šī viedokļa tad iezīmēs jaunības posma vakaru vai noslēgumu, kā arī šķiršanos no saviem tuviniekiem. Iespējams, ka *bez saulītes* formula izmantota dziesmās tieši šīs noskaņas radišanai, nevis kā atsauksme uz etnogrāfiski apstiprināmām paražām līgavu vest prom vakara tumsā. Tumsā vešana ne tikvien būtu bijusi nepraktiska, bet ir pat dziesmas, kas apgalvo, ka tumsā veda tikai tādu meitu, kas bija galīgi godu pazaudējusi. Par vakarā vešanu kā neikdienišķu un nedabīgu liecina arī tās dziesmas, kas to saista vai nu ar līgavas, vai līgavaiņa pārāk lielo vecumu. Ja rīta saule simboliski atbilst dzīves rītam, tad vecīgu brūti vai brūtgānu nebūtu vairs piedienīgi tai pašā dienas laikā aizvest, — tiem simboliski piederētu tikai vēlais vakars vai vakara tumsa:

16208v2 (Jg Džūkste)

16208 (Md Bērzaune, Cesvaine, Kld Kursiši, Tk Blīdiene,
Jg Džūkste, Jk Sece)

Veca puiša līgaviņu
Ved vēlāi vakarā;
Kad tā būtu jauna puiša,
Tad pārvestu saulītē.

Tumsā nāca vakarā
Veca puiša vedējīņi;
Kad tie būtu jauna puiša,
Tad tie nāktu saulītē.

Meitas aizvešanai tautās bez saules varētu piemist arī citas negatīvas pieskaņas, kā sekojošā dziesmā. Zīmīgs elements šeit ir detaļa, ka māsa bez saulītes aizvesta tamdēļ, ka tai tautās bija jādodas bez pienācīga pūra. Varbūt, ka tas tiešām tā tika arī darīts, lai izvairītos no visa pagasta ziņkārības un kodīgiem komentāriem par pūra trūkumu?

286v8 (C Rozula)

Ko es viena piedziedāšu
Šo lielaju klajumiņu;
Bij māsiņa, kas palīdz,
To aizveda sveši laudis
Bez saulītes vakarā.
Bez pūriņa tautiņās.

Citādi šī dziesma attīsta variāciju par to pašu elēģisko šķiršanās tēmu, kur šoreiz jauna sieviete sēro par jau notikušo — par māsu, kas jau ir aizvesta tautās. Skumjās noskaņas te ietērptas ļoti oriģinālā dzejiskā detaļā: kur abas māsas bija pieradušas, duetā dziedādamas, ar savu balsi piepildīt vai visu apkārtni, tur pakal palikušajai māsai tagad dzimtās vietas klajumi šķiet tukši un par daudz lieli, lai viņa viena pati, bez māsas balss palīdzības, spētu tos piedziedāt.

Pēc visiem šiem apsvērumiem kā grūti izskaidrojamas te vienkārši jāatstāj tās divas dziesmas, kur tiek runāts par līgavas vainaga noņemšanu bez saulītes vakarā, tuvāk nenorādot, ka tas bijis kāds izņēmuma gadījums. Noņemēji te ir

vai nu vispārinātās tautas kā "sveši Jaudis", vai precīzāk, pati "dēlu māte". Dziesmas pierakstītas dažādos laikos un vietās (viena atrodama K. Barona, otra — P. Šmita sējumos), tā ka par sagadīšanos te grūti runāt:

24357 (Rg Sigulda)
Vai manu vainaciņu,
Vairāk zelta ne sidraba!
To noņēma *dēlu māte*
Bez saulītes vakarā.

47350 (C Kosa)
Manu skaistu vainadziņu,
Vairāk zelta, ne sidraba;
To noņēma *sveši Jaudis*,
Bez saulītes vakarā.

Vienīgais, ko varētu piebilst, ir doma par vēlākos gadsimtos radītiem tekstiem, kur citos kontekstos ļoti populārā formula *bez saulītes vakarā* varbūt iemaldījusies kāzu kontekstā, sajūkot ar sākotnējo formu, kas būtu bijusi par vainagu, kas *kā saulīte norietēja*:

F935,1878 (Dv Krustpils)
Bij manā vainagā
Vairāk zelta, ne sudraba;
Kā saulīte norietēja,
Tautiņām noņemot.

Metaforiskais salīdzinājums starp sauli un līgavas vainagu kāzu un precību dziesmās ir plaši izvērsti, kā to vēl redzēsīm nākamajā sējumā pie gaišās saules dziesmām (skat. arī Viķe-Freiberga, 1998). Vainaga noņemšana tad mičošanas rituālā ļoti piemēroti tiek pielīdzināta saules norietēšanai, jo arī meitas jaunība tai brīdī *kā saulīte norietēja*.

DZIEDĀŠANA RĪTĀ AGRĪ UN BEZ SAULES VAKARĀ

Viena no īpatnējākām tēmām saules dainās ir visiem pazīstamā dziedāšana bez saules vakarā. Kā jau to redzējām pie pusdienas un launaga dziesmām, balss vislabāk skanot tieši rītā un vakarā — bet ne dienas vidū vai launagā. Vesels cits motīvs to pašu apstiprina no mazliet citāda redzes leņķa, ar atkārtotām formulām par dziedāšanu gan rītā agrī, gan bez saules vakarā. Šis dziesmu cers nonāk nenoliedzamā pretrunā ar tām dziesmām (skat. arī "Kosmoloģiskā saule"), kas aicina vakarā padziedāt tikai klusi, rāmi vai lēni, vai nu lai nesāpinātu māmiņu, kas no tālienes balsi būtu padzirdējusi (35988), bet visbiežāk — aiz bailēm, ka Jauni Jaudis tad varētu balsi noskaust vai samaitāt (437; 438—3; M1,218:297). Daža dziesma pat burtiski pasaka, ka tumsa un nakts varētu balsi vienkārši paņemt:

K159 (Dv Krāslava)
Tymsinieja naktinieja!
Najam tu munu bol'su!
Kab es' nagodotum,
Bez saulejties' gavyl'ot'!

Izņēmums katrā gadījumā būtu Jāņu nakts, kad, protams, bez saulītes visu nakti ir jādzied, bet tas ir īpašs gadījums, kas notiek tikai vienu reizi gadā:

F929,38939 (Vlk Ilzene)
Kas tie tādi, kas dziedāja
Bez saulītes vakarā?
Jāņa bērni ligot gāja
Augsta kalna galiņā.

F1684,1357 (Tl Valgale)
Kas tie tādi, kas dziedāja
Bez saulītes vakarā?
Tie ir visi Jāņa bērni,
Kas Jānīti daudzinaja.

Daža dziesma par dziedāšanu bez saulītes vakarā it kā mēģina atšķirt — kam kurā dienas laikā būtu vispiemērotāk dziedāt. Vairākās Ludzas apriņķa dziesmās tie būtu gani rītā un pieguļnieki vakarā — katrs sava attiecīgā darba cēliena iesākuma posmā:

51616 (Ldz Kārsava)
Kas dzīduoja reitā agri,
Kas bez saules vokorā?
Goni dzīd reitā agri,
Pīguļniki vokorā.

35853 (Ldz Mērdzene)
Kas tī dzīd reitā agri,
Kas bez saules vokorā?
Reitā agri goni dzīd,
Vokorā pīguļniki.

Vēl citā Latgales dziesmā jau pavisam skaidri ieskanas sākuma maģijas motīvs — gani skaji dzied, agri no rīta lopus izdzinuši ganos, lai tā piesauktu saulīti un lai visa turpmākā diena tad būtu "laba saules diena":

36298 (Rz Viļāni)
Ko dziedāja lopu gani,
Rītā agri izdzinuši?
Rītā viņi skaņi dzied,
Lai ir laba saules diena.

Meitu dziedāšana kā rītā agri, tā bez saules vakarā sasaucas ar daudzām citām dainām, kur redzam meitas ejam baros vien — pa veseliem karogiem meitu — un dziedam tā, ka kalni trīc un meži atskan. Meitas savstarpējā atbalsta lokā jūtas tik drošas, ka tās nebaidās pat no kungiem un katrā ziņā no kungu rāšanas vien neļaujas iebaidīties un sev muti aizbāzt (tāpat M2,174:15t):

81 (Md Cesvaine; V, K, Z)

Lai rāj kungi, ko rāj kungi,
Meitu kungi nenorāja;
Tās dziedāja rītā agri,
Tās bez saules vakarā.

Cita dziesma tomēr pirmajās rindās uzsver to, ka "Leivonišu dzaltaiņeitis" šādā veidā dzied tāpēc, ka tās ir bargu kungu maldinātas (36553, Jk Mēmele). Te nu atkal gandrīz varētu domāt, ka tās dzied tikai rītā un vakarā tāpēc, ka pa dienu, smagus darbus darot, tām pietrūkst dziedāšanai elpas. Bet kā izprast deviņu brāļu māsu, kas dzied vakarā, viņu kumeļus ganīdama? Vai viņa dzied vakarā tāpēc, ka dienā, tik lielai ģimenei māli maļot un citādi strādājot, darbu nasta viņai to neļauj, vai arī tā droši dzied vakarā tamdēļ, ka jūtas savas dzimts vīriešu aizstāvēta (un ja tā — tad pret ko?):

490 (Md Vestiena)

Kas tā tāda dziedātāja,
Dzied bez saules vakarā?
Tā deviņu brāļu māsa,
Dzied kumeļus ganīdama.

Citur tā ir bārene, kam piedēvēta dziedāšana gan rītā agri, gan bez saules vakarā, kaut varētu varbūt sagaidīt, ka bārenei prāts drīzāk nestos uz raudāšanu (līdzīgi 35920, B Mežotne):

133 (Rg Kastrāne; Kld Kuldīga; Jk Sēlpils)

Kas dziedāja rītā agri,
Kas bez saules vakarā?
Bārenīte, tā dziedāja
Rītā agri, vakarā.

Izskaidrojums te varētu būt tāds, ka pie vakarā dziedāšanas būtu piederējušas īpašas raudu vai sēru dziesmas, ieskaitot tādas ar gavilēšanu. Atsauksme uz gavilēm, ko modernā valodā saista tikai ar kāpinātu prieku, šais dainās izprotama šī vārda etimoloģiskā nozīmē kā skaļa vokalizēšana un var attiekties arī uz emociju pretējo polu: gavilēt ir iespējams ne tikai no prieka, bet arī gauži un sēri:

142 (Vp Dundaga)

Kas tik sēri gavilēja
Apakš saules vakarā?
Sērdienīte gavilēja,
Vakar mira māmuliņa.

Ļoti zīmīga šai Dundagas dziesmā ir parastās bez saulītes atvietošana ar izteicienu apakš saules. Tas rada tiešu asociatīvu saiti ar saules apakšiem vai

saules pakājiem — to saulrieta svēto brīdi, kad Saule dodas uz Viņu sauli un līdzī ved mirušo dvēseles. Citās bāreņu dziesmās bāra bērni tiešām ne vairs dzied, bet šoreiz raud, simboliski piemēroti darot to tieši bez saulītes vakarā (skat. arī 35920), ne tik daudz citos dienas laikos! Te labi redzams, cik cieši latviešu tautas dzejā vakara posms pēc saules ir saistīts ar skumji liriskām noskaņām vai ar skaudrām zaudējuma jūtām:

38243 (Jk Sece)

Bāra bērni *gauži raud*

Bez saulītes vakarā.

Nava savas māmuliņas,

Kas iecēla saulītē.

Cita dziesma bāra bērnu asarām pretstatā nostāda bajāru dziedāšanu, kur dziedāšana un raudāšana šoreiz metonīmiski raksturo vieglu vai grūtu dzīvi, kamēr bāreņi un bajāri metonīmiski pārstāv augstu vai zemu sabiedrībā stāvošās šķiras:

151 (Lp Bārta)

Kas tur *dzieda*, kas tur *rauda*

Bez saulītes vakarā?

Tur *dziedāja* bajārīši,

Tur *raudāja* bārabērni.

Klaušu laikos vispārējie sabiedriskie apstākļi bija tik tālu pasliktinājušies, ka sendienās diezgan asā sabiedriskā diferenciācija latviešu vidū kļuva stipri vien nonivelēta. Visa latviešu tauta bija nonākusi bāreņu lomā, bez tiesībām un bez aizstāvja. Bāreņi un bargu kungu darbinieki vai kungu vergi (F1685,1450) dziesmās tad kļūst pilnīgi savstarpēji atvietojami:

133v2 (C Vecpiebalga)

Kas tur *gauži gavilēja*

Bez saulītes vakarā?

Darbenieki gavilēja,

Barga kunga maldenāmi.

Savu pilnveidojumu šis motīvs sasniedz visiem pazīstamajās dziesmās, kur bāreņi, kas dzied bez saules vakarā, ir aprakstīti kā bargu kungu klausītāji. Te stilistiski jau notikusi pāreja no klasiskajām bāreņu raudu dziesmām uz sociālā protesta dziesmu, kur latviešu dzimcilvēki kā apspiesta sabiedriskā šķira ir dzejiiski apzīmēti kā sabiedrības bāreņi (skat. arī F1333,301, C Cēsis):

F832,417 (Il Gārsene)

Kas tie tādi, kas *dziedāja*

Bez saulītes vakarā?

Tie ir visi bāra bērni,

Bargu kungu klausītāji,

Tie dziedāja rītā agri,
Tie bez saules vakarā;
Sirds tiem grūta, bēdu pilna,
Acis pilnas asariņu.
Kur uguni, silda gaisu,
Slauka gaužas asariņas;
Krimta cietu pelavmaizi,
Avotāi mērcēdami.

Cits, ļoti spēcīgs un grafisks veids, kā attēlot darbenieku dzīves grūtumu, ir panākts ar vizuālu, ne dzirdes gleznu. Ar negatīvo paralēli kā dzejas paņēmieni tur darbenieku krekli attēloti kā sūrā un ilgā darbā sastrādāti tik melni, ka tos aiz pārskatīšanās varētu noturēt par melniem kraukļiem:

31683 (Jg Zaļenieki)

Kur skriesiet, melni kraukļi,
Bez saulītes vakarā?
Tie nebija melni kraukļi,
Tie bij kunga darbenieki,
Tie bij kunga darbenieki,
Mellajiem kreklīniem.

SVĒTVAKARS

Preteji saullēktam, par kura kultisko svētumu liecina vienīgi Jāņu dziesmas, saulrieta sakrālā nozīme burtiski izteikta un uzsvērta daudzās vakara dziesmās. Teiksmainās Saules dziesmās apstiprinājums tam likts pašas Saules mutē: Sak' Saulīte noiedama: Nu, Jautiņi, svēts vakars! (4204), tāpat, tikai mazliet citādos vārdos, arī sekojošā Aulejas dziesmā. Pilnīgi to pašu konstatējumu bezpersonīgā formā tomēr izsaka arī vienkāršās fiziskās saules dziesmas, kā sekojošais piemērs no Raņķiem:

F1045,8524 (Dv Auleja)

Soka Saule rītādama (2x),
Ņiu jir svāts vakareņš.
— Soka mōte nūmērdama (2x),
Jau jjus, bārni bōrineiši.

27872 (Kld Raņķi)

Noiet saule vakarā,
Nu Jaudīm svēts vakars;
Nomierst māte maziņiem,
Nu bērniņi sērdieniši.

Personificētā Saule noiedama cilvēkiem skaidri paziņo: "Beidziet darbu, darba Jaudis!" (F1295,122). Tā ir nepārprotama pavēle, kur Saule, kā Visuma spēku redzamā pārstāve, pavēsta un atgādina cilvēkiem, kā tiem rīkoties un kā regulēt savu dzīvi, lai tā būtu labā saskaņā ar Visuma likumiem. To apstiprina vēl tādas rindas, kas izsaka vēlēšanos: "Lai iet Saule pie Dieviņa" (piem., 29263,1), kur

saules —svētvakara devējas — loma atsaucas uz katru ikdienas vakaru, ne tikai īpašiem svētku vai svinamdienu svētvakariem. Uzsvars te likts uz to, ka svētvakars oficiāli iestājas tieši tad, kad saule ir norietējusi. Tā ir svarīga robežjosla laika plūsmā, kas iezīmē tikpat svarīgu pārejas procesu, kā mātes aiziešanu viņā saulē (tāpat arī M2,151:920, Dv Izvalta).

Kā jau tas dainām raksturīgi, sniegtie nopietnu prasību vai pavēļu iemesli vai izskaidrojumi var būt ļoti dažāda rakstura. Sakarā ar Saules mītu, viens no svētvakara svētišanas izskaidrojumiem ir tāds, ka šīs dienas posms ir jāsvēti, jo pa to laiku saule nopērsies sudraba pirtiņā. Dabā iedvesmu šādam priekšstatam varētu sniegt saules iegrimšana jūras ūdeņos vai arī pazušana miglas vālos, kas — līdzīgi pirts garaiņiem — sākuši vakarā celties no mitrām vietām un ūdeņiem. Garīgā plāksnē šāda pēršanās simbolizē lustrācijas jeb šķīstīšanās momentu. Arī ļaudīm savā dienas gaitā būtu nepieciešams ievērot garīgas šķīstīšanās un attīrīšanās brīdi, kas sakristu ar Saules nopēršanos sudrabaini dzīvojošā gaismā pēc savas dienas gaitas:

6846 (Jk Sece)

Svētījiet, jaunas meitas,
Kamēr Saule norietēja,
Kamēr Saule nosapēra
Sudrabiņa pirtiņā.

Svētvakara svētišana kā kultiska rakstura izdarība norāda, ka saules kustība senāk uzskatīta kā galvenā normas noteicēja dienā paredzamām darba stundām. Ņemot vērā Latvijas vasaras ārkārtīgi garās dienas, ir saprotama āra darbu darītāju ilgošanās pēc saules rieta, kas dziesmās izpaužas kā arāju un ganu paralēli nostādītās sūdzības par dienas garumu (50862¹), par piekušanu (29269,2; 4), par salšanu, vai par abiem (50871):

50862 (Dv Preīļi)

Rīt, Sauleite, rītādama,
Nastuov kūka galeņā:
Gara diņa ganeņam,
I oruoja kumeļam.

Nav arī brīnums, ja ilgo āra darbu darītājiem kādreiz uznāca dusmas uz sauli par to, ka tā, viņuprāt, par ilgu kavējās pie debesīm un pietiekoši ātri nenogāja:

54902 (Vp Ēdole)

Ej, saulīte, drīz zemē,
Ko tik ilgi kavējies?
Ganiņš tev šautru svieda,
Arājs zaju velēniņu.

Starp pazīstamām dziesmām par svešo māti, kas darbu gan dod, bet svētvakaru nē, pirmā sūdzas, ka svētvakars nav atvēlēts jau laikus, priekš saulītes, tātad — jau mazliet pirms tā brīža, kad saule pazūd aiz apvāršņa. Otrā netieši ļauj secināt, ka svešā māte ir pavēlējusi strādāt vēl pēc saules rieta, ja jau svēta vakara nav atvēlējusi:

4451 (Vp Dundaga)

Tec, saulīte, vakarēja,
Dod man laika vakariņ',
Sveša māte man nedeve
Priekš saulītes vakariņ'.

4399 (Jg Dobeļe)

Tec, Saulīte, drīz pie Dieva,
Dod man svētu vakariņu;
Nikna mana sveša māte,
Nedod svēta vakariņa.

Tāpat kā motīvā par garo dienu, ilgas pēc svēta vakariņa var saistīties arī ar badu un izsalkumu, kas liek ilgoties pēc vakara un vakariņām. Par to, protams, sūdzas bāreņi (piem., 4414), bet arī ganiņi vispār, un ļoti iespējams, ka viņi tik tiešām no visas saimes dabūja to plānāko maizes riecieni. Saimniecei kā nekā vispirms vajadzēja domāt par arājiem un citu fiziski smagu darbu darītājiem, bez kuru spēka visa saime vispār būtu palikusi bez maizes:

4452 (Vp Venta)

Tec, saulīte, vakarēja,
Ganis tevi traucināja,
Ganiņam gaļa diena
Bez maizītes gabaliņa.

Kā cita dziesma to saka: ja bērns kopš mazām dienām šādā veidā būtu audzināts, tad tas nemaz nebūtu varējis izaugt liels! Tiešā dialogā formulētā uzruna saulītei visās šajās dziesmās, uzsvērtais lūgums tai rietēt vai iet zemē, tāpat kā prasība pēc svēta vakariņa, viss tas Sauli parāda cilvēkotā aspektā, tāpat kā veselā cerā līdzīgu dziesmu, vai nu ar formulu Riet, Saulīte, rietēdama (4374 u.c.), vai Tec, Saulīte, vakarā (4453 u.c.):

F237,166 (Kld Skrunda)

Riet', Saulīte, rietēdama,
Dod man svēta vakariņa!
Sveša māte darbu deva,
Nedod svēta vakariņa.
Brokastīņas launagā,
Launadzīņu vakarā;
Bū' māmiņa tā devusi,
Nebū' liela izaugusi.

Fiziskās saules pakāpeniskā pārtapšana par Saulīti-māmuliņu vēl skaidrāk iezīmējas tajās dziesmās, kas prasa tai stāties mirušās mātes vietā, lai bāreņus pažēlotu. Kā rīta, tā vakara sauli te dziesmas aicina dienas galvenos robežpunktus

pabīdīt uz priekšu — rīta sauli lēkt agrāk, lai sāktu jau sildīt tos, kas strādā kopš rītausmas, un vakara sauli noiet agrāk, lai darba dienai ātrāk pienāktu gals:

4363 (Kld Kabile)

Lec, saulīte, rītā agri,
Meža galus puškodama;
Noej laiku vakarā,
Sērdienīšus žēlodama.

33840 (B Iecava)

Lec, saulīte, rītā agri,
Noej laiku vakarā,
No rītiņa sildīdama,
Vakarā žēlodama!

Varētu gandrīz teikt, ka latvieši sauli nekad tik ļoti nemīlēja kā tad, kad tā pazuda aiz apvāršņa un atnesa sen gaidīto vakara mieru! Ja zemnieku dzīve jau pati par sevi nebija nekāda vieglā un svešas mātes pašu latviešu starpā jau bija bargas diezgan, tad situācija manāmi pasliktinājās līdz ar dažādo Latvijas apgabalu pakāpenisko pievienošanu Krievijas caristei. Līdz ar latviešu zemnieku kāpināto ekspluatāciju, arvien tālāk no senākiem ideāliem sāka atvirzīties ikdienas prakse, un arvien ciniskāk izpaudās bezkaunīga un kļaja necieņa pret sensenām paražām, kas lauku cilvēkam garantēja zināmu minimālu cilvēcīgo cieņu. Vēsturiski vēl zviedru laikos situācija nebija bijusi tik slikta, jo kroņa muižās klausas bija noteiktas pēc zviedru karaļu apstiprinātām vaku grāmatām. Diemžēl Vidzemē 18. gadsimtenī kroņa muižu bija palicis ļoti maz. Tai pašā laikā Kurzemes hercogistes iznomātās domēnēs kunga tiesu un klausas noteicošos regulatīvus kungu dažādi interpretēja un manipulēja, lai tikai zemniekiem uzliktu lielākas prasības. Līdzīgi tas bija arī Latgales stārstijās jeb valsts muižās (Dunsdorfs, 1973, 419—425):

31660 (Kld Skrunnda)

Ej, Saulīte, drīz zemē,
Dod man svētu vakariņu:
Sivi kungi, vagarītes,
Nedod svētu vakariņu.

31659v4 (B Taurkalne; Jk Jaunjelgava)

Saulīt' balta aiziedama
Svēti svētu vakariņu;
Bargi kungi, tie neļāva
Svētīt svētu vakariņu.

Beztiesīgajā situācijā zem varmācīgiem un mantkārīgiem kungiem, kuru negausība un patvaļa pārkāpj ne tikai sabiedriskās taisnības normas, bet pat dabas nolikto likumu robežas, ļaudis bija kā bāra bērni, kas nonākuši jaunas pamātes kalpībā. Bāra bērni, kas bija padoti svešai mātei kā nedabiskai un necienīgai mātes atvietotājai ģimenes lokā, griezās pie Saules kā kosmiskās mātes atvietotājas. Gluži tāpat sabiedriskā plāksnē: apspiestie zemnieki, kuru kungi nespēja taisnīgi izpildīt savu lomu kā sabiedrisko attiecību regulētāji, griezās pie Saules kā netaisni cietušo aizbildnieces un kosmiskās taisnības aizstāves.

Viens veids, kādā klausu laikos nekrietni tika izmantotas regulatīvu nepilnības (līdzīgi kā mūsu dienās ar tik parocīgi "nesakārtoto likumdošanu"), saistījās ar to, ka nebija precīzi definēts, kas ir "diens". Tā, piemēram, ja agrāk sestdienās muižas darbus beidza ap pusdienas vai launaga laiku, tad tagad prasīja strādāt līdz saules rietam un pat vēlāk:

31673 (Jk Sēlpils)

Kas manai māmiņai
Šovakar vietu taisa?
Man saulīte norietēja,
Kunga doris virinot.

31693 (B Taurkalne)

Negaid' mani, māmulīte,
Šovakar pārnākot:
Man saulīte norietēja
Bārga kunga tīrumā.

Tāpat bija ar dažādiem naktsdarbiem, kā kulšanu, vērpšanu un citiem, — ja agrāk lauku cilvēks pēc saules rieta varēja domāt par kāju noaušanu un vismaz minimālu atpūtu, tad tagad vakarā sākās pilnīgi jauns darba cēliens vai nu kunga rījās, vai citur:

25677 (Dv Krustpils)

Valkājiet, sveši ļaud's,
Manu kāju āvumiņu:
Jūsu dēļ kājas āvu
Bez saulītes vakarā.

Līdzīgā veidā dziesmas runā par Mēnestiņu, kas tek palīgā tiem ļaudīm, ko bez saules — tātad nakts tumsā — strādīnāja (33832). Ņemot vērā svētvakara gan fizisko, gan garīgo nozīmi seno latviešu tradīcijās, klausu laiku svētvakara pārkāpumi ļaudīm šķita reizē netaisni un nemorāli, varētu teikt — pret dabiski (tāpat 31348v1). Kā sevišķi smags morāles pārkāpums tiek uzskatīta pārmācīšana bez saules vakarā (37544) gan no kungiem, gan ģimenes lokā:

31268 (Jk Nereta)

Ei, kundzin, bajāriņ,
Nešaut vīru vakarā.
Ja tā vīra vaine bija,
Šaut ritā saulītē.

Tāds kungs, kas vakara svētumu ievērojis tik rūpīgi, ka vakarā pēc saules pat kalponi neizplīkētu, sev ir izpelņījis verdziski pazemīgu novēlējumu — tai pašā vietā nodzīvot kaut vai simts gadus! Tā ir satriecoša dziesma, kas sakrīt ar vēstures liecībām par to, kā kungi senāk zemniekus pārmācīja (un reizēm sakroploja vai pat nokāva) ar pilnīgi brīvu un neierobežotu roku, kamēr zemnieki par dažām brīvām mucām alus Jāņos vai kunga dzimšanas dienā dziedāja tiem lišķīgas slavas un pateicības dziesmas:

32822 (C Ērgļi)

Dievs dod mūsu kundzinam
Simtu gadu še dzīvot:
Meitai plīķi neiesita
Bez saulītes vakarā.

Biežāk gan dainās nomanāma ļoti pašapzinīga pārliecība par savu neatņemamo cilvēcīgo vērtību un rūgta ironizēšana par kungu patvaljīgām un negausīgām pretenzijām, kas ironiski attēlotas kā vēlēšanās sevi iecelt saules vietā (gluži kā Francijas "Saules karalim" Ludviķim XIV!):

31292 (Kld Kabile)

Grib kundziņis tā sēdēt,
Kā saulīte debesīs.
Kur kungam zelta krēslis,
Kur sudraba sēdeklīte?

Vairākas dziesmas piemin detaļu par dažādiem kungu pārstāvjiem — mežsargiem (30542), rījnikiem, vagariem, stārastiem — kas darbiniekus kuļ bez saulītes vakarā, droši vien tamdēļ, ka pēc garas darba dienas tiem jau bija pietrūcis fizisko spēku, lai turpinātu strādāt vagariem vēlāmā tempā:

31609 (Rg Aizkraukle)

Rijenieka dvēselīte
Puši gaisa lidināja,
Kam tas pēra kūlējiņus
Bez saulītes vakarā.

31511 (Rg Nītaure, Sigulda; C Cēsis)

Vagaram, stārastam
Ellē kājas karājās,
Kam tas kūla darbiniekus
Bez saulītes vakarā.

Savās nevarīgās dusmās par šādu brutalitāti ļaudīm cits nekas neatlika, kā cerēt uz pelnītu atmaksu kādā citā īstenības plāksnē, kur ļaundara dvēsele bezmērķīgi plivinātos pa gaisu, spiegtu un brēktu kalna galiņā (31468), vai jau būtu tikpat kā ar vienu kāju ellē, ar grafisko ainu par kājām, kas tur karājas iekšā. Citur vēlme pēc atmaksas un pēc atreibības ir jau daudz skaidrāk izteikta:

31348 (Md Patkule)

Melna čūska miltus mala
Vidū jūras uz akmeņa:
Tos būs ēst tiem kungiem,
Kas bez saules strādīnāja.

Kā to norāda šīs dziesmas turpinājums kādā citā pierakstā no tā paša apriņķa, šie vārdi nav tikai dzejisks apspiestības attēlojums vien, tie īstenībā ir buramie vārdi. Tās ir liktens atmaksas dzirnas, ko šeit griež melnā čūska kosmiskās jūras vidū, un tās ir karmiskās cēloņsakarības saites, ko zaļā dzilna velk caur akmeni un ieraksta mūžības rakstos. Šie vārdi būs sākotnēji dziedāti saistībā ar kādu maģisku, malšanai līdzīgu rituālu, ar nolūku prasīt no augstākiem spēkiem to taisnību un to atmaksu par izciestām pārestībām, ko cilvēkiem pašiem ar saviem spēkiem nav iespējams nodrošināt:

Maella čuska miltus mala, (Piedz.: Ligo, ligo!)
 Vidū jūra uz akmeņa,
 (=Senāk: Vidū Māra vaez akmeņa)
 Tos bus esti tiem kungiem,
 Kas bez saules kalpināja.
 Maella čuska, zaļa dzilna
 Caur akmeni diegu vilka.

Tad, kad Saulīte kā grūtdieņu mierinātāja un žēlotāja ir šo sauli atstājusi, lai dotos uz viņu sauli, cilvēks tomēr nepaliek viens un nepasargāts. Tieši tad, kad iestājas tumsa, ierodas mīļā Laima kā balta viešņa un grūtdieņu vai bāreņu aizgādne (skat. arī 9269):

F548,9128 (Ab Tilža)

Balta balta viešņa nāca
Bez saulītes vakarā;
 Tā nāk pati mīļa Laima
 Grūtdienišus apraudzīt.

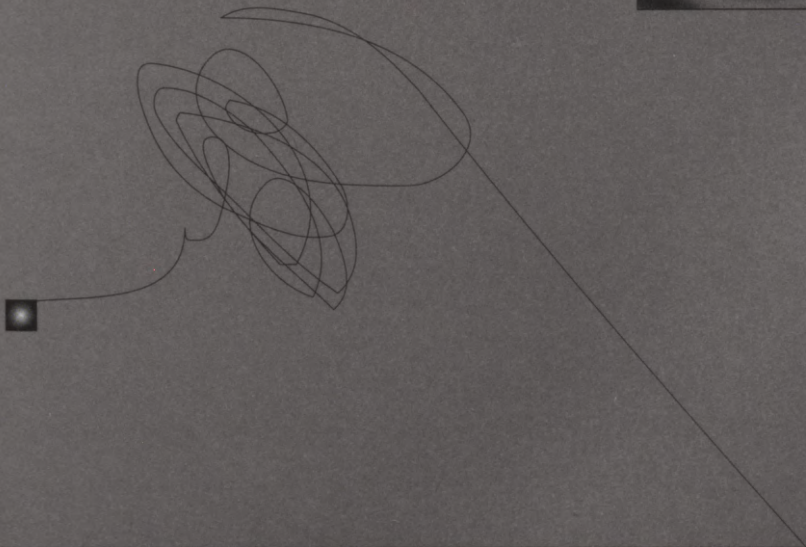
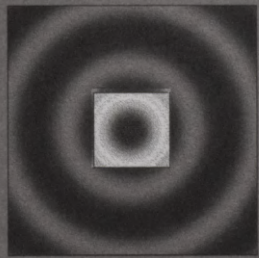
Vairākas garākas dziesmas iet daudz tālāk par iepriekšējo, kur Laima tikai atnāk ciemos grūtdieņus līdzcietīgi apraudzīt. Visas sākas ar to pašu formulu, kas Laimu uzsvērti attēlo kā "baltu baltu" — tātad mirdzoši baltu gaismas tēlu. Taču Laimas loma šais garajās dziesmās krasi atšķiras no Saulītes, kam, neskatoties uz savu siltumu un jauko, māmiņai līdzīgo vaigu, "valodiņas vien nevaids". Laima, taisni otrādi, iesaistās ar bāreni aktīvā dialogā, soli pa solim izklieģē bārenes bezcerīgo attieksmi pret savu dzīvi un piesola tai savu aktīvo palīdzību. Arī vēl citi šīs dziesmas varianti (daži no kuriem ir vēl daudz garāki par sekojošo) sākas ar tiem pašiem vārdiem par bārenes mīļo Laimu (4976v3, Jg Sesava):

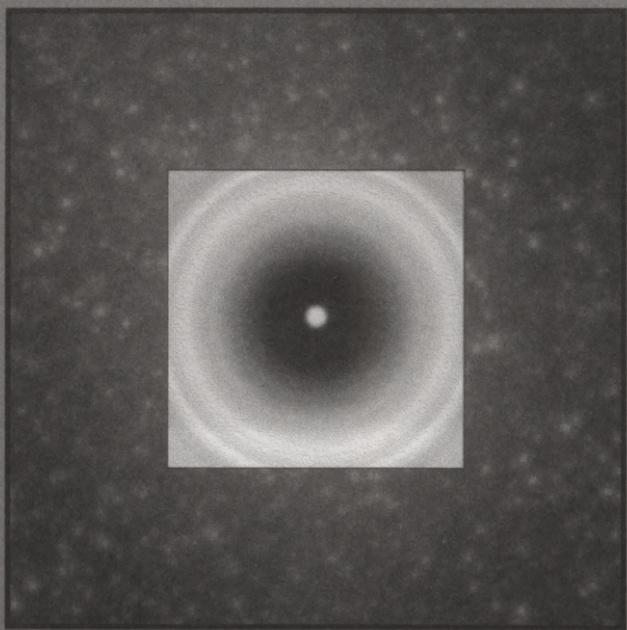
4976v2 (Jk Sērene)

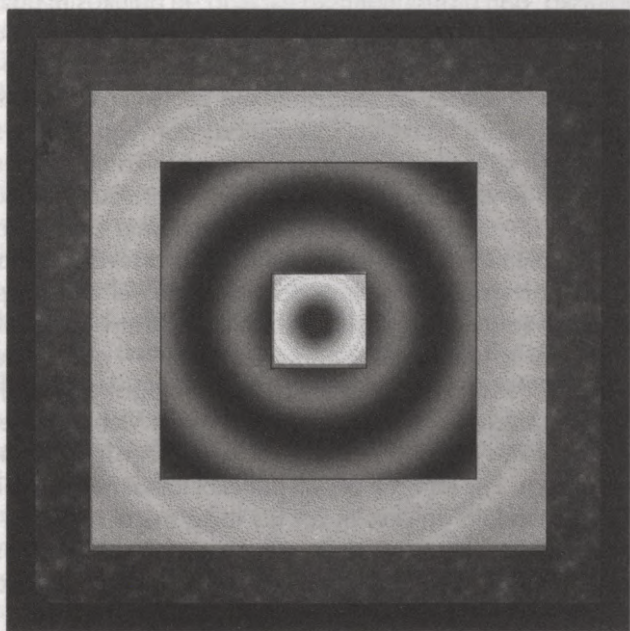
Balta, balta viešņa nāca
Bez saulītes vakarā.
 Tā nebija balta viešņa,
 Tā bāriņas Laime bija.
 Labvakari, bārenīte,
 Dzirdēj' tevi saderam!
 — Paldies, mana zelta Laimel!
 Kāda mana derēšana?
 Ne man govju, ne man vēršu,
 Ne baltaju villainīšu.
 Ej projām, bārenīte,
 Es tev gribu palīdzēt:

Būs tev govīs, būs tev vērši,
Būs baltajās villainītes;
Būs tavami arājam
Dūkanbēri kumeliņi!

Visu šo dziesmu dziļākā doma uzsver to, ka bārene nedrīkst ieslīgt pasīvā bezcerībā un atnest dzīvei ar roku tamdēļ vien, ka tai šobrīd iet grūti. Ar Laimas palīdzību nākotnē viss var mainīties, ja tikai bārene pati spēs ticēt un palauties uz augstākiem spēkiem. Laima pieprasa nevis gausties un vaidēt par to, kā šobrīd vēl nav, bet skaidri savā prātā vizualizēt visu to gatavību, kas būtu nepieciešama, lai varētu uzsākt normālu un svētīgu ģimenes dzīvi. Ja bārene spēs prasīt no Laimas palīdzību un ticēt viņas spēkam, tad viss vajadzīgais no tā brīža viņai būs tikpat kā jau rokās.

6. NODAĻA

SAULES LIELAIS CIKLS DABĀ UN KALENDĀROS

Blakus saulei kā debesu pulkstenim, kas kalpo par laikrādi sava mazā — diennakts cikla ietvaros, saules lielais — gadskārtējais — cikls veido lielāko ikdienā lietoto laika vienību — gadu. Mērenās klimata joslās gads sastāv no četriem manāmi atšķirīgiem gadalaikiem, resp., sezonām, kuru laikā pakāpeniski mainās gan saules novietojums un augstums debesu jūmā, gan arī tās lēkta un rieta vietas pie apvāršņa. Tamdēļ varētu teikt, ka saules kustība pāri debesu jūmam ir kā rādītājs, kas vienlaicīgi pārvietojas pāri divām dažādām debesu pulksteņa ciparnīcām — dienīšķai un gadskārtējai.

Lai radītu fonu un kontekstu tam, kā seno laiku lauku ikdienā un dainu gara pasaulē uztverti un atspoguļoti saules gadskārtējā cikla hronoloģiskie aspekti,

šai nodaļā īsumā pievērsīsimies laika mērīšanas jautājumam kā tādām, gan savā objektīvi zinātniskā, gan pirmszinātniskā aspektā. Te aplūkosim dažus vispārējus jautājumus, kas saistās ar kalendāriem un laika mērīšanu saules lielā cikla ietvaros, ieskaitot jautājumu par gadalaikiem, to noteikšanu un saistību ar lielajiem kalendāra svētkiem. Intereses un salīdzinājuma pēc sniegsim arī dažas detaļas par seno maiju kalendāru kā izcilas sarežģītības paraugu un par seno hindusu laika mēra vienībām kā izcilas vērienības paraugu laika mērīšanas ziņā.

Pēc šī vispārējā ievada šai pašā nodaļā sāksim ar saules dainām par gadu kā laika vienību, t.i., — ar to relatīvi pieticīgo dziesmu skaitu, kas vārdu (vai vārdsakni) "gads" piemin kopā ar fizisko sauli. Tālāk atsevišķā nodaļā aplūkosim saules dziesmas par visiem četriem gadalaikiem un vēl citā — par astoņiem (iespējami ar sauli saistītiem) gadskārtas svētkiem. Četri gadalaiki, kas vienā līmenī nenoliedzami ir hronoloģiski gada iedalījumi — gada ceturkšņi —, tai pašā laikā manāmi viens no otra atšķiras arī meteoroloģisko apstākļu ziņā. Saule un tās fiziskais iespaids uz zemi, protams, ir viens vienots veselums, un tās hronoloģiskos aspektus atšķirt no meteoroloģiskajiem ir iespējams tikai kā mentālas abstrakcijas. Pēc tam, vēl arvien paliekot laika mērīšanas konceptuālos ietvaros, atsevišķā nodaļā aplūkosim arī tās laika mēra vienības, kas apvieno saules ciklus ar mēness cikliem un savā apjomā pārstāv laikposmus kaut kur pa vidu starp saules lielo un mazo ciklu, t.i., mēnešus, nedēļas un nedēļas dienas, cik nu tādas ir atspoguļotas saules dziesmās.

SAULES LIELE UN MAZIE CIKLI un SAULES GRIEŽI

Naivam novērotājam varētu šķist pats par sevi saprotams, ka gadam noteikti vajadzētu sastāvēt no apaļa dienu skaita — bet izrādās, ka tā tas nav. Dienas garumu nosaka viena zemes rotācija pašai ap savu asi, kamēr gada garumu nosaka viena zemes rotācija apkārt saulei. Kā laika mēra vienība gads dabā izrādās visai neērti iekārtots, jo zemei paiet precīzi 365,24219 dienas, lai nostaiģātu vienu pilnu savu orbītu ap sauli. Šis apstāklis saprotamā kārtā ir radījis lielas grūtības visiem astronomiem un matemātiķiem, kas vēstures gaitā dažādās zemēs jau kopš senākiem laikiem ir mēģinājuši sastādīt kalendārus. Kalendārā katrai dienai tiek atvēlēta sava precīza vieta, resp., datums, saules gada cikla ietvaros, ko principā būtu parocīgi paturēt vienādu gadu no gada. Diemžēl ar katru notecējušo saules gadu gandrīz viena ceturtdaļdienu paliek pāri pēc 365 apaļo dienu skaita. Vienkāršākais atrisinājums tad ir vēl patlaban lietotais — ik pa četriem gadiem ir jāpieliek viena lieka diena gadam klāt, tā veidojot garo gadu. Ja to nedara, tad visi datumi gadu no gada tiek pakāpeniski pārbīdīti uz priekšu, līdz pēc vairākiem gadsimtiem tie galīgi vairs neatbilst savai sākotnējai vietai saules gada ciklā. Šis vienkāršais un nepieciešamais risinājums tomēr savukārt rada savu daļu neprecizitātes. Kalendārā gan ik pa četriem gadiem tiek pielikta lieka diena, taču īstenībā iztrūkstošais laiks nebija pilnas $4 \times 0,25$ dienas,

bet gan tikai 4x0,24219 dienas. Lai šo kļūdu izlabotu, tad ik pa 400 gadiem garais gads netiek ievērots savā citādi paredzamajā vietā. Savā ziņā varētu teikt, ka visa kalendāru vēsture nav nekas cits kā labojums labojuma galā, vadoties pēc dažnedažādiem cikliem un sistēmām.

Pacietīgam un rūpīgam novērotājam virs zemes saules gada ciklu iezīmē vesela rinda parādību. Mērenās klimata joslās Zemes virsū dienas garums iepretim naktij lēnām, bet nepārtraukti mainās viena gada laikā, taču, lai šo parādību precīzi izmērītu, būtu nepieciešams kāds no saules neatkarīgs instruments, kā smilšu vai ūdens pulkstenis (kā sengrieķu klepshidra, kas bija pārņemta no senajiem ēģiptiešiem). Ir tomēr tādas saules gada cikla radītas pārmaiņas, ko ar pietiekošu pacietību iespējams konstatēt pat ar neapbruņotu aci, tikai ar relatīvi vienkāršiem palīgīdzekļiem. Tās ir: augstākais punkts jeb zenīts, ko saule sasniedz savā dienišķā tecējumā pāri debesu jumam, un precīzā vieta pie apvāršņa, kur saule lec un riet. Pēdējā pamazām mainās no dienas uz dienu, pusgada laikā pārvietojoties no vasaras uz ziemas saulgriežu lēkta vietu, kad tā atkal sāk pārvietoties pretējā virzienā. Tās ir parādības, ko ar pietiekošu pacietību katram ir iespējams izmērīt ar relatīvi vienkāršiem līdzekļiem.

Zinātniskais izskaidrojums saules lielā cikla radītajām pārmaiņām saistās ar diviem galveniem apstākļiem (skat. *Encyclopaedia Britannica*, 15. izd.; *Grand Larousse encyclopédique*, 1961). Vispirms ar to, ka zemes orbīta nav pilnīgi apaļa, bet gan eliptiska, bet galvenokārt ar to, ka zeme neriņķo vis ap sauli kā vilciņš, kas visu laiku turētos pilnīgi taisni, bet gan lodzās un noslid šķībi no taisna 90° leņķa. Precīzos skaitļos: zemes rotācijas ass atrodas 66°33' slīpumā, salīdzinot ar 90° taisnu leņķi. Rezultātā pusi no katra gada ziemeļpols ir nošķiepts vairāk preti saulei, kamēr gada otro pusi tas ir otrādi, un dienvidpols ir tas, kas ir orientēts vairāk uz saules pusi. Viena gada cikla ietvaros tātad ievērojami mainās leņķis, kādā saules stari sasniedz lielu daļu no zemes virsas, līdz ar dienas gaismas ilgumu katrā diennaktī (resp., laika sprīdi, kas ietverts starp vienu saullēktu un nākamo, vai starp arbitrāri izvēlētiem stundām, kā tas ir ar pusnakti modernajā pasaulē). Lai lietas vēl vairāk sarežģītu: jebkura vieta ziemeļu puslodē saņems saules starus mazlietīn tuvāk taisnam 90° leņķim attiecīgās hemisfēras vasaras mēnešos nekā jebkurš punkts dienvidu puslodē turienes vasaras laikā. Starpība tomēr te nav visai liela, jo zemes rotācijas ass pārvietojas starp 23°21'N un 23°27'S. Izmaiņas zemes leņķī pret sauli nosaka klimatiskās izmaiņas gadalajos — sezonās — visos platuma grādos, kas atrodas starp tropiem (Vēža tropu 23°27'N un Āža tropu 23°27'S) un attiecīgo (ziemeļu vai dienvidu) polāro loku (kas ziemeļu puslodē atrodas 66°33'37" platuma grādos). Mūsu planētas ekvatoriālās zonās, kā arī uz tādas milzu planētas kā Jupiters, kas griežas ap savu asi gandrīz taisnā leņķī, atšķirību gadalajos tikpat kā nav.

Saules lielā cikla ietvaros tātad mērenās klimata joslās krasi mainās caurmēra temperatūras un dienas un nakts savstarpējās attiecības (skat. arī M. un M. Grīni, 1987). Ja iesākam gada ciklu ar pavasara saulstāvjjiem, kas ir ap 20.—21. martu, tad tai datumā visur virs zemes diena un nakts ir vienādā garumā (no kā

latiņu vārds *equinox* — ekvinokcija). No tā brīža saule novērotājam ziemeļu puslodē ar katru dienu kāpj arvien augstāk debesu jumā un spīd arvien ilgāk, līdz vasaras saulgriežos (21. vai 22. jūnijā), kas ir gada garākā diena, tā sasniedz savu augstāko punktu (dienvidu puslodē tas, protams, ir otrādi). Tūlīn pēc tam saule pakāpeniski ik dienas sāk atkal slidēt uz leju, līdz rudens saulstāvjos (22. vai 23. septembrī) diena un nakts atkal ir vienādā garumā. Ziemeļu puslodē saule turpina slidēt zemāk un zemāk, un dienas raujas arvien īsākas, līdz ziemas saulgriežos (22. vai 23. decembrī), kas tur ir gada īsākā diena, saule nonāk savā zemākā gada gaitas punktā debesu jumā.

Latviešiem šis parādības bija ļoti pareizi novērotas, kā par to liecina vairāki valodas izteicieni (Milenbachs un Endzelīns, 1953, I:172—173; 1955, III:772). Vasaras saulgrieži senāk bija pazīstami kā diena, kad "saule atlec" vai "saules atlecama diena" un ziemas saulgrieži kā diena, kad "saule sviežas uz otru pusi". Par saulgriežiem vēl mēdza teikt, ka "saule savā atlecāmā laikā rotājot", varbūt tāpēc, ka no tās vietas tā vairs nepārvietojās tālāk uz priekšu. Tāpat latvieši bija arī novērojuši, ka saule neuzlec katru rītu vienā un tai pašā vietā, bet "ik dienas kāpj par vistas soli atpakaļ".

SAULGRIEŽU UN ŠAULSTĀVJU DATUMU NOTEIKŠANA

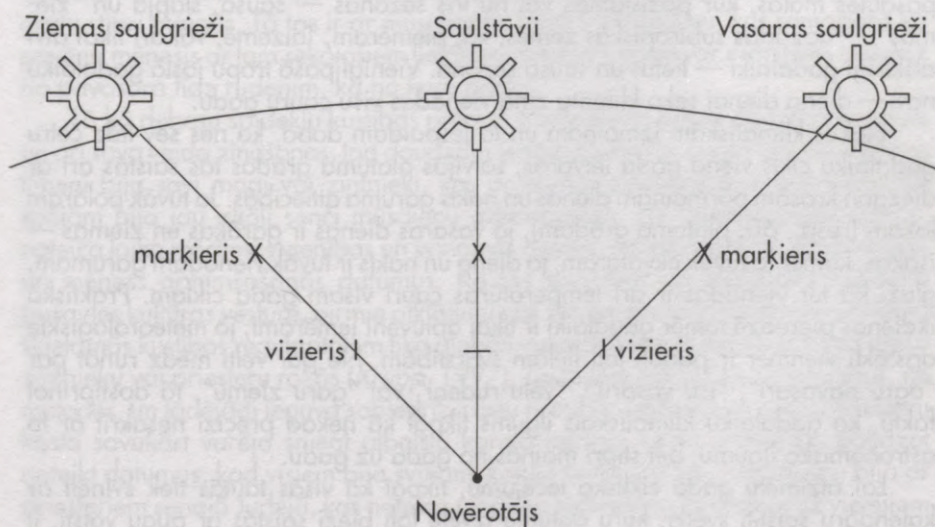
Nemot vērā saules gada cikla noteicošo iespaidu uz klimatiskiem apstākļiem tādā zemē kā Latvija, kur visi gada laiki nav precīzi vienā garumā, saules griežu un saulstāvju datumu noteikšana būtu bijusi ārkārtīgi svarīga, lai pareizi izkārtotu sējas laikus un zemes apstrādāšanas darbus. Tikpat svarīgi būtu bijis spēt noteikt svinamo dienu datumus, it sevišķi, ja bija vēlams zināmus svētkus visai ciltij vai karaļvalstij svinēt tai pašā dienā. Pirmszinātniskam novērotājam te bija pieejami pavisam pieci galvenie solārie pieturas punkti: divi saulgrieži, divi saulstāvji un viens pilns saules gada cikls.

Vienkāršos mājas apstākļos saules gada pieturas punktus bija iespējams noteikt vairākos veidos. Viens tāds, ko pazina jau senie grieķi, būtu pēc zemē iedzīta taisna staba ēnas garuma (gr. *gnomon*). Ir zināms, ka latvieši pulksteņa laiku dienas apstākļos mēcēja aptuveni mērīt pēc savas ēnas relatīvā garuma, bet neesmu līdz šim varējusi atrast nekādas liecības par līdzīgu mērīšanu gadskārtas ciklam. Pamata princips te būtu tāds, ka, tuvojoties vasaras saulgriežiem, pusdienas laika ēna šādam stabam paliktu jo dienas, jo īsāka, lai tad, sākot ar vasaras saulgriežiem, paliktu atkal arvien garāka, sasniedzot savu lielāko garumu tieši ziemas saulgriežu dienā. Grūtības ar šo metodi ir tādas, ka novērojumi būtu katru dienu jāveic tai pašā laikā, tieši tai brīdī, kad saule atrodas savā zenītā, kas bez kāda pulkstenim līdzīga instrumenta būtu ārkārtīgi grūti.

Otra, neatkarīga, metode būtu novērot, kādas zvaigznes vai zvaigznāji katrā gada laikā lec tai pašā vietā pie debesīm, kur saule vakarā tikko kā norietējusi, vai atkal — tai vietā, kur tā no rīta bija uzlēkusi. Trešā metode, kas savā ziņā ir visvieglāk praksē pielietojama, būtu vadīties no saullēktu pārvietošanās pie apvāršņa cilpas.

Pēc šīs pēdējās metodes, stāvot ar seju pret austrumiem vienā un tai pašā novērojuma vietā, būtu iespējams sistemātiski izsekot saullēktu kustībai pāri apvāršņa lokam. Vajadzētu vien izmantot kādu stabu vai akmeni kā virziena noteicēju jeb vizieri un kādu noteiktu koku vai vārtu stabu kā marķieri, ko nostādīt vienā taisnē ar zīmīgākiem saullēkta punktiem. Tad, kad saullēkts būtu nonācis atpakaļ tā paša staba vai akmens galā, būtu zināms, ka vesels gads atkal ir pagājis. Arī saulstāvju principā tā būtu iespējams noteikt, jo pavasara un rudens saulstāvjos, kad diena un nakts abas ir vienādā garumā, saule lec vienā un tai pašā vietā pie apvāršņa, pusceļā starp savām ziemas un vasaras saulgriežu lēkta vietām. Tas gan nebūtu vairs tikpat viegli, jo būtu nepieciešams vai nu pulkstenis, lai izmēritu dienas un nakts precīzo garumu (lai noteiktu, ka abi ir vienādi), vai atkal kāds instruments, kas atļautu noteikt vidus punktu abu saulgriežu iezīmētajam apvāršņa lokam (skat. sekojošo shematisko attēlu, kas pārņemts no *de Champeaux & Sterckx, 1966*). Kā to argumentē de Šampo un Sterks savā grāmatā, gan lielās nefunkcionālās kolonnas dažu seno ēģiptiešu tempļu priekšā (kas ir izcilīgi tempļa sienā un nekādu svaru nenes), gan noslēpumainās bronzas kolonnas, kas esot bijušas pie Jeruzalemes senā tempļa ieejas, varētu būt sākotnēji atvasinātas no šāda paveida saulgriežu marķieriem, veidojot tādus kā "saules vārtus".

Saulgriežu un saulstāvju noteikšana pēc saullēkta vietas pie apvāršņa

Daudzās zemēs visās pasaules malās ir atklātas īpaši iezīmētas saules un mēness lēktu un rietu novērošanas vietas, daudzas no tām ārkārtīgi senas, kas, domājams, visas savā laikā kalpojušas arī kā svētnīcas. Tāda droši vien bija Stounhendža Anglijā, tāpat kā nesen vēl, deviņdesmito gadu beigās, atklātais 5000 gadu vecais koka stabu iezīmētais aplis tālāk uz ziemeļiem no Stounhendžas. Līdz ar to A. Gobas (1990) hipotēze par Bitarīnkalnu kā senu saules novērošanas svētvietu Latvijā kļūst ticama, jo kalna novietojums un uz tā izvietotie akmeņi būtu bijuši ļoti izdevīgi šāda veida novērojumiem. Seno cilšu karaļiem vai virsaišiem, protams, būtu bijis ārkārtīgi svarīgi spēt paziņot visiem kopēji svinamo dienu laikus, un katru vasaras saulgriežu kopēja svinēšana, lai jānugunis sasauktos no viena Vidzemes kalngala uz otru, būtu palīdzējusi nostiprināt piederības sajūtu savai ciltij.

GADALAIKI UN GADSKĀRTAS KALENDĀRIE SVĒTKI

Saules gadskārtas cikla ietvaros radītās pārmaiņas zemes virsū veido četrus gadalaikus — pavasari, vasaru, rudeni un zimu — kas mērenās klimata joslās ir aptuveni vienādā garumā. Pēc oficiāliem astronomiskiem mērījumiem, ziemeļu puslodē pavasaris ilgst 92 dienas 20 stundas, vasara 93 dienas 15 stundas, rudens 89 dienas 19 stundas un ziema 89 dienas 0 stundas (*Grand Larousse encyclopédique*, 1961). Šādas starpības garuma ziņā neviens cilvēks savā ikdienā, protams, nespēj ievērot — ne tagad, ne senos laikos. Toties klimatisko apstākļu krasās izmaiņas starp visiem četriem gadalaikiem, kā arī dabas un zemkopības darbu gadskārtējais cikls zemes virsū, ir kuram katram skaidri saskatāmi un samanāmi Latvijas platuma grādos kā mērenā klimata joslā. Tā tas ir arī citās pasaules malās, kur pazīstamas vai nu trīs sezonas — sausā, slapjā un "ziemas" — dažādās subtropiskās zemēs, kā, piemēram, Taizemē, vai arī tikai divi atšķirīgi gadalaiki — lietus un sausā sezona. Vienīgi pašā tropu joslā gadalaiku nav — diena dienai seko klimata ziņā vienādas visu cauru gadu.

Blakus klimatiskām izmaiņām un to iespaidam dabā, ko nes sev līdzi četru gadalaiku cikls viena gada ietvaros, Latvijas platuma grādos tas saistās arī ar diezgan krasām pārmaiņām dienas un nakts garuma attiecībās. Jo tuvāk polāram lokam (resp., 60. platuma grādam), jo vasaras dienas ir garākas un ziemas — īsākas, kamēr jo tuvāk ekvatoram, jo diena un nakts ir tuvāk vienādam garumam, gluži kā tur vienādas ir arī temperatūras cauri visam gada ciklam. Praktiskā ikdienas pieredzē tomēr gadalaiki ir tikai aptuveni iemērāmi, jo meteoroloģiskie apstākļi vienmēr ir padoti ļoti lielām svārstībām. Ne par velti mēdz runāt par "agru pavasari", "īsu vasaru", "vēlu rudeni" vai "garu zimu", tā apstiprinot faktu, ka gadalaiku klimatiskais ilgums tikpat kā nekad precīzi nesakrīt ar to astronomisko ilgumu, bet stipri mainās no gada uz gadu.

Lai atzīmētu gada ciklisko tecējumu, tikpat kā visās tautās tiek svinēti ar kalendāru saistīti svētki, kuru datumu izvēle ļoti bieži saistās ar augu valsti, it

sevišķi kultūraugu augšanas cikliem, kas, protams, ir atkarīgi no klimatiskajiem apstākļiem. Tā, piemēram, kaut kas līdzīgs plauņas svētkiem daudzās zemēs tiek svinēts ap to laiku, kad novākta ir tā raža, kas vietējos apstākļos veido iztikas pamatu — miežu, rudzu, kviešu, kukurūzas, rīsu, utt. Bieži šādi vietējie novērojumi tiek savienoti ar mēness cikliem, kā to, piemēram, darīja senie ebreji, kam katra reliģiskā kalendāra mēneša sākumu gan noteica pirmā jaunā mēness sirpja parādīšanās, bet kam tādi lieli svētki kā Lieldienas, resp., Pesahs, bija cieši saistīti arī ar miežu ražas nogatavošanos Judejā.

GADSKĀRTAS CIKLS, KALENDĀRI, DATUMI UN SVINAMĀS DIENAS

Garāku laikposmu mērīšanai dažādas tautas dažādos laikmetos izveidojušas vai nu saules, vai mēness kalendārus, vai arī visbiežāk — kādu kombināciju no abiem, kur gads sadalīts dažādās sīkākās vienībās, kā mēnešos un nedēļās. Saules gads bija pazīstams jau seniem ēģiptiešiem, senie sumeri, babilonieši, hindusi, grieķi, romieši un arī ķīnieši saules gadu papildināja ar mēness cikliem, barundi cilts Āfrikā gadu sadalīja aptuveni trīspadsmit mēnešos, musulmaņiem ir 12 lunārie mēneši ar pamišus 29 un 30 dienām, un tā joprojām vislielākā dažādība (skat. Eliade, 1959; Brit. encikl.).

Tāpat kā saules gadskārtējais cikls precīzi nesakrīt ar tās diennakts ciklu apaļu skaitli, tā mēness cikli nepavisam nesakrīt ar saules gadskārtējo ciklu. Ja gadu skaita kā 12 lunāros mēnešus garu, tad zināms dienu skaits pietrūkst no viena saules gada; ja to skaita kā 13 lunāros mēnešus garu — tad paliek pāri. Vienādi vai otrādi — lunāra kalendāra datumi neizbēgami no saules gada uz gadu stipri mainās. Tā tas ir ar musulmaņu lunāro kalendāru, kur ramadāns kā gavēņa mēnesis ar tam sekojošiem lielākiem svētkiem gadā var svārstīties gandrīz no pavasara līdz rudenim, kā nu kuro gadu.

Tā kā debesu spīdekļu kustības precīza novērošana prasa daudz pacietības un arī sava veida zināšanas, tad daudzām senām tautām ar augsti attīstītu kultūras līmeni bija savi magi vai zintnieki, kas ar savām zināšanām un novērošanas spējām bija jau attāli senči mūsdienu astronomiem. Tie izveidoja kalendārus, noteica laika mērāmās vienības un svinamās dienas, un spēja paredzēt pat saules un mēness aptumšošanās datumus. Kā tas secināms no dažādām liecībām pasaules kultūras vēsturē, pirmie atklājumi par šīm saules un citu debesu ķermeņu šķietamās kustības regularitātēm tika glabāti vislielākā slepenībā un paturēti īpašu zintnieku vai priesteru rokās (*Krupp*, 1997). Tie lajiem atklāja tikai rezultātus, ne metodes, un tādējādi ieguva sabiedrībā lielu prestižu, apbrīnu un cieņu. Priesteru kasta savukārt varēja sniegt atbalstu karaļa laicīgai varai, it sevišķi, palīdzot noteikt datumus, kad visiem bija svinami kopēji svētki. Tā tas, piemēram, bija ar priesteriem senajā Judejā, kas noteica reliģisko kalendāru, balstoties uz vietējiem

mēness ciklu un miežu ražas novērojumiem. Tas, protams, radīja milzīgas grūtības diasporā izklidušajiem ebrejiem, kam sākotnēji sūtīja ziņnešus no Jeruzālemes, kas paziņoja Svētajā zemē noteikto svinamo dienu datumus. Vēlāk, pēc Jeruzālemes tempļa sagraušanas 70. gadā, rabīni sāka slepeni noteikt svinamo dienu datumus tikai pēc saules un mēness, pielāgojot savām vajadzībām babiloniešu attīstīto 19 gadu saules un mēness ciklu. Tikai 358.—359. gadā patriarhs Hillels II atklāja visai diasporai līdz tam lielā slepenībā turēto kalendāra veidošanas noslēpumu, lai palīdzētu saglabāt jūdu tautas vienotību un dotu iespēju visiem svinēt svētkus vienos un tais pašos datumos.

Viens no visiespaidīgākiem cilvēces sasniegumiem laika mērīšanas ziņā, kura priekšā daudzi citi kalendāri pilnīgi nobāl, ir bijis Vidusamerikas maiju ārkārtīgi sarežģītais kalendārs, kas laiku mēri kopš savas kultūras mitiskās pirmsākuma dienas, sastāv no garas neticami sarežģītu un simultānu laika ciklu rindas, un ņem vērā kā saules kustību, tā mēness fāzes, tā planētas Veneras 584 dienu ciklu (kāds tas no Zemes ir saredzams) (skat. Coe, 1992). Vispirms, pēc vienas sistēmas, 365 dienu garš saules gads bija sadalīts 18 divdesmit dienu garos mēnešos, plus piecām nelaimīgām dienām gada beigās. Otra, t.s. *Tzolkin* jeb maģiskās pareģošanas dienu skaitīšanas sistēma, lietoja 260 dienu garu ciklu, kas sastāvēja no 13 un 20 dienu dubultcikla. Abām šīm sistēmām ritot vienlaicīgi līdztekus, rodas 18 980 dienu jeb 52 gadu garš cikls — viens viņu kalendāra aplis —, kura beigās tā pati *Tzolkin* diena izvietojas tai pašā vietā "laicīgā" 365 dienu kalendārā.

Abām maiju kalendāra sistēmām ir zināmas līdzības ar vēl mūsu dienās lietoto senās Romas kalendāru. Tā, piemēram, jebkura no gada dienām maiju *Tzolkin* kalendārā, gluži kā mūsējā, nesa dubultu apzīmējumu, kas sastāvēja no numura un no vārda. Maiju 20 "mēneši" nesa viņu maģijā un pareģojumos simboliski nozīmīgus vārdus kā Dzeltens, Grēcinieks, Zobs, Lietus, Mērķi šāvējs, Kreisais, Vējš, Jaguārs, Nāve... (Tedlock, 1993). Tā tur, kur mums būtu 24. marts vai 11. novembris utt., maijiem būtu 13 dzeltens, 10 zobs vai 6 vējš utt. Starpība tikai tāda, ka mūsu 12 vārdos nosaukto 28 līdz 31 dienu mēnešu vietā maijiem bija divi pilnīgi regulāri, reizē tekoši cikli: viens ar 13 skaitļiem un otrs ar 20 vārdiem, kur 13 skaitļu cikls, protams, ritēja daudz ātrāk par 20 vārdu ciklu. Rezultātā radās visai sarežģīta sistēma visa gada apjomā, ko nebūtu bijis viegli paturēt galvā un kas varēja būt viens no galvenajiem dzinējspēkiem seno maiju rakstu zīmju attīstībai. Vēsturisko laiku, kā karaļu valdīšanas laikus, maiji nemērija kā tagad mēs, vienkārši pēc notecējušo gadu kumulatīva skaita, bet gan noenkurojot katru datumu pēc vairākiem dažāda lieluma periodiem uzreiz. Ar dienu (*kin*) kā pamata vienību, šie periodi bija: *uinal* (20 dienas), *tun* (18 *uinali* jeb 360 dienas), *katun* (20 *tuni* jeb 7200 dienas) *baktun* (20 *katuni* jeb 14 4000 dienas) un pat daži vēl lielāki periodi. Kā visiem kalendāriem, tā arī viņiem bija sava "Garā skaitīšana", kas vēsturisko laiku sāka skaitīt kopš kāda arbitrāri izvēlētā sākuma punkta (viņu gadījumā veselus 3405 mūsu gadus pirms kāda Gvatemalā iegravēta stēlas datuma).

Kaut agrāk par to bija izteiktas šaubas, izrādās, ka maiju *Tzolkin* dubultcikls Joti precīzi sakrīt ar saules kustības novērojumiem šais tropu zemēs (skat. par to ārkārtīgi interesantos Malmstrēma pētījumus: *Malmström*, 1997). Tieši 14,8 platumā grādā, kur atrodas senā džungļu kultūrcentra Izapas drupas (uz tagadējās Gvatemalas un Meksikas robežām), pusdienas saule atrodas novērotājam tieši virs galvas divas reizes gadā: 13. augustā un 260 (20x13) dienas vēlāk — 30. aprīlī. Bez tam, raugoties no Izapā uzceltā kāpņu un piramīdu kompleksa, vasaras saulgriežu saule lec tieši virs Tahamulko vulkāna konusa, kas ir lielākā augstiene visā Centrālamerikā. Vulkāna konuss senajiem maijiem tātad varēja noderēt par ārkārtīgi impozantu un viegli sazīmējamu saules cikla marķieri. Malmstrēms proponē hipotēzi, ka tieši tajā ģeogrāfiskā vietā varētu būt radies maiju pareģošanas kalendārs, kas pēc tam būtu izplatījies pa visu Vidusameriku. Tas nozīmē, ka, neskatoties uz savu izcilo sarežģītību, maiju kalendārā sistēma savos pamatos būtu tomēr cēlusies no tiešiem saules novērojumiem.

Tik precīzus un tik sarežģītus kalendārus, kādi bija senajiem maijiem un actekiem, ir iespējams attīstīt tikai tādās kultūrās, kur centralizēta vara atļauj specializētiem zintniekiem ar laika mērīšanu nodarboties profesionāli un kur ir arī attīstīta rakstītāka, kāda bija senajiem maijiem ar saviem skaitļi, zilbju un jēdzienu glifiem. Vienkāršāka limeņa kultūrās kalendārā laika skaitīšana varētu arī izpalikt, un ļaudis apmierinātos ar zīmēm dabā, lai sekotu savā vidē pastāvošiem dabas cikliem.

Vēl monumentālāka laika plūsmas koncepcija atklājās seno hindu izpratnē par laika jūgām — četriem nevienāda garuma periodiem, kas visi kopā veido vienu lielo — 12 000 gadu garo *mahājugu* (skat. Eliade, 1959). Skaitot ačgārni, pirmā no tām, saukta par ceturto — *kritajuga*, ir 4000 gadu gara, ar 400 gadu ausmu pirms tās un 400 gadu rieta posmu pēc tās. Tam seko trešā — *tretājuga* — 3000 gadu gara ar tiem pašiem ausmas un rieta gadiem, pēc tās otrā — *dvāparajuga*, kas ilgst tikai 2000 gadus. Pēdējā ir *kalijuga*, kam tikai vairs 1000 gadu un kas pārstāv arī visa šī kosmiskā cikla zemāko punktu, kad deģenerējusies ir darma — ļaužu morāles un pienākuma izjūta, līdz ar individuālo inteliģenci un sabiedriskiem apstākļiem. Pēc hindu rēķiniem, mēs patlaban atrodamies *kalijugas* pašā noslēguma posmā. No šī izejas punkta senie hindi laika bezgalīgo plūsmu attēlo vērienīgāk par jebkuru citu seno kultūru, sasniedzot astronomiskus skaitļus, kas, divainā kārtā, savā lielumā sāk jau pietuvoties modernās zinātnes atzinumiem par mūsu planētas vecumu. Ja 12 000 parastās *mahājugas* saules gadus pārvērš par 12 000 "dievišķiem gadiem", no kuriem katrs sastāv no 360 parastiem saules gadiem, tad viens kosmiskais *mahājugas* cikls sanāk 4 320 000 saules gadus garš! Bet tas vēl nav viss. 1000 šādas *mahājugas* veido vienu *kalpu*, 14 *kalpas* veido vienu *manvantāru*. Viena *kalpa* veido vienu Brahmas dienu, otra tāda — vienu Brahmas nakti. Simt Brahmas gadi, kas sastāv no 360 šādām diennaktīm, veido vienu Brahmas mūžu, kur sanāk, ka Brahmas mūžs ir 2 560 000 *mahājugu* (ne jau saules gadu!) garš. Tas noslēdzas ar *pralaju* jeb pasaules iznīcību, pēc tam dzimst jauns Brahma un jauns Visums, un viss atkal atsākas no gala... Tā ir

izcili vērienīga pieeja, kas sevī apvieno lineāro laika plūsmas mērīšanu ar Joti arhaisko izpratni par laika cikliskumu un pat zināmos aspektos sakrīt ar zinātniskās kosmoloģijas priekšstatiem par pasaulu sākumu un galu.

LAIKA SKAITĪŠANA LATVIJĀ UN KRISTĪGAIS KALENDĀRS

Par pirmskristīgo latviešu laika skaitīšanu nekādas vēsturiskas ziņas diemžēl nav saglabājušās, bet tik daudz šķiet skaidrs, ka nekas tik sarežģīts kā maijiem vai tik vērienīgs kā hindiem latviešiem nebūs bijis. Te neder arguments, ka vēsturisku liecību trūkums tikai paver mums plašākas durvis, lai brīvāk izfantazētu, kādi gan vienreizēji sasniegumi **varbūt varētu būt bijuši** mūsu senčiem — tikai pazuduši bez pēdām. Ja bija, tad tik tiešām ir pazuduši bez vēsts, un mums nekas cits neatliek, kā ar noliektām galvām pieņemt šo nežēlīgo vēstures spriedumu. Retroaktīvi mēģinot vēsturi koriģēt un ierakstot tajā tādas lapas, kas vienkārši nav tur atrodamas, mēs sevi parādītu kā tik nedrošus un ļodzīgus savā pašapziņā, ka tas varētu izraisīt tikai citu tautu nožēlu un nicināšanu, ne cerēto apbrīnu. Pie tam pilnīgi nevajadzīgi, jo mums netrūkst īstenu vērtību mūsu mantojumā, tikai tās ir gluži citāda rakstura.

Starp itin skopām piezīmēm par seno baltu cilšu laika skaitīšanu var minēt Duisburga teikto, ka senie prūši (ne latvieši) esot laiku skaitījuši pēc mežgliem jostās un izgriezumiem nūjās (skat. Klētnieks, 1950). Tik daudz ir zināms, ka latviešiem vēl 18. gs ir bijuši pašiem savi mēnešu nosaukumi, ko uzskaitījis Vecais Stenders (1796/1988) savā "Augstas gudribas grāmatā". Stendera sarakstā tie uzdoti kā: 1. ziemas mēnesis, 2. sveču mēnesis, 3. sēršņu vai baložu vai šķībais mēnesis, 4. sulu mēnesis, 5. lapu jeb sēju mēnesis, 6. ziedu mēnesis, 7. liepu jeb siena mēnesis, 8. suņu jeb plaujas mēnesis, 9. silu mēnesis, 10. Miķeļa mēnesis ("ko pagaņu laikos Zemlika mēnešu sauce"), 11. sala mēnesis un 12. vilku mēnesis. "Tos 12 Laika-mēnešus tie Latvieši no viena jauna mēneša līdz otru kā tie Judi skaita. Un tapēc aridzan viņiem vienā gadā vēlaki, otrā gadā agraki, un trešā gadā 13 mēneši iraid. Bet tas būtu tikai sajukšana iekš laiku līdzināšanas" (Stenders, 1796/1988:236).

Latviešiem pēc piespiestās kristianizācijas bija jāpieņem kristīgās baznīcas kalendārs, vispirms Jūlija jeb "vecais" kalendārs un tad, kopš 1582. gada — Gregora jeb "jaunais" kalendārs. Latvijas novadiem vienam pēc otra tiekot pievienotiem krievu impērijai (Vidzemei 1721. gadā, Latgalei 1772. gadā un Kurzemei 1795. gadā), latviešiem nācās atgriezties pie vecā jeb Jūlija kalendāra, kas palika spēkā līdz kalendāra reformai pēc pirmā pasaules kara (A. Ancītis, 1994:41—43). Latviešu valodā iespiesti kalendāri jeb almanahi sāka parādīties, jau sākot ar 1750. gadu, un tika izplatīti visai cienījama apmēra metienos — ap 2000 līdz 2500 eksemplāros (Johansons, 1975).

Oficiālie valsts un baznīcas kalendāri, protams, atzīmēja tikai liturģiskā gada

svinamās dienas un — jo vairāk latvieši sāka pajauties uz iespiestiem kalendāriem savā ikdienas dzīvē, jo grūtāka varēja kļūt seno pirmskristīgo laika skaitīšanas un svinamdienu noteikšanas metožu saglabāšana paražās un mutvārdu tradīcijās. Cik manāms no vēstures liecībām — kā jezuītu annālēm — par Latvijas teritoriju, tad senās pirmskristīgo svētku paražas ir stipri mainījušās vēl tikai pēdējo gadsimtu laikā, un daudzas no tām ir pilnīgi izzudušas gan baznīcas aizliegumu un vajāšanu, gan vienkārši laika gaitas un vēsturisko pārmaiņu iespaidā.

Kā piemēru te varētu minēt tautā vēl 18. gs. beigās svinēto Bindus dienu, kas bija svētā Benedikta diena kristīgā kalendārā un iekrita 21. martā, tātad saules gada saulstāvjos. Tā atzīmēta kā viena no t.s. kustoņu dienām, kad skudras, tārpi un citi "kustoņi" lienot no zemes ārā, un J. Lange (1777) par to nicīgi izsakās, ka it īpaši sliņķi to svinot kā "pussvētdienu" un nestrādājot ne mājā, ne mežā (Johansons, 1975). Šie "sliņķi" protams, būs atzīmējuši seno saulstāvju svētkus, cik nu no tiem tai laikā vēl tautas tradīcijā bija atlicis.

Cits raksturīgs piemērs atrodams Teofila Kveka biogrāfijā, kur pieminēti četri svētki, kas it kā būtu bijuši pazīstami vēl 18. gs. Latgalē (Johansons, 1975), bet jau sen pat pēc to vārdiem vairs nav pazīstami. Visiem kopēji bija upuru došanas rituāli kā būtiska šo svētku sastāvdaļa, bet tie ap 19. gs. jau tikpat kā bija izskausti no latviešu paražām. Rudens sākumā esot notikuši *suliszones*, ko Johansons iztulko kā "solīšanos", kad mājas pavarda gariem (lat. *penates*) vai mājas kungam esot upurēti tā gada ražas pirmie augļi, medus, alus, u.c. Tad, Visu svēto dienas priekšvakarā, esot notikušas *veceles*, kas atbilst veļu mielastam. Šādi rudens svētki par godu mirušajiem dzimtas locekļiem dažādās variācijās bija pazīstami daudzās Eiropas zemēs, kā, piemēram, *Samhain* svētki senajā Irījā, un tieši šis apstāklis savā laikā mudināja baznīcu 30. oktobri izvēlēties par Visu svēto dienu. Attiecībā uz 18. gs. Latgali vēl Kveks piemin subarus (*subary*) jeb saberus, kas notikuši ap Mārtiņiem, un *alkas* kā nenoteikta datuma upurēšanu pie svētiem kokiem — vīriešiem pie ozola un sievietēm pie liepas. Ņemot vērā, ka trīs no minētiem četriem svētkiem šķiet, notikuši ap rudens laiku, varam pieņemt, ka senāk būs bijusi vēl rinda citu ar gadskārtām saistītu svētku un kultisku izdarību, kas savā laikā Kvekam, tāpat kā daudziem citiem novērotājiem no ārpusē, palikuši vai nu nepamanīti, vai neaprašīti, bet starplaikā arī pašu latviešu kolektīvajā atmiņā jau ir izdzisuši.

Pēc Latvijas teritorijas iekarošanas un vismaz nominālās kristianizācijas baznīcas kalendārs tātad bija tas, kas noteica oficiāli atzītās svinamās dienas. Galvenās no tām ar gudru ziņu bija izvēlētas tā, lai sakristu ar jau pirmskristīgos laikos pazīstamajiem lielākajiem gada svētkiem. Blakus šiem svētkiem, kas tagad kļuva idejiski saistīti ar baznīcas liturģisko gadu (Ziemsvētki, Lieldienas, Vasarsvētki utt.), arī katrai dienai bija baznīcas kalendārā nolikts savs svētais patrons, un visi, kas bija attiecīgā svētā vai svētās vārdā kristīti, varēja viņam veltītā datumā svinēt savu vārda dienu. Dažādie gada datumi tā tautā kļuva pazīstami pēc populārāko svēto vārda daudzskaitli, kā dienas, kad svinama vārda diena visiem tiem, kas nes to pašu vārdu: Jāņi, Pēteri, Jēkabi, Labrenči, Bērtuļi... un tāpat

Ģertrūdes, Annas, Katrīnes utt. Kaut protestantu Reformācija nosodīja un noraidīja svētajiem veltīto kultu, pamatā tā kalendāru nemainīja, un tur apustuļu un svēto vārdi palika savā vecajā vietā, līdz pat tam laikam, kad tos sāka atvietot jaunvārdi, gan latviski, gan dažādu svešu īpašvārdu latviskie atdarinājumi, kas brīvi un patvalji tika izvietoti pa kalendāra dienām, tā pakāpeniski sākot izspiest senos svēto vārdus no savām agrāk norādītām vietām. Vienīgi tautā populārākie svēto vārdi noturējušies savās tradicionālās kalendāra dienās, kā, piemēram, "Senču kalendārā 1998. gadam" (Ancītis, 1997) Jēkabs vēl arvien atrodas 15. jūlijā, Anna 26. jūlijā, Bērtulis 24. augustā un Miķelis 29. septembrī.

Zemnieku dzīvē svarīgi notikumi, kā lielākie gadskārtējie tirgi katrā apvidū, kļuva pazīstami attiecīgās dienas svētā vārdā, kā, piemēram, lielie Labrenča tirgi 10. augustā. Ar dažādu svēto dienām saistījās arī muižas uzlikto kļaušu kalendārs, tā ka, piemēram, Labrenča vai uguns dienā (tai pašā 10. augustā) kungi pavēlēja zemniekiem nākt uz muižu jau no pulksten diviem naktī un sākt kult (Līdeks, 1991). Vairums lauku darbus noteica pēc baznīcas kalendāra dienām, piemēram, Kāpostu Māras vai Kāpostnīcas dienā (25. martā) bija pagrabā jāpārbauda kāpostu sēklas vai arī jau jāizsēj kāposti, linus sāka sēt no Urbāna dienas 25. maijā, un tā joprojām. Ap kalendāra dienām grupējās arī dažnedažādi māņi un ticējumi. Tā Ģertrūdes diena (17. martā) bija viena no vairākām kukaiņu dienām, jo tika uzskatīts, ka šajā dienā visi kukaiņi un kustoņi atdzīvojas pēc ziemas miega. Daži no ticējumiem bija saglabājušies no senseniem laikiem, bet citi ir jaunākas izcelsmes, kā ticējums par Urbāna dienu, kas acīm redzot radies no Urbāna vārda paštaisītas etimoloģijas. Urbāni esot mazi tārpiņi, kas zemi urbjo. Kad rīta agrumā klēts priekša esot urbānu nobadīta, tad tai dienā jāsejot mieži, lai labi izdotos... (Līdeks, 1991). Vārds Urbāns (ko nesuši daudzi pāvesti), protams, nenāk no latviešu saknes "urbt", bet no latīņu vārda, kas burtiski nozīmētu "pilsētniecisks" un vēlāk (piem., angļu valodā) lietots arī kā īpašības vārds ar nozīmi "smalks, apsviedīgs, ar pilsētnieciski izkoptām manierēm", tātad stipri tālu no maziem urbējiem tārpiņiem... Urbāna piemērs uzskatāmi ilustrē, kādā veidā ļoti seni novērojumi par dabas parādībām, kā, piemēram, slietu aktivitāti pavasarī, kas daudzās tautās saistīti ar dažādo dārzenu sējas laika noteikšanu, varēja sasaistīties ar vēlāko laiku iespaidiem no baznīcas kalendāra.

Daudzas no maģiskām izdarībām, kas katrā attiecīgā kalendāra dienā bija jāizdara, bija jāpaveic "bez saules" — vai nu pirms saules lēkta, vai pēc saules rieta, tā zināmā veidā sasaistot saules lielo un mazo ciklu. Piemēram, kas neuzceļoties Kāpostu Māras rītā pirms saules lēkšanas, tam lācis atdodot savu miegu un tam visu gadu būšot ar miegu jākaujas. Tai pašā rītā pirms saules meitām jāsteidzas uz tekošiem ūdeņiem mazgāties, tad visu gadu esot smukas un nenodegot saulē (Līdeks, 1991). Tē manāmi sinkrētiski veidojumi, kur baznīcas kalendāra iezīmētie datumi saplūduši ar senseniem ticējumiem par šo sauli, viņu sauli un par saules celiņu starp tām abām (skat. Viķe-Freiberga, 1997).

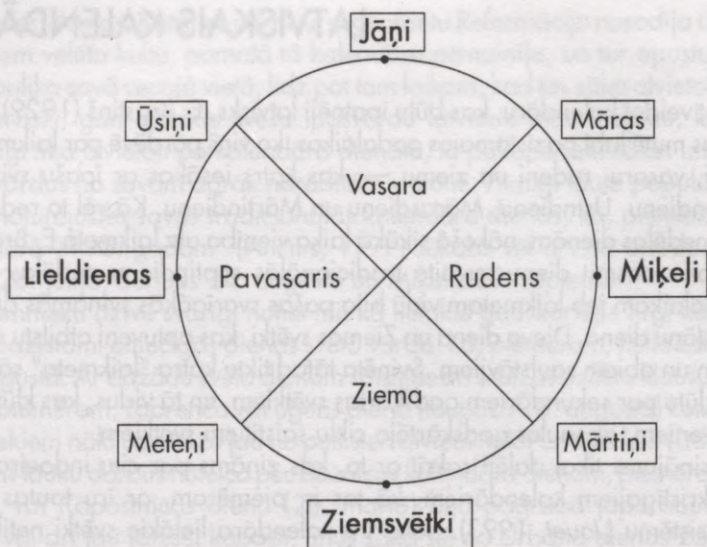
LATVISKAIS KALENDĀRS?

Mēģinot veidot kalendāru, kas būtu īpatnēji latvisks, E. Brastiņš (1929) gadu sadala tautas mutē labi pazīstamajos gadalaikos, ko viņš pārdēvē par laikmetiem — pavasari, vasaru, rudeni un ziemu —, kas katrs iesākas ar īpašu svinamo dienu: Meteņdienu, Ūsiņdienu, Mārasdienu un Mārtiņdienu. Kā vēl to redzēsim nodaļā par nedēļas dienām, nākošā sīkākā laika vienība aiz laikmeta E. Brastiņa kalendārā bija desmit dienu savaite tradicionālās septiņdienu nedēļas vietā. Katram gadalaikam jeb laikmetam vidū bija pašas svarīgākās svinamās dienas: Liela diena, Jāņu diena, Dieva diena un Ziemas svētki, kas aptuveni atbilstu abiem saulgriežiem un abiem saulstāvjiem. Svinēta tāpat tiktu katra "laikmeta" sākuma diena, kas kļūtu par sekundāriem gadskārtas svētkiem, un tā vidus, kas kļūtu par četriem galveniem, ar saules gadskārtējo ciklu saistītiem svētkiem.

Šāds risinājums tikai daļēji sakrīt ar to, kas zināms par citu indoeiropiešu tautu pirmskristīgajiem kalendāriem, kā tas ir, piemēram, ar īru tautas laika skaitīšanas sistēmu (*Jouet*, 1993). Seno īru kalendāra lielākie svētki netika vis svinēti pašos saules griežos un stāvjos, bet gan attiecīgo, īpatnējo laikposmu pirmajā vai pēdējā dienā (kas E. Brastiņa sistēmā būtu sekundāri svētki), saules griežiem kā sekundāriem tad iekrītot katram šādi iezīmētam laikposmam kaut kur pa vidu. Tā, piemēram, lielie un svarīgie, ar veļiem saistītie seno īru svētki *Samain* jeb *Samhain* tika svinēti 31. oktobrī, vēlākajā kristiešu Visu svēto dienā (angļu *Hallowe'en*), kas iekrīt aptuveni 38 dienas pēc rudens saulstāvjiem un aptuveni 51 dienu pirms ziemas saulgriežiem. Šie lielie seno īru svētki tāpat īpaši nesakrīt ne ar vienu no astronomiski nozīmīgām saules cikla dienām.

Pie latviskā kalendāra veidošanas atgriezušies arī vēl M. un M. Grīni (1987), kas patur shēmu par četrām gadskārtas svinamām dienām, kas saistās ar saulgriežiem un saulstāvjiem, un vēl četrām citām, kas kalendāriski iekristu pusceļā starp saules griežiem. Šādā veidā rodas pilnīgi solārs kalendārs ar astoņiem 45 dienu laikiem gadā, katrs ar piecām deviņu dienu savaitēm E. Brastiņa sākotnēji proponēto desmit dienu savaišu vietā. Pēdējā svētdiena katrā laikā tad būtu viena no astoņām gadskārtējām svinamām dienām. Tā kā minētajā sistēmā ietvertas tikai 360 no gada 365 dienām, tad pāri paliekošās dienas tiek pieskaitītas Lieldienām (divas) un Ziemsvētkiem (trīs). Tas ir ļoti eleganti simetrisks saules kalendārs, kas iecerēts kā autohtoni latviskais reliģiskais kalendārs, lietojams blakus parastajam civilam kalendāram īpaši latvisko svinamdienu noteikšanai. Tādi reliģiskie kalendāri (gan parasti ļoti senī!) ir pazīstami daudzās zemēs — ebrejiem, musulmaņiem, ķīniešiem, utt., kur senie vietējie kalendāri koeksistē ar nu jau gandrīz visu pasauli pārņēmušo rietumnieku civilo kalendāru. Senās latviskās laika mērīšanas iespējamu rekonstrukciju shematiski varētu atveidot kā kvadrātā pārvērstu gada apli, kur katra kvadrāta mala atbilst vienam no gadalaikiem (skat. Grīni, 1987:19).

Nemot vērā, cik plašs ir latviešu saglabāto saules dziesmu skaits, pamatoti var rasties jautājums, vai te varētu būt atrodamas arī liecības par lielāko gadskārtas

svētku saistību tieši ar saules kalendāru vai vismaz ar saules galvenajiem griežiem? Šo jautājumu apskatīsim atsevišķā, tam veltītā nodaļā.

Kas attiecas uz astronomiskiem atsauksmes punktiem gada cikla ietvaros, par tiem dainās atrodamas tikai ļoti nepilnīgas ziņas. Pats saulgriežu vārds kā tāds dainās vispār nemaz neparādās, kaut rakstu liecībās tas atrodams jau J. Langes (1777) vārdnīcā sniegtajā tulkojumā vācu vārdam "*Sonnenwenden*" kā "Saules greeschi tee jeb Wehrsumi". Tautā par laika griežiem sauca arī meteoroloģiskās laika apstākļu maiņas, un mēnes fāzes arī bija pazīstamas kā grieži — 'jaunos griežos' vai jaunā mēnesī, 'vecos griežos' jeb vecā mēnesī (Milenbachs un Endzelīns, 1953, l:664). Senāk saulgrieži bijuši pazīstami arī kā saules atlecāmā diena (Milenbachs un Endzelīns, 1953, l:173), kaut mūsu dienās šo izteicienu jau sen vairs nedzird un arī saules dainās tas nav atrodams.

SAULES GADS KĀ LAIKA VIENĪBA

Pievērsoties saules lielajam ciklam, ciktāl tas atspoguļojās dainās, vispirms jākonstatē milzīgā nesamērība, kas pastāv starp dziesmām par saules mazo un lielo ciklu. Ja diena un nakts, vakars un rīts, saules lēkts un riets pieminēts kādos pāris tūkstošos dziesmu, tad tikai maza, niecīga saujiņa tekstuāli runā par gadu. Pie gadskārtas dziesmām, protams, jāpieskaita arī vēl tās, kas runā par gadalaikiem un ar tiem vairāk vai mazāk cieši saistītiem svētkiem, bet ar visu to gadskārtējais saules cikls nav ne tuvu tik daudz apdziedāts kā saules dienišķais tecējums. Laika cikliskumu mūsu senči uztvēra un izjuta galvenokārt mazā mērogā, diennakts cikla ietvaros, ne plašākos atvēzienos.

Garākus laikposmus ļoti daudzas (kaut ne visas) tautas mēri ar saules gadu kā laika vienību, kaut vairākās valodās, ieskaitot latviešu, vārda 'gads' vietā saules gadu var apzīmēt un skaitīt arī pēc atsevišķo gadalaiku nosaukumiem. Rezultāts, protams, iznāk tas pats, kā skaitot gadus. Tāds paņēmieni bijis pazīstams arī citām tautām, kā, piemēram, seno ģermāņu paraža gadus skaitīt pēc ziemām (Karulis, 1992), kamēr latviešiem drīzāk ir tendence skaitīt mūža vasaras.

"Saules dainās" gada jēdziens izteikts 13 dažādās vārdformās un locījumos (ar saknēm 'gad-' jeb 'god-') un kopā lietots 84 reizes 63 atšķirīgās dziesmās. No tām tikai 19 ir fiziskās saules dziesmas, kamēr pārējās 44 pieder pie mitoloģiskās Saules dziesmām un kā tādas šeit netiks aplūkotas. Pats gada apzīmējums latviešu valodā šķiet pārņemts no krieviem un atšķiras no baltu cilmes vārdiem — *metas* lietuviešu un *metan* senprūšu valodā (Johansons, 1975:352). No baltu saknes latviešu valodā vairs palicis tikai izteiciens par laiku metu, kas senāk apzīmēja svētkus, vai laikmetiem, kas vēlāk apzīmēja gadalaikus. Karulis (1992) vārdu 'gads' saista ar indoeiropiešu sakni **ghed-* 'apvienot, saderēties', no kā būtu radusies doma 'derīgā, piemērotā diena, laiks' un atvasināts izteiciens "laika gadi" — lielo svētku dienas. Te atkal redzam ciešo jēdzienisko saistību starp laika mērīšanu un zināmu tā "ceļa stabu" atzīmēšanu ar svinamām dienām vai svētkiem. Vārds "gadi" daudzskaitlī var vispārēji apzīmēt arī tagadējos laikus, kā izteicienā "Ak tu Dievs, labi gadi" (30095), kas nozīmē to pašu ko "vai kur tagad labi laiki!"

Gadmiņa, t.i., pāreja no viena saules gada uz nākošo, ir aptuveni iezīmējama kā viena pilna gadskārtas cikla atkārtotā dabā, kā jau to norāda izteiciens "par gadskārtu" (18218v1). Gada cikliskais raksturs it īpaši skaidri izcelts Jāņu dziesmās ar formuliskiem izteicieniem kā, piemēram: Jāniņš brauc katru gadu, Atved ziedu vezumiņu (53188), jeb atkal ar tādiem, kas uzsver pagātnes, tagadnes un nākotnes turpinātību ar trejkāršo formulu pērn, šogad, citu gadu. Sekojošā piemērā blakus gada cikliskumam minēta arī laika skaitīšana ar dienām kā laika vienībām, ko noteic saules mazais cikls ar saviem lēktiem un rietiem:

53212 (Tk Vāne)

Pērn bij Jāņi, šogad Jāņi,
Citā gadā ar būs Jāņi.

Nu, Jautiņi, priecājties,
Nav vairs tālu Jāņa diena:
Noies saule, uzlēks saule,
Tad būs pati Jāņu diena.

Sievietes dzīvē viena, divu vai trīs saules lielo ciklu ietvaros var notikt pašas lielākās pārmaiņas viņas dzīvē: pērn bij meita, šogad sieva, citu gadu māmulīņa. Šai svarīgajā mūža posmā sieviete sevi pilnīgi nodod Laimas gādībā, un arī viņas jaunais vīrs sava bērna dzemdību gaidās uzsāk tiešu dialogu ar Laimu, kam padots kā mātes, tā bērna liktenis:

M2,197:1209 (Dv Līvāni)

Kur, Laimēņa, tu tēpisi
Pa dobuļa Jeidumeņu?

— Parn bej vasta Jaudaveņa,
Šugod lyudze raudodama.

— Maņ pazuda Jaudaveņa
Pyrmajāi midzeņāi.

— Nu Laimēnis pavaicovu,
Mož redzieji, kur palyka?

— Siedej' piertis dybynāi,
Svidru kraklu mugurāi.

Pati dzemdētāja, dzemdību pirti iegājusi, labi apzinās, ka varbūt Dievs un Laima nebūs lēmuši tai vairs iznākt saulītē, kamdēļ šīs garākās dziesmu virknes turpinājumā tā lūdz tuviniekus nelaimes gadījumā nonest viņas māmiņai simtu labu vakariņu un pateicību par viņas pašas auklējumu un šūpuļa kārumu.

Kā jau dzejas tekstos, gadu skaitļi, kas minēti dainās, ne vienmēr domāti kā precīzu lielumu izteicēji un varētu būt iztulkojami kā noskaņas radītāji vai kā dzejiski pārspilējumi. Ja sērdienei Jelgavā "dimanta kalējiņš" veselus sešus gadus (4573) vai kaut vai tikai "trīs gadīni" (33627v1) kaļ "vienu zelta vainadziņu", tad ļoti iespējams, ka tas nav domāts kā precīzi un tieši tā notiekam īstenībā. Tāpat vēlējums kādā svētku reizē "mūsu kundziņam" nodzīvot "simtu gadu" (32822) ir tikai pieklājības formula pret tik labu kungu, kas pat meitai pliķi pēc svētvakara vairs neiesit!

Dažos atsevišķos gadījumos gan minētie skaitļi varētu arī būt tuvāki īstenībai, kā sekojošās dziesmās par gadiem, ko slinka tēva dēla zeme gulēs atmatā. Tā kā latvieši jau sen piekopa ražu rotāciju, tad viens no tūrumiem vienmēr tika atstāts atmatā vai vecainē "atpūsties". Cik nomanāms no pārmetošā toņa pirmajā dziesmā (3805), tad pieci gadi atmatā laikam tomēr bija par ilgu, jo tas tiek iztulrots kā pierādījums puīša slinkai dabai un pierakstīts viņa gulēšanai līdz pat saules lēktam. Otrā, ļoti līdzīgā dziesmā no Latgales (37603), specifiski minēta linu druva, un lini, kā zināms, Latgalē īpaši labi padevās un tika tur daudz audzēti. Šai gadījumā tēva dēlam gulēšanu līdz saulei pārmet jau par trīs vasaru druvās neapstrādāšanu, no kā būtu secināms, ka linu druvās pat trīs gadus nedrīkstēja palikt atmatā:

3805 (Jk Sēlpils)
Guli, guli, tēva dēls,
Saule lēca kājgalā;
Gulēs tava tēva zeme
Pieci gadi vecainē.

37603 (Ab Bērzpils)
Guli, guli, tēva dāls,
Saule speid kuojgalī;
Tai stāvēja lyny dryva
Treis vasareņas naacāta.

Gada vārds ir īpaši cieši saistīts ar skaitli trīs iestingušos izteicienos kā "trīs gadiņi" vai "trīs gadiņus", ko fiziskās saules dziesmās visbiežāk sastopam starp precību dziesmām, bet mitoloģiskās Saules dziesmās saistībā ar Saules koku. Sekojošā dziesma veidota ar tradicionālo paralēli starp dabu un cilvēci kā divām atšķirīgām semantiskām kategorijām jeb domēnēm, kur atkārtotais izteiciens *trīs gadiņi* kalpo kā strikta paralēlisma marķieris (skat. par to Viķe-Freiberga, 1994):

54995 (Lp Dunika)

Trīs gadiņi saule lēca
Purva bērza galiņā;
Trīs gadiņi tautas nāca
 Mani jaunu lūkoties.

Neskatoties uz šīs formulas popularitāti, vienā tādas pašas uzbūves dziesmā (14328) tā pati doma izteikta ar divreiz atkārtotām "trīs dieniņām" parasto "trīs gadiņu" vietā, tā atsaucoties uz saules dienišķo ciklu parastākā gadskārtējā cikla vietā. Vairākas līdzīgas precību dziesmas abas šīs formulas apvieno kopā, dziesmas pirmajā pusē, gleznā no dabas jomas, lietojot "rītiņus" agrāko "gadiņu" vietā, kamēr dziesmas otrajā pusē, atbilstošā paralēlē no cilvēku dzīves, "gadiņi" ir paturēti. Normāli dainās šādas formulas pirmās un trešās rindas sākumā būtu atkārtotas burtiski (kā tikko citētajā Dunikas dziesmā), lai tā labāk izceltu paralēlismu starp dziesmas abām daļām, taču šis kombinētais variants ir pierakstīts pietiekoši daudz dažādās vietās, lai nebūtu tikai gadījuma rakstura kļūda:

10859 (C Veļki; ^a 43416)

Trīs rītiņi saule lēca
 Caur ozola lapiņām;
Trīs gadiņi tautu dēls
 Mani jaunu bildināja.

15663 (C Dzērbene, Kosa)

Trīs rītiņi saule lēca
 Caur ozola lapiņām;
Trīs gadiņi precējās
 Bagātais tēva dēls.

Gluži tādas pašas dziesmas, par saules lēšanu caur ozolu lapiņām vai arī pāri to galiem, trīs gadu vietā min "Trīs apaļas vasariņas" (42075; 59797), kas dažam vajadzīgas priekš apprecēšanās. Toņa ziņā šīs dziesmas un tām līdzīgās ir stipri ironiskas, un trīs gadi, šķiet, uzskatīts kā par daudz ilgs laiks, lai izšķirtos par savu nākamo laulības partneri. Kā to vēl redzēsīm mazliet tālāk, meita tādā situācijā ironizē, ka viņa gan varējusi momentā noskatīt tautieša tikumiņu (resp., netikumu), kamēr tautietis tūlējās ar izšķiršanos, gluži kā viņš tūlējās ar visu citu savā dzīvē. Sulīga un acīgi novērota ir detaļa par tautām, kas gadiem ilgi jāļūkoties, bet pēc trīs gadu jāšanas tomēr vēl arvien nezina pat meitas vārdu. Vai katram pašam kādreiz nav gadījies tā izdarīt, nevarot momentā pareizi pateikt kāda sena paziņas vārdu, un otrādi — regulāri sastapt tādu paziņu, kas tevi gadu no gada pie katras tikšanās nosauc nepareizā vārdā? Bet precinieku gadījumā vaina ir daudz nopietnāka, jo norāda, ka meita uz viņiem nekādu paliekošo iespaidu nevar būt radījusi:

14330 (Rg Lielvārde)

Trīs rītiņi saule lēca

Uz zaļo ozoliņu;

Trīs gadiņi tautas jāja,

Vārdu manu nezināja.

Uzkrītoša visā šai dziesmu cerā ir saules lēšana galvenokārt ozolā un tikai retāk bērzā vai kādā citā kokā, atceroties, ka mitoloģiskās Saules dziesmās ozols ir tas, kas visbiežāk atbilst Saules kokam. Iespējams, ka ozols te nemaz nav domāts kā fizisks koks, bet gan kā mitoloģiskais gada simbols. Ar ozolu kā burtiski fizisku koku, bet arī kā Pērkona koku un vīrišķības simbolu gan saistās arī dažādi ticējumi un zilēšana par precēšanos, kā, piemēram, meitu Jāņu vaiņagu mešana ozola zaros, lai noteiktu, vai to gadu izies tautās vai nē. Iespējams, ka arī saules lēšana kāda konkrēta sētas ozola zaros senāk tikusi izmantota zilējumiem par to, cik gadu vēl meitai jāgaida, līdz tā izies tautās. Saullēkti tad būtu vērojami trīs rītus no vietas, bet paredzamā lūkošanās un bildināšana varētu ilgt veselus trīs gadus.

Gluži tās pašas dainu formulas ar maģisko skaitli trīs, kam seko kāda laika vienība, var "rīta" vai "gada" vietā izmantot vienu no gadalaiku vārdiem. Visbiežāk tādā nozīmē lietota ir vasara, kas nav pārsteidzoši, ņemot vērā, ka "gadi" un "vasaras" vēl nesēn ikdienas sarunu valodā varēja būt sinonīmi — kā, piemēram, runājot par vecumu kā tik un tik "mūža vasarām". Kāzu dziesmās tomēr vasaru vai gadu var arī atvietot rudens, kas senāk bija tikpat kā oficiālā precību sezona:

14329 (Jk Viesīte)

Trīs rītiņi saule lēce

Sarkanā kociņā;

Trīs rudeni tautas jāja

Bārenītes raudzīties.

Gads un vasara kā ilguma mēri tomēr ne vienmēr ir burtiski sinonīmi un katrs no šiem vārdiem var arī paturēt savu dabisko nozīmes niānsi, kā tas redzams sekojošās garākās dziesmas sākumā. Precinieka jāšana te, domājams, notikusi precīzi tikai pa vasaras sezonu, ne visu augu gadu, kā tas dziesmā uzsvērts:

15724 (Lp Rāva)

Trīs gadiņi saule lēca

Porāi bērza galiņāi;

Trīs vasaras es izjāju

Pie tās vienas mātes meitas.

Trīs vasaras jau pagalam,

Vēl nevaru nolūkot.

TRĪS GADIŅI, CETURTĀ

Līdzīgi kā īsā formula *trīs gadiņi* iemīlota ir paplašināta divrindu formula, kas arī izvietojas četrriņdes pirmajā un trešajā rindā: *Trīs gadiņus X, Ceturtā gadiņā Y* un var iekļauties ļoti dažādos kontekstos. Sieviešu dziesmās tā tiek likta nomirušas jaunas meitas mutē un atsaucas uz paražu neprecētas meitas vainagu pēc nāves pakārt Laimas svētā kokā liepā, kas ir īpatnēji noslēpumains motīvs, par ko vēl runāsim pie meteoroloģiskās saules dziesmām:

27336v1 (Jk Sece)

Es, māmiņa, jauna miršu,
Kur liks' manu vainadzīņu?
Kar liepiņas zariņāi,
Lai vējiņis purināja,
Lai vējiņis purināja,
Lai saulīte balināja.
Trīs gadiņus tā liepiņa
Ne tā auga, ne zaļoja,
Ceturtaji gadiņāi
Zied *sudraba* ziediņiem,
Zied *sudraba* ziediņiem,
Zaļo *zelta* lapiņām.

Liepa te simpātiski reaģē uz meitas nāvi, trīs gadus ne augot, ne zaļojot, resp., pati arī it kā iemiegot nāves miegā. Ceturtā gadā notiek radikāla pārmaiņa — liepa ne tikvien atsāk ziedēt un zaļot, bet dara to pārdabiski skaistā veidā, ar sudraba ziediem un zelta lapām, tā redzami norādīdama uz meitas dvēseles nemirstību. Liepa te ne vien ir identificēta ar mirušo meitu pašu, bet daļēji tā arī pārstāv palicējus, kas pēc meitas nāves turpina savu dzīvi šai saulē. Ceturtajā gadā tiem akūto sēru posms būtu pagājis, un pienācis laiks dzīvei atkal normāli ritēt uz priekšu.

Šī pati simboliskā secība ar trīs gadu ilgu negatīvu norisi, kam ceturtā gadiņā seko zīmīgs pagrieziens uz labo pusi, atkārtojas lielā skaitā mitoloģisko saules dziesmu par Pērkonu, kas debesu kāzās saspēris Visuma zelta ozoliņu. Visas tās, ar ļoti sīkām variācijām, atkārto to pašu četrriņdu formulu:

Trīs gadiņus Saule raud,
Zelta zarus lasīdama,
Ceturtaji gadiņā
Uzņem pašu galotnīti.

Fiziskās saules dziesmās *trīs gadus ... ceturtā* atrodam dažādu apakšzanru garākās dziesmās, gan tādās, kas liktas meitu mutēs, gan puīšu precību vai "pēckāzu" dziesmās. Vīriešu dziesmās šis motīvs saistās ar kumeļa audzināšanu un kumeļa piederumu gatavošanu, jo nobarot staltu jājamo kumeļu bija pats pirmais solis garajā sagatavošanās procesā, pirms puisis bija gatavs jāt sievas lūkoties (Viķe-Freiberga,

nepubl. ms.). Tā ir tipiska iesākuma formula daudzām dziesmām, no kurām dažā tika turpina apdziedāt kumeļa izmeklēto kopšanu un audzināšanu, līdz kaut kādam sakaram ar līgavām vai tautu meitām nekad arī nenonākot:

30004 (Jg Jaunauce)

Trīs gadiņi audzināju

Stalli bēru kumeliņu,

Ceturta gadiņa

Vedu kājas kaldināt.

Daugavā peldināju

Zaļa vara pavadā,

Saulītē nožāvēju

Lai pakavi nerūsēja.

Es savam kumeļam

Ozoliņa stalli taisu,

Lēpnis mans kumeliņš,

Nedzer rāvas ūdentiņa;

Es savam kumeļam

Dom' avota ūdentiņu.

Pēckāzu dziesmās šī formula parādās kopā ar motīvu par kumeļu un pajūgu, kas tiek gatavots līgavai, kas tad varēs braukt Kā saulīte mirdzēdama, un pie šī motīva arī vēl atgriezīsimies, runājot par mirdzošās saules dziesmām. Trīs gadu ilgā sagatavošanās šeit domāta, lai izceltu rezultāta vērtību un izcilību, gluži tāpat kā motīvā par bārenes teiksmaini mirdzošo vainagu, ko bariem vien rotu kalēji Rīgā vai Jelgavā kal gadiem ilgi. Interesantā kārtā ļoti līdzīga veida motīvs parādās arī dienvidslāvu episkos dziedājumos, kur varoņa zirga segu četras vergu meitenes audušas Dubrovníkos veselus četrus gadus:

Veszle su je četiri robinje

U Dubrovník za četir' godine. (Citēts Lord, 1968:55)

Trīs gadiņi X, ceturta gadiņa Y ir t.s. paradigmātiskā formula, kur zināms vārdu skelets ir atkārtots burtiski, kamēr citi vārdi (vai nu pusrindas, vai veselas rindas apjomā) mainās no viena varianta uz otru, vienmēr tomēr paturot diezgan ciešu semantisku līdzību savā starpā (skat. tuvāk par šo procesu variantu veidošanā, Viķe-Freiberga, 1992b). Ja vienā variantā, kā iepriekšējā, kumeļš ceturta gadā tiek vests kājas kaldināt, tad citā variantā, kā nākošajā, puisis ceturta gadiņā tam liek seglus mugurā. Kodola doma ir viena un tā pati — par kumeļa gatavošanu — bet konkrētā detaļa mainīta:

15723v1 (Rg Taurupe)

Trīs gadiņi audzināju

Stalli bēru kumeliņu,

Ceturta gadiņa

Liku seglus mugurā.

Vēl cits variants ne tikvien pārmaina jau pirmo rindu, pārejot no kumeļa audzināšanas uz stallja būvēšanu, bet papildina pirmās divrindes saturu ar veselu iestarpinātu jaunu divrindi. Tādā gadījumā formulas beigu daļa *Ceturta gadiņa* tiek pabidīta tālāk uz trešās divrindes strofas sākumu, tā ka tagad to atrodam piektajā rindā, ne trešajā kā citur. Tā tomēr ir un paliek tā pati paradigmātiskā formula:

15967 (C Ērgļi)	Rindas	Divrindes	
Trīs gadiņi stalli cirtu Bērajam kumeļam,	1	1	Formulas pirmā puse
	2		
<i>Zelta durvis, vara grīda, Sudrabiņa redelītes.</i>	3	2	<i>lestarpināts izpušķojums</i>
	4		
Ceturta gadiņa Liek' kumeļu stiliņģī.	5	3	Formulas otrā puse
	6		
Trīs gadiņi audzināju Stalli bērū kumeliņu;	7	4	Formulas 1. puses atkārtoj.
	8		
<i>Tīras auzas siliņē, Balts ābols redelēs.</i>	9	5	<i>Izpušķojums, papildinājums</i>
	10		

Šo dziesmu tās sacerētājs ir redzami centies darināt pēc iespējas kuplu, iespaidīgu un garu, parastai trīs gadus ilgai kumeļa audzināšanai vēl sākumā piekombinēdams tikpat ilgu teiksmaina stallja gatavošanu.

Kā jau to varētu sagaidīt, dažās šīs gadu formulas dziesmās vārds "vasara" var atvietot "gadu," kā sekojošā piemērā, kas ir neparasts ar to, ka abas formulas daļas atsaucas tikai uz dabu un uz saules lēkšanas aprakstiem, bez jebkādas paralēles no cilvēku dzīves:

F102,3997 (Azp Saka)

Trīs vasaras saulit' lēca
Purvā lejas rāvienāi,
Ceturtaji vasarāji
Lec ozola pazarē.

Nelaime te tikai tāda, ka, pretēji dziesmā teiktajam, dabā saule gadu no gada lec tai pašā gada laikā tikpat kā vienā un tai pašā vietā. Starpība no gada uz gadu ir tik maza, ka paiet ap 2000 gadu, līdz pavasara saulstāvjī (vai jebkurš cits atsauksmes punkts saules gadskārtējā ciklā) būtu pārvietojušies uz citu zodiaka

zvaigznāju. Tamdēļ maz ticams, ka šī dziesma būtu burtiski iztulkojama kā atsaucē uz saules precēsiju, jo saullēkta vietas maiņa pie apvāršņa nebūtu ar nebruņotu aci saskatāma jau pēc četriem gadiem.

Latgales precību dziesmās tā pati formula arī izmanto vārdu "vasara" citkārtējā "gada" vietā. Visi trīs Latgales varianti nāk no Rēzeknes apriņķa un atstāta to pašu intrigu par precinieka viltu (ko atrodam arī jau pieminētā Rīgas apriņķa Taurupes dziesmā, 15723v1), kur puisis, aizbraucis meitu pagalmā, tur izkaisa riekstu sauju. Āķis šeit tāds, ka meitas tik ilgi lasīs izbīrušos riekstus, līdz kamēr vakars būs jau klāt, un pieklājība tad prasīs tālajam viesim piedāvāt naktmājas. Visos šais gadījumos sākuma formula ar sīkām izmaiņām sintaksē un vārdu izvēlē izsaka to pašu domu (skat. arī 33645 un M2,66:381):

M2,93:539 (Rz Bērzgale)

Treis vosorys atturieju

Stalli bāru kumieleņu,

(Piedz.: Trairairalala!)

Stalli bāru kumieleņu.

— Caturtāi vosorāi

Lyku sadlus mugurāi.

Šai dziesmu grupā, domājams, gads un vasara ir praktiski sinonīmi. Dziesma šeit gluži burtiski atsaucas uz labākiem zirgkopības principiem, kas būtu: "Tev nebūs tavus zirgus pārāk jaunus lietot!" jeb, vēl precizāk: "Priekš pilna piekta gada nepūlē zirga mikstus kaulus un mītes" (skat. Zalts, 1930). Goda kumelju jau nu nepavisam nedrīkstēja sūtīt jebkādos smagos lauku darbos, pirms tas nebija pilnīgi pieaudzis un nobriedis, — to tātad no smagiem vasaras darbiem vajadzēja atturēt. Tāpat sākt to pieradināt pie segliem ceturtajā vasarā arī šķiet, ka būtu bijis pilnīgi pareizi.

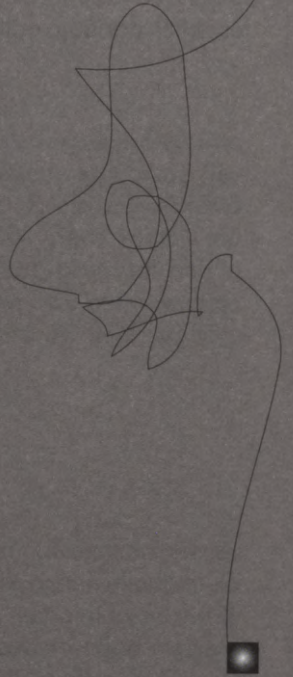
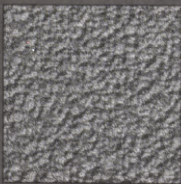
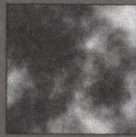
GADI KĀ SIMBOLI

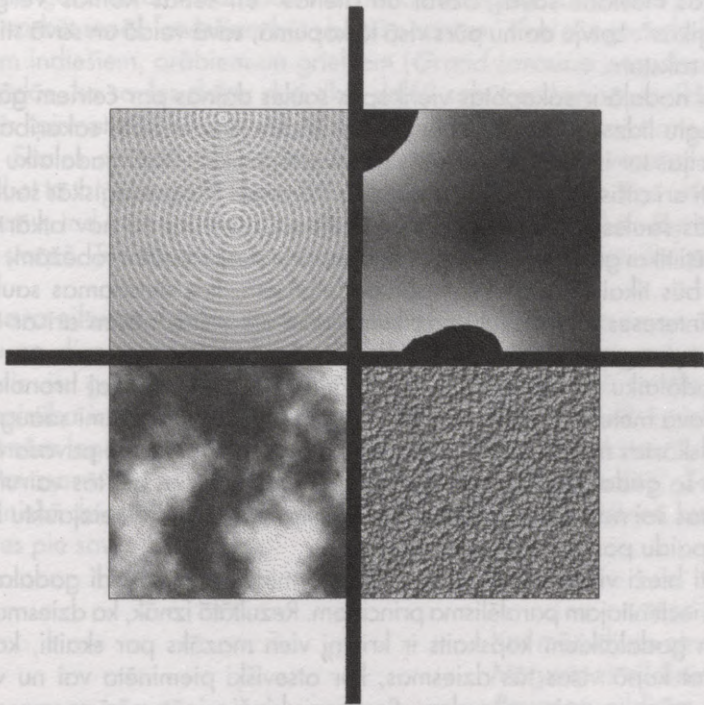
Kaut fiziskās saules dziesmās *tris gadu* — *ceturta* secība galvenokārt saistās ar gluži laicīgām lietām, kā precībās jāšanu vai ar puīša — precinieka kumelja audzināšanu, uzsvērtā skaitļu trīs un četri atkārtošana savā nomainīgā secībā te vedina uz domām, ka tiem vismaz sākotnēji varētu būt piemītusi kāda maģiski simboliska nozīme. Mitoloģiskās saules dziesmās formulu *Trīs gadiņus X, Ceturta gadiņā Y* atrodam pavisam citā kontekstā, galvenokārt saistītu ar mītisko Saules koku, ko Pērkonš saspēris. Skaitlis trīs ir visbiežāk atkārtotais "maģiskais skaitlis" visās dainās, kamēr četri, kā jau to norādījusi Janīna Kursīte (1996), varētu nozīmēt pilnu laika ciklu tā pabeigtībā. Rietumu misticismā trīs atsaucas uz diviem pirmscēloņu pretpoliem, kas, abi apvienojušies, rada trešo kā aktīvu spēku, kamēr

četri simbolizē šī spēka fizisko, materiālo realizāciju, resp., garu, kas iemiesojies un izpaudies matērijā.

Simboli tomēr ir izteikti polisēmiski un fiziskais priekšmets vai jēdziens, ko tie apzīmē, var stipri mainīties atkarībā no konteksta. Tas jo vairāk sakāms par skaitļiem, kas savā būtībā ir pilnīgi abstrakti un spēj, pēc definīcijas, kombinēties ar bezgalīgu — gan abstraktu, gan konkrētu — raksturīgu priekšstatu dažādību. Simboliska var būt tikai pati divējādība, vai trejādība, vai četrējādība, utt., kamēr "trīs x" nekad nevarēs būt simboliski precīzi tas pats, kas "trīs y" vai "trīs z", ja x, y un z ir savā starpā atšķirīgi.

Daži pētnieki, kā V. Sinaiskis (1928) *trīs gadu ceturta* formulu iztulkojuši kā atsauci uz saules un mēness gadskārtējo ciklu saskaņošanu, kas tādā gadījumā būtu mitoloģizēta atsauksme uz gadu kā tīri hronoloģisku laika mēru. Kā to norāda Sinaiskis, trīs mēness gadi sastāv no 36 lunāriem mēnešiem, kas iznāk par vienu mēnesi un dažām dienām īsāk par trīs saules gadiem. Ir jāpaiet vēl 32 ar 1/2 dienām, līdz ceturtajā saules gadā mēnesis būtu atkal panācis sauli. Tādā gadījumā gan varētu sagaidīt, ka arī par mēnesi kaut kas šajās dziesmās būtu minēts (kā tas ir tik daudzās citās dziesmās, kur abi pieminēti blakus), bet tieši tas tur netiek darīts, jo aplūkotās dziesmas uzsver vienīgi un tikai pašas saules lēkšanu.

7. NODAĻA

SAULE UN GADALAIKI

Saules lielajā ciklā gadalaiki iezīmējas kā saulgriežu un saulstāvju iedalīti gada ceturkšņi, un tas, ka katrs no tiem ir atsevišķā vārdā nosaukti, jau pats par sevi liecina, ka tie piederēja pie ikdienā regulāri lietotām laika mērvienībām. Kaut katra gadalaika vārds neapšaubāmi apzīmē tam atbilstošo gada ceturksni kā aptuveni trīs mēnešus garu laika sprīdi, katra šāda sezona atšķirās arī kvalitatīvi no pārējām gan klimatisko apstākļu ziņā, gan darāmo darbu un tradīciju ziņā. Gadalaiku ritmiskais tecējums uzspiež savu zīmogu kā augu, tā dzīvnieku pasaules auglības cikliem, un neskaitāmas zīmes dabā liecina, ka atkal pienākusi ir sezona, kas saistās ar lazdu, ievu vai ābeļziedu laiku, vai rubeņu rieta laiku, vai sēņu, vai dzērveņu laiku. Lauku dzīves vidē gadalaiku ritms tiek uztverts it īpaši asi, jo paši galvenie lauku darbi ir stingram gadskārtas ciklam pakārtoti un tikai zināmā, ierobežotā laika posmā padarāmi. Šis gadalaiku ritmiskās pārmaiņas un to

iespaidus uz Jaužu darbiem, raksturu un pārdzīvojumiem jau apdziedājis senās Grieķijas Hēsiods savā "Darbi un dienas" un senās Romas Vergīlijs savās "Georgikās". Latvju dainu pūrs visā tā kopumā, savā veidā un savā stilā seko šim pašam rakstam.

Šai nodaļā ir sakopotas vienkopus saules dainas par četriem gadalaikiem, lai sniegtu līdzsvarotu pārskatu par to, kādas jēdzieniskās sakarības un domu asociācijas tur izraisījusi saule tās gadskārtējā ciklā. Daži gadalaiku motīvi, kas aplūkoti arī citās sakarībās (kā maģiskās dziesmas "Kosmoloģiskās saules" sējumā vai siltās saules dziesmas nākamajā sējumā), šeit vai nu nav atkārtoti, vai arī pieminēti tikai garāmejot. Sekojot šim darbam nospraustām robežām, uzmanības centrā būs tikai tās dziesmas par gadalaikiem, kas atrodamas saules dainās, tomēr intereses pēc mēs vismaz kvantitatīvi tās salīdzināsim arī ar to dziesmu kopumu par gadalaikiem, kur saule nav vārdā pieminēta.

Gadalaiku dziesmās saule neparādās kā "tīri" vai tikai hronoloģiska, bet saule savā meteoroloģiskā aspektā tur ir tikpat kā nesadalāmi saaugusi ar sauli kā gadskārtas mērītāju debesu pulksteni. It īpaši vasaras un pavasara dziesmās izceļas šo gadalaiku būtiskā saistība ar saules siltumu, bet tās vairums tomēr ir paturētas šai nodaļā (ne ievietotas pie "siltās saules"), lai neizjauktu šeit veidoto kopiespaidu par visiem gadalaikiem.

Ļoti bieži vienā un tai pašā četrindē minēti divi dažādi gadalaiki, sekojot dainās iecienītajam paralēlisma principam. Rezultātā iznāk, ka dziesmu par visiem četriem gadalaikiem kopskaits ir krietni vien mazāks par skaitli, kas sanāktu, saskaitot kopā visas tās dziesmas, kur atsevišķi pieminēta vai nu vasara, vai ziema, vai pavasaris, vai rudens. Pavasaris bieži minēts pāri ar savu pretstatu — rudeni (arī ar ziemu) un vasara ar ziemu (izņēmuma kārtā arī rudeni). Dzejskāš izteiksmības ziņā gadalaiku dziesmu kvalitāte ir stipri nevienāda un satura ziņā tās pieskaras ļoti plašam tematū lokam.

PAVASARIS

Pretēji Rietumeiropas dzejai, kur pavasaris ir apdziedāts ar vislielāko sajūsmu (piemēram, maijs vācu minnezengeru un arī vēlāko laiku dziesmās), fiziskās saules dainās ir tikai pieticīgs skaits dziesmu, kurās pieminēts vārds "pavasaris". Starp četriem gadalaikiem pavasaris tur stājas otrā vietā ar 30 dziesmām, mazliet vairāk par ziemu (26) un rudeni (26), bet uz pusi mazāk par vasaru, kam ir pāri par 60 dziesmu. Kas attiecas uz plašāko Dainu datu bāzi (1982), kas satur ap 71 000 dziesmu, tad tur pavasara loma ir pavisam bēdīga: tas pieminēts no visiem gadalaikiem vismazāk — 261 dziesmas 291 rindā (kas nozīmē, ka dažās dziesmās vārds "pavasaris" atkārtots vairāk nekā vienā rindā). Saules dainās pavasaris tātad ieņem manāmi svarīgāku vietu nekā dainu masīvā vispār.

Vispārējā dainu pūrā pavasaris biežuma ziņā ne tikvien ieņem pašu pēdējo

vieta, bet tam ir pat uzkrītoši — uz pusi mazāk dziesmu nekā nākošajam biežāk pieminētajam gadalaikam (skat. tabulu šīs nodaļas beigās). Tas izraisa pārdomas par to, vai varbūt senāk latviešiem būtu bijuši pazīstami tikai trīs gada laiki, gluži kā senajiem indiešiem, arābiem un grieķiem (*Grand Larousse encyclopédique*, 1961). Izrādās, ka saules dainu dati tikai daļēji sakrīt ar Larusa enciklopēdijā minētām trīs “pirmatnējām” sezonām, kas tur ir identificētas kā pavasaris, vasara un ziema. Saules dainās rudens dziesmu ir gan mazāk par vasaras un par pavasara, bet to tomēr ir gluži tikpat daudz, cik ziemas dziesmu. Kas attiecas uz dainu kopumu, tad tas nepavisam neatbalsta domu par rudeni kā vēl u ienācēju gadalaiku starpā. Tur, kā jau teikts, pavasaris ir tas, kas ir ļoti izteiktā pabērna lomā.

Pavasara siltums. Pavasarī saule jo dienas, jo kļūst siltāka un savā zenītā kāpj dienu no dienas augstāk debesu kalnā. Pēc garās ziemas aukstuma šīs pārmaiņas ir visu gaidītas, un pavasaris saprotamā kārtā ir īpaši saistīts ar silto saulīti. Šī saistība izpaužas iestingušās formulās, kas lielā dažādībā pielāgojas dainu pantmēra logātam un tiek lietotas ļoti dažāda satūra kontekstos: “pavasari saulītē”, “Pavasaru XX / Siltajā saulītē”, “XX pavasari / Siltajā saulītē”. Sekojošā rezignēti ciniskā dziesmā uz pavasara silto sauli gaida divas atraitnes, kas nevar vairs sildīties pie savu vīru sāniem:

27863 (V, K, Z)

Kur mēs, divas atraitnītes,
Muguriņas sildīsim?
Pavasaru sildīsim
Siltajā saulītē.

Vairākās Latgales dziesmās (14970; 20969) atkārtojas doma, ka saule nekad nav tik silta kā pavasarī, kas gluži neatbilst klimatiskai īstenībai, jo saule, protams, ir vēl daudz karstāka vasaras vidū:

14970 (Md Lubāna)

Nekad saule nav tik silta,
Kā ir silta pavasari;
Nekad tautas nav tik labas,
Kā ir labas precēdamas.

43378 (Ldz Kārsava)

Sylta saule pavasar,
Kab cik sylta rudiņi;
Miļas tautas precejūt,
Kab cik miļas dzeivuojūt.

Pavasara saules siltums pirmajā, Lubānas, dziesmā ir nedabīgi pārspilēts, lai radītu dabas paralēli domai, kas izteikta dziesmas otrajā pusē: ka tautas nekad vairs nebūs tik miļas kā kopdzīves pašā sākumā, resp., precēšanās brīdī. No tā netieši būtu secināms, ka pavasaris šeit uztverts kā senā gada sākums. Tās pašas domas cits variants otrajā, Kārsavas, dziesmā (43378) ir dzejiski daudz labāk izdevies, jo tur pavasara saules siltums ir tikai izcelts kā paraugs, kam diezin vai rudens saule spēs sekot.

Pāris bērnu dziesmās par lāča bērniem atbilstoši uzsvērts, ka lāča bērni (kas dabā piedzimst jau ziemā) sāks izaugt pavasara saulītē. Paralele ar cilvēku bērniem te arī ir atbilstoša, jo mazs bērns, kam siltā laikā iespējams brīvi kustēties pa āru, noteikti varēs fiziski ātrāk attīstīties par tādu, kam tai pašā vecumā jādzīvojas pa istabu:

2099 (Jg Ozolnieki)

Čučiet, guliet, lāča bērni,
Kad jūs lieli izaugsiet?
Kad jūs lieli izaugsiet,
Kad kājāmi staigāsiet?
— Pavasari, pavasari
Siltā Jāņu saulītē,
Tad mēs lieli izaugsim,
Tad kājāmi staigāsim.

Līdzīgas dziesmas runā tikai par maziem bērniem, kas izaugs lieli garajās dienīnās (tātad — pavasarī vai vasarā) un siltā saulē (2100), vai vasaras saulītē “kā pupiņas dārziņā” (F170,2117).

Atgadās, ka izteiciens pavasara saulītē atsaucas uz kādu asociatīvu domu, kas savā laikā visiem bija pazīstama, bet kas modernam lasītājam ne vienmēr ir uzminama, kā sekojošā dziesmā, kur, pat lasot starp rindām, ir grūti atšifrēt dziesmas precīzo nozīmi:

L1049 (Azp, Aizpute)

Puško, māte, savas sagšas,
Lai stāv manas nepuškotas.
Gan es savas appuškošu
Pavasari saulītē,
Pavasari saulītē,
Ar tautieša māsiņām.

Izklausās, it kā meita jau gatavotos kāzām, bet māte negrib viņai palīdzēt savas sagšas izgatavot līdz galam. Tad nu meitai pēc kāzām būs jāsauc savas vīra māšas palīgā, lai sagšas nobeigtu ar bārkstīm vai varbūt arī tās izrakstītu ar rakstiem. Šāda situācija būtu par kaunu ne tikvien jaunai līgavai, bet arī viņas mātei. Dziesma tad nu skan reizē kā pārmetums un kā brīdinājums mātei, kas domā pati par savām sagšām vairāk nekā par meitas pūru. Viens, kas tomēr nav skaidrs, — kamdēļ gan meitai jāgaida tieši līdz pavasara saulītei, pirms tā savas sagšas varētu appuškot vai nu viena pati, vai ar vīra māsu palīdzību? Varētu domāt, ka tieši ziema būtu īstais gadalaiks tāda veida rokdarbiem.

Vairākas dziesmas uzsver to, ka kāzas normāli notika rudenī, un pavasarī — ar visu tā silto saulīti — meita iziet tautās tikai izņēmuma kārtā:

11002 (Md Kusa)

Citas meitas ruden gāja,
Smulē savas villainītes;
Es iziežu pavasari,
Siltajā saulītē.

18280 (Vlk Vijciems)

Citas meitas ruden gāja,
Es aizgāju pavasari,
Es aizgāju pavasar,
Kā ieviņa ziedēdama,
Kā ieviņa ziedēdama'
Kā saulīte mirdzēdama.

Cita precību dziesma liek manīt, ka arī tautu jāšana jau no paša pavasara gluži nepiederēja pie parastām normām. Ja tā notika, tad tā bija sava veida popularitātes zīme: ja precinieki sākuši jāt tik agri, meita baidās, ka rudenī jau nu noteikti vairs nevarēs no precēšanās izvairīties:

14276 (Lp Rāva)

Miegs man nāca saulītēi,
Ko darišu vakarāi?
Pavasari tautas jāja,
Kā rudeni vairīšos?

Diezgan īpatnēja un neparasta ir paralēlā dzejas glezna dziesmas pirmajā pusē: kā gan būs iespējams pārvarēt miegu vēlāk vakarā, ja ar to jāsāk kauties jau gaišā dienas laikā?

Pavasara skaistums. Saules dainu iztēles pasaulē pavasara skaistums ir izpelnījies pārsteidzoši maz uzmanības, tāpat maz ir tādu dziesmu, kur pavasaris kā gadalaiks būtu uzmanības centrā ar liriskiem dabas aprakstiem. Pat sekojošā dziesma, kas apraksta dabas atmodu pavasarī, saistītā valodā izsaka gluži vai zinātniskas atziņas par fiziskiem apstākļiem — lietu un siltumu, kas liek kokiem pavasarī visātrāk augt:

2769 (Lp Vērgale)

Kas, bērziņi, tev apsedza
Tādu zaļu villainīti?
— Man apsedza silta saule,
Pavasaras lietutiņš.

F1805,10012 (Lp Bunka)

Kas, bērziņi, tev' audzēja.
Tādu kuplu darināja?
— Man audzēja zelta saule,
Pavasara lietutiņš.

Citos šīs pašas dziesmas variantos (Kr. Barona sējumos) "siltas saules" vai "zelta saules" vietā parādās "mīļā Māra" vai "mīļš Dieviņš". Tas dziesmai piedod pavisam citu noskaņu, jo dabas parādību cēloņi tādos variantos ir mitoloģizēti.

Jūsmošana par pavasari kā ziedoni, kā sekojošā dziesmā, saules dainās parādās ļoti reti. Tā kā šis teksts lāga neatbilst dainu formas kanoniem, tas rada aizdomas par aizguvumiem no literārās dzejas un par vācu romantisma iespējamiem iespaidiem:

M3,42:257 (B Rundāle)

Pavasara laikā siltajā saulē

Ābele ziedēja baltiem ziediem,

Ābele ziedēja baltiem ziediem,

Putniņi svilpoja berziņa (sic) galā.

Daža pavasara dziesma sliecas uz banalitātes pusi, kaut pamata doma tai nav peļama un citās dainās varētu būt izteikta ar lielāku spēku. Sekojošā piemērā dzejiskā paralēle ir pilnīgi saskaņā ar dainu garu: pavasara saule, kas liek uzplaukt visai dabai, te ir metaforiska paralēle laipnam cilvēkam, kura klātienē arī visi citi it kā atplaukst:

48816 (Rz Dricēni)

Vysas pučītes zīdēja,

Pavasara saulītē;

Vysi man lobi beja,

Ka es poša loba beju.

Izteiksmē šī dziesma tomēr izklausās pliekana, sevišķi pirmā rindā ar tās neveiklo vispārinājumu par "visām puķītēm" kā paralēli visiem ļaudīm. Dainas parasti izvairās no šādiem vispārinājuma vārdiem, to vietā liekot divu konkrētāku vārdu uzskaiti, kā rozes un magones visu puķu vietā, vai miežus, rudzus labības vietā, utt.

Citā gadījumā dziesmas sakarība un dzejiskā kvalitāte būtu pilnīgi atkarīga no konteksta, kādā tā sākotnēji dziedāta, un no tā, vai zināmi vārdi tur būtu izprotami kā īpašvārdi vai nē. Uz abiem šiem jautājumiem dziesmas teksts savā publicētā versijā nekādu atbildi nesniedz:

F828,15728 (Rg Rembate)

Cīruliša meitu vedu

Pumpurīša dēliņam:

Cīrul's dzied, pumpurs plaukst

Pavasara saulītē.

Ja šī Rembatē pierakstītā dziesma tikusi sacerēta tādās kāzās, kur sagadišanās pēc Cīruļa māju meita precētos ar Pumpuru māju dēlu, tad tā būtu situācijai labi piemērota un abu dzimtas vārdu sasaistīšanu ar pavasara saules starpniecību varētu pat uzskatīt par atjautīgu, it sevišķi improvizācijas situācijā. Bet, ja cīruļa kā parastā lietvārda meita te būtu saprecināta ar absurdo pumpura dēliņu, tad nepiedienīgā laulībā te būtu savienotas divas krasi atšķirīgas semantiskās un bioloģiskās domēnes (putni ar augiem), ko normāli drikstētu tikai nostādīt metaforiskā paralēlē. Pie tam trešās rindas paralēle starp dziedāšanu kā putnu aktīvu darbību un pumpuru pasīvi veģetatīvo plaukšanu, ja tā domāta kā tīra dzeja (ne sabiedrīks joks apdziedāšanās situācijā), būtu visai neveikla un disonanta. Viss tas kopā vedina uz secinājumu, ka šai dziesmā Pumpurs un Cīrulis, visticamāk, būtu izprotami kā īpašvārdi.

Pavasara kārnums un čakluma tikums. Viens iemesls, kamdēļ par pavasari saules dainās tiek tik maz jūsmots, varētu būt saistīts ar to, ka pavasari pārtikas krājumi parasti gāja uz beigām un dažu labu gadu varēja pat uznākt bads, pirms ienācās jebkas no jaunās ražas. (Mana māte vēl atcerējās no savas bērnības — pēc Pirmā pasaules kara — ka pavasari viss aptrūcis un viņas mātei bijusi jāvēra "plika" balandu zupa, bez jebkādam piedevām.) Uz lielu nabadzību šķiet atsaucamies arī dziesma, kur mazi bērniņi pavasara saulītē vidžina kā strazdiņi ar *plikiem* vēderiem (2994). Kāda ļoti rupja (pat perversa) daina spēlē uz jēdzienisko kontrastu starp mazu bērnu *tukšiem* vēderiem pavasara bada laikā un seksuālo aktivitāti kā vēdera pildītāju surogātu (35366 un var.).

Senākos laikos ļaudis labi apzinājās, ka pie vasaras un rudens darbiem nekāda slinkošana nebija pieļaujama, ja negribēja badoties uz pavasara pusi. Latviešu daudzīnātais čakluma tikums tamdēļ bija apgūts ļoti praktiskas nepieciešamības skolā. Te jāatzīmē, ka, pretēji kolhozu laikiem, kad govīm it kā regulāri esot barotas sakapātas egļu skujas, no dainām samanašs, ka senāk skujas lopiem vai zirgiem mēdza barot tikai izmisuma situācijā (vai arī precīnīkam par tīša nicinājuma zīmi):

6735 (Tk Blidiene)

Guli, guli, tēva dēls,
Saule lēca kājgalī;
Tālab tavs kumeliņš
Pavasari skujas ēda.

Saule, kas lec gulētājam kājgalī, to uzlēkdama ir pārsteigusi vēl gultā guļošu. Tas senāk tika uzskatīts kā liels kauns un negods, kā jau agrākā nodaļā redzētās dziesmās par tēva zemi vai linu druvu, kas dēļ gulšņāšanas līdz saulei vairākus gadus paliek vecainē. Godīgs tēva dēls līdz saulītes uzlēkšanai jau ir paspējis uz lauka darbā nosvīst, tāpat kā viņa kumeliņš.

Prasības pēc čakluma senā lauku sētā bija visai augstas, un lielas atkāpes no sagaidītām normām netika pieciestas. Savi darbi bija jāpadara kā viriešiem, tā sievietēm, pie tam katrs savā piemērotā laikā. Slinkums latviešu acīs bija tik briesmīga kaite, ka pret to minētas diezgan drakoniskas zāles. Garažos ziemas vakaros meitām un sievietēm vajadzēja savērt linus un pakulas, un, ja "slinka" jauna līgava nespēja to izdarīt, tad tai piedraudēja nākamā pavasarī kājas un rokas dzeldināt uz skudru pūžņa:

2691v1 (Lp Nica)

Slinka mana līgaviņa
Nevērpj linu, pakuliņu.
Dievs dod man sagaidīt
Pavasara siltu sauli,
Tad es tevi izvedīšu
Pie lielaja skudru pūļa,
Tad es tavas kājas, rokas
Skudriņāmi ēdināšu.

Pēc analogiskās magijas principiem skudras kodieni simboliski būtu Joti loģiskas slinkuma zāles, jo skudras ir tautā pazīstamas kā kustīga čakluma iemiesojums. Arī kā tīri fizioloģisks dzenulis šādas zāles varētu derēt, jo mazo sarkano skudru kodieni ir tik neganti sīvi, ka tie spētu izkustināt pat vislielāko sliņķi. Cerams, ka šādi draudi praksē netika novesti līdz savai brutāli sadistiskai galējībai un ka slinkuma dziedēšanai sliktākā gadījumā izlietoja tikai dažas reprezentatīvas skudriņas, nevis uzmata sasietu cilvēku uz skudru pūžņa! Cik daudzi no šādi apsmietiem, strostētiem vai pārmācītiem "sliņķiem" senāk tiešām bija slinki vai izlaidušies un cik varbūt cieta no kādas apslēptas slimības, vai vienkārši bija mazāk stipri un izturīgi par citiem, par to nemaz netikas domāt, jo šķiet, ka senāk ļaudis par tādu iespējamību daudz neraizējās.

Pavasaris apdziedāšanās dziesmās. Formuliskais izteiciens par pavasara siltu sauli apdziedāšanās dziesmās dažkārt uzpeld bez īpašas sakarības vai semantiskas vajadzības, kā sekojošā, izdomā nabadzīgā un banāli noraidošā dziesmā. *Pavasara siltā saule* te ir tikpat kā tukšas zilbes, lai aizpildītu trūkstošu rindu trohajā pantā, kaut gan šī izteiciena atkārtotāšanās šāda veida dziesmās jau pati par sevi rada izsmejošu, niecinošu noskaņu:

20560 (Azp Kuldīga)

Andrejam pumpas spīd,
Man tās pumpas nepatīk;
Pavasari siltā saule,
Pumpas vilka ēniņā.

Toties dažā nerātnā dainā, kā sekojošā, ar zuti kā fallisku simbolu, pavasara siltā saule ir piesaukta gluži sakarīgi. Tur sugestēts, ka, sākot ar pavasari, kļūst atkal iespējamās dzimumattiecības brīvā dabā, kādas ziemas aukstumā pie upītes, protams, nebūtu bijušas iespējamās:

34633v2 (Md Kusa)

Es tev lūdzu, jauna meita,
Pie upītes negulēt:
Pavasari siltā saule,
Zutis lida vēderā.

Apdziedāšanās dziesmās galvenais nolūks ir kādam "iekost", izceļot vai nu kādu zīmīgu apģērba detaļu, vai kādu mazāk vēlamu fizisku īpašību, kā retus matus, retas ūsas (57793) vai retus zobus (20336), un saistīt to ar kaut ko pēc iespējas grotesku un smieklīgu:

57795 (Ldz Mērdzene)

Juonīšam rati moti,
Na par Dīva lykumeņi:
Pavasari klyba vuorna
Pret saulīti izplykvoja.

Šai gadījumā pavasara piesaukšana nav bez sava pamata, jo pavasarī putni vij ligzdas un palaikam šādai vajadzībai izmanto arī izkritušus cilvēku matus. leraugot vīrieša pakausi ar šķidriem matiem, doma, ka to vārnas, pavasarī ligzdas vijot, būtu izplūkājušas, ir pārsteidzoša un līdz ar to jocīga, kamēr detaļa par vārnas klibumu šeit tišām pievienota, lai situāciju padarītu vēl groteskāku. Pat izteiciens "pret saulīti" te nav nevietā, jo šķidri mati vairāk izceļas, ja uz tiem raugās pret gaismu!

Metaforiski pamatots sakars ar pavasara sauli ir arī joku dziesmās par dūsmīgo kazbuku, kas ar savu ragu klabināšanu biedē vai nu kumeliņu (51864), vai piegulniekus, jo par tukšiem veciem ragiem varētu dzejiski teikt, ka tie ir pavasara saulē izkaluši un no tiem nav ko būties:

30104 (Azp Cirava)

Buciņš ragus klabināja,
Piegulniekus baidīdams.
Nemūkat, piegulnieki,
Bukam ragi izkaluši,
Bukam ragi izkaluši,
Pavasara saulītēi.

VASARA

Vasara no visiem gadalaikiem apdziedāta visbiežāk un ar vislielāko mīlestību un romantisko sajūsmu. Dainu datu bāzē (1982) tā ir tālu priekšā visiem citiem gadalaikiem ar 1340 dziesmu rindām 1195 dažādās dziesmās. Arī "Saules dainās" vasara biežuma ziņā ne tikvien ir pirmā vietā, bet vasaras dziesmu skaits pārsniedz pavasara dziesmu skaitu (kas tām seko kā otrās) pat vairāk nekā divkārt. Vasaras vārds pieminēts 67 dažādās saules dziesmās vai variantos, ieskaitot četras Latgales dziesmas ar sakni "vosor-". Ap pusducis no visām tām ir mitoloģiskās Saules dziesmas, kā tās par mītisko Saules koku, kur "vasaras" ir sinonīms vārdam "gadi". Pārējās visas ir fiziskās saules dziesmas.

Vasaras dziesmu izcilā popularitāte atkal liek domāt par Larusa enciklopēdijā izteikto apgalvojumu, ka "ziemēju tautām" (nav paskaidrots, kurām) senāk (nav paskaidrots, kad) it kā būtu bijuši tikai divi gadalaiki — vasara un ziema, kam tikai vēlāk vēstures gaitā pievienojušies otri divi — pavasaris un rudens (*Grand Larousse encyclopédique*, 1961). Tādā gadījumā gan varētu sagaidīt, ka vasarai un ziemai vajadzētu būt daudz biežāk pieminētām par pavasari un rudeni. Dainās tā tas nav, un vispārējā datu bāzē rudens ir tas — ne ziema —, kas biežuma ziņā vistuvāk seko vasarai.

Garā un īsā vasara. Vasara kā laika mērs saistās gan ar garu, gan īsu laiku. Vairākos garāku dziesmu motīvos parādās formula pār deviņas vasariņas,

kas dzejiski norāda uz ļoti ilgu laika posmu: kara dziesmās uz laiku, pēc kura kumeļš bez jājēja pārnāk no kara (31933v4), un sieviešu "pēckāzu" dziesmās uz gariem gadiem, kas pagājuši, līdz tālu tautās aizprecētā meita atbrauc atpakaļ ciemoties dzimtajās mājās (33625v15). Vienā no nedēļas dienu dziesmām (par ko vēl runāsim citā nodaļā), meita, šķiroties no tēva, atgādina, ka tā ir šķiršanās uz visu mūžu, *na iz vinis vasareņis* (M2,52:293), kā tad, kad meita tikai uz vienu vasaru būtu aizgājusi citās mājās par ganu.

Kaut īstenībā Latvijas vasaras nemaz tik garas nav, dainas šo gadalaiku tipiski uzskata par garu: *šādu garu vasariņu* (29254v1), *šai garāja vasarā* (41997), *kā tā gara vasariņa* (34719), vai arī *visu garu vasariņu* (33155; F1276,1220). Līdzīgi tas ir arī izteicienos kā *visu vasariņu* (53546), *vysas vasareņas* (F40,159), vai *visu cauru vasariņu* (53953), kas uzsver visas vasaras lielo ilgumu kā laika sprīdi. Galvenais iemesls šim subjektīvam ilgumam šķiet vasaras garās darba dienas, kā arī ļoti smagie un steidzamie lauku darbi, kas sekoja viens otram bez īstas atelpas pa starpām:

53953 (Jk Zalve)

Ligo saule, ligo bite, ligo!
Visu cauru vasariņu, ligo!
Man bij gara šī dieniņa, ligo!
Kur vēl visa vasariņa, ligo!

Pie populārās divrindes formulas par sauli un biti, kas ligo vai rotā visu cauru vai visu garu vasariņu, mums iznāks vēl atgriezties arī citur. Zēl, ka sekojošai dziesmai nav klāt vēl citi panti, kas palīdzētu labāk saprast, par ko tur ir runa, jo dziesmas otrā puse ir stipri neskaidra:

38022 (Jk Zalve)

Rotā saule, rotā bite
Šādu garu vasariņu:
Ni man tēvs nama deva,
Ni brāliņš istabiņas.

Bitei pašai ir savs namiņš dorē vai stropā, kā jau tas uzsvērts citās dainās, un mitoloģiskai Saulei ir tikpat kā pašai sava saimniecība debesīs. Atsauksme uz tēvu un brāli parasti nozīmē, ka runātāja ir jauna meita, tikai nav skaidrs, kādu neparastu apstākļu dēļ tā būtu palikusi bez tēva un brāļu normāli dotās pajumtes. Varētu būt, ka dziesma cēlusies kādos kara vai posta gados, kad dzīvojamās ēkas visas bija nopostītas un dzimtas vīrieši vienkārši nebija spējīgi jaunas vēl uzcelt. Citas līdzīgas dziesmas izsaka tieši pretējo: ka meitai un bitei abām ir laime ieiet jau gatavā mājoklī — bitei dravnieka dētā stropā, meitai sava tautu dēla sētā.

Sekojošā satiriskā variantā par jau redzētu motīvu, kur tautu dēlam paiet trīs gadi, lai meitu nolūkotu, lūkošanās laiks ir sarucis uz vienu vasaru, bet arī tad

lūkojamai meitai tas šķiet par garu. Sieviete izjūt kā apvainojumu, ka vīrietis nevar un nevar izšķirties — būs tā istā vai nebūs? Savu ievainoto pašapziņu tad nu viņa dziedē ar diezgan dzēlīgiem komentāriem par puīša tūlīgumu vispār, kur viss, ko viņš arī nedarītu, prasa nenormāli ilgu laiku:

10212 (Lp Rāva)

Lūko mani tautu dēls
Visu garu vasariņu;
Es tautietī nolūkoju
Plānāi skalu lipīdama:
Divi stundas kājas ava,
Trešo lika cepurīti;
Jūdzi saule ritināja
Līdz iejūdza kumeliņus.

Līdzīgi noraidoša nostāja manāma apdziedāšanās dziesmā par puīšiem, kas visu garu vasaru nekā laba neesot padarījuši, kaut vasara kā viriešiem, tā sievietēm normāli būtu pats karstākais darba laiks:

41997 (Md Vecgulbene)

Saule, saule, zeme, zeme,
Kam to puīšu vajadzēja?
Ko tie puīši labu dara
Šai garāja vasarā?

Preteji dainu parastam stereotipam par garo vasariņu, bērnu dziesmās vasara kā metafora cilvēka mūža ziedu laikam ir uztverta kā par daudz īsa, un vasaras launadziņš, protams, kā vēl daudz īsāks:

F1944,263 (Rg Rīga; Md Tirza)

—————
Padziedāju, palīksmoju,
Ne ilgāmi mans mūžiņš;
Tik ilgāmi mans mūžiņš
Kā vasaras launadziņš.
—————

Tā pati nostalgija par mūža ziedu laika īsumu pārņem arī jaunu meitu, kas rudenī gatavojas iziet tautās. Viņa gribētu, lai personificētā Saulīte tieši šo vasaru tecētu lēnāk, it kā negribīgi un pār plecu atskatīdamās, lai tādējādi aizskrejošo laiku pastieptu garāku. Tai gribas jo īpaši izbaidīt šo pēdējo gadskārtu, kad tā vēl staigās brīva un bezbēdīga, ar jaunas meitas ziedu vainagu galvā, jo jau nākamā rudenī tas būs jāatvieto ar sievas autu un precētas sievas pienākumiem:

Ēc, Saulīte, atskaties,
 Šī pēdeja vasariņa,
 Pēdejs rožu vainadziņš
 Zied manā galviņā.

Saistība starp sauli, vasaru un meitas vainagu ir īpaši cieša, jo tieši saulainā vasara (ne citi gadalaiki) ir tā, kas pārstāv meitas vieglās un saulainās jaunības dienas:

24535 (Rg Jumprava)

Vainaciņu noraudāju,
 Kā pēc tēva, māmuliņas;
 Tā bij man viegla rota,
Vasar nest saulītē.

Siltā vasariņa. Vasaras raksturojumos, blakus dainām īpatnējai "garai vasariņai", protams, atrodama arī "siltā vasariņa", no hronoloģiskā tā vairāk novirzoties uz meteoroloģisko. Šī formula ir ļoti populāra arī tajās vasaras dziesmās, kur saule nav pieminēta, kā sekojošā koši krāsainā un priecīgā dabas aprakstā no vispārējā dainu pūra, ko šeit citējam izņēmuma kārtā:

37480 (Jk Sece)

Projām gāja zili ledi,
 Nu būs silta vasariņa;
 Būs ievām balti ziedi,
 Būs kokiem zaļas lapas.

Dziesmās atkārtoti ir izteikta vēlme pēc siltas vasariņas, vai lūgumi, lai Dievs "nedod aukstu vasariņu" (F1685,311). Vasaru ar tās silto sauli varētu dēvēt par īsto saulei piederošo gadalaiku, kad cilvēki priecājas dabai līdz un meitas dzied kopā ar lakstīgalām:

Bb4,162 (Azp Basi)

Ej projām, ziemelīti,
 Lai nāk silta vasariņa;
 Sāks sildīt silta saule,
 Sāks meitiņas padziedāt.
 Tad lapos ozoliņis,
 Tad dziedās lakstīgala.

Blakus tīri estētiskam priekam par atdzimstošās dabas jaukumiem vasaras siltā saule tiek novērtēta arī praktiskā plāksnē kā, piemēram, laba siena kaltēšanai (46583). Reizēm pavīd arī atspulgi no vasaras karstuma negatīvās puses, pie kā vēl atgriezīsimies citā sējumā, runājot par karsto sauli. Tā, piemēram, atvadoties

no vasaras, dziedātājs bez lielas nožēlas konstatē, ka nu vairs nebūs jāiet "saulē pauri cepināt" (55773).

Tajās dziesmās, kur blakus vasarai pieminēts vēl arī kāds cits gadalaiks, visbiežāk tā ir ziema, jo ziemas aukstums saprotamā kārtā ir vistiešākais pretstats vasaras siltajai saulītei. Vasaras siltā saulītē atplaukst ne tikai lapas un putniņu dziesmas vien, bet arī pašu cilvēku kustību brīvība pa āru. Īpaši bērniem grūti garās ziemas pavadiť bieži nelielās lauku saimes istabās, vienmēr zem savu vecāku acīm, vienmēr šaurības piespiestā rātņumā un paklausībā. Vasaras siltā saule tad sniedza sen ilgoto vaļu brīvi paskraidīt apkārt un nozust no vecāku tiešākā redzes loka:

3103 v4 (Rg Nītaure)

Tēva, tēva es meitiņa,
Kad par ziemu istabā;
Nāk vasara, siltā saule,
Vairs par tēvu nebēdāju.

Sekojošā ziemas un vasaras pretstatu dziesma ir viena no tādām, kur ļoti īsos un skopos vārdos radīts teksts ar dainām raksturīgi sarežģītu loģisko uzbūvi. Pamata princips te paralēlisms un pretstats, pie tam vēl dubultējs. Tas tomēr nav pilnībā tiešos vārdos izteikts, bet tikai pa pusei, un klausītājam pašam savā prātā te jāizdara rinda dažādu loģisku secinājumu, lai teksta nozīmi atšifrētu:

26659 (TI Kandava)

Tālu mani māte deva
Aiz deviņi ezeriņi;
Ziemu vien sērst atbraucu,
Ne vasaru saulītē.

Vasaras saulītē gan būtu patīkamāka ciemos braukšana nekā aukstā ziemas laikā, bet, ja attālums ir liels un daudz purvu, ezeru vai upju ceļā, tad vieglāk tomēr ir doties ceļā, kad visi ūdeņi aizsaluši un ir iespējams braukt taisni — visiem ūdens šķēršļiem pāri. Vārdos neizteikta te paliek vēl cita doma par steidzamiem lauku darbiem, kas vasaras siena vai labības ievākšanas laikā zemniekiem liedza pamest savus laukus, lai dotos tālos ciemos. Vasara tāpat ir pozitīva siltuma ziņā, bet negatīva tālai ceļošanai, it sevišķi pāri ūdeņiem, kamēr ar ziemu viss ir otrādi. Šādu dziesmas loģisko uzbūvi varētu shematiski apzīmēt sekojoši, kur zīme <—> simbolizē loģiskā pretstata attiecību:

Vasaras saulīte [siltums (+)]	<—>	Ziema [aukstums (-)]
Vasaras saulītē [braukšana (-)]	<—>	Ziemā [braukšana (+)]

Šādas dubultparalēles veido dainās ļoti iecienītu rotaļāšanos ar krusteniski apgrieztām vērtību polaritātēm, kur vienai un tai pašai lietai tiek parādītas reizē pozitīvas un negatīvas īpašības (skat. arī Viķe-Freiberga, *in press*).

Sausā un bagātā vasara. Vasara ir ne tikvien gaišākais un siltākais, bet parasti arī sausākais no gadalaikiem. Ļaudis priecājas par tās ilgiem saulainā laika posmiem, it sevišķi pretstatā rudens tumšām un lietainām dienām:

F1136,1743 (Kld Padure)

Jauka bija vasariņa,
Katru dienu sauļe spīd;
Līdz atnāca rudentiņš,
Lietiņš vien smidzināja.

Lietiņam lūdzas, lai tas lītu tikai vienu dienu, ne visu vasariņu, jo lietus diena ir kā sveša māte, bet saules diena kā sava māmuliņa (F40,159). Ja atgadās slapja un lietaina vasara — kā jau tas pa laikam mēdz notikt — tad ļaudis lūdz Dievu, lai dabūtu redzēt saules gaismu kaut vai tikai Jāņu vakarā (F1276,1220), vai vismaz rudens galiņā:

33155 (Vp Dundaga)

Lietus vien, lietus vien,
Visu garu vasariņu!
Dod, Dieviņ', sauļes gaisu
Jel rudenā galiņā.

Labā vasara ir tāda, kas savā pareizā līdzsvarā starp lietu un sausumu dod vislabākās ražas. No vasaras auglības senāk bija atkarīga tikpat kā visa cilvēku bagātība, kad saule un zeme savā svētīgā mijiedarbē pilda graudu apcirkņus un nodrošina maizi visam gadam:

28137 (L)

Z'eme z'eme, sauļ'e saul'e
Dūd augl'eigu vasarenu.
Saul'e sylda, z'eme pylda
Maizis pylnu orūd'eņu.

Vasaras dāvanas, protams, bija iegūstamas tikai sūrā darbā, ne jau ar saulošanās siltā saulītē vai guļot no rīta tik ilgi, ka saule spīd kājgalī. Kā jau to redzējām agrāk, ja tautu dēls ir pārlietu liels gulētājs, tad linu druva trīs vasaras paliek neecēta (37603). Kāzu apdziedāšanās dziesmās, kad līgavas radi rituāli izbrākē un izsmej visu sava jaunā svaiņa iedzīvi un iekārtu kā pliku un nabadzīgu, tie neaizmirst arī pieminēt, ka viss ir tik nožēlojamā stāvoklī tikai tamdēļ, ka jaunais svainis ir slinkojis vasaras saulē, t.i., karstākā darba laikā. Tā ir variācija par to pašu tēva dēla slinkuma motīvu, ko jau redzējām arī pie pavasara dziesmām (par kumeļu, kam pavasarī būs skujas jāgrauž (6735)):

24877v1 (V, K, Z)

Vai tā svainīša
Jaunā klēte?
Tā tik mūs' brālīša
Piegujas būda.
Vai tā svainīša
Jaunā gulta?
Tā tik mūs' brāja
Kumeju sile.
Div' cisas, trīs cisas
Svainīša gultā, —
Slinks jaunais svainītis
Vasaras saulē.

Vasaras saule un skaistums. Tur, kur vasaras saule tiek salīdzināta ar kādu cilvēku, tai pavīd tā pati simboliskā vērtība, kāda vēl piemīt arī mirdzošai un spožai saulei. Tā ir daļēji poētiska, kā metafora daiļam vaigam un gaišai sejas ādai, bet daļēji arī maģiski labvēlīga (skat. Viķe-Freiberga, 1997). Tā, piemēram, lielos par saviem brāļiem, kas — domājams — abi ir ar dzelteniem matiem, brālis vai māsa sakās tiem pārveduši divas līgavas, kas ir ne tikai kā saule tik gaišas un skaistas, bet vēl uzsvērtāk — kā saule vasarā:

21283v2 (Kld Kabile)

Man uzauga div' brālīši,
Kā div' vaska rituliņi;
Es pārvedu div' līgavas,
Kā div' saules vasarā.

Citā Vidzemē izplatītā kāzu dziesmā līgavaīņa radinieki liela sava brālīša brašumu, staltumu un dzeltenos matus, jo viņš laimīgi piedzimis vasaras laikā, pie tam spožas saules dienā:

21286 (Rg Nitaure, Sigulda; C Cēsis)

Mans brālītis kā kundziņis
Dzelteniem matiņiem;
Tas piedzima vasarā
Spožas saules dieniņā.

Vēl citur vasaras saulītē dzimušais brālītis ir "sarkanbalts" pēc sejas ādas (21347, Md Vestiena), tātad — ar gaišu seju, bet iesārtiem vaigiem. Saules spožums dzimšanas brīdī te izprasts kā sākuma maģija, kā zīmīga parādība, kas radīs labvēlīgi maģisku iespaidu uz jaunpiedzimušo bērnu, sevišķi dāvājot tam pievilcīgu izskatu.

Ja kāzas tiek dzertas sieviešu kārtas radiniecei, tad tā paša motīva dziesmu var parocīgi apgriezt otrādi un savai skaistai un baltai māšiņai piedēvēt labvēlīgo

pie dzimšanu vasaras saulē (par šo motīvu skat. arī Viķe-Freiberga, 1997). Vai nu tā tiešām bijis vai nē, droši vien nebija tik svarīgi — vajadzēja atrast krāsainus veidus, kā izcelt un cildināt savu rada bērnu. Tā teikt — mūs' māsiņa ir tik skaista un balta, gluži kā kad būtu piedzimis vasaras saulītē, vienalga kādā gadalaikā īstenībā tā būtu piedzimis. Blakus viņai tautu dēls ir tik zili melns (21347v6), "ruds, pelēkis" (21347v5) vai arī dulumels — melnīgnisņēji, iezilgani tumšs — it kā kad būtu piedzimis stindzinošā ziemeli pašā ziemas vidū:

21347v1 (Lp Gavieze)

Koša balta mūs' māsiņa,

Dzimst vasaru saulītē;

Dulumels tautu dēls

Ziemu dzima ziemeli.

Vasara kopā ar ziemu parādās vēl citā kāzu dziesmā, kur šoreiz līgavainis nevis uzdzer tostū savas līgavas skaistumam, kā tas notiktu anglosakšu kāzās, bet pats niecina savu līgaviņu kā nepievilcīgu, mazu, resnu un vispār nekam nederīgu:

21252 (Il Pilskalne)

Ko tā man laba dara

Zema, resna līgaviņa?

Ziemu sala saltumā,

Vasar kusa saulītē.

Pārmetums, ka līgava sals ziemas saltumā, ir galīgi nevietā — jo kam tad ziemā gan nesalst? Dzēliens par izkušanu vasaras saulītē toties šeit būtu trāpījis mērķī, jo resnīši tik tiešām vairāk svīst karstā laikā par kalsnējiem.

Formuliskā vasara. Dažādi izteicieni, kā vasaru saulītē, veido formuliskas, tradīcijas veidotas, iestingušas vārdkopas, kas atkārtojas dažādos, ļoti atšķirīgos kontekstos. Sekojošā dziesmā meita mudina māti jau laicīgi uzpīt sev attiecīgu goda krēslu, lai būtu vasaru saulītē kur cienīgi atsēsties, kad meitai sāks jāt precinieki. Māte tad tur varētu sēdēt kā tronī un izlemt, vai pieņemt vai atraidīt preciniekus. Pīts krēsls būtu iedomājams ar sēdekli un atzveltni, kas būtu no pītām niedrēm vai kārklu klūgām, kamēr "zīļu krēsls" atkārtoti pieminēts godu dziesmās kā tāds, kas lietojams svinīgos notikumos:

3226 (Lp Rāva)

Pin, māmiņa, zīļu krēslu,

Cel vasaru saulītē;

Tur tu pate apsēdīsi,

Ar znotīm runādama.

Līdzīgi jau aplūkotam pavasara saulītē, izteicienam vasaru saulītē nozīme ir dubulta, jo tas vienā un tai pašā laikā atsaucas uz vasaru kā kalendāru, hronoloģisku laika vienību un uz vasaru kā siltāko no visiem gadalaikiem.

lestingušais vārdpāris *kā saule* vai *kā saulīte* dainās kombinējas ar visdažādākām iespējamām teikuma uzbūvēm, kā vēl to redzēsim sakarā ar gaišo sauli. Starp vasaras dziesmām to atrodam unikāli savdabīgā Kurzemes daktila četrriņdē, kur panāksnieku (brālišu) atgriešanās meitas dzimtā sētā uz atvēršām salīdzināta ar saulītes "atviršanu" pēc vasariņas:

26417 (Azp Alšvanga)
Brāliši, brāliši,
Atvēršās!
Kā saule atvirta
Pēc vasariņas.

Atvēršās vismaz daļa no panāksniekiem pavadija māsu un tās jauno vīru atpakaļ uz viņas vecāku mājām, kur tad pa otram lāgam notika svinēšana. Tā bija atgriešanās kāzu sākuma vietā, ar ko tad kāzu svinēšana tika noslēgta un meitas pūra govīs un avis savāktas un aizdzītas prom uz vīra mājām (Milenbachs un Endzelins, 1953). Ar saulītes atviršanu pēc vasariņas te droši vien būs domāta atvasara, kad vasara jau it kā pagājusi un rudens klāt, bet te pēkšņi atkal uznāk tik silts laiks, ka šķiet, vasara atgrieziesies pa otram lāgam.

Īpatnēja ir pantu otrās puses divriņdu formula *Tur saulīte miglu meta Vai bij ziema, vai vasara*, kas parādās veselā rindā līdzīgu dziesmu. Daži no šiem tekstiem ir stipri mīklaini (lai neteiktu — miglaini) savā saturā un šķiet atsaucamies uz mitoloģiskiem priekšstatiem. Vairākas dziesmas runā par ozolu (arī bērziņu: F1730,30368), kas aug ar "ledajām lapiņām" vai nu mītiskā Daugavā, vai jūrmalā, vai uz akmeņa (33885; 33886; 33886v2). Ozols un citi mītiskie koki kā simboli var pārstāvēt Pasaules koku kā Visuma asi un centru. A. Brastiņš (1977) ozolu uzskata kā vienu no saules gada simboliem, tādā gadījumā meteoroloģiskā dabas glezna par miglu būtu šais dziesmās sekundāra to hronoloģiskai simbolikai.

Pāris variantu ar to pašu sākuma formulu šķiet vienkārši runājam par sauli un miglu kā fiziskām dabas parādībām. Balto ceriņu, kas gluži banāli aug bāleliņa pagalmā (arī trīs kupsīņus, kas zied brāļa dārziņā, FS1976,265), droši vien varētu uzskatīt kā vienkāršas žanra gleznas:

6438 (V, K, Z)
Baltu puķu ceriņš auga
Bāleliņa pagalmā.
Tur saulīte miglu meta,
Vai bij ziema, vai vasara.

Šādi laicīgie varianti droši vien radušies senāko mitoloģisko priekšstatu iespaidā, un ceriņu krūms kā košs, ievests kultūraugs bāleliņa gluži cilvēcīgā pagalmā te ir atvietojs senāko teiksmaino ozolu kā mītisko Pasaules koku. Baltie ceriņi šeit spēlē līdzīgu lomu lozberlapām vai pētersīļu lapām, caur kurām Dieva dēli lūkojās uz Saules meitām, kur vēlākie importētie un vērtīgie kultūraugi stājušies senāko vietējo augu — "zelta kārkla krūmiņu" — vietā.

RUDENS

Rudens visā dainu kopumā ir pazīstams kā bagāts un ražens gadalaiks un arī kā iecienītākais kāzu laiks. Biežuma ziņā Dainu datu bāzē (1982) tas ieņem cienījamu otro vietu aiz vasaras ar 1059 rindām 896 dziesmās. Iespējams, ka tieši kāzu dēļ rudens dziesmas ir labi saglabājušās, jo precību un kāzu dziesmas dainās ir lielākā skaitā par visām citām. Tomēr "Saules dainās" ir tikai 26 dziesmas par rudenī, no kurām 6 ir mitoloģiskās Saules dziesmas. Tas ir pat mazāk nekā par pavasari un uz pusi mazāk nekā par vasaru.

Kā jau to redzējām agrāk, meitas raudzīšana notiek vai nu trīs gadus, vai trīs vasaras, vai arī trīs rudenus no vietas (14329), kā nu kurā variantā. Ne tikai meitas, bet, šķiet, arī puīši mēģina pēc saules uzlēkšanas zilēt, vai līdz rudenim izdosies atrast sev partneri vai nē:

1127v6 (Azp Alšvanga)

Man uzlēca spoža saule

Piegulīnas vietīnā:

Vai rudeni pārvedīšu

Jaunu vietas taisītāju.

Īpatnējā kārtā rudens dziesmas ar sauli biežāk runā par tādām kāzām, kas rudenī nenotiks, nekā par tādām, kas notiks! Tā, piemēram, meita atzīstas, ka pati vainīga pie tā, ka līdz rudenim nav varējusi savu pūru pabeigt, — viņa nav izmantojusi vasaras saules gaismu, lai adītu railbus cimdus ar sarežģītiem rakstiem, bet tai vietā gulējusi dienasvidu starp diviem lauku darbu cēlienim:

7243 (Rg Suntaži)

Es būt' brūte šoruden,

Būt' launagu negulējsē:

Paliek mani raibi cimdi

Saulītē neadīti.

Kāzas vai nu tiek atsauktas pavisam, vai arī atliktas uz citu rudentiņu, ne vienmēr tam uzdodot pamatotu iemeslu. Varbūt, ka puisis vēl vienkārši ir par jaunu, lai precētos, kā sekojošā dziesmā:

43039 (Rz Silajāņi)

Dzīdoj, puika, nadzīdoj —

Nabyus kuožu šurudiņ;

Cyt' rudin, pyrmudin,

Syltajā saulītē.

Te gan nav skaidrs, kamdēļ citu rudeni gaidāmām kāzām būtu jānotiek pirmdienā, ko varētu pieņemt par parasto darba dienu, bez tam tādu, ko tautas ticējumi neiesaka kā labvēlīgu jauna pasākuma uzsākšanai (P. Šmits, 1940). Tāpat siltās saulītes piesaukšana šai sakarībā neizklausās sevišķi labi motivēta,

jo rudens laiks ne vienmēr ir silts, un saulainu laiku paredzēt veselu gadu uz priekšu jau nepavisam nav iespējams!

Daža dziesma piemin pat divas kāzas uzreiz, no kurām vienas tiek atbidītas, bet otras noraidītas. Vainīgais par to ir nelietīgs puisis, kas gan ir apsolījis vienu meitu precēt citu rudentiņu, bet starplaikā jau ir paguvjis pavadināt vēl arī citu, ko gan tikai maldina un izmanto bez mazākās atbildības sajūtas. Tas ir tas pats visiem pazīstamais "šļūc pa diegu, ciema zelteni!" motīvs. Katrā gadījumā šeit ir skaidri pateikts, kamdēļ jāgaida līdz rudenim, lai dzertu kāzas, — tas ir laiks pēc ražas ievākšanas, kad būs iespējams cept rudzu maizi un raudzēt miežu miestiņu vajadzīgos daudzumos priekš kārtīgas svinēšanas:

6300 (Md Tirza)

Ko, puisīti, tu domāji,
Maukdams manu gredzeniņu?
Vai domāji citu pirt,
Vai saukt savu līgaviņu?
— Nav naudiņas citu pirt,
Saukšu savu līgaviņu;
Tikām saukšu līgaviņu,
Līdz saulīte neuzlēca;
Kad saulīte uzlēkuse,
Ej ar Dievu, ciema meita,
Ej ar Dievu, ciema meita,
Man pašam līgaviņa,
Man pašam līgaviņa,
Gaida cita rudentiņa,
Gaida cita rudentiņa,
Rudzus miežus paaugot.

Literārā dzejā tik ļoti iemīļotās elēģiskās rudens noskaņas arī dainām nav svešas, kā īpatnējā izolētī pierakstītā divrindē, kas izceļ šim gadalaikam raksturīgākās dabas parādības, — dienas raujas īsākas un kokiem nobirst lapas: "Rudens nāca, lapas bira, Saule gāja zudumā" (54951 Md Sāvienu). Mitoloģiskās dziesmās Saule rudens lapkritī staigā raudādama (F231,6402), vai atkal raudātāji ir paši koki — "raudās visi pabērziņi" (F1066,692). Pēc rudens salnām viss, kas vasarā zaļoja, ir nodzeltējis — tā ir atkal viena stādu augšanas cikla noslēgšanās:

F1311,11400 (Ab Vijaka)
Visa zōle zaļōt zaļ
Nu vosaras saulītes;
Nu rudēnā soltas solnas
Visa zōle nūdzeļēja.

Kad lielie āra darbi nu nobeigti, ļaudis maz vairs iet ārā, un rudens tā nāk arī ar klusumu, jo nedzird vairs meitu balsis, kas gāja baros, dziedādamas druvā un pļavā:

55957 (L, Vitebskas gub.)

Tymsys dīnys, naspjeid saule,
Rudins myus' tyvojās;
Nazel miežy, nazjel plovys,
Nadzid skaji tautys meitys.

Rudens Latvijā nāk ne tikai ar tumsu, bet arī ar nemīlīgām un garām lietavām, kas dainās kontrastētas ar vasaras saulaino dienu jaukumu:

F1136,1743 (Kld Padure)

Jauka bija vasariņa,
Katru dienu saule spīd;
Līdz atnāca rudentiņš,
Lietiņš vien smidzināja.

Rudens nākšana kā negaidītu un neizbēgamu pārmaiņu nesēja dažkārt nostādīta paralēlē nepatīkamām pārmaiņām vai pārsteigumiem cilvēku dzīvē. Vienā dziesmā tas ir saderētais, kas apsoliņies meitu precēt nākamajā rudenī (kā parastākā kāzu laikā), bet jau ap vasaras sākumu ir solījumu laužis:

15805 (Azp Alšvanga)

Mīlais mani saderēja:
Nāks rudens, tad es ņemšu.
Griežas saule uz vasaru,
Mīlais mani vairs neņēma.

Citā dziesmā, ko jau redzējām, runājot par pavasari, pārmaiņa no pavasara karstuma uz rudens vēsumu ņemta kā paralēle "tautu" jūtām, kam iztulkojums varētu būt divējāds. Vispirms, tās varētu būt tikai vīra jūtas, kas bieži stingri vien atdzīst pēc kāzām, ikdienas dzīves deldējumā. Tad — tikpat labi (un tai pašā laikā) "tautas" varētu burtiski attiekties uz visiem vīra radiniekiem kolektīvi un to vairāk vai mazāk mīlīgo nostāju pret ieprecēto radinieci:

43378 (Ldz Kārsava)

Sylta saule pavasar,
Kab cik sylta rudinī;
Mīlas tautas precejūt,
Kab cik mīlas dzeivuojuūt.

Vispārējā dainu masīvā redzams, ka pat rudens atnākšana ar "laimīgām beigām," resp., ar meitas aiziešanu tautās, ne vienmēr uztverta kā priecīga, bet

drīzāk gan kā skumīga. Kāzas iezīmē jaunības posma beigas, kad meitas rožu vainagu aizstās sievas galvas auts. Meitai, kā jau to redzējam agrāk, ir žēl par šī dzīves posma izbeigšanos, gluži kā rudenī ir žēl par salnas kostām rozēm:

14234¹ (Vlk Trapene)

Jāja tautas ritā agri,
Bez saulītes vakarā;
Es sēdēju pie māmiņas
Baltā rožu dārziņā.
Jājat, tautas, aizjādamas
Manu rožu neraujat,
Lai zied manas baltas rozes
Līdz pašam rudenam.
Salna trauca baltas rozes,
Man' aizveda tautu dēls.

Tautas, kas jāj gan ritā agri, gan bez saules vakarā, izceļ meitas sevišķo pievilcību un milzīgo popularitāti. Kā vēl to redzēsim, runājot par nedēļas dienu dziesmām, pēc saules vakarā normāli nebija pieņemts precībās jāt. Rozes te nav tikai dzejiska paralēle, tās kļūst par polisēmisku simbolu gan meitai pašai, gan tās jaunības spēkam, jaunavībai un vieglajām dienām dzimtajā sētā. Rudens salna savukārt šeit, tāpat kā daudzās citās dziesmās, kļūst par simbolu tautās aiziešanai un jaunības zaudēšanai.

Tāpat, aizgājusi pie vīra svešā pusē, meita jūtas kā trimdiniece, atrauta no savas dzimtās malas (skat. Viķe-Freiberga, 1993c). Sekojošā dziesma no vispārējā dainu pūra, kas zem tā paša numura pierakstīta ļoti daudzos variantos, skumīgi elēģiski salīdzina izprecināmo meitu asaras, kas birst, tām šķīroties no savām bērnības mājām, ar rudens lapām, kas arī birst — sēri čaukstēdamas:

13787v17 (Rg Lielvārde)

Rudens nāca, rudens nāca
Meitiņām(i), lapiņām:
Birst lapiņas čaukstēdamas,
Raud meitiņas, aiziedamas.

Nemot vērā dainu stila tendenci vienā četrindē apvienot dažādus pretmetus, rudens ir īstenais pretstats un pārinieks pavasarim, kā tas ir sekojošā skaistā dziesmā:

11113v1 (Md Lubāna)

Es apsedžu caunei bērnus
Pavasara saulītē;
Ruden iešu medībās
Pirmajā sniedziņā.

Rudens kā medību sezona šeit sasaucas ar rudeni kā ražas ievākšanas laiku, kad mednieks iet ievākt tā gada caunu metienu, ko pavasari bija saudzējis, līdz mazulji paaugas. Dziesmā ietverts atjautīgs paradokss un ironija par caunes bērnu "apsegšanu" siltā saulītē tieši tad, kad jebkāda segšana tiem vismazāk būtu vajadzīga, ja arī tā vispār būtu fiziski iespējama. Dzejas glezna par caunes bērnu segšanu ir jauka metafora, kas izsauc izdomas tēlu par gādīgiem vecākiem, kas bērnus apsedz savās gultiņās, kaut arī aiz tās slēpjas tikai izteikti praktiskā doma par medību atlikšanu līdz rudenim, kad zvēriem kažokā sācis augt ziemas akots un to pēdas ir vieglāk sadzīt pirmajā sniegā.

ZIEMA

Ziema "Saules dainās" ir minēta 26 dziesmās, kamēr "Saules teiksmā" (Brastiņš, 1977:149) nav nevienas pašas dziesmas, kur abi vārdi parādītos kopā. Tas izskaidrojams ar to, ka visas (izņemot vienu) no ziemas dziesmām ir fiziskās, ne teiksmainās Saules dziesmas. Vispārējā dainu datu bāzē ziema pieminēta 622 rindās 546 dažādās dziesmās, kas ir apmēram uz pusi mazāk nekā par rudeni. Biežuma ziņā dainās vispār tā ieņem trešo vietu ar dziesmu skaitu, kas tur tomēr ir vairāk nekā divas reizes lielāks kā pavasarim (kam ir tikai 261). Arī "Saules dainās" ziema biežuma ziņā ir trešā vietā, abas kopā ar rudeni, ar vienādu dziesmu skaitu.

Kā jau to varētu sagaidīt, ziemai nav vārdos izteikta tieša sakara ar sauli, jo ziemā kā nekā "saulīte ir ar zobiem", kamdēļ abas vienā dziesmā bieži savieno vasara kā vidutāja. Citkārt netieša saistība ar sauli ceļas no iestingušām formulām, kā šai baltā saulītē, kas nozīmē apmēram to pašu kā "šai pasaulē":

12799 (Lp Priekule)

Ķo tie puīši laba dara

Šī baltāi saulītē?

Ziemu beņķus nogulēja,

Pavasari atmatīņas.

Šai satīriskā dziesmā puīši jau atkal tiek izbrāķēti kā nekam nederīgi, gluži kā jau agrāk citētajā dziesmā, kur tie nekā laba nedarija šai garā vasarā (41977). Ar vienu vārdu sakot — puīši nekā laba nedara nevienā gadalaikā!

Gluži kā rudens ir pavasara pārinieks un pretstats, tā ziema vai ziemelis ir paralēlais pārinieks un pretstats vai nu tiešā vārdā nosauktai vasarai, vai arī netieši, ar to pašu domu — siltajai saulītei. Šai sakarībā vienas dziesmas dažādie varianti rotājās ar pretstatu starp miežiem, kas tiek sēti pavasarī un tamdēļ uzaug patīkamā vasaras saulītē, un ziemas rudziem, kas tiek sēti un uzdīgst jau rudenī, lai tad pārdzīvotu ziemas aukstumu zem sniega vai ledus kārtas:

28110v2 (Rg Koknese, Pļaviņas)

Kas kait miežu akotam
Saulītē nelīgot!
Rudzīšam, nabagam,
Jācieš ziemas aukstumīnš.

Vairāk nekā pusducis dažādu variantu (21347, var. 1—13) satur jau agrāk minēto pretstatu starp saulaino vasaru kā vēlamu dzimšanas laiku un ziemas ziemeli kā nevēlamu, jo tautietis, kas tādā piedzimis, ir dulumels, rudi pelēks, zili melns vai pat tik melns kā mēslu vabole, ko Kurzemē sauc par bambāli:

21347v4 (Lp Gavieze; Tk Dzirciems, V, K, Z)

Mūs' māsiņa skaista, balta
Piedzimuse saulītē;
Tautiets mellis kā bambālis
Ziemā dzimis ziemeli.

Vārds "ziema" parādās jau agrāk minētajā formulā Vai bij ziema, vai vasara, kas "Saules dainās" visai miklainā veidā kombinējas ar formulisko rindu Tur saulīte miglu meta (skat. arī 6438; 54931; F1076,265):

F1730,30368 (Md Bērzaune)

Bērziņš auga uz akmeņa
Sudrabiņa lapiņām:
Tur saulīte miglu meta,
Vai bij ziema vai vasara.

Migla ziemā vispār būtu diezgan reta dabas parādība, kas redzama tikai atkušņa brīžos, jo īsti aukstā laikā mitrums tūlī pārvēršos par sarmu. Tāpat saulīte kā miglas kļiedētāja vairāk varētu attiekties uz vasaras, nekā ziemas laika apstākļiem. Šis divrindu formulas uzsvars uz ziemu un vasaru kopā tātad tikai nosacīti būtu saistāms ar fizisko miglu un drīzāk šķiet izceļam dziesmas pirmā pusē minētā koka pastāvību — no pusgada uz pusgadu, mūžīgi mūžos. Pretēji jau pie vasaras dziesmām citētajam balto ceriņu krūmam, bērziņš šeit pieņem mītisku nokrāsu (lidzīgi vēl citu variantu ozolam), jo aug ekoloģiski neizdevīgā vietā uz akmens, pie tam ne ar dabīgi zaļām, bet gan ar teiksmainām sudraba lapiņām. Tas tamdēļ varētu būt mītiskais Saules koks, kas aug uz akmens kā pasaules centra un stabilitātes simbola.

Kā aukstuma iemiesojums ziema parasti parādās negatīvā pāri ar savu pozitīvo pretstatu — silto vasaru, un nekad "Saules dainās" to neatrodam aprakstītu vienu pašu. Tomēr atgadās arī, ka ziema un vasara nostādītas sinonīmijas paralēlē, kur abas ir vienādas, katra ar savu sliktumu — ziema ar aukstumu, vasara ar karstumu:

Kas kaitēja kundziņami
Saules mūžu nedzīvot,
 Ne tas cieta ziemas salu,
 Ne vasaras karstumiņu.

Ziema un vasara kā pretstatu pāris kuplā dziesmu cerā nostādītas paralēlē saules un mēness gadskārtējai ceļa maiņai debesu jumā, vai nu attiecībā uz to tecēšanas (skat. vēl 11981; 18105v1; 26635; 30139; 40943), vai arī uzlūkšanas vietu (546; 5275; 41808; M3,80:483):

3749 (Jk Sēlpils, Sece)

Kur vasaru saule tek,
 Tur tek ziemu mēnesnīca;
 Kur, māsiņa, mēs augām,
 Tur dzīvo tautu meita.

A. Brastiņš (1977:149) par šī tipa dziesmām ir secinājis, ka "Saules un Mēness ziemas un vasaras tecējums būs tikai dzejijska iztēle, jo dabā tādas īpašības nav". Izrādās tomēr, ka piesauktās dabas parādības ir visumā gluži pareizi novērotas un būtībā sakņojas trāpīgā dabas konkrēto detaļu uztverē. Saules un mēness gaitas debesu jumā ir fiziski līdzīgas, tikai katram spīdeklim savā gada laikā. Rezultātā tātad var pilnīgi pareizi teikt, ka abi spīdekļi savā starpā izmainās no viena pusgada uz otru. Tikpat trāpīga un kodolīgi izteikta ir patiesība par sieviešu likteni virilokālā sabiedriskā iekārtā, jo jebkurā dotā seno laiku lauku sētā sievietes izmainās ar ritmisku un regulāru nolemtību, gluži kā debesu spīdekļi debesīs. Meitām, kas tur dzimušas, jāaiziet dzīvot tautās, kamēr viņu vietā nāk dzīvot māršas, kas dzimušas citās mājās.

Tā pati doma dažās no šīm dziesmām izteikta krusteniski apgrieztos vārdos (skat. arī 26635), kur šoreiz runa ir par saules tecējumu ziemā un mēness tecējumu vasarā. Pieņemams, ka astronomiskais novērojums, uz ko šie varianti atsaucas, paliek nemainīts (kaut tas būtu vēl pārbaudāms). Pirmā no sekojošām dziesmām, gluži kā šo dziesmu vairums vispār, dziesmas otrajā pusē sniedz atbilstošu paralēli no cilvēku dzīves. Otrā, blakus citētā dziesma, ir mazliet neparastāka, jo tā visas četrindes apjomā paliek tikai pie dabas parādības apraksta:

40943 (Md Kalsnava)

Kur saulīte ziemu tek,
 Tur vasar(u) mēnestiņš;
 Kur, māsiņas, mēs augām,
 Tur dzīvoja tautu meita.

33735 (Md Kalsnava)

Ei saulīt, mēnestiņ,
 Kā jūs skaisti mījaties:
 Kur saulīte ziemu tek,
 Tur vasaru mēnesnīca.

Kādā citā šī cera dziesmā izteikta tā pati pamata doma, tikai ar citādu paralēli. Tā vieta, kas māsai mūža sākumā bija viņas mājas, pēc kāzām kļūst par tādu vietu, kur tikai iet ciemos pie brāļiem:

26635 (Vlk Sinole)

Kur saulīte ziemu tek,
Tur vasaru mēnesnieks;
Kur māsiņa uzaugusi,
Tur iet sērstu bāliņos.

Uzmanības centrā šeit nokļuvis interesantais paradokss par to, kā viena un tā pati fiziskā vieta var dažādos mūža posmos iegūt pilnīgi pretēju piederību, no mājām kļūstot par svešatni. Kaut dzīves īstenībai plaši atbilstoša un ļoti kodolīgi izteiksmīga pati par sevi, šī pēdējā divrinde tomēr nav labākā paralēle dziesmas iesākuma formulai. Dziesmas otrā pusē te pietrūkst izmaiņas divu sieviešu starpā kā tiešas paralēles abu debesu ķermeņu izmaiņai, kādu to redzējām citos šī cera tekstos.

Cits šī cera variants, kur vasarai paralēlē nolikts rudens, šķiet, nav vairs astronomiski tikpat pareizi novērots:

11981 (Kld Raņķi)

Kur vasaru saule tek,
Tur rudeni mēnesītis;
Kur vasaru brāļi jā, j,
Tur rudeni tautu dēli.

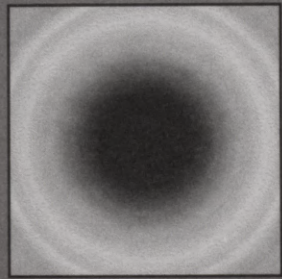
Rudens, domājams, te izvēlēts tamdēļ, ka dziesmas otrā pusē gribēts veidot paralēli starp brāļi un tautu dēli, kas abi jā, j tai pašā sētā, tikai katrs savā gadalaikā. Tā kā dainu tautu dēli precībās parasti jā, j rudenī, ne ziemā, tad paralēlā mēneša tecēšana dziesmas pirmā daļā arī no ziemas pārceļta uz rudens laiku. Tas, domājams, vairs gluži neatbilst tai pašai dabas parādībai (kaut neesmu varējusi to droši pārbaudīt), un dziesmas pirmā puse ir tikusi forsēta, cenšoties to pielāgot mainītai otrai daļai.

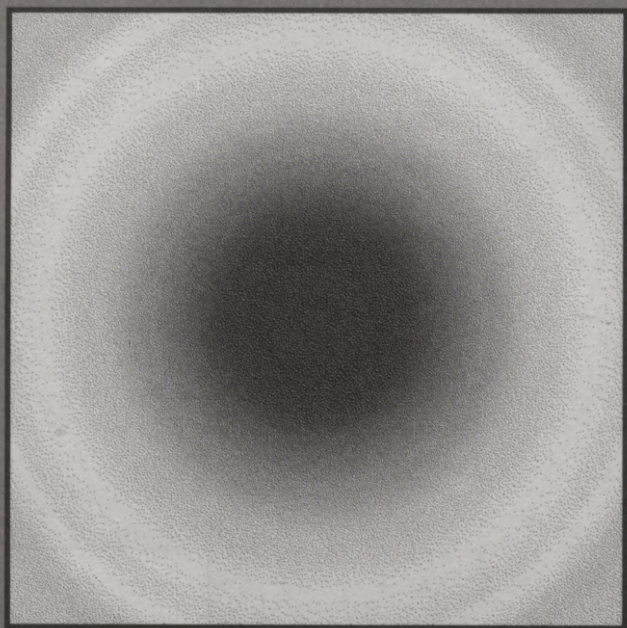
NOSLĒGUMAM

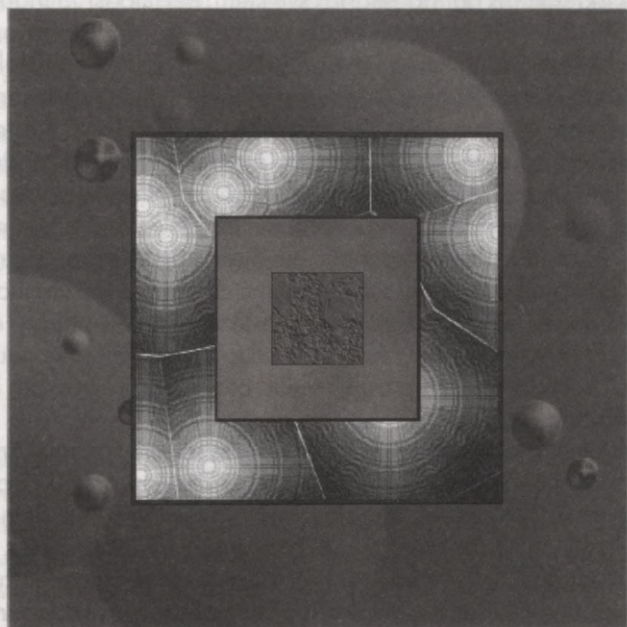
Šai nodaļā aplūkojam saules dainas par gadalaikiem — gada ceturkšņiem —, kas saules lielajā ciklā pārstāv laikposmus, ko kopā iezīmē vasaras un ziemas saulgrieži un pavasara un rudens saulstāvji. Vadoties no dažādo gadalaiku vārdu lietošanas biežuma, nav ne mazākā pamata domai, ka senāk tikai vasara un ziema būtu bijušas pazīstamas un ka pavasara un rudens vārdi būtu latviešiem (kā vienai no iespējamām Larusa enciklopēdijā minētām “ziemeļu tautām”) ievesti tikai daudz vēlāk. Atklājās, ka vasara ir tālu priekšā visiem citiem gadalaikiem savas “popularitātes” ziņā, un ziema ne tuvu neieņem tai līdzvērtīgu vietu. Dažādo gadalaiku dziesmu īpatsvars pie tam saules dainās nav gluži tāds pats kā vispārējā dainu masīvā, kā tas redzams sekojošā tabulā, salīdzinot skaitļus no 71 000 dziesmu lielā parauga, kas ir Dainu datu bāzē (DDB), ar tiem, kas iegūti no aptuveni 4000 “Saules dainām” (SD):

Gadalaiks	Dziesmu skaits SD	Svarīgums SD	Dziesmu skaits DDB	Svarīgums DDB
Pavasaris	30	2	261	4
Vasara	67	1	1195	1
Rudens	26	3	896	2
Ziema	26	3	546	3

Svarīguma ailēs ievietotie skaitļi šeit pārstāv secības numurus, ko katrs gadalaiks ieņem attiecīgā masīvā, atkarībā no sava īpatsvara dziesmu skaita ziņā. Gadalaiks ar vislielāko dziesmu skaitu tātad iegūst pirmo vietu, tas ar mazāko dziesmu skaitu — ceturto, un pārējie divi ieņem 2. vai 3. vietu. Abās datu bāzēs vasara ar dziesmu skaitu ir tālu priekšā visiem citiem gadalaikiem, un tā saprotamā veidā ir ar sauli un ar siltumu visciešāk saistītā sezona. Pavasaris, kas citur dainās ir pašā pēdējā vietā, saules dainās izvietojas otrā vietā tūlīņ aiz vasaras, tamdēļ, ka arī tas ir saistīts ar saules siltuma atgriešanos un ar dabas atdzimšanu. Rudens un ziema kā aukstās un tumšās sezonas saules dainās abas ir vienādā pēdējā vietā, kamdēļ tabulas otrajā ailē abi gadalaiki saņem to pašu kārtas numuru — 3. Turpreti lielākajā datu bāzē rudens ar savām precību un kāzu dziesmām ir tālu priekšā kā ziemai, tā pavasarim. Liels skaits no visām šīm dziesmām mēdz piesaukt divus gadalaikus uzreiz, pa kontrastētiem pāriem, tā sekojot dainās tik iecienītam paralēlisma un pretstata principam.

8. NODAĻA

SAULE UN GADSKĀRTAS KALENDĀRIE SVĒTKI

Ziemeļu puslodes mērenā klimata joslās saules veidoto gadskārtas apli kā spieķi riteni četros galvenos posmos sadala četri astronomiskie saules grieži un saulstāvji (ekvinokcijas) kā dabas un debesu parādības. Šie laika grieži iezīmē dabīgus pieturas un atelpas brīžus pēc katrā gadalaikā padarāmo sezonālo darbu posma, kamdēļ daudzām tautām lielākie gadskārtas svētki ir zīmīgi izvietoti pēc saules gada cikla. Arī kristīgās baznīcas liturģiskais gads ar saviem baznīcas svētkiem seko saules gada ciklam.

Sirmā senatnē ritmiskā lauku darbu atkārtošānās līdz ar augšanas, brieduma, ražas un tukšiem cikliem dabā izveidoja laika plūsmas uztveri kā mūžīgi atkārtošos ciklu secību, nevis kā nākotnē virzītu vektoru vai taisni, uz kuras lineārā secībā savirknēta vēsturisku notikumu ķēde. Reliģisko rituālu galvenais

nolūks šī "mūžīgās atgriešanās" mīta ietvaros būtu laiku vienmēr atkal atsākt no gala, kas sevišķi sakāms par gadskārtas svētkiem, bet it īpaši Jaungada svinēšanu (Eliade, 1959: 85—86). Mirčea Eliades acīs svētku svinēšana uzskatāma kā kosmogoniskā radišanas akta atveidojums, kur cilvēki piedalās kosmosa jaunradišanā no pirmatnējā haosa, ar pirmatnējā rituāla atkārtotības palīdzību iznīcinot konkrēto laiku un tā neatgriežamību. Tā ir tāda kā Visuma pulksteņa nolikšana atpakaļ uz nulli, gluži kā smilšu pulksteni vienkārši apgriežot otrādi. Senās tradicionālās sabiedrībās valdīja arhaiskā izpratne, pēc kuras cilvēks izjuta sevi kā nedalāmu sastāvdaļu, līdzdalībnieku un līdzveidotāju Visuma pārmaiņu ciklu ritmos. Tas tautas dzejai (protams, ne visai!) piešķir gan īpatnēja rēnuma, gan neapvaldīta prieka noskaņu salīdzinājumā ar romantisko vai moderno dzeju, kur liriskais es daudz aktīvāk saceljas pret savu likteni vai cieš smagas eksistenciālās mokas (Viķe-Freiberga, 1977). Arī Joti izteikto dainu tendenci saules ciklus un cilvēka mūža posmus nostatīt paralēli vienu otram varētu uzskatīt kā saistītu ar arhaisko cikliskuma izpratni.

Par latviskiem gadskārtas svētkiem un ar tiem saistītām tradīcijām ir pieejama gara rinda rakstu un grāmatu, gan tādi darbi, kas etnogrāfiski apraksta senās ieražas, gan tādi, kas cenšas tās atdzīvināt un pielāgot mūsdienu apstākļiem (skat. O. T. Auns, 1993; E. Brastiņš, 1929; Margērs un Māra Grīni, 1987; O. Līdeks, 1991[1940; 1942]; B. Senkēvica, 1969). Savos meklējumos pēc latviski īpatnējā Ernests Brastiņš pamatoti izcēlis gadskārtas svinamās dienas kā kultūras vērtības:

"Tāpat kā visos citos kultūras iecirkņos, tā arī gadskārtējās svinībās izpaužas ikvienas tautas īpatnējais raksturs, reliģiskie un tikumiskie uzskati. Tautas svētes ir kultūras vērtība, ko savām vajadzībām tauta sev radijusi. Nevien daudz dzejiska krāšņuma un daiļa prieka ir šais svinību paražās, bet arī patiesas gudrības un dziļi novērojumi par pasaules iekārtu. Protams, daudz kas latviešiem šeit cilvēcīgi kopīgs un līdzīgs ar citām tautām, bieži vien svešām un tālām. Bet tikpat daudz vēl atliek arī savdabīgi īpatnēja un savēja, nekur citur neesoša" (Brastiņš, 1929:7—8).

Nemot vērā neparasti lielo saules dziesmu skaitu latviešu tradīcijās, varētu sagaidīt, ka saules kustības periodiskums būtu it sevišķi cieši saistīts ar gadskārtas dabas, darba un svētku ritmiem. Saules centrālo lomu apstiprina tas, ka vissvarīgākie no visiem gadskārtas svētkiem latviešiem ir Jāņi, vasaras saulgrieži, ka Jāņu dziesmas un ieražas ir saglabājušās bagātīgā skaitā līdz pat mūsu dienām un ka Jāņu dziesmu skaits pārsniedz visu citu svētku dziesmas kopā. Arī Ziemsvētki — ziemas saulgrieži — ir svinēti jau kopš aizseniem laikiem, un aptuveni pavasara saulstāvjos ir svinētas pirmskristīgās Lieldienas. Rudenī, cik manāms, svinēšanas datumu vairāk iespaidojis ražas ievākšanas un lopu kaušanas laiks nekā astronomiski precīza rudens ekvinokcijas ievērošana, un senāko pļaujas vai citu svētku ieražas vēlāk, šķiet, tikušas sadalītas starp vairākiem svinamiem datumiem. Kas attiecas uz pārējiem gadskārtas svētkiem, tad par to datuma izvēles iemesliem un dziļāko simbolisko nozīmi ne vienmēr ir pietiekoši skaidras ziņas.

Margērs un Māra Grīni (1987) ir proponējuši domu, ka galvenie gadskārtas svētki būtu senāk simetriski izvietojušies pa visu gadu, tā radot aptuveni vienādus

ikdienas darbu posmus starp astoņām galvenām svinamām dienām. Šai nodaļā sekosim šai parocīgajai shēmai, un pārskatu sāksim ar svētkiem, kas svinēti ap četriem galvenajiem saules gada astronomiskiem laika griežiem — vasaras un ziemas saulgriežiem, pavasara un rudens saulstāvjiem. Pēc tam īsumā pievērsīsimies vēl četriem citiem gadskārtas svētkiem, kas neiekrit nekādās īpaši zīmīgās saules astronomiskās pozīcijās, bet aptuveni kaut kur katra attiecīgā gadalaika vidū. Kā jau visur citur šai grāmatā, šeit aplūkosim tikai saules dainas par gadskārtas godiem, ne plašo dainu pūru par tiem visā kopumā. Uzmanības centrā būs tikai tās dziesmas, kur ir atrodama tiešos vārdos izteikta saistība starp sauli un katru no attiecīgajām svinamām dienām.

JĀŅI

Jāņi, vasaras saulgrieži, ir bijuši un palikuši latviešu tradīcijās vislielākie gadskārtas svētki, un par tiem dainās vispār ir aptuveni 3000 dziesmu un variantu. Jāņu svinēšana un ar to saistītās dziesmas, paražas un simbolika ir apcerētas un iztīrītas daudzās agrākās publikācijās (no kurām lai minam tikai: H. Biezais, 1972; E. Brastiņš, 1929; A. Brastiņš, 1944; 1955; J. Dārdedzis (Audriņš), 1964; J. Klētnieks, 1985b; H. Rathfelders, 1972; B. Senkēvica, 1969; V. Viķe-Freiberga, 1993a; 1993b). Arī saules dainās Jāņi, ar savām 113 dziesmām, ir visvairāk daudzīnātie no visiem gadskārtas svētkiem. Kaut tīri skaitliski tā ir tikai maza daļiņa no visām Jāņu dziesmām, satura un nozīmīguma ziņā šo dziesmu īpatsvars nebūt nav niecīgs, jo tās pierāda, ka fiziskā saule apzināti ir saistīta ar vasaras saulgriežu atzīmēšanu.

Savā dziļākā būtībā Jāņi ir saules uzvaras svētki, jo vasaras saulgriežos, Jāņu sākotnējā un pareizā datumā, saule ir sasniegusi savu augstāko stāvokli debesu kalnā un spīd visilgāk dienā. Pats Jānis arī nostājas kalna galā, lai sasauktu Jāņu bērņus: "Pūt, Jānīti, vaŗa tauri / Kalniņā stāvēdams" (32883), un "Jāņa bērņi līgot gāja Augsta kalna galiņā" (F929,38939). Jāņu nakts iezīmē lielos laika griežus starp saules gadskārtējo augšup un lejup ceļu pāri debesu jumam, kad laika plūsma šķiet it kā uz brīdi apstājusies. Parastais diennakts cikls un ikdienišķā nakts uzvara pār dienu izņēmuma kārtā šai naktī tikpat kā top iznīcināta, atstājot kaut ko, kas gandrīz vai atdarina aizpolārā loka 24 stundu garo dienu. No visiem gadskārtas svētkiem Jāņi varbūt vistiešāk saskan ar M. Eliades domu, ka rituālo svētku izdarību galvenais mērķis ir atdarināt un atkārtot pirmsākumu radīšanas aktu, kad mums pazīstamā vieliskā pasaule tika radīta no sākotnējā bezformīgā haosa. Aizdegtās jāņugunis, kas klievē gada īsākās nakts tumsu, tā stājoties pašas saules vietā, varētu arī rituāli atdarināt kosmogonisko gaismas un saules rašanos no pasaules pirmsākumu nebeidzamās tumsas. Jāņugunu dedzināšana ir plaši pazīstama Austrumeiropā un tāpat citās Eiropas daļās — no skandināvu zemēm līdz pat Francijai, Spānijai, Itālijai, Īrijai un Grieķijai —

tādē] to var uzskatīt kā ļoti senu, no indoeiropiešu tautu kopienas laikiem mantotu tradīciju (Biezais, 1972:339; Fehrle, 1955:160):

F1740,616 (Vlm Puikule)

Lai aizdedza darvas mucas,
Lai darīja vainadziņus,
Lai gaidīja Jānu rītu,
Kad saulīte rotājās.

Paši cilvēki arī nelaužas miegam — jo tas ir apziņas tumsa —, bet visu Jāņu nakti paliek nomodā. Šī rīcība ir tekstuāli saistīta ar saules uzvaru pār tumsu, jo "Pašā Jāņu naksniņā i Saulīte negulēja" (F1955,14263). Saules uzvarai par godu notiek ligošana un liksmošana, un tajā piedalās visi, sākot jau ar sauli pašu. Jāņi nav tādi svētki, kur būtu malā stāvētāji:

53400 (Md Grostona)

Līgo saule meža galus,
Vakarā noiedama;
Līgo gani sētiņā,
Līgo meitas laidarā,
Līgo pate Jānu mātē,
Jāņu bērņus gaididama.

Līgošana Jāņu naktī nenotiek tikai aiz fira prieka vien un nepavisam jau ne aiz gara laika, bet tai piemīt tik izteikti rituāls raksturs, ka tā jau kļūst par pienākumu. Jāņu nakti ir jāpacenšas un jāpapūlas dziedāt, un dziesmas atgādina, ka tas nemaz nav tik daudz prasīts, ņemot vērā, cik Jāņu nakts var būt īsa:

33109 (B Brukna)

Dziedat, meitas, Jāņu nakti
Neba garā Jāņu nakts:
Vienu malu saul' aizgāja,
Otru ausa gaisumiņa.

Prasība dziedāt visu nakti, līdz ar kuplo klausītāju pulku, ko veido sanākušie Jāņa bērni, rada izdevību izdziedāt un izcilāt savas skaistākās un greznākās dziesmas. Tomēr ir tad labākie dziedātāji var pamatot lielities, ka tik īsā naktī tie ne savu savu repertuāru nav izsmēluši un būtu varējuši turpināt vēl ilgāk, ar vēl greznākām dziesmām:

F1935,6535 (Kld Alšvanga)

Visas savas graznas dziesmas
Jāņu nakti izdziedāju;
Vēl dziedātu jo graznākas,
Ja saulīte neuzlēktu.

Jāņi tiek ielīgoti jau vismaz iepriekšējā dienā, kad meitas tiek aicinātas dziedāt skaistas dziesmas jo "Reitu byus Juoņa dīna" (32371 Ldz Kārsava). Ļoti daudzi teksti uzsver, ka Jāņu dziesmu galvenais nolūks ir "Jāņiti daudzina" (piem. F1684,1357 TI Valgale), ar ko pilnīgi skaidri ir norādīts uz Jāņu dziesmu kultisko raksturu. Jāņi nebūtu Jāņi, ja tajos netiktu dziedāts, pie tam visu cauru nakti, līdz pat nākamā rīta saules lēktam:

F1629,5565 (Jg Eleja)

Jāņu nakti negulēju,
Tik dziesmiņas vien dziedāju,
Lai no rīt' es redzētu,
Kā saulīte rotājās.

Pie Jāņu svinēšanas pieder ne tikai dziedāšana, bet arī dejošana, un, tikai izpildot abas šīs rituālās prasības, visi dalībnieki kolektīvi pārtop par Jāņu bērniem. Kā jau Mancelis (1654) to novērojis un uzsvēris savā Jāņus nosodošā sprediķī 350 gadus atpakaļ: "... leelu Jahna=Ugguni eedēdzena / apkahrt to tee lēhka zauru Nakti dzeedadami / ka kahdahsz Kahzasz" (Biezais, 1972:340):

F1730,81294 (Nezin.)

Jāņa bērni visu nakti
Nodancoja, nospēlēja;
Tad rītāi tie redzēja,
Ka saulīte rotājās.

Senos laikos Jāņu dejas, protams, nebija pāru dejas pie pūtēju orķestra, kā kurā katrā zaļumballē, bet gan rituāls, sakrāls riņķa dancis vai nu ap Jāņu ugunsroku, kā to vēl apraksta Mancelis, vai ap ozolu sētsvidū, kā sekojošā dziesmā. Abos gadījumos Jāņu bērni atveido saules griešanos debesu jumā, un saulei debesis atbilst mītiskais Jāņitis zemes virsū, kas it kā neredzams piedalās pie Jāņa bērnu rituālās dejas:

53976 (Md Grostona)

Saule grieza zelta rinki
Jāņu tēva pagalmā;
Jāņits danci ritināja
Zem kuplā ozoliņa.

Protams, ja atgadījās, ka Jāņu nakti par daudz spēcīgi lija proveriālais Jāņu lietus, tad daudz kas no paredzētās svinēšanas varēja arī paputēt. Tāmdēļ — lai nu kāda būtu visa vasara — ļaudis lūdza Dieviņu vismaz uz Jāņu vakaru saulīti atsūfīt:

F1276,1220 (Azp Nikrāce)

Lietus vien, lietus vien

Visu garu vasariņu;

Dod, Dieviņ, saulēs gaismu

Jel tai Jāņu vakarā.

Ja lietus tiešām lija "kā pa Jāņiem", tad ārā pagalmā uz mauriņa nebija iespējams rituālo riņķa deju nodejot, kas citādi būtu veicama kad saulīte rotāsies, šai gadījumā, iespējams, ap saulrieta laiku. Iekštelpās dejošanai droši vien parasti nebija vietas, un aizkrāsne jau nu pavisam nē:

F1600,10729 (Tl Kandava)

Jāņu nakti lietus lija,

Tad dancoju aizkrāsne;

Kad saulīte rotāsies,

Tad dancošu zālītē.

JĀŅU NAKTS UN AUGLĪBAS RITUĀLI

Jāņu svinēšanas galvenā pamata funkcija ir auglības veicināšana, it īpaši kas attiecas uz augu valsts audzēšanu un ražīgumu, un tā izpaužas dažādās Jāņu paražu detaļās. Jāņos, kā katram zināms, visa sēta ir jāizpušķo ar meijām un ozollapu vitnēm, it kā mežs būtu iebrucis sētā, uz brīdi nojaucot parastās stingrās robežas starp dabu un cilvēci. Jāsapoš un jāizpušķo bija ne tikvien sēta un pagalmi, bet arī istaba. Ja Jāņu bērni tajā neienāca, lai pasargātos no lietus, tad dažs labs tur varbūt ieskatījās aiz tīras ziņkārības. Svētķu istaba ir tik ļoti izdailjota un izpušķota, ka šķiet, it kā pati saule tās vidū būtu uzlēkusi, neskatoties uz to, ka lielākā svinēšana notiek tieši pēc saules rieta:

F1731,8547 (Jg Džūkste)

lesim iekšā skatīties,

Kāda Jāņa istabiņa:

Izrotāta, izpušķota,

Patī saule vidū spīd [lec].

Katra sprostā un meijām izrotātā saimes istaba svētkos rituāli atveido mītiskā Jāņa istabu, kas pastāv citā īstenības plāksnē. Jānim pati saule spīd istabas vidū, bet simboliski tā spīd arī katrās mājās, kur Jānis tiek svinēts un sagaidīts, ar saulgriežu dzīvoņošo svētību un spēku.

Reālais ar mītisko saplūst arī aprakstos par Jāņa skaisto sētu, kas vienādi apzīmē aplīgotā Jāņu tēva sētu, it īpaši, ja pašam saimniekam būtu Jānis vārdā, kā arī mītiskā Jāniša sētu, kas atkal pastāv citā īstenībā. Formula par zaļu koku apjoto lauku sētu, kam saulīte laistās vidū, ir dainās ļoti iemīļota, un tās daudzos variantus vēl redzēsim, runājot par saules apspīdēto brāļa sētu. Koki visapkārt te

attēlo aizsardzību no skarbākiem pasaules vējiem un simbolizē arī dabas auglību un dzīvības nemirstību, kamēr saule vidū pārstāv debesu svētību cilvēku iekoptajai mājas vietai (skat. arī F1945,3577, kur Jānišam *zelta* saule laistījās):

32735 (Rg Nītaure, Sigulda; C Cēsis)

*Nevienam tāda dzīve
Kā tam mūsu Jānišam:
Visapkārt bērzu birze,
Vidu saule laistījās.*

Simboliski ļoti piesātināta loma ir arī Jāņu zāļu lasīšanai, kas ir viens no svarīgākiem Jāņu rituāliem. Zāles tiek plūktas aizsargmagijas nolūkos pret jaunumu, bet arī kā tīrā baltā magija — lai veicinātu veselību, auglību un enerģiju. Tās katrs plūc priekš sevis, savas sētas ēkām, lopiem un laukiem, bet tās devīgi lasa un kaisa arī apkārt staigājošie Jāņu bērni, tā atnesdami svētību tajās vietās, kur tie iegriežas:

53324 (Rg Babīte)

*Noiet saule vakarā,
Meža galus zeltīdama;
Sanāk pulkiem Jāņa bērni,
Jāņa zāles lasīdami.*

Jāņos ir jānovij ziedu vainagi visām govīm, lai nākamā gadā tās vienmēr būtu veselas un nestu labu pienu, bet ziedu vai lapu vainagi galvā ir arī katram svinētājam, lielam vai mazam (daudzās mājās pat sētas sunim!). Senā Grieķijā un Romā katrā kārtīgā simpozijā vai banketā viesi sēdēja vai gulšņāja ar vainagiem galvā, un smalkākās viesībās vergi tiem pasniedza atkal svaigu vainagu, līdzko pirmais sāka novīst. Par garākām svinēšanām tad mēdza teikt, ka tās vilkušās trīs, četrus vai pat vairākus vainagus ilgi... No zaļumiem vīto vainagu valkāšana ir ļoti sens un skaists rituāls žests, ar ko skaidri redzami tiek atšķirti svētki no parastās ikdienas, tai pašā laikā izdzēšot virkni citu ikdienā svarīgu robežu, kā to starp mežu un sētu, resp., dabu un kultūru, to starp augu un dzīvnieku pasauli vai pat sabiedrības iezīmēto robežu starp meitām un sievietēm:

53302 (C Ranka)

*Jāņu nakti nezināju,
Kuņa sieva, kuņa meita:
Saulītei noejot
Visām vaiņags galviņā.*

Precētās sievas, kas savās kāzās vienmēr noraudājās, ka viņu jaunības dienu rožu vainadziņš nu ir uz visiem laikiem novītis, katru Jāņu nakti tomēr drikstēja nomest sievām tradicionālo galvas rotu un izņēmuma kārtā atkal rotāties ar ziedu vainagu galvā. Sievu vainadziņi te zīmējās ne tik daudz uz Jāņu nakts seksuālās vajības momentu (par ko nekad neizpaliek sen nodiluši joki un pliekanas

asprātības), bet gan uz auglību tās daudz dzīlākā nozīmē — kā sievietes augumam vēlamo veselības un dzīvības spēku atjaunošanos, kas iegūstami ar augu pasaules starpniecību.

Jāņi iezīmē laika tecējuma redzamākos griežus starp pagātņi un nākotni, bet pats Jānis — kā dziesma to atgādina — sēd tagadnes vārtu staba galā. Šai ziņā Jānis ir gluži kā tie senie Baltijas reģiona purvos atrastie koka elki ar divām sejmām, kas raugās turp un atpakaļ reizē, vai seno romiešu Januss, kas gadmijā stāvēja laika vārtos. Vasaras saulgriežu nakti laika eņģes starp pagātņi un nākotni it kā paver arī vārtus visiem pārdabīgiem spēkiem — gan svētiģiem, gan kaitīgiem. Tādēļ tik svarīgi ir tieši šai nakti sekot garai rindai auglības rituālu, kā arī spert aizsardzības soļus pret burvjiem un raganām, kas arī šajā nakti ir sevišķi aktīvi, lai auglību citiem atburtu un nozagtu priekš sevis. No dziesmām ir skaidrs, ka visi galvenie burvju rituāli ir izvedami pašā Jāņu nakts melnumā, pirms saule atkal uzlec nākamajā ritā. No tiem svarīgākā ir savas sētas un lauku apligošana un rituālā apstaigāšana, lai katrai atsevišķai vietai un ražai nodrošinātu auglību tajā vasarā. Darāmā ir tik daudz, ka īsā Jāņu nakts šķiet dažreiz par īsu, lai visu to paveiktu:

32539 (Jg Džūkste)

Es šķitos Jāņa nakti

Apiet brāja rudzu lauku;

Izsvīst gaisma, uzlec saule,

Ne līdz pusi nenogāju.

Staigāšana pa kaimiņu sētām, kas vairākās vietās vēl līdz mūsu dienām saglabājusies, vispārina uz visu plašāko kopienu tos pašus rituālus, ko katrs pats izved savos laukos un sētā. Gluži kā ķekatnieki rudenī un ziemā, Jāņu bērni ar savu klātbūtni palīdz nodrošināt nākamam gadam auglību tai sētā, kur tie tiek labi uzņemti un pamieloti. Katras sētas Jāņu tēvam tad Jāņa bērni jāpadzirdi ar alu un Jāņu mātei tie jāpabaro ar sieru rituālā svētku mielastā. Kā jau to norādījis H. Biezais (1972:343—352), Jāņu bērnu kā svētku draudzes kopmielasts ar sieru un alu ir tuvs rituāls analogs kristīgajam Svētajam vakarēdienam ar maizi un vīnu, kaut arī simboliskais jeb teoloģiskais attaisnojums katram ir gluži atšķirīgs. Jāņu gadījumā ļoti īpatnējā simetriskā inversijā tiek dalīti divu paveidu produkti, kuru auglību un svētību vēlams nodrošināt nākamajam gadam. Lauku auglību pārstāv alus, no cietiem graudiem darinātais šķidrums, kamēr lopu auglību pārstāv siers, no šķidrā govju piena veidots, relatīvi ciets ēdiens. Jāņu mielasts tāpat simbolizē dabas auglības dubulto — veģetālo un dzīvniecisko aspektu — un reizē simboliski atsaucas uz veidiem, kā kultūra pārveido un pārstrādā dabas dāvētās pārtikas izejvielas (Viķe-Freiberga, 1993a). Neskatoties uz Jāņu siera uzkrītoši saulveidīgi apaļo formu un dzeltenu krāsu, tieši Jāņu sakrālā mielasta motīvs saules dainās tomēr neparādās, jeb, ar citiem vārdiem to izsakot, — šī motīva Jāņu dziesmās nav bijusi izjusta vajadzība saules vārdu piesaukt.

Tai brīdī, kad Jāņu bērni no kaimiņiem ierodas kādā sētā, notiek arī apdziedāšanās, joku dzišana un dažāda veida teatrālas izlikšanās mājiņieku un ciemiņu starpā. Kā visās lielākās svinēšanās — kā gadskārtas, tā ģimenes godos — tas bija veids, kā norisei piešķirt vairāk dramatisma un dzīvības. Uzmanības centrā vispirms te izvirzās Jāņu tēvs un Jāņu māte kā arhetipiski celebrantu tēli, kas savās lomās un kultiska rakstura izdarībās (sevišķi svētku mielasta izdališanā) nav tālu no tā, ko citas tradīcijas uzticētu saviem priesteriem. H. Biezais (1972:351—352) tamdēļ Jāņu mātē saskatījis paša mītiskā Jāņa kā dievības simbolisku atvietotāju un viņai līdz arī Jāņu tēvu kā dievības reprezentantu. Tas šķiet gluži nevajadzīgs lēciens no viena priekšstata uz citu — jo ne jau katra kulta piekopējs vai piekopēja tūlī pārvēršas par piesauktās dievības atvietotāju un pārstāvi.

Dainās Jāņu māte un Jāņu tēvs tiek plaši apdziedāti galvenokārt cildinošā, bet brīžam arī satīriskā tonī. Jāņu mātēi kā sievišķīgam tēlam dažkārt interesantā kārtā piedēvēta Joti cieša un intīma saistība ar sievišķīgās saules lēktu un rietu, kā sekojošā dziesmā:

58543 (Tk Engure)

Es redzēju Jāņu māti
Trīs stūrainu priekšautiņu:
Tai vienā saulē lēca,
Tai otrā notecēja,
Tai trešā stūrītī
Vārna bērnus perināja.

Vārnu ieperināšanās trešajā priekšauta stūrī te tomēr atgādina, ka Jāņu māte darbojas zemes virsū, ne debesu augstumos, un nebūt nav pasargāta no satīras bultām. Jāņu svinēšana vispār ir pārbagāta ar satīriskām dziesmām, ieskaitot kuplu skaitu meitu un puīšu apdziedāšanās dziesmu. Saules dainās tomēr šis pēdējais motīvs tikpat kā nav pārstāvēts. Tur atrodam tikai sekojošo mājiņieku dziesmu, kur Jāņa bērni tiek raidīti projām tāpēc, ka suns esot izēdis putras katlu. Tas ir netiešs veids, kā Jāņa bērnus rituāli noniecināt, jo ar tik lētu un parastu ikdienas ēdienu kā putru jau nevienu Jāņos necienātu tā vai tā! Vēl sliktāk — arī aicinājums atgriezties rītā saulītē ir tikai veids, kā Jāņa bērnus noraidīt (protams, tikai pa jokam), jo tieši ar to brīdī visa svinēšana jau būs izbeigusies:

53596 (Ab Bērzpils)

Atpakaļ, Jāņa bērni,
Suns izēda putras katlu!
Nāciet rīt saulītē,
Tad mēs jaunu vārīsim.

F828,5451 (Md Madona)

Neņāciet, Jāņa bērni,
Suņi putru izēduši;
Nāciet rīt saulītē,
Tad mēs jaunu vārīsim.

Apdziedāšanās un rituālās noniecināšanas moments ar savu uzsvērto un saasināto "mēs — jūs" konfrontāciju latviešu tradīcijās spēlē centrāli svarīgu lomu, kas visskaidrāk redzams Jāņu un kāzu dziesmās.

JĀŅU NAKTS ĪSUMS

Saules dainās Joti uzsvēta ir Jāņu nakts pati galvenā īpatnība — tās īsums — kas aprakstīts dažādās variācijās dziesmās no visām Latvijas malām (skat. arī 33198, 33201; F1955,14270; u.c.). Tādējādi skaidri izcelta Jāņu nozīmes saistība ar saules gada ciklu un ar vasaras saulgriežiem (kas citos kontekstos — kā kristīgā teoloģijā — paliktu bez mazākās intereses un nozīmes):

L23688 (LB)

Īsa, īsa Jāņu nakts,
Gan var sēdus nosēdēt;
Vienu malu saule riet,
Jau otrā gaisma aust.

F375,3523 (C Skujene)

Līgotāji, līgotāji,
Nava gara Jāņu nakts:
Vienā pusē saule gāja,
Otrā pusē gaisma ausa.

Kā redzams no šiem diviem piemēriem, to pašu domu dainas var izteikt vai nu tieši — ka nakts ir īsa, vai ar tās vārdisko pretstatu — ka tā nav gara, vai, kā kādā Latgales dziesmā, ka tā ir “negara” (“Nagara Jōņa naksneņa: / Te satumsa, te izausa”, F548,7707, Ldz Ludza). Cita dziesma vēl tekstuāli uzsver to, ka Jāņu nakts ir pati īsākā no visām, kas, protams, attiecas tikai uz īsto astronomisko saulgriežu nakti (ap 20. vai 21. jūniju), ne uz vēlāk pieņemto 24. jūniju:

33200 (Md Tirza)

Īsa īsa Jāņu nakts
Par visām naksniņām:
Te satumsa, te izausa,
Te saulīte gabalā.

Ja gadījumā līgotāji sāktu izrādīt kādas noguruma pazīmes, tad tiem tiek atgādināts, cik Jāņu nakts būtībā ir īsa. Latvijas platuma grādos tik tiešām rieta blāzma labi ja ir pilnīgi izdzisusi, kad pēc Joti īsa tumsas posma jau sāk gaišoties nākamās dienas rītausma. Sekojošā līgotnē tuvību saules rieta un lēkta starpā vēl pasvītro skaniskā vārdu spēle starp prievārdiem ne un no, kā arī vakara rietēšanu un nākamā rīta rotāšanu, pie kuras vēl atgriezīsimies mazliet vēlāk:

F1955,14270 (Jk Sēlpils)

Līgojiet, Jāņa bērni,
Gana īsa Jāņu nakts:
Vēl saulīte nerietēja,
Jau rītā norotāja.

To pašu domu izteicot ar pretējiem vārdiem, resp., apgalvojot, ka Jāņu nakts nav gara, lieti noder divrindu formula *Kas to teica, tas meloja* dažādos variantos (piem. “Kas runāja, tys malāja” F1608,467 Ldz Mērdzene), kam tad seko aplamais apgalvojums:

F700,11 (Rg Laubere)

Kas to saka, tas ir melis,
Ka ir gara Jāņu nakts:
Te satumsa, te uzausa,
Te saulīte gabalā.

Daudzās Jāņu dziesmas, kas uzsver Jāņu nakts īsumu, tātad nepārprotami un tekstuāli izceļ šo svētku būtisko saistību ar vasaras saulgriežiem. Kā jau to redzējam kādā agrākā piemērā, vairākas no tām vēl atgādina par auglības rituāliem, kas šai īsākajā naktī paveicami, ieskaitot gan pašiem savu lauku, gan kaimiņsētu apstaigāšanu:

L23687 (L.B.)

Eima, eima, nestāvam,
Nava gara Jāņa nakts:
Te satumsa, te atausa,
Te saulīte gabalā.

JĀŅU NAKTS NEGULĒŠANA UN SAULĪTES ROTĀŠANĀS

Pats svarīgākais no visiem Jāņu nakti izvedamiem rituāliem varētu būt prasība visu Jāņu nakti palikt nomodā un turpināt līgot — sevišķi jauniem ļaudim. Šīs prasības gala mērķis ir tekstuāli izteikts un atkal un atkal atkārtots pāri par 30 visās Latvijas malās pierakstītās dziesmās (plus to variantos!) un tas ir — redzēt, kā saulīte rotājas Jāņu rītā. Šī kopējā kodola doma dažādās dziesmu versijās izteikta vai visos gramatiski iespējamajos izteiksmes veidos! Viena no iecienītām sākuma formulām apgalvo, ka Kas gulēja Jāņu nakti, / Tas ne Velnam nederēja (F116,8476 Vlm Rencēni; Bb31,114 Vlm Brengulji; F814,32 Rg Sigulda; F1930,1188 Rz Malta), vai arī — mazliet maigāk —, ka tas nekam nederēja vai ka tas vienkārši rītiņu neredzēja (F1835,1571 Tk Vāne):

F353,7419 (Lp Nica)

Kas gulēja Jāņu nakti,
Tas nekam nederēja:
Kas gulēja Jāņu nakti,
Neredz sauli rotājam.

Tātad — kas gulēja, tas nederēja un neredzēja. Cita dziesma sīkāk izskaidro, kamdēļ gulēšana ir tik nevēlama, — tas, kā saulīte Jāņu rītā rotājas, ir brīnums, kas katram noteikti jāredz:

F527,43893 (Lp Nīca)

Kas gulēs šo naksniņu,
Neredzēs brīnumiņu,
Neredzēs brīnumiņu,
Kā saulīte rotājās.

Dažos gadījumos, kā sekojošā Mežotnes līgotnē, pavēle negulēt ir izteikta dubultnegatīva veidā — negulāt, citādi neredzēsiet saulīti rotājam vai ligojam (F1601,2645 Tk Jaunpils), vai arī — negulāt, citādi "saulīti nogulēsiet" (F101,532 Vlm Salaca). Aizliegtai rīcībai tur tāpat seko šādas rīcības negatīvās sekas. Citur atkal pavēlei negulēt seko vēlams gala rezultāts pozitīvā izteiksmē: tikai tad, ja negulēsiet, dabūsiet redzēt, kā nākamajā rītā agri saulīte rotājas (piem., F1955,14268 Jk Sēlpils). Tā tas ir sekojošā dziesmā Nr. 33209, kas pierakstīta ļoti daudzās vietās visā Latvijā (Rg Zaube, Meņģele, Plātere, Lēdmane; Md Bērzaune, Lubāna, Odziens, Vestiena; Vlk Jaunlaicene; Jk Sēlpils; Dv Krustpils, Tl Kandava):

33209 (skat. augstāk)

Jauni puīši, jaunas meitas,
Jāna [Jānu] nakti neguliet,
Tad rītā redzēsiet,
Kā saulīte rotājās!

F1975,672 (B Mežotne)

Es jums saku, jauni laudis,
Jānu nakti negulat.
Kas gulēja Jānu nakti,
Neredz sauli rotājam.

Vēl citās variācijās dziesma jau no paša sākuma lieto līdz galam ieturēto pavēlošā uzmundrinājuma formu, saturā skaidri uzskaitot trīs galvenās pamata domas: līgot visu nakti, negulēt, lai tad beigās vēl visi kopā kā viena saime redzētu, kā saulīte rotājas Jāņu dienas rītā:

33210 (B Taurkalne; Jk Jaunjelgava)

Ligojam, ligojam,
Negulam, negulam,
Redzēsam, redzēsam,
Kur saulīte rotājās!

F512,5400 (Dv Izvalta)

Leigovom, leigovom,
Jōnu nakti nagulam,
Redzēsīm, redzēsīm,
Kur saulīte rūtōsis.

Tā kā katram likumam ir arī savi izņēmumi, ir saglabājušās pāris dziesmu par Jāņa bērnu gulēšanu, kas tomēr, šķiet, domāta notiekam ārā, brīvā dabā, ne mājās, gultiņā. Šāda gulšņāšana noteikti nav bijusi raksturīga, un Līgatnes dziesma vēl izceļ, ka saulītes rotāšanos skatīties būtu bijis jāceļas tā vai tā:

53917 (Md Grostona)

Jānīts savus Jāņa bērnus
Abolā saguldīja;
Izaust gaisma, uzlec saule,
Ceļas visi līgodami.

F1860,3231 (Rg Līgatne)

Bērziņiem balti krekli,
Liepām zaļas villainītes,
Te gulēt Jānu nakti,
Līdz saulīte rotājas.

Jāņu rīta saules rotāšanās ir aprakstīta ļoti gleznaini, kur saulīte laistās trīs teiksmainās varavīksnes krāsās — zilā, zaļā un sarkanā (arī vēl F1341, 20159), vai arī, mazliet bojātos tekstos, tikai pirmajās divās (54282). Gadās arī daļēji sajaukumi ar dainām tradicionālo metālisko krāsu trijotni, kā sekojošā Suntažu ligotnē, kur zilā un zaļā krāsa kombinējas ar metālisko sudrabu kā trešo (sal. vēl 33209=MB23692; 33210; 54281). Vienkāršākas dziesmas, kur Jāņu rīta saule lec tikai sudrabota, sastopamas tikai izņēmuma kārtā (54284, Rīga):

54281 (Rg Suntaži)

Jauni puīši, jaunas meitas,
Jāņu nakti negulieti,
Tad redzēsīt Jāņu rītu,
Kā saulīte rotājās:
Brīžam *zila*, brīžam *zaļa*,
Brīžam tīra *sudrabiņa*.

54281v1 (Rg Zaube)

Jaunas meitas, jauni puīši,
Jāņu nakti negulat,
Tad ritā redzēsīt,
Kā saulīte rotājās:
Brīžam *zila*, brīžam *zaļa*,
Brīžam tāda *iesarkana*.

Citās šī motīva versijās nomodā palikšanas gala mērķis ir redzēt uzlecām trīs mistiskas saulītes uzreiz (F1198, 1981 Lp Nīca). Tās attēlotas kā svētības un auglības nesējas, it īpaši graudaugiem kā seno latviešu pamata iztikas vielām. Viena saulīte gādās par rudziem, kas dos maizi, otra par miežiem, no kā darīt alu, ko pie maizes piedzert, kamēr trešā, no tīra sudrabiņa, būtu vispārējai laimei:

F1968, 3848 (Tl Stende)

Jauni puīši, jaunas meitas,
Jāņu nakti negulat,
Tad ritiņā redzēsīeti
Trīs saulītes uzlecām:
Viena rudzu, otra miežu,
Trešā tīrā sudrabiņa.

Citās versijās teiksmainā trīs sauļu uzlekšana Jāņu rītā aprakstīta "liriskā es" tiešā pārdzīvojuma un piedzīvojuma formā. Vārdos neizteikta te paliek saprotamā doma, ka dziedātājs ir tišām palicis nomodā, lai būtu liecinieks šim Jāņu rīta brīnumam. Varbūt vēl vairāk — saules dalītā svētība, iespējams, var tā īsti iedarboties un atstāt savu iespaidu uz zemi tikai tad, ja istajā brīdī cilvēks apzināti to satver un uzver ar cieņas pilnu gatavību un uzmanību. Kā redzams no sekojošām divām radniecīgām versijām, Jāņu saules dalīto auglības svētību var tikpat labi aprakstīt, vai nu tiešos vārdos pieminot galvenās graudaugu ražas (ieskaitot apīņus, kas līdz ar miežiem tiek lietoti alus darināšanā), vai atkal izmantojot trīs tradicionālās dainu metālu krāsas — zelta, vara un sudraba — kā bagātības un auglības simbolus:

33207v2 (Rg Nitaure; Vlm Valmiera)

Es redzēju Jāņu nakti

Trīs saulītes uzlecām:

Viena zelta, otra vara,

Trešā tīra sudrabiņa.

33207 (Rg Lielvārde, Pļaviņas, Koknese)

Es redzēju Jāņu (Jāņa) nakti

Trīs saulītes uzlecām:

Viena rudzu, otra miežu,

Trešā tīra sudrabiņa. (var. šķītu apinīšu)

Beidzot, vēl citā šī motīva versijā, Jāņu rīta saulīte ne tikvien rotādamās vizuālo trīs dažādās krāsās — zilā, zaļā un sarkanā —, bet atspīd arī šī svētā rīta zelta rasā (sal. 54281v1; 54282; F116,8476), kurā (kā zināms no ticējumiem) nomazgājoties iegūst skaistumu un veselību visam nākošajam gadam:

F1341,20159 (Dv Vīpe, Medņi)

Jāņu rītu zelta rasa,

Tad saulīte rotājas:

Drīzi zila, drīzi zaļa,

Drīz sarkana vizuālo.

Citā dziesmā saule ir tā, kas Jāņu rīta zelta rasā pati mazgājas, kas tad to vairāk pietuvina teiksmainai Saulei nekā fiziskajai. Saules zeltainā mirgošana rīta rasā te uztverta kā svētības zīme, ko saule izlej pār tīrumiem šai Jāņu dienas rītā:

F1860,4474 (Rg Sigulda)

Īsa īsa Jāņu nakts,

Te satumsa, te uzausa,

Te jau saule tīrumā

Zelta rasā mazgājās.

Īpatnējā vārdu spēlē jauna meita pārmet savai mātei, ka tā meitai aizliegusi likt rotas Jāņu vakarā (droši vien baidīdamās, ka tās garajā svinēšanā, apkārt staigāšanā un dancošanā varētu nokrist un pazust). Meita te mazliet prātvēderīgi mātei aizrāda, ka visi taču zina, ka šais svētkos pat saulīte rotājas (tāpat 33211; F400,5332 Dv Preiļos; F658,103a Dv Aglonā; F737,353 Dv Preiļos, un līdzīgi F512,3613 Dv) :

F194,1295 (Tl Nogale)

Man māmiņa rotu liedza

Jāņa dienas vakarā;

Vai māmiņa nezināja,

Ka saulīte rotājās?

F464,1624 (Rīgā)

Māmiņ' man rotas liedza

Pašā Jāņu vakarā;

Redzēs, māmiņ, citu rītu,

Kā saulīte rotāsies.

Citur saules rotāšanās Jāņu rītā sev pievelk formulas par koku vai mežu galu rotāšanu vai pušķošanu, ko normāli atrodam vakara dziesmās par saules rietu. To atkal varētu uzskatīt par tādu kā vārdu spēli ap rotāšanās jēdzienu, it sevišķi sekojošā Skujenes variantā. Šo abu dziesmu nolūks atbilst vēlamā rezultāta vizualizācijai, kāda tā izpaužas baltā maģijā. Noraugoties uz lēcošo Sauli, kas

devīgi rotā vai pušķo koku galus Jāņu rītā, meitai rodas vēlēšanās šīs bagātās dāvanas pārnest arī uz savu dzīvi, un viņa tad iztēlojas, kā māte viņu tikpat bagātīgi rotātu, tautās izvadīdama:

F375,8542 (C Skujene)
Jāņu rītu Saule lēca,
Koku galus rotādama
Tā māmīna man' rotās,
Tautīnās vadīdama.

33098 (Tk Dzirciems)
Jāņu rītu Saulīt' lēca,
Meža galus pušķodama;
Tā māmīna man' puškos,
Tautiņās vadīdama.

Dažā saulītes rotāšanās dziesmā Jāņu dienas saullēkts nav tiešos vārdos pieminēts, tomēr dziesmas iekšējā loģika liek domāt ne par Jāņu nakti pašu, bet gan par tai sekojošo rītu — jo ne jau nakts vidū saulīte rotājas! Jāņu nakts zelta rasa te varētu vienādi labi atsaukties kā uz pašu nakts melnumu, tā arī uz saullēktā vēl saglābājušos rasu. Katrā ziņā tā ir dzīvības, auglības un veselības rasa, kurā nomazgājušās aitiņas visu gadu paturēs Jāņu nakts svētību. Kopējā doma visos šais variantos šķiet vienāda: lai Jāņu nakts auglības un aizsardzības rituāli būtu pareizi izpildīti, tie turpināmi līdz pat nākošā rīta saullēktam:

54260 (Vlm Liepupe)
Jauni puīši, jaunas meitas,
Jāņu nakti negulat:
Jāņu nakti zelta rasa,
Tad aitiņas mazgājas,
Tad aitiņas mazgājas,
Tad saulīte rotājas.

No Jāņa bērniem dziesmas atkārtoti pieprasa redzēt un skatīties, kā saulīte rotājas, tātad — piedalīties un kopīgi būt tam par lieciniekiem. Jāņu saullēkta sagaidīšana tādā veidā kļūst par kultisku rituālu un pati saules uzlekšana ne tikvien par estētiski skaistu, bet arī par svētu brīdi:

54280 (Rg Pļaviņas)
Jāņa rītu pirmie viesi:
Gaisma aust, saule lēc.
Labrītī, Dievs palīdz,
Tā pirmā valodiņa.

F1935,8913 (Kld Ievukalni)
Skataties, Jāņu bērni,
Jāņu rītu saulītē,
Cik tā skaisti rotājās,
Jāņu rītu uzlekdama.

Nākošā rīta saullēkts iezīmē visas Jāņu nakts svinēšanas noslēgumu un arī sava veida kulminācijas punktu. Brīdī, kad saulīte liksmi rotājas, sasniegusi savu gadskārtējo apogēju, un tumsas vara ir novesta savā nadīrā (zenītam pretējā debess sfēras punktā), cilvēkiem pienākas liksmot tai līdz. Šī liksmība izpaužas kolektīvi, visai Jāņu draudzei svinot kopā, kamdēļ vasaras saulgriežu svinēšana kopš senseniem laikiem ir bijusi kā apliecinājums gan latviešu ciešai saistībai ar dabas spēkiem un ritmiem, gan apziņai par sevi kā sabiedrisku kopumu, kā tautu. Varbūt tādēļ sveši kungji, gadu simtiem cauri savu virskundzību uzspiežot

un pasvitrojot, tieši pret latvisko Jāņu svinēšanu ir vērsušies ar visniknākiem nosodījumiem un aizliegumiem:

F828,8725 (Rg Rembatē)

Ir *saulīte rotājās*

Jāņa dienas rītiņā, —

Bargi kungi svētkus liedza

Līsmā Jāņa vakarā.

Aizbildinājumi un attaisnojumi, kamdēļ Jāņu svinēšana būtu tik nevēlama, dažādos vēstures posmos ir ietērpti dažādos ideoloģiskos argumentos. Tiklab jezuītu misionāri, kā vēlāk vācu protestantu mācītāji puritāniski šausminājās par šiem “žūpības, rījības” un vispārējas liksmības svētkiem kā par pierādījumu latviešu zemnieku primitīvai un lopiskai dabai. Zemnieku vienīgā sūtība taču bija strādāt un pildīt kungu klaugas, pēc iespējas ilgāku stundu skaitu dienā, nevis lēkāt, dziedāt un priecāties! Jāņu svinēšana ir tikusi nosodīta gan kā zemnieku slinkuma izpausme, gan — tuvāk mūsu laikiem — kā zaudēta produkcija “mūsu republikas” saimnieciskā bilancē, salīdzinājumā ar citām “brālīgajām republikām”. *Plus ça change, plus c'est la même chose*... Varbūt, ka šādu uzbrukumu kopsaucēju varam meklēt tieši intuitīvā izpratnē par Jāņu tradīcijas nozīmi kā latviskā kopības gara izpausmi, ko latviešu apspiedēji uztvēruši kā sev bīstamu.

Nevaram, protams, noliegt, ka dažam labam Jāņu bērnam (vai mūsu, vai agrākos laikos) Jāņi neko citu nenozīmē, kā atkal vienu lieku izdevību piedzerties līdz nesamaņai:

F1200,3285 (Kld Vārme)

Dod, Dieviņ, *siltu sauli*

Jāņu dienas rītiņā:

Es nezinu to krūmiņu,

Kur gulēšu piedzēries.

Tas tomēr nav ne mazākā mērā saistīts ar Jāņu būtību kā svētkiem, bet gan ar alkoholismu kā personīgas un kolektīvas patoloģijas simptomu. Ja sabiedrībā valda mīts, ka pārdzēršanās ir īstas svinēšanas un priecāšanās augstākā izpausme, tad daudzi pasīvi un akli šai domai arī sekos. Taču ne jau aiz pārlielas priecāšanās otrā rītā grāvjos gul' nolūzuši plēguri, bet — taisni otrādi — tamdēļ, ka šie nelaimīgie un ķīmiski atkarīgie cilvēki ir zaudējuši savas veselīgās spējas svinēt un priecāties brīvi, atraisīti un bez pārmērībām.

Ar saullēkta sagaidīšanu tad arī noslēdzas Jāņu nakts sakrālie rituāli un izbeidz darboties visi tie burvju spēki, kam šai kosmiskā robežas punktā, šais kosmiskajās laika eņģēs uz īsi brīdi bijusi pilna vara. Ja tad, kad saule noriet Jāņu vakarā, Jāņu bērni sanāk pulkos, Jāņu zāles lasīdami (53324 Rg Babīte), tad otrā rītā pēc saullēkta Jāņu zāles nemēdz vairs plūkt (arī 32401v1):

* Franču paruna: jo lietas vairāk mainās, jo vairāk tās paliek nemainītas

32401 (Jg Ozolnieki)

Visa bija Jāņa zāle,
Ko plūc Jāņa vakarā:
Ko plūc rīta saulītē,
Tā vairs lieti nederēja.

Jāņu nakti plūkto zāļu maģiskās īpašības apstiprina ticējumi, kā no K. Lielozola Nicā pierakstītais: "Jāņu nakti meitām jālasa Jāņu zāles un jāēdina ar viņām jaunpiena govīs, tad esot daudz piena" (Šmits, II, 1940, Nr. 11627, tāpat 11625—11629). Toties Jāņu rīta saule pēc uzlēkšanas cilvēku ievēd atpakaļ parastajā dzīvē, kur zāle ir vairs tikai ikdienišķa zāle, ne *manas*, resp., burvestības spēku apņemtā Jāņu zāle. Jāņu zāļu simboliskā saistība ar auglības rituāliem vēl skaidri izteikta arī tajās dziesmas, kur "Jāņa zāle" jokoļot piesaukta kā falliska metafora:

35692v1 (V, K, Z)

Jāni, Jāni, tava zāle
Brīži(-am) stāvu, brīži(-am) gulu:
Nakti stāvu rasiņā,
Dienu gulu saulītē.

JĀŅA TĒLS: DAINU JĀNĪTIS UN SV. JĀNIS KRISTĪTĀJS

Jānis pats ir sarežģīts tēls, un par tā būtību ir izteiktas visdažādākās hipotēzes. J. Jansons (1926) Jāni saistījis gan ar sengrieķu Dionīzu, gan ar frīgiešu Adonisu vai Attisu, bet H. Biezais šo saistību ļoti kategoriski noraidījis kā nepamatotu, uzskatot to kā nekritisku salīdzinošās metodes pielietošanas rezultātu (1972:375—376). Visiem šiem tēliem, sākot jau ar seno babiloniešu Tammūzu un tā priekštecī — sumēru Dumuzi (burtiski — "uzticīgais dēls"), tomēr ir nenoliedzama radniecība izpildīto funkciju ziņā. It sevišķi Adoniss, ko, kā tiek uzskatīts, sengrieķi pārņēmuši no feniķiešiem (no *Adoni* "mans kungs"), līdzīgi latviešu Jānim atnāk reiz pa gadskārtu tieši ziedu laicīnā un pēc tam — tāpat kā sengrieķu Persefone — dodas atpakaļ pazemes valstībā.

Ļoti bieži tiek uzsvērta Jāņu dienas saistība ar kristīgo kalendāru, nereti tādā veidā it kā mēģinot mazināt Jāņu kā ļoti senu un simboliski savdabīgu svētku autentiskumu. Modernos laikos, kā katram zināms, Jāņu diena sakrīt ar Sv. Jānim Kristītājam veltīto kalendāra dienu 24. jūnijā. Tas tomēr vēl nenozīmē, ka Jāņi būtu jēl mazākā mērā kādi kristīgie svētki vai — ka radušies kristīgā kalendāra iespaidā. Situācija faktiski ir pilnīgi otrāda. Vēsturiskais kristīgās baznīcas lēmums Sv. Jāņa Kristītāja dienu svinēt 24. jūnijā, tūlīņ pēc vasaras saulgriežiem, nebija nekāda nejaušība, bet kalpoja diviem atsevišķiem nolūkiem. Vispirms, radot blakus senajiem, visā Eiropā izplatītajiem saulgriežu svētkiem jaunus, baznīcas atzītus,

svētkus, nebija tik daudz jācinās, lai senās svinēšanas paražas pilnīgi iznīcinātu, bet bija tikai tās jāievada jaunās, ideoloģiski sev vēlamākās gultnēs. Jāatceras arī, ka Kristus dzimšanas dienai bija jau izraudzīts 25. decembris, arī tāpat, tūlīņ aiz saulgriežiem. Šis datums kristīgajiem Ziemsvētkiem tika izvēlēts, lai konkurētu ar tai laikā Romas impērijā ārkārtīgi populāro Mitras kultu, jo ziemas saulgriežos tolaik svinēja Mitras kā gaismas dieva atdzimšanas svētkus. Sv. Jānim Kristītājam baznīcas kalendārā ierādītais datums sešus mēnešus pirms Kristus dzimšanas svētkiem tika pamatots ar atsaukumi uz Lūkas evaņģēliju (Lūkas ev. 1, 26—36, skat. Fehrle, 1955:171), kur minēts, ka Jānis Kristītājs bijis pusgadā vecāks par Jēzu. Bez tam tas simboliski pasvitroja Sv. Jāņa lomu, kas bija nācis, kā pats to teica, Jēzum "sataisīt ceļu".

Tā kā dainās Jāņi nekad citādi kā par Jāņiem netiek dēvēti (un tur nav ne mazākās zīmes no jebkādiem "ligo svētkiem"), tad iespējams, ka kristīgā kalendāra Jāņu vārds ar laiku pārņēmis un aizstājis šo svētku senāko apzīmējumu un pat iedevis savu vārdu senajai latviešu auglības dievībai, kuras kults vēl šodien tik redzami atspoguļojas latvisko Jāņu svinēšanā. Nav tomēr iespējams to apgalvot pārāk kategoriski, jo nevaram izslēgt iespējamību, ka Jāņa vārds vai kaut kas tam līdzīgs būtu bijis pazīstams jau pirmskristīgos laikos. Tik daudz ir jāatzīst, ka dainās ir plašas liecības par to, kā kristīgās baznīcas kalendāra svēto vārdi ar laiku tautas mutē kļuva par attiecīgā, katram svētajam veltītā, datuma apzīmējumiem. Tā sekojošā dziesmā kalendāro dienu rinda aptver visu senāk ierasto precību sezonu, sākot ar Jāņiem 24. jūnijā un beidzot ar Andrejiem 30. novembrī:

33106v1 (Rg Lēdmane)

Gāj' Jāņosi, Pēterosi
Arājiņa lūkoties.

Ja Jāniša nedabūšu,
Tad dabūšu Pēterīti.

Ja Pētera nedabūšu,
Tad dabūšu Jēkabiņu.

Ja Jēkaba nedabūšu,
Tad dabūšu Labrencīti.

Ja Labrenča nedabūšu,

Tad dabūšu Bērtulīti.

Ja Bērtuļa nedabūšu,

Tad dabūšu Miķelīti.

Ja Miķeļa nedabūšu,

Tad dabūšu Andrējiņu.

Ja Andrēja nedabūšu,

Tad man vairs nevajaga.

Ši datumu apzīmēšanas paraža tomēr pati par sevi neattaisno L. Bērziņa (1927:180) secinājumu, ka šķiet, vispārīm Jāņa svētkos ir iespiedušās viduslaiku kristīgās tradīcijas un daudz stiprākā mērā, nekā mēs to spējam pārredzēt, un vēl mazāk H. Biezā (1972:378) apgalvojumu, ka Jāņi saskatāms sinkrētisks sakausējums starp vīrišķīgo Sv. Jāni Kristītāju un sievišķīgo, senāk dievināto Sauli (... *Verschmelzungsprozess von Johannes dem Täufer und Saule...*). Svētku vārds ir viena lieta, bet to saturs un simboliskā nozīme atkal pavisam cita. Visās Eiropas malās, gan Viduslaikos, gan līdz pat mūsu dienām, ir saglabājušies dažādi seno saulgriežu svētku tradīciju atsevišķi fragmenti. Tomēr tas vien, ka baznīca pret šiem svētkiem visos laikos ir cīnījusies, pierāda, cik daudzi no šo svētku elementiem varēja būt tai sveši.

Visskaidrāk tas saskatāms, salīdzinot latviešu Jānīti kā mītisku tēlu ar savu kristīgās baznīcas vārda brāli. Jaunās Derības Johannāns, šis zvēradās tērptais, no tukšneša siseņiem pārtiekošais, puritāniskais Jordānas askēts, kas ugunīgos sprediķos līdz savai pēdējai elpai fanātiski aizstāvēja kalpošanu Svēto Rakstu burtam un nosodīja miesīgos priekus un vajību, šis tēls ir tieši polārais pretstats seno latviešu orgiastisko auglības svētku Jānītim, kas nāk katru gadu apraudzīt savus bērnus — “vai tie ēda, vai tie dzēra, vai Jānīti daudzina”:

53984 (Md Grostona)

Visu nakti Jānīts jāja,
Savus bērnus skaitīdams;
Izaust gaisma, uzlec saule,
Savu bērnu neizskaita.

Latviešu Jāņu Jāni nav iespējams saskatīt pat bālāko Sv. Jāņa Kristītāja kā tēla atspulgu, tāpat kā nav iespējams latviešu Jāņu tradīcijās saskatīt kaut vismazāko ēnu no Jānim Kristītājam veltītā kulta. Tāpat dainās nav absolūti itin nekādu liecību par jebko pat attāli līdzīgu Sv. Jāņa kā mitoloģiska tēla “sinkrētiskai sakausēšanai” ar mitoloģisko Sauli. Citādi tas ir bijis dažās katoļu zemēs, sevišķi Kvebekā, kur Jānis Kristītājs ir svētais patrons. Tur vēl nedaudz gadus atpakaļ Jāņu dienā notika parādes un procesijas, ko ievadīja rati ar Jāņa Kristītāja tēlu kā jērādā drapētu mazu puisīti ar cirtainiem blondiem matiem, ar mazu jēriņu pie kājām. Savā laikā kādam pat bija ienākusi prātā doma nabaga bērnu vienā tādā parādē nokrāsot ar zelta krāsu, lai tas līdzinātos statujām Kvebekas baznīcu priekšā (ar sagaidāmiem traģiskiem rezultātiem), tā attēlojot ne tikai Jāni Kristītāju kā bērnu, bet arī viņa apzeltīto statuju! Salīdzinājumā ar šādām zemēm, kur Jāņu svinēšanai izmantoti un pielāgoti kristīgā kulta vai svēto rakstu elementi, jo vairāk izceļas latvisko Jāņu kā svētku savdabīgais un senatnīgais raksturs.

JĀNIS UN ZVAIGZNĀJI

Latviskā Jāņa būtība ir meklēta arī pavisam citā virzienā — sakarā ar nakts debesu īpatnībām, kādas tās Latvijas platuma grados ir redzamas vasaras saulgriežu laikā. J. Klētnieks (1985b) ir pamatoti uzsvēris apstākli, ka Jāņu nakts lielākā svinēšana notiek tieši tai laikā, kad saule ir nogājusi, bet pie debesīm redzamas zvaigznes (ja vien tās tai brīdī nav Jāņiem tradicionālo lietus mākoņu apslēptas!). Jāņa tēlā J. Klētnieks ir saskatījis iespējamās senlatviešu zvaigžņu dievības antropomorfizējumu, saistot to ar Ērgļa, Gulbja un Liras zvaigznāju grupu, kas tieši tai gada laikā spīd pie debesīm. Šāda veida atbilstībai netrūkst analogu gan indoeiropiešu, gan citu pasaules tautu mitoloģijā, sākot jau ar sengrieķiem, kam ir gara rinda dažādu mītisku varoņu, ko Zevs pārvērtis par zvaigznēm vai zvaigznājiem — Heliades, dvīņi Kastors un Polideiks, Orions,

Andromeda, utt., utt. Nemot vērā simbolu dabīgo polisēmiju, jebkurš viens Jāņa būtības izskaidrojums neizslēdz visus citus. Ļoti iespējams, ka Jāņa tēlā kopā sadzīvo vairāki mītisko simbolu noslēpumi, ieskaitot stellāros.

Vairāku tūkstošu gadu laikā saulgriežos saskatāmie zvaigznāji ekvinokciju precesijas dēļ lēnām izmainās, tā ka šāda hipotēze varbūt varētu pat izskaidrot mitoloģiskā Jāņa tēla stellāro analogu, kāds tas būtu bijis šo svētku rituālu vēsturiskās rašanās laikā. Nelaime vienīgi ir tāda, ka zvaigžņu pie debesīm ir bezgala daudz, un trūkst pietiekošas metodoloģiskas norādes par mērauklām, pēc kurām izvēlēties vienu zvaigzni vai zvaigznāju, nevis citu. Dainu liecības šai ziņā ir ļoti niecīgas un tās pašas ļoti grūti iztulkojamas. Astronomijas vēsturnieks I. Rabinovičs (1962) savā laikā proponējis domu, ka senatnē gadalaiku maiņas būtu bijušas nosakāmas pēc tiem zvaigznājiem, kas atbilstošā laikā bijuši novērojami īsi pirms saules lēkta vai arī drīz pēc tās rieta (skat. arī J. Klētnieks, 1985a). Bet tas ir tikai viens minējums starp citiem iespējamiem, un tikpat labi atbildi varētu meklēt pie tiem zvaigznājiem, kas saulgriežos ir savā kulminācijā, kā to dara Klētnieks (1985b) attiecībā uz jau minētiem trim Ērgļa, Gulbja un Liras zvaigznājiem. Bez tam — jāpatur prātā, ka pati Jāņu pamatjēga ir to solārā nozīme — vasaras saulgriežu iezīmēšana. Zvaigznāju pozīcijas pie vakara, nakts vidus vai agrā rīta debesīm labākā gadījumā būtu varējušas spēlēt sekundāru lomu attiecībā pret sauli, — kā nakts debesu laikrāži, kas palīdzētu noteikt saulgriežu laiku.

Meklējot iespējamu atbalstu zvaigznāju hipotēzei dainu materiālos, ir jākonstatē, ka starp Jāņu dziesmām, kas ir saglabātas tik izcili kuplā skaitā, nav manāma tikpat kā nekāda interese par to, kas Jāņu nakti notiek debesīs. Saules dainās ir labi ja divas Jāņu dziesmas, kas varētu dzejiski atsaukties uz zvaigznēm. Pirmajā gadījumā (nav zināms, vai tā ir autentiska tautas dziesma — par to varētu izteikt nopietnas šaubas) Jāņa kaisītais sudrabs varētu vizuāli atsaukties uz zvaigžņu bariem un tai pašā laikā simboliski uz Jāņu nakti izdalīto auglības svētību. Taču gluži tikpat labi šis nakts sudrabs varētu zīmēties uz nakts rasu, kas tad būtu tuva radniecība Jāņu rīta zelta rasai ar visu tās auglības simboliku:

F1730,81293 (Nezin.)

*Jānīts jāja visu nakti,
Sudrabiņu kaisīdams,
Lai redzētu Jāņa bērni,
Kā saulīte rotājās.*

Kāda cita dziesma par Jāņa kumeļu tomēr izslēdz izskaidrojumu par Jāņa kaisīto sudrabu kā auglības rasu. Vispirms tur tiek noliegts, ka Jāņa kumeļš tiktu laists rīta rasā, bet — vēl sliktāk —, ja Jānis savu kumeļu pēc saules rieta vairs nekur nelaiž, tad šis teksts nonāk arī pretrunā ar iepriekšējās dziesmas centrālo ainu par Jāni kā nakts jājēju:

F1230,193 Rg Līgatne
Jānīts savu kumeliņu
Dzelzu zālē ēdināja;
Ne to laida rīta rasā,
Ne pēc saules vakarā.

Vēl citu iespējamu atsauksmi uz zvaigznēm varbūt varētu saskatīt sekojošā dziesmā, kur zvaigznes debesis varētu būt Jānīša kumeļa zeltīto pakavu redzamās pēdas. Motīvs, kur jājējs sakās varēt tumsā jāt tikpat labi kā pie dienas saulītē, citās pazīstamās dziesmās runā par kumeļa zvaigžņu segu. Pēdējā vai nu audumā atveido zvaigžņotās nakts debesis, vai pati ir metafora šādām debesīm:

53895 (Md Grostona)
Jānīts kala kumeliņu
Zelītiem pakaviem;
Tis varēja timsā jāt,
Kā pie dienas saulītē.

Beidzot — ir tikai kādas pāris saules dainas, kur zvaigznes ir pieminētas burtiski sakarā ar Jāņu nakti. Viena no tām ir sekojošā Latgales dziesma, kur Jāņa dienas saule īpatnējā veidā saistīta ar "visām" zvaigznītēm. Fiziskā īstenībā labi ja planēta Venēra ar neapbruņotu aci būtu saredzama kopā ar jau uzlēkušo sauli, tā ka "visu" zvaigznišu dancošana saulei pakal te nevar būt iztulkojama burtiskā nozīmē:

54283 (Rz Kaunata)
Juoņa dīnā saule rūtoj, rūtuo rūtuo!
Ar vysomi zvaigzneišom, " " "
Saule rūtoj dzīduodama, " " "
Svaigznes doncoj pakalji, rūtuo rūtuo!

Labākā gadījumā zvaigznes varētu saulei "dancot pakalā" tikai līgo vakarā pēc saules rieta. Jāņu dienas rītā jau zvaigznes būtu redzamas tikai pirms saules lēkta. Šis neparastais motīvs par saules muzicēšanu kopā ar zvaigznītēm, kaut visai neveikli un smagnēji izteikts, savā pamatdomā sasaucas ar daudziem ļoti skaistiem un seniem priekšstatiem par Visuma sfēru mūziku kā kosmiskās harmonijas izpausmi muzikālā veidā un par gaismas līdzību skaņu vibrācijai, tikai citās frekvences oktāvās.

Savā ziņā pat mistisko un simboliski sarežģīto papardes ziedu, kas uzplaukst tieši pusnaktī, varētu vismaz asociatīvi saistīt ar zvaigžņu gaismu (ne tikai ar banālām seksuālām divdomībām, kā tas tautā pēdējos laikos pieņemts). Piemēram — vienā dziesmā no Valmieras Brenguļiem ļoti interesantā veidā kopā savītas veselas trīs gaismas parādības, kas simboliski saistās ar Jāņu nakti: papardes zieds, zvaigzntes spīguļošana un nākamā rīta lēcošās saulītes rotāšanās:

Bb31,114 (Vlm Brenguļi)

Kas gulēja Jāņu nakti,
Tas ne Vellam nederēja:
Neredzēja Jāņu nakti,
Kā ziedēja papardīte,
Kā zvaigznīte spīguļoja,
Kā saulīte rotājās.

Citā Vidzemes dziesmā, šoreiz no Siguldas, tas pats gaismas motīvs vēl papildināts ar zvērojošām darvas mucām kalnu galos, un par papardi uzsvērts, ka tā zied ar mirdzoši zeltītiem ziedīņiem. Atsauksme uz zvaigznēm šajā vēl garākajā dziesmā tomēr vairs nav atrodamā:

F814,32 (Rg Sigulda)

Kas gulēja Jāņu nakti,
Tas ne Velnam nederēja:
Neredzēja Jāņu naktes,
Kā ziedēja papardīte,
Kā ziedēja papardīte,
Zeltītiem ziedīņiem,
Kā dziedāja Jāņu bērni,
Kā dimdēja tautu zeme,
Kā dimdēja tautu zeme,
Sili, meži locījās,
Kā zvēroja darvas mucas,
Kā saulīte rotājās.

JĀNIS UN MITOLOĢISKIE MOTĪVI

Starp saules dainām ir pārsteidzoši maz Jāņu dziesmu par mitoloģisko Sauli, kaut ir īsumā pieminēti vairāki motīvi, ko varētu uzskatīt par mitoloģiskiem. Dažu šo motīvu nozīme sen jau kā tautā ir vai nu izzudusi pavisam, vai kļuvusi stipri neskaidra. Viens tāds ir par Jāņa brēkšanu, sliķšanu jeb iekrišanu ūdenī:

53890 (Dv Medņi)

Jānīts kliez, Jānīts brēca
Dzijas upes dibenāji,
Eita, puīši, eita, meitas,
Velciet Jāni maliņāji;
Izvilkuši maliņāji,
Kaltējiet saulītē;
Izkaltējiet saulīte,
Dodiet siera gabaliņu.

Līdzīgos motīvos rietošā saule vai Saules meita ir tā, kas iegrimst vai noslikst jūrā, vai upē, un varētu būt, ka Jānis te šai ziņā pielīdzināts saulei. Kliegšana un brēkšana ir formula, kas saistīta arī ar citiem mītiskiem tēliem. Citur dainās, piemēram, Laima ir tā, kas kliež un brēc, redzot, ka liktenis kādam cilvēkam grasās uzņemt Joti nelabvēlīgu pagriezīnu. Kā to vēl redzēsīm pie karstās saules dziesmām, arī izkaltēšana saulītē var saistīties ar cilvēka likteni, — tā apzīmē laimi un izdošanos, pretstatā iekrišanai ūdenī, kas tad simbolizē nelaimi un pārestības. Grūti saskatīt, ko tieši šie motīvi varētu nozīmēt sakarā ar Jāni un Jāņu svinēšanu, ja nu vienīgi ar to ir vienkārši uzsvērtā vajadzība puišiem un meitām Jāņus noteikti svinēt. Ir, protams, vairākas Jāņu nakts paražas un ticējumi, kas saistās ar ūdeni, kā, piemēram: jauni laudis Jāņu vakarā ūdenī mēdzot zilēt savu nākamo (skat. Johansons, 1975: 383), ar ko laikam domāta pazīstamā zilēšana ar vaiņagu iemešanu straumē, bet tas atkal šķiet pavisam cits domu virziens. H. Biezais (1972:362—263) šim motīvam vispār nekādu dziļāku nozīmi nemeklē, pieņemot to tikai kā izteiksmes veidu, kā paust vēlēšanos, lai Jānis būtu pats klāt vai ierastos Jāņu svinēšanā.

Cits miklains motīvs ir par Jāņa sievu, ko tas apņēmis "pašā Jāņu vakarā", bet kas tai pašā vakarā arī pazūd, kā to liecina gara rinda Jāņu dziesmu ar to variantiem (32978; 32978v2; 54000; 54001 ... 54009, 54010). Daža dziesma to izskaidro kā orgiastisku seksuālās vajības momentu, kas, protams, nav arī bez savas simboliskas saistības ar Jāņu nakti kā auglības kultu:

24990v5 (Md Lazdona)

*Saulīt, gaisu tecēdama,
Redzi Jāņa asariņas:
Vakar Jānis sievu nēma,
Šonakt citi piegļēja.*

Vairākas citas dziesmas toties īpaši uzsver apstākli, ka Jāņa sieva pazūd tad, kad noriet saule, bet atrodas jau otrā rītā, tad, kad saule atkal uzlec:

L23548 (L.B.)

*Jānim sieva nozuduse
Pašā Jāņu vakarāi.
Noriet saule, kad pazuda,
Uzlēc saule, kad atrada.*

Kā jau H. Biezais (1972, 352—375) norādījis, tas, ka Jāņa sievas pazušana sakrīt ar saules "pazušanu" šai gada īsākajā naktī, varētu nozīmēt, ka ar mītisko "Jāņa sievu" domāta saule pati. Vairākās dziesmās pazudusi Jāņa sieva atrasta paslēpusies zem tiltiņa, gandrīz kā saule, kas arī uz dažām stundām bija paslēpusies aiz apvāršņa:

54009 (C Jumurda)

Liela, gaļa Jāņa sieva
Nozūd Jāņu vakarā:
Noriet saule meklējot,
Uzlec saule dabūjot,
Zem tiltiņa palidusi,
Ēda sieru, dzēra pienu.

54001 (Md Aduliena)

Jāņam sieva pazuduse
Pašā Jāņu vakarā,
Noriet saule meklējot,
Uzlec saule atrodot,
Zem tiltiņa paliduse,
Ar balto villainīti.

Viena dziesma no Madonas apriņķa Tirzas (54010v2) ir tikpat kā identa ar tikko citēto Adulienas dziesmu, tikai villaine tajā ir pelēka, ne balta, un Jāņa sievas vietā ir stājusies Jāņu māte. To varētu uzskatīt par atmiņas vai pierakstīšanas kļūdu, jo šis motīvs par pazušānu Jāņu mātei galīgi nepiederas. Jāņa sievas saistību ar pašu sauli vēl pastiprina tās dziesmas, kur tā, saulei rietot, pazaudējusi savu lielo, sauliski apaļo saktu, kas pēc tam atradusies nākamajā rītā:

32978 (Dv Krustpils)

Jāņa sievai liela sakta
Izgaist Jāņa vakarā;
Noriet saule meklējot,
Uzlec saule atrodot.

Izskaidrojumu par Jāņa sievu kā Saules simbolu sarežģī vienīgi tas, ka arī Jāņa paša tēlā Dr. Biezais ir saskatījis ne tikvien saules funkciju pārņēmēju, bet pat saules personifikāciju (Biezais, 1972, 367;376). Tas rada stipri neveiklu autogāmijas momentu, kādu mitoloģiskā pasaulē parasti gan neatrodam. Iznāk, ka Jānis vai nu apprecējis pats sevi, vai arī — otrādi — ka Saule apprecējusi pati sevi! Saules simbolisko atvietotāju te sanāk tā kā mazliet par daudz... Ka pašu Jāni nevar uzskatīt par saules atvietotāju, norāda kaut vai tās dziesmas, kur Jānis un saule pieminēti līdztekus kā divi neatkarīgi tēli vai priekšstati:

33210v1 (V, K, Z)

Līgojati, līgotāji
Līdz pašai gaismiņai!
Rītiņāje miļš Jānītis
Ar saulīti rotāsies.

F828,8726 (Rg Rembate)

Nāc, Jānīti, Dievadēlin,
Ar saulīti sētiņā:
Vara taure sasaukusi
Tuvus, tālus Jāņu bērņus.

Vīrišķīgais, pat falliskais Jānis vispār ir gauži nepiedienīgs atvietotājs dainu sievišķīgajai saulei vai Saulei. Jānītis, kas vairākkārt tiešā uzrunā tiek dēvēts par Dieva dēlu, tamdēļ drīzāk gan varētu būt pilnīgi neatkarīga mitoloģiska būtne. Jāņa platā cepure, kas pārsedz visu pasauli, to pieskaita pie debesu, ne htoniskām dievībām, tikai — kā jau redzējam — nav skaidrs, vai tās bija dienas vai nakts debesis, vai varbūt abas divas:

32909 (Kl Lutriņi, Zvārde)
Vai Jānīti, Dieva dēls,
Tavu platu cepurīti!
Visa plata pasaulīte
Apakš tavas cepurītes.

Jānis ir tas pats Dieva dēls, ko debesu kāzu dainas daudzina kā Saules meitas precinieku, kā arī tas pats Dieva dēls, kas Jāņu dienā vai nu sveicina, vai zādina Saules meitu. Jānis nekādā ziņā nav kaut kāds mitoloģisks transvestīts — tā nav vīrieša drēbēs pārgērbusies Saule, nedz arī kāds fantastiski himērisks hibrīds starp Sauli un Jāni Kristītāju:

32919 (Jk Sauka, Dignāja)
Jāņu diena svēta diena
Aiz visām dieniņām:
Jāņu dienu Dieva dēls
Saules meitu sveicināja.

Motīvs par Dieva dēlu, kas Jāņu dienā kā svētā dienā "sveicina" Saules meitu, ir labi atestēts un pierakstīts arī vēl Ludzas Nirzā (F1829,1669) un Valkas Annā (F1414,547). Viss tas kopā vedina domāt, ka teiksmainās Saules dainās tik plaši aprakstītās debesu kāzas būtu sensenos laikos tikušas svinētas vasaras saulgriežos ar atbilstošiem rituāliem zemes virsū, kādi ir senāk bijuši ļoti daudzām tautām. Motīvs par Pērkonu, kas debesu kāzās vienmēr jāj panākstos, tad varētu būt saistīts ar to, ka Pērkonam senāk dažas dienas pēc Jāņiem (tagadējā Pēterdienā) bija svinamā diena, kā jau par to liecina ticējumi (skat. par to Viķe-Freiberga, 1993b).

Vēlākos gadsimtos šis Jāņu nakts sakrālās hierogāmijas elements varēja arvien vairāk izplēnēt Jaužu apziņā, atstājot tikai vienkāršākos auglības kulta un burvestības momentus. Dažās dziesmās arī tie ir izzuduši, atstājot vairs tikai vienkāršu (un mazliet pliekanu) estētisku prieku par vasaras saules apspīdēto Jāņu dienu, gan tomēr vēl atceroties, ka šī diena ir īpaša un pārāka par visām citām dienām gadā:

F1600,25730 (C Raiskums)
Jauka bija Jāņu diena
Par visām dieniņām:
Līgo saule, līgo bite,
Līgo visa radībiņa.

Vairākās dziesmās uzsvēta Jāņa projām došanās līdz ar Jāņu dienas saullēktu, gluži kā viņa atnākšana daudzcināta kopā ar iepriekšējā vakara saulrietu:

Svist gaismiņa, *lec saulīte,*
 Drīz *Jānītis* projām brauks,
 Seši simti melnu zirgu,
 Simts karišu turētāju.

Šai ziņā Jāņa tēls cieši sasaucas ar visām citām auglības dievībām, kas arī parādās cilvēku vidū tikai uz īsu brīdi vienreiz gadā, tā iezīmējot īpaši atzīmējamu un svinamu pieturas punktu saules gada mūžīgi atkārtotajā ciklā. Mītiskais dainu Jānītis tātad, iespējams, sevī apvieno vasaras saulgriežu nakts kā maģiski nozīmīga laika sprīža personifikāciju ar senu agrārās auglības dievību. Viņš atgriežas katru gadu virs zemes saules apogejas brīdī kā dabas atdzimšanas un dzīvības spēku iemiesojums, un varbūt, ka senāk viņš Jāņu naktī savienojās sakrālās laulībās ar teiksmainās Saules meitu.

ZIEMSVĒTKI

Lielākais pārsteigums attiecībā uz gadskārtas svētkiem, kādi tie atklājas Saules dainās, ir tas, ka nav nevienas pašas saules dainas, kur būtu minēti Ziemsvētki, senie ziemas saulgriežu svētki. Tas ir pilnīgā pretstatā ar vasaras saulgriežiem, par kuriem, kā tikko redzējām, ir plašs dziesmu klāsts Saules dainās un vēl daudz plašāks dainās vispār. Ziemsvētki dainās vispār ir nesalīdzināmi mazāk apdziedāti par Jāņiem, kas atstāj iespaidu, ka ziemas saulgrieži nekad nav latviešiem bijuši tikpat nozīmīgi kā vasaras. Tas sakrīt ar jau 1824. gadā "Latviešu Avīzēs" publicēto slēdzienu, ka "Jāņa diena esot latviešiem svētāka diena nekā Ziemas svētki" (Šmits, II, 1940, Nr. 11476). Varētu minēt, ka Ziemsvētki, varbūt agrāk par visiem citiem gadskārtas svētkiem, ir sevī uzsūkuši kristietības elementus. Sādai hipotēzei tomēr pretī runā apstākļi, ka lielais vairums saglabāto Ziemsvētku dziesmu ir ar izteikti pirmskristīgu saturu. Cits iespējams izskaidrojums te varētu būt laika apstākļi, kas ziemas vidū nav labvēlīgi svinēšanai ārā lielos Jaužu pulkos, kā arī lauku sētu iekštelpu šaurība, kas neļāva vienā laikā uzņemt pārāk daudz budēju vai citu kaimiņu. Jāņos, turpretim, Jaudis varēja sanākt lielos pulkos, un bija iespējams dziesmas dzirdēt visu nakti no daudzām dažādām mutēm. Katrā ziņā atliek tikai konstatēt, ka dainās nav zīmju par to, ka Ziemsvētki tautas apziņā būtu izjusti kā saistīti ar saules gadskārtējām gaitām.

LIELDIENAS

Vadoties pēc saules kalendāra, Lieldienas atbilstu pavasara saulstāvjiem jeb ekvinokcijai, tas ir, pavasara datumam, kad diena un nakts ir vienādā garumā. Mūsu ērā tas sakrīt ar dienu, kad saule ieiet Auna (*Aries*) zvaigznājā. Kristīgās

Liieldienas, kas ir Kristus Augšāmcēlšanās svētki, pieder pie t.s. maiņu dienām baznīcas kalendārā (skat. par to arī Stenders, 1796/1988:138). Tā ir liturģiska svētku diena, kas katru gadu iekrīt citā datumā, laika posmā no 22. marta līdz 25. aprīlim. Tā kā vēsturiski Jēzus ciešanu nedēļā ienāca Jeruzalemē uz ebreju Liieldienu svētkiem, resp., viņu Sarkanās jūras Pāriešanas atceres svētkiem, tad kristīgo Liieldienu datums rēķināms pēc kombinēta mēness un saules kalendāra, sekojot seno ebreju rēķināšanas metodei. Kā jau vecais Stenders uz to norādījis savā "Augstas gudrības grāmatā", kristieši tomēr negribēja savus svētkus svinēt gluži tai pašā dienā, kad ebreji. Visu šo apsvērumu rezultātā kristīgās Liieldienas iekrīt pirmajā svētdienā pēc pirmā pilnā mēness, kas seko pavasara saulstāvjiem.

Tā kā saules dainu materiālos nav manāmas lunārās laika mērīšanas metožu pazīmes, tad domājams, ka Liieldienas latviešiem senāk būs bijušas pavasara saulstāvju svētki, kas svinēti ap 21. martu. Latviešu tradīcijās Liieldienas noteikti ir svinētas un atzīmētas ar īpašām izdarībām, un par Liieldienām vispār ir ap 200 dziesmu. Tomēr ir tikai vienpadsmit dziesmu versijas, kurās mūsu datu bāzē kopā lietots Liieldienu un saules vārds, kaut vairākas citas saules dainas netiešā veidā atsaucas uz tiem pašiem svētkiem. Sekojošā daktila dziesmā no Neretas skaidri saredzams dabas pavasara atmodas motīvs:

F208,1454 (Jk Nereta)

Silta silta saulīte
Istabas galā;
Zaļa zaļa zālīte
Liieldienas rītā.

Ļoti līdzīgā Kurzemes dziesmā nav vairs tikai jauka dabas glezna vien, bet dažos skopos vārdos ir izdevies radīt arī ļoti svētsvinīgu un pacilāti reliģiozu noskaņu, kur zāles atzelšanā manāma paša Dieva klātieņi:

F1668,10302 (Tl Stende)

Agri leca saulīte
Liieldienas rītiņu;
Pats Dieviņš staigāja
Pa zaļu zālīti.

Saulītes "agrā lēkšana" pēdējā piemērā varētu atsaukties uz to, ka tūlīņ pēc saulstāvjiem dienas garums gūst virsroku pār nakti, taču šis motīvs saules dainās nav tikai hronoloģisks, bet tiek izmantots metaforiski ļoti dažādos kontekstos. Par saules šūpošanos vai dejošanu Liieldienu rītā ir gara rinda tautas ticējumu (Šmits, II, 1940, Nr.17352—17360; 17172; 17183) un tā pazīstama pie vairākām citām Eiropas tautām, toties dainās par to nekas nav minēts. Tā kā šie ticējumi ir tikai šī gadu simteņa trīsdesmito gadu sākumā pierakstīti, Dr. Biezais tos neuzskata par ticamiem un secina, ka latviešu tradīcijās saules dejošana būtu saistāma tikai ar Jāņu, vasaras saulgriežu, rītu (Biezais, 1972: 328—334). Šis arguments tomēr ir par daudz vispārināts, jo nozīmētu, ka vairums visu publicēto latviešu ticējumu

arī nebūtu ticami un vērā ņemami. Ja kādu ticējumu ir pierakstījuši tik daudzi dažādi teicēji dažādās Latvijas malās, tad nevar arbitrāri to nodēvēt par neuzticamu. Bez tam latviešu ticējumu, ka Lieldienās saule uzlecot lēkādama un diedama, pierakstījis jau P. Einhornš 1627. gadā (Šmits, 1940, Nr. 17357).

Vienīgā daina, kas apraksta Lieldienu rīta saules izskatu, dziesmas otrajā pusē dod šķietami nesakarīgu paralēli ar māršiņas villaines bārkstīm. Šeit uz Lieldienām ir pārceļojis Kurzemes kāzu dziesmās iemijots motīvs par sarkano sauli māšas (ne māršas!) kāzu rītā, kas sasaucas ar sarkani izrakstītiem gabaliem līgavas pūrā:

32277 (V, K, Z)

Liieldienas rītā

Sarkana saule;

Māršiņas villānei

Sarkanās bārstis.

Kā katrs latviešu bērns vēl šodien to zina, Liieldienās jākar šūpoles un kārtīgi jāizšūpojas. Šūpoles jākar brāļiem un jau laikus tam jāgatavojas — jāsacērt kārtis un tās jāizvītē saulītē. Vesela rinda pierakstu no visām Latvijas malām šo gatavošanos apraksta pilnīgi vienādi, tikai Latgalē (32304; 32305; F457,202) un Vidzemē (32305; 32305v1) sacirstās kārtis ir no oša koka, kamēr Kurzemē — no bērza. Šūpoļu kārēji visos variantos ir brāļi, jo lielo Liieldienu šūpoļu izgatavošana noteikti bija vīriešu darbs. Dziesmas uzsver, ka šūpoles vajadzīgas galvenokārt, lai Liieldienās izšūpotu jaunas sievietes — vai nu māsiņu vai tautu meitu (32305, Rg Pļaviņās un Dv Krustpili, Medņos), un te samanāma šūpošanās kā auglību veicinoša rituāla loma:

F1805,14657 (Lp Bunka)

Cērtiet, brāļi, bērzu kārtes,

Vītējiet saulītē:

Še dzirās mūs' māsiņa

Liieldien' nākt šūpoties.

F740,20957 (Ldz Mērdzene)

Cērtiet, brōļi, ūša kōtus,

Vītējiti sauleitē;

Kai atīs Leladina,

Īs mōseņas šypōtūs.

Seno laiku Liieldienas tika svinētas veselas trīs dienas, kas tās ierindo starp gada lielākajiem un svarīgākajiem svētkiem. Blakus dziesmām, kas runā par Liieldienu vienskaitli, tamdēļ atrodamas arī tādas, kas par tām runā daudzskaitli — "nāks lielās Liieldienas" (F457,202), vai tekstuāli — "visas trejas Liieldienas":

32305v1 (Vlk Gaujiņa)

Cērtiet brāļi, oša kārtis,

Vītējiet saulītē;

Nāks māsiņa šūpoties

Visas trejas Liieldienas.

Cik zināms no nostāstiem, tad Latvijā, tāpat kā Igaunijā, dažās šūpoļu vietās ļaudis sanāca no vairākām kaimiņu mājām kopā, un šūpoles tai pašā kalniņā

tika kārtas gadu no gada, gluži kā zināmos apvidos bija noteikti Jāņu kalniņi, kur katru gadu tika kurtas jāņugunis. Dziesmas turpretim tik ļoti uzsver šūpoļu vietas meklēšanas momentu, ka paliek iespaids, it kā tās katru gadu būtu celtas citā vietā. Tik daudz ir skaidrs, ka šūpoles nevarēja vieglprātīgi uzkārt vienalga kur, bet to vieta bija rūpīgi jāizmeklē. Pati Lieldiena jau iepriekš apvaicājas, vai ir izraudzīta piemērota vieta — pēc iespējas kādā saulainā uzkalniņā:

32273 (Vlk Gaujiena)

Liieldiena vaicāja,
Kur kārs šūpoles:
Avota kalnā
Siltajā saulē.

Pie kāršanas vietas izvēles atkārtoti ir uzsvērtā saistība starp zaļo zāli un silto sauli. Kaut pati šūpoļu vieta tiks nomidīta tā, ka tur vairākus gadus varbūt pat zāle vairs neaug, šūpošanās ir burvestības rituāls, kam cita starpā jānodrošina stādu valsts auglība nākamajā vasarā:

53132 (Vlm Rūjiņa)

Kur mēs Liieldienas šūpli kārsim?
Siltā saulē, zaļā zālē.
Tur neauga zaļa zāle,
Ne baltais āboliņš.

Liieldienās jāšūpojas ļoti daudz dažādu iemeslu dēļ: lai lini augtu gari, lai tiem būtu šķiedra kā zīds un sēklas tīras kā vēja vētītas, lai kāposti padotos, lai telītes barojas (tātad — lai tām būtu pietiekoši daudz labas zāles), lai lopi nebizo, lai būtu brangas aitas un lai aitām aug gara vilna, bet arī — lai vasarā odi nekostu un lai visu gadu nenāktu miegs (Šmits, II, 1940, 1059—1067). Liieldienu šūpošanās ir pati par sevi simboliski nozīmīga — tā it kā ar simpātiskās maģijas palīdzību palīdzētu saulītei "iešvunkoties", lai tai būtu vieglāk uzkāpt debesu kalnā līdz augšai (resp., sasniegt savu gadskārtējo apogeju vasaras saulgriežos):

32295 (V, K, Z)

Spīdi nu, saulīte,
Ābeļu dārzā,
Tur mūsu bāliņi
Šūpoles kāra!

Dažā dziesmā vārdu homonīmijas dēļ nav skaidrs, vai runa ir par bērna šūpošanu šūpulī vai par Liieldienu šūpošanu šūpolēs. Tā sekojošā dziesmā nav skaidrs, vai šūpošana līdz saulītes pakrēslī tur izprotama hronoloģiski, kā bērna šūpošana līdz pat vakara krēslai, vai arī tā būtu Liieldienu dziesma, kur šūpošanās kustība atsauktos uz saules kustību pāri debesu jumam. Pēdējā gadījumā tad doma būtu: lai cik augstu arī meita tiktu šūpota, ar visu savu daudzo radinieku

palīdzību, nav tomēr iespējams viņu uzšūpot līdz saulītes pakrēslim jeb tieši zem saules:

37065 (Ldz Šķaune)

Šyupoj mani div' svainīši,

Div' bolti buoliliņi.

I to vēl nadašyupoj

Da saulītes pakriešlītei.

Lieldienās arī notikusi simboliska putnu dzišana, lai putni to gadu neizestu sējumu sēklas, kā arī, lai ar "putnu" vārdu aizdzītu laumas un raganas, lai lopi nesprāgtu un lai meža suņi (vilki) nenāktu mājdzīvniekus plosīt (Lideks, 1991:41). Lieldienu ritā pirms saules diviem jāiet ābeļu dārzā un trīs reizes, attiecīgu dialogu runājot, ābeles jāsakrata, tad to gadu būs laba ābolu raža (turpat, 46. lpp.). Lieldienas ritā, saulei lēcot, jāmazgā seja ūdenī, kas tek pret rītiem, jo tam ir dziedinošs spēks, un gulētāji jāper ar pūpolu, bērzu vai kadiķu rīkstēm, lai tie būtu "apaļš kā pūpols, vesels kā ābols". Galvenā vēl šodien saglabājusies Lieldienu paraža ir olu krāsošana un pielietošana dažādās spēlēs un rituālos, kas saistās ar olu kā viegli sazīmējamu dubultsimbolu — reizē dzīvnieku auglības raksturīgāko iemiesojumu un apaļās saules simbolu. Pēc maģiskās analogijas principa izskaidrojams ticējums, ka Lieldienās esot olas jāēd, lai telītes nobarotos apaļas kā olas. Tomēr saules dainās nav neviena pati dziesma, kas runātu par olām (Saules dainu indeksā [Freibergs, 1990] gan atrodama vārdforma "olu", bet tā ir vai nu latgaliešu "alus" akuzatīvā forma, vai arī attiecas uz "oli" kā apaļu akmeni).

MIĶEĻI

Nav saglabājušās liecības par gadskārtas svētkiem, kas būtu svinēti astronomiski precīzā rudens saulstāvju laikā, tātad ap 20.—22. septembri. Tomēr nedaudz vēlāk svinēti Miķeļi, kas baznīcas kalendārā iekrīt 29. septembrī. Par tiem Saules dainās ir tikai trīs dziesmas, divas no kurām ir ar vienādu sākuma pusi. Vienā dziesmā Miķelis atbrauc ar "kromoju golvu", kas draud pārplīst karstā saulē:

57212 (Ldz Mērdzene)

Atbrauce Mikeļs

Kromoju golvu;

Myusu pusi korsta saule,

Rozpleiss tova kroma golva.

Tā ir trāpīga un kodolīga metafora rudens salnām, kas ap to gadalaiku sāk zemi padarīt "cietu kā kramu". Pēc šim pirmām salnām tomēr varēja vēl nākt atvasara, kad Miķeļa "krama galva" atkal izkusa pietiekoši karstā saulē. Tā pati

formula par krama galvu un karsto sauli dažkārt pārceļta uz Jāniti (57212v2, Rz Bērzgale), kaut par Jāņu laiku kā metafora tā vairs neizsaka, un dažkārt arī izlietota vienkāršās apdziedāšanās dziesmās. Kāda cita Miķeļu dziesma vispārējā dainu masīvā izsmej brāli, kas Miķeli arti gājis, bet — laikam jau par pārsteigumu — “Atrod’ zemi sasalušu” (33235). Miķeļi saistīti ar lauku auglības cikla noslēgšanos, kad raža jau ievākta, un Miķeļa dienā izbeidzies dienesta laiks vasaras kalpiem, kas bija salīgti kopš Jurgiem (Līdeks, 1991). Miķeļi bija arī savā ziņā peļu diena, jo daudz paražu un ticējumu mērķēti uz to, kā tikt vaļā no pelēm un žurkām, ko pievilināja ievāktā labība un aukstā laika sākums. Viens diezgan raksturīgs motīvs ticējumos prasa Miķeļa rītā pirms saules lēkta, resp., agri, bez saules, izslaucīt istabu tā, ka neviens neredz, mēslus aiznest un izbērt uz krustcelēm vai vismaz pāri savas mājas robežām, un atpakaļ neskatoties pārnākt mājā. Tad to gadu mājā nebūs peļu. Toties Miķeļa vakarā pirms saules rieta jāaizslēdz visas klēts durvis, lai žurkas un peles nenāk pie labības maisiem (Līdeks, 1991:215). Zīmīgi, ka maģiskie rituāli, kam jāuzceļ maģiskās sētas, kas aizsprostotu grauzējiem ceļu uz klēti vai istabu, ir jāveic abos saules ceļa robežas punktos — rītā agri tieši pirms saules lēkta un atkal vakarā tieši pirms saules rieta.

Cik manāms no pārējām divām Miķeļu dziesmām saules dainās, tad Miķeļdienu iezīmēja arī tādu kā bildināšanas sezonas noslēgšanos:

54308 (C Drusti)

Meitas gaida Miķeļdienas

Kā saulītes uzlēcot:

Kādu vellu nu gaidīs —

Miķeļdienu pagājusi?

Saule šeit piesaukta tikai Joti netiešā veidā un nebūt ne sakarā ar Miķeļdienas vietu saules gada ciklā. Gaidīt ko atnākam kā saulīti uzlēcot ir formulisks izteiciens, kas, kā to vēl redzēsim, runājot par gaišo sauli, atkārtojas Joti dažādos kontekstos. Pamata doma tam ir par kādu izteikti karstu vēlmi vai ilgošanos, kas parasti nepiepildās, bet rada tikai rūgtu vilšanos.

Ja līdz Miķeļiem puisis nebija meitu vēl bildinājis, tad tai gadā uz bildinājumu viņai vairs nebija ko cerēt, un atlika tikai šķietami komiskais dusmu un vilšanās žests par slotas nosviešanu sētmalā, kas nebūt nav tik nevainīgs, kā tas izskatās:

14087v3 (C Drusti)

Miķeļša vien gaidīju,

Kā saulītes uzlēcot:

Kad atnāca Miķelītis,

Sviedu slotu sētmalā.

Lai sapūst tautu dēls,

Kā slotiņa sētmalā!

Slotai šeit būtiska nozīme sakarā ar pieviltām precību cerībām, kā tas redzams no cita šīs pašas dziesmas varianta (kas neietilpst saules dainās):

14087v4 (Vlk Viciemā)

No Bērtuja līdz Mikeli
Slauku savu pagalmiņu;
Ja tad tautas neatjāja,
Sviedu slotu sētmali.
Lai sapūst tautu dēls,
Kā slotiņa sētmali.

Slotai ir ļoti īpatnēja nozīme precību dainās. Vispirms, kā jau šais dziesmās redzams, tā bija regulāri jāliek lietā, lai turētu pagalmu sevišķi tīru visu to laika posmu uz vasaras beigām, kad bija sagaidāma precinieku ierašanās sētā. Bez tam slotai un slaucīšanai ir arī vēl izteikti simboliska loma, jo dainu preciniekam, šķiet, bijis ļoti svarīgi sastapt nolūkojamo meitu "slaukām namu, istabiņu", jo tas būtu drošākais garants meitas čaklumam un darba tikumam (Viķe-Freiberga, 1989). Slotu nosviest sētmali ir tamdēļ reizē komisks, bet arī traģisks vilšanās žests par to, ka tajā gadā precinieki nav sagaidīti. Vēlējums, lai tautu dēls sapūtu tāpat kā vecā, par velti nodilusi slotu, ir gluži tāds pats kā vēl šodien pazīstamā izteicienā "kaut tu sapuvis". Tas ir lāsts ar izteikti jaunu nolūku — atriebties tautu dēlam un tam kaitēt pēc visiem analogiskās melnās maģijas principiem.

STARPGRIEŽU KALENDĀRIE SVĒTKI

Sākot ar tagadējo gada sākumu janvāra mēnesī, gadskārtas svētki, kas iekristu apmēram pusceļā starp katriem no četriem galvenajiem saules griežiem, būtu Meteņi (Vastlāvji), Ūsiņi, Māras un Mārtiņi (M. un M. Grīni, 1987).

Metēni dēvēti arī par Vastlāvjiem (no vācu *Fastnacht* — "gavēņa nakts") un baznīcas kalendārā atbilst otrdienai, kas ir pēdējā karnevāla diena (angļu *Shrove Tuesday*, franču *Mardi gras* jeb "treknā otrdiena"), tieši pirms pelnu trešdienas, kad iesākas 40 dienu garais gavēņa posms pirms Lieldienām. Par Metēni nav nevienas dziesmas, kurā būtu arī saule minēta, bet ir viena par uguns kuršanu, "lai silst visa pasaulīte", kur varētu saskatīt domu par rituālu ugunu kuršanu, lai palīdzētu saulei savā augšupceļā debesu kalnā:

32225 (Md Patkule)

Metens sola saltas dienas,
Solās visus sasaldēt.
Krausim malku vezumā,
Vedīsim Metenam,
Lai sakur lielu guni,
Lai sasilda pasaulīti.

Agrā pavasarī ir Ūsiņa diena jeb Jurgī, kas atzīmēta kristīgā kalendāra Sv. Jura dienā, 23. aprīlī. Ūsiņu, kas ir zirgu un arī bišu patrons, H. Biezais (1976)

uzskata kā seno latviešu gaismas dievu, kam saistība arī ar auglību un pavasara dabas atmodu. M. un M. Grīni proponē, ka Ūsiņa diena, kā sena svinamā diena, būtu iekritusi apmēram pusceļā starp Lieldienām un Jāņiem un tātad senāk būtu bijusi atzīmēta kādas divas nedēļas vēlāk, ap 9. maiju. Kā senam gaismas dievam Ūsiņam vajadzētu būt izteiktā saistībā ar sauli, bet "Saulės dainās" nav nevienas pašas dziesmas, kur būtu minēts vai nu Ūsiņš (vai Ūziņš), vai Jurgis. Tas, protams, nepierāda, ka šiem svētkiem nekad nebūtu bijusi jebkāda solāra nozīme, bet tikai to, ka dainu tradīcija tiešos vārdos Ūsiņu ar sauli nesaista. Ūsiņi, šķiet, vairāk saistīti ar dabas atmodu tīri praktiskā, uz zemes manāmā plāksnē (Ūsiņos pirmo reizi zirgus ved piegulā), nekā ar saules astronomisko pozīciju debesīs, kas tai gada laikā nav nevienā no tās galveniem griežiem. Ūsiņa dziesmu, kā zināms, vispār ir ļoti maz, un to vēsture un iztulkošana saistās ar diezgan nelāgiem strīdiem, asumiem un pat smagiem personīgiem apvainojumiem dažādu autoru starpā (skat. par to tuvāk Biezais, 1976). Ap to pašu gada laiku daudzās Ziemeļeiropas tautās ir svinēti ievērojami pavasara gaismas svētki, ar izdarībām, kas daudzos veidos līdzīgas latviešu Jāņiem. Tie ir 1. maija sagaidīšanas svētki, kas vēl mūsdienās Anglijā tiek svinēti ar īpašām vīriešu un zēnu grupu vai budēļu (*mummers*) auglības dejām un saullēktā dziedamiem madrigāliem (kā Oksfordas universitātes Modlenas koledžas tornī). Tā ir arī ģermāņu un skandināvu Valpurģu nakts ar savu liksmošanu ap uguns kuriem, kas šķiet mantojums no seniem Freijai veltītiem auglības svētkiem. Tie ir tie paši orgiastiskie dabas atdzimšanas un auglības veicināšanas svētki, kas pazīstami no literatūras un operas kā Gētes Fausta un Vāgnera Tanheizera par grēcīgiem uzskatītiem apciemojumi Veneras kalnā.

Kā Māras dienu M. un M. Grīni (1987) min 7. augustu un saista to ar pirmskristīgo latviešu dievieti Māru. Pēc visām liecībām, lielā Māra vai dižā Māra tomēr svinēta nedēļu vēlāk, t. i., 15. augustā (Līdeks, 1991). Šis pēdējais datums sakrīt ar Marijas debesbraukšanu, kas kristīgās baznīcas kalendārā ir Māras kā svētās Marijas lielākā svinamā diena jau kopš 600. gada (*Ashē*, 1977:200) un ko vēl mūsdienās svin Latgalē kā Aglonas Dievmātes svētkus. Lai gan Māra minēta 34 saules dziesmās (no kurām 27 kopā ar mitoloģisko Sauli vai Saules meitu), vienīgā no tām, kas runā par tai veltītu svinamo dienu, uzsver tās saistību ar maizi:

F363,2948 (Rz Dricēni)

Jāņu diena, Māras diena

— Abas lielas lielijās:

Jāņa diena saulītē,

Māras diena maizītē.

Atsauksme uz maizi norāda tikai uz vasaras beigu posmu, kad labība jau nopļauta, bet nekādu precīzu datumu neļauj situēt. Arī Jēkabi ir dainās dēvēti kā ar maizi bagāti, kaut arī to datums ir vairākas nedēļas agrāk — 25. jūlijā.

Tautā vēl nesen labi pazīstamie Mārtiņi baznīcas kalendārā ir 10. novembrī, bet kā pusceļa posms starp rudens un ziemas saules griežiem tie būtu svinami gandrīz nedēļu agrāk, ap 5. novembri. (Kaut Miķeļi un Mārtiņi tā dēvēti pēc kristīgā kalendāra svēto vārdiem, kam šīs dienas iedalītas, tas nenozīmē, ka tie nebūtu pirmskristīgos laikos svinēti zem cita vārda.) Mārtiņos lauku darbi pilnīgi noslēgušies, dažreiz uzkritis jau pirmais sniegš, un tie vēl nesen tika svinēti ar budēļos iešanu un ar "Mārtiņu zosi". Šis putns ir no vācu paražām pārņemts, un Mārtiņu zoss kā iecienīts svētku mielasts pazīstama arī Dānijā un citās skandināvu zemēs, kur Mārtiņi tiek svinēti arī kā Mārtiņa Lutera vārda diena. Kā zināms no dažādām liecībām, Latvijā senāk saimnieks Mārtiņos zirgu stalli kāva upura gaili un arī ķekatās "Mārtiņa gailītis" ir tas, kas dancīti veda. Tā kā gailis daudzām tautām pazīstams kā saules saucējs un saules simbols, tad varētu sagaidīt, ka dainās parādītos kāda Mārtiņa saistība ar sauli. Tāda tomēr ir tikai vienā dziesmā:

32227 (Jk Sņikere)

Padanco, saimniece,

Mārtēnīšu vakarā:

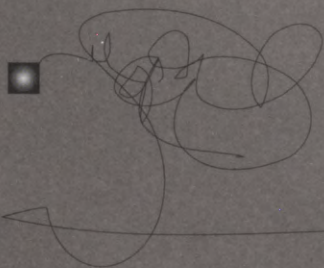
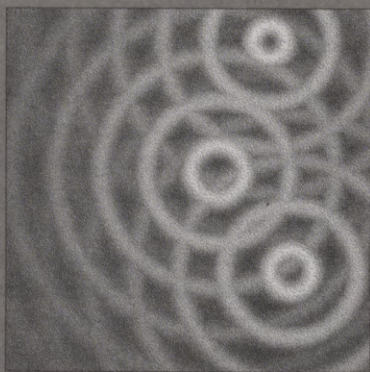
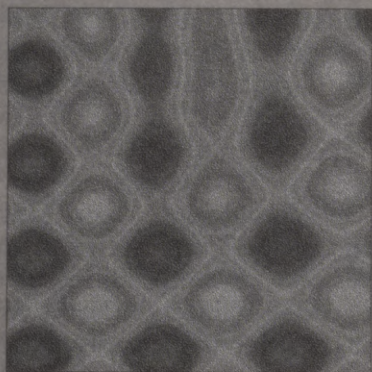
Lai danco tev telītes

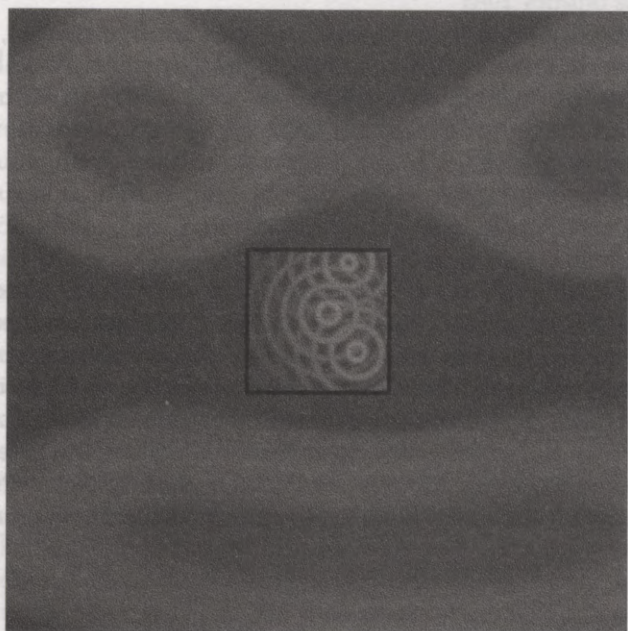
Pavasār saulītē.

Šī dziesma atgādina, ka Mārtiņu rituālās izdarības ir saistītas ar auglības nodrošināšanu lopiem nākamajā gadā, resp., lai nākamā pavasara saulītē tie būtu labi atnesušies. Gan lopi, gan maģiskie rituāli šeit stingri iedalīti starp abiem dzimumiem: saimnieks upurē cekulainu gaili zirgiem, bet saimniece cekulainu vistu govš kūti, kā arī, pēc citām liecībām, vēl aitu, kazu un cūku kūtiš, katrā it kā atsevišķu vistas upuri (Lideks, 1991). Ar upura dzīvnieka plūstošām asinīm apslacīja graudus, ko izbarot lopiem, un pēc tam ar tām vilka arī lietuvēna krustus uz kūts durvīm un stenderēm, lai pasargātu lopus no lietuvēna un citiem Jauniem gariem. Aizsardzība pret Jauniem gariem, lopu slimībām un neauglību šeit atgādina lielu daļu no Jāņu naktī veicamām aizsargburvestībām. Jāņu paražas šķiet izskaidrojamas ar to, ka saulgriežu naktī parastās robežas starp cilvēku un pārdabīgo spēku pasauli ir it kā uz brīdi izzudušas, un līdzīgu maģisko loģiku varētu sagaidīt arī sakarā ar rudens saulstāvjiem, kad saule sāk zaudēt savu sacensību ar tumsu. Tādā gadījumā šāda veida paražas būtu drīzāk bijušas piemērotas Miķeļiem, kas tiek atzīmēti tuvāk astronomiskam saulstāvju datumam nekā Mārtiņi. Īstenībā starp Mārtiņu un Miķeļu izdarībām ir ļoti daudz līdzību (skat. Lideks, 1991), tikai Mārtiņos tās tomēr ir savdabīgākas un bagātākas.

NOSLĒGUMAM

Noslēdzot līdzšinējo pārskatu par saules saistību ar laika mērīšanas jēdzieniem, konstatējams, ka hronoloģiskā saule kā debesu pulkstenis visskaidrāk izjūta savā dienīškā tecējumā no rīta līdz vakaram, kas apdziedāts ar apbrīnojami plašu un dažādu dziesmu klāstu. Vārds "gads" diezgan viennozīmīgi lietots kā laika vienība, kas atbilst saules lielajam ciklam un ļoti bieži minēts formuliskos izteicienos kopā ar skaitļiem trīs un četri. Gadalaiki (sezonas) tiešos vārdos kopā ar sauli ir minēti gan kā katra attiecīgā gada ceturkšņa apzīmētāji, gan arī atsaucoties uz laika apstākļiem un saules siltumu. Dziesmas par vasaru ir skaita un dažādības ziņā tālu priekšā visiem citiem gadalaikiem, un vasara saprotamā kārtā ir istā saules sezona. Otrā vietā aiz tās seko pavasaris, arī savas siltās saules dēļ, kaut vispārējā dainu pūrā pavasara dziesmu ir mazāk nekā par visiem citiem gadalaikiem. Beidzot, no astoņiem aplūkoti gadskārtas kalendārajiem svētkiem vienīgi Jāņi, vasaras saulgrieži, ir ievērojamā mērā apdziedāti tiešā sakarā ar solārām parādībām. Tālu pakal tiem seko Lieldienas ar ļoti pieticīgu saules dziesmu skaitu, kamēr Ziemsvētkiem tādu nav nevienas pašas. Tomēr, vai nu tā vienmēr tiešos vārdos ar sauli saistīta vai nē, laika izjūta un izpratne dainās ir būtiski izveidojusies saules lielo un mazo ciklu, tās dienīškās un gadskārtējas kustības ritmu iespaidā.

9. NODAĻA

MĒNESIS, NEDĒĻA UN NEDĒĻAS DIENAS

Starp dienu un gadu kā saules mazā un lielā loka veidotām laika mērvienībām mēnesis un nedēļa sniedz vēl divas laika vienības, kas abas attiecas uz mēness — ne saules — ciklu. Mēnesis, kā jau pats vārds to norāda, atbilst vienam mēness ciklam, kas gan atkal nav tik vienkārši izmērāms pēc tajā ietilpstošo dienu skaita. Astronomi mēnesi aprēķina pēc divām dažādām metodēm, kas katra atbilst citāda garuma ciklam. Sideriskais mēnesis apzīmē laikposmu, kurā mēness veic vienu pilnu ceļu nakts debess lokā, atgriežoties pie tām pašām zvaigznēm pēc 27,32 diennaktīm. Sinodiskais mēnesis ir divas dienas garāks un apzīmē laikposmu starp divām vienādām mēness fāzēm, kas ir 29,53 diennaktis (Ēķis, 1984). Nedēļa savukārt ir pilnīgi arbitrāra, t.i., patvaļīgi izvēlēta, laika vienība, ko varētu uzskatīt kā aptuveni 28 dienu garā lunārā cikla ceturksni. Tiek uzskatīts, ka gada sadalījumu 12 mēnešos ievēduši jau

sumēri un ka babilonieši bijuši tie, kas sākuši mēnešus dalīt septiņu dienu nedēļās.

Nemot vērā, cik bieži dainu saule parādās kopā ar mēnesi, pirmais, ko varētu vaicāt, būtu — vai blakus hronoloģiskajai saulei kā laika mērītājai dainas pazīst arī nakts spīdekli mēnesi tai pašā lomā? Tā kā atbilde uz šo jautājumu izrādās būt visai īsa, tad tālāk šai nodaļā pievērsīsimies nedēļai kā laika vienībai, aplūkojot šoreiz divus ar to saistītus jautājumus. Vispirms, kādas liecības atrodamas saules dainās par vairāku autoru proponēto hipotēzi, ka senajiem latviešiem bijis pašiem savs saules kalendārs ar desmit vai deviņu dienu savaiti parastās septiņu dienu nedēļas vietā? Tādā sakarībā tuvāk izanalizēsim garāku dziesmu ceru, kur pēc kārtas uzskaitītas visas nedēļas dienas, to starpā viena, kas nodēvēta par saules dienu. Tas mūs novedīs pie otrā jautājuma sakarā ar nedēļas dienām, proti — par saules un citu debesu ķermeņu, kā arī dievību saistību katram ar kādu noteiktu, sev atbilstošu nedēļas dienu, kādas saistības ir pazīstamas jo daudzām tautām. Šāda veida saistības parasti ceļas no kultiskiem rituāliem, kas jāvēlti dažādām dievībām noteiktās nedēļas dienās. Arī tās šai nodaļā aplūkosim tuvāk, blakus saules dainām piesaucot arī zināmas liecības no ticējumiem un no vispārējā dainu pūra.

MĒNESSIS

Vārds "mēness," tā dažādie locījumi, pamazinājuma, dialekta un rakstības formas un atvasinājumi (kā "mēnesnīca") "Saules dainās" parādās 55 dažādās vārdformās, kas kopā minētas 327 reizes 256 atsevišķās dziesmās. No šī kopskaita lielais vairums pieder pie mitoloģiskām dziesmām, kur personificētais Mēness parādās kopā ar teiksmaino Sauli. "Saules dainu" sējumā 87 no visām mēness dziesmām ir ievietotas "Fiziskās saules" nodaļā, bet tikai 83 no tām ir dziesmas par fizisko mēnesi, jo četras pārējās, kaut piemin fizisko sauli, fiziskā mēneša vietā piesauc mitoloģiskā Mēness tēlu. Visā šajā bagātajā dziesmu klāstā mēnesis kā laika vienība parādās tikai vienu vienīgu reizi. Pārējās ir ļoti dažāda rakstura, bet vairumā gadījumu tās ir dziesmas par mēness gaismu. Vienīgā saules dziesma ar mēnesi kā laika vienību ir satīriskā kāzu dziesma ar šim žanram raksturīgo divdaļīgo pretstatu čupošanu starp asins radiem un ieprecētiem radiem. Lai izsmietu jaunos radus kā melnus un netirus iepretim savai sarkanbaltai māsiņai, dziesma ķēdes konstrukcijā darina vienu vairāk pārspīlētu un vairāk apvainojošu hiperbolu pēc otras. Vedējiem tiek pārņemts, ka tie pirti kurina tikai reizi gadā, ne katru nedēļu, kā tas būtu parasts, un veļu arī nemazgā katru nedēļu, bet tikai reizi mēnesī:

18218v1 (Rg Ropaži)

Mūs' māsiņa sarkanbalta,
Mellu Jaužu aizvedama!
Kā saulīte ielīgoja
Mellajosī debešos.
Par gadskārtu pirti kūra,
Par mēnesi velējās;
Par mēnesi mazgājās,
Arkliem ara mellumiņus.

Iespējams, ka šādi apraksti dažos gadījumos nemaz nebija tik pārspilēti, kā tie varbūt mūsu acīs izskatās, bet atjautīgi norāda uz tīrības prasībām, kas visās dzimtās ne tuvu nav vienādas. Man pašai bērnībā, 1944. gada rudenī, iznāca pāris nedēļas nodzīvot kādās nabadzīgās mājās pie Kurzemes krasta, kur šķīta valdām līdzīgi tikumi kā šai kāzu apdziedāšanās dziesmā. Saimnieces puisēns tur no rītiem nemazgāja muti, un, kad mana māte par to izteica kādu piezīmi, bērna māte atbildēja, ka tas nemaz neesot vajadzīgs un ka mazgāšanās pat esot neveselīga. Pati viņa pie tam staigāja apkārt ar kājām, kas bija zili melni dābolainas no netīrumu kārtām un izskatījās tiešām, it kā vairākus mēnešus nebūtu bijušas mazgātas.

Fizisko mēnesi tautas mutē dēvē arī par čigānu sauli (Milenbachs un Endzelins, 1955) vai par lāča sauli, bet tikai lāča saule atrodama saules dainās. Nakti jāt pa aklu tumsu nav joka lieta, kamdēļ saprotams, ka jājējs, pirms doties tālāk ceļā, mēģinātu pie ugunsкура nogaidīt, vai būs tai naktī mēness vai nē:

52816 (Rg Krape)

Pie celiņa guni kūru
Lāča saules gaidīdams;
Kad nelēca lāča saule,
Tad segloju kumeliņu.

Cik noprotams, tad, lāča sauli nesagaidījis, jājējs beigās tomēr turpinājis ceļu tā vai tā. No dziesmas īsā teksta nav iespējams izdibināt, vai mēness to nakti neuzlēca tamdēļ, ka bija mākoņu aizsegts, vai arī jājējs bija maldījies savos rēķinos un bija vispār paredzama bezmēness nakts.

Fiziskās saules dziesmās mēness neparādās savā cikliskajā aspektā ar dažādajām fāzēm (augošs, pilns, dilstošs), bet tikai kā nakts spīdeklis, kas nostādīts paralēlē saulei kā dienas spīdeklim. Abu regulārā izmaiņa debesu jumā ir tas, kam ir pievērsta uzmanība, šai ritmiskā izmaiņā saredzot Visuma kārtības un saskaņas paraugu:

45685 (Md Prauliena)

Ei saulīt, mēnesnīc,
Kā jūs skaišķi mijaties,
Kad es būtu ar Jaudīm
Tik godīgi dzīvojuš'!

Šis augstākās kārtības priekšā cilvēks izturas ar goddevību un cieņu, pieklājīgi sveicinādam katru spīdekli savā laikā, līdzko tas parādās pie debesīm, gluži kā sveicinātu labu paziņu, katru reizi to satikdams:

32245 (Vp Ventspils)

Labrītīņ! rītam devu,
Labvakar! vakaram;
Labrītīņ! saulei devu,
Labvakar! mēnešam.

Par mēness fāzēm netieši liecina tikai mitoloģiskās dziesmas, kur Saule dusmās sacērt Mēnesi ar zobenu, tā ka pusmēness vien vairs paliek. Citādi visvairāk uzmanības izpelnās pilnmēness gaišums savā kontrastā ar bezmēness nakšu aklo tumsu, kā to vēl redzēsim sējumā par gaišo sauli.

Plašs radniecīgu dziesmu cers saules un mēness likumsakarīgo maiņu tais pašās debesīs saista ar saules gadskārtējo, ne diennakts ciklu: *Kur saulīte ziemu tek, Tur vasar(u) mēnestiņš*, kā jau to redzējām, runājot par gadalaikiem. Apgriezti šo kārtību otrādi būtu kas pretējs visiem dabas un Dieva likumiem, kamdēļ par to tiek runāts tikai lāstos (skat. Viķe-Freiberga, 1997). Savam pēlējam lādētājs novēl tik vien spīdēt "Cik saulīte nakti spīd, Mēnesnīca dienavidu" (8967), kas nozīmē — nespīdēt nemaz. Citā variantā lāsts novēl savam pēlējam tikpat maz satikties ar Dievu, cik saulīte tecēdama satiekas ar mēnesi (8965; 40500). Maģiskās dziesmās mēness gaišumam var piemist tās pašas simpātiskās maģijas spējas kā saules gaismai, tā ka par baltiem kūmu galdiem prasa: "Vai tie šķelti saulītē, Vai mēneša lēkumā?" Kā to vēl redzēsim sakarā ar gaišo un spožo sauli, saules spīdums var tikt pamatoti uzsvērts kā pārāks par mēness, tomēr citas dziesmas abus nostāda vienlīdzībā, uzsverot to, ka abi divi ir debesu spīdekļi, tikai katrs no tiem spīd savā brīdī.

NEDEĻA

Jūlija Cēzara iedibinātais un pāvesta Gregorija reformētais kalendārs pa visu Rietumu pasauli izplatījis jau babiloniešu izgudroto septiņu dienu nedēļu, ko lietojam vēl šodien. Nedēļa kā laika mēra vienība "Saules dainās" pavisam kopā ir minēta tikai četrās dziesmās. Divas no tām ir lietūs vārdi, kas aicina teiksmaino Sauli pirmdienā vai nu uzvilkt, vai izvelēt baltu kreklu, lai pēc tam tā varētu spīdēt spoža un balta "visu garu nedēļiņu" (55000 un F868,3305). Trešajā dziesmā ganiņš sūdzas teiksmainai Saulītei par ganu dienu, kas tam šķiet tikpat gara kā vesela nedēļa:

29270 (Jg Vilce)

Ej, Saulīte, drīz zemē,
Žēlo mani maziņo,
Man mazami gara diena,
Kā garā nedēļina.

Ceturtdā, domājams — bērnu dziesma, izgudri solās "nedēļu izdziedāt", kas nozīmē noskaitīt visas nedēļas dienas, katru saistītu ar savu nodarbību. Latviešu valodā šāds uzdevums ir sevišķi viegls, jo bērnam atsevišķi jāiemācās ir tikai svētdienas vārds, un citādi tikai jāmāk skaitīt līdz seši un katram kārtas skaitlim jāpieliek dienas vārds klāt. Galvenais uzdevums, dziesmiņu iemācoties, būtu atminēties norisi, kas ar katru dienu ir saistīta, ieskaitot siltās saules saistību ar ceturtdienu.

937v1 (Md Cesvaine)

Maksājiet, sveši Jaudis,
Es nedēļu izdziedāju.
Pirmo dien' rijas kult,
Otru dien' māju malt;
Trešdienā lietiņš lija,
Tad pie drēbju būķēšanas;
Ceturdien silta saule,
Tad pie siena grābstīšanas;
Piektdienā maizi cepu,
Sestdienā sviestu taisu;
Svētdien gāju baznīcā,
Dieva vārdus klausīties.

Pēdējā divrinde, ar atsaukumi uz baznīcā iešanu un uz Dieva vārdu klausīšanos svētdienā, te skaidri liecina par nedēļu kā kristīgā kalendāra iespaidā radušos laika vienību. Tas pats "nedēļas izdziedāšanas" paņēmiens citā variācijā atkārtojas arī veselā cerā garāku Latgales dziesmu, kur pēc kārtas uzskaitītas visas septiņas nedēļas dienas no pirmdienas līdz svētdienai, pašu nedēļu vārdā nekad gan nenosaucot. Tās visas pieder savdabīgam tematiskam apakšžanram, kas ir precību, resp., "pirmskāzu", dziesmas, dziedātas no jaunas sievietes viedokļa. Satura ziņā visā šai dziesmu grupā aprakstītais vienas nedēļas laika sprādis metonīmiski pārstāv visu to jaunas meitas dzīves posmu, kas pavadīts tēva mājās, un nobeidzas ar vairāk vai mazāk skaidri izteiktu apprecēšanos nedēļas beigās — svētdienā. Gluži kā vienkāršākajā bērnu dziesmiņā, arī šeit latvisko nedēļas dienu vārdu secība dziedātājam sniedz viegli atmiņā paturamu, jau gatavu mnemonisko shēmu. Tā ir septiņu nemainīgu elementu kombinācija ar citiem elementiem, kas arī ir vairāk vai mazāk noteikti vai nemainīgi. Sikāk izanalizējot visu variantu ceru, iespējams labāk izprast šādu atmiņas shēmu lomu garāko dziesmu strukturālā uzbūvē un to pantu secības veidošanā (skat. Viķe-Freiberga, 1992a).

Sakarš ar sauli visām šīm dziesmām ir tāds, ka 15 dziesmās no 16 viena no nedēļas dienām ir pieminēta kā "saules diena", un tikai vienā dziesmā saules dienas vietā minēta tai semantiski tuvu līdzīgā "karsta diena". Viss šīs dziesmu cers tamdēļ sniedz interesantu informāciju sakarā ar domu par iespējamu deviņu

vai desmit dienu "saules nedēļu" seno latviešu laika skaitīšanā un ir pelnījis, ka pie tā pakavējamies sīkāk.

LIECĪBAS PAR DEVIŅU VAI DESMIT DIENU SAVAITI SAULES DAINĀS

Uzskatot visā Rietumu pasaulē kopš romiešu laikiem pieņemto septiņu dienu nedēļu kā būtiski "nelatvisku", Ernests Brastiņš 1929. gadā tai proponē, viņaprāt, latviskāku alternatīvu, ar domu, ka senie latvieši laiku būtu dalījuši, balstoties uz saules kustību vien, bez atsauksmes uz 27 vai 29 dienu mēness ciklu. Kaut vēstures ziņās par latviešiem nav ne mazāko liecību par šādu laika sadalījumu, tam netrūkst precedentu citās tautās. Savā laikā senie romieši un grieķi ir pazinūši desmit dienu nedēļu jeb dekādi (Brastiņš, 1929:11), nemaz jau nerunājot par tādām pavisam attālām tautām kā ašanti cilts Āfrikā (Eliade, 1959:52). Sadalot saules gada dienas vispirms vienādos posmos starp saulgriežiem un saulstāvjiem un pieskaitot gada liekās dienas Ziemsvētkiem un Lieldienām, atlikumu iespējams dalīt ar desmit, tā iegūstot desmit dienu savaiti septiņu dienu nedēļas vietā. Vairāki citi autori turpinājuši risināt šo domu tālāk, šoreiz E. Brastiņa desmitdienu savaites vietā proponējot deviņu dienu savaiti (V. Klētnieks, 1961; 1966; M. un M. Grīni, 1987). Pēc šo pēdējo rēķina tad ik pa piecām deviņdienu savaitēm būtu veidojušies lielāki 45 dienu posmi — laiki.

Pieņemot deviņu dienu savaiti kā latviskotu septiņdienu nedēļas atvītotāju, M. un M. Grīni (1987:22—26) proponē, ka nedēļas septītā diena būtu bijusi septītdiena (tagadējās svētdienas vietā), astotā — pussvēte un devītā — senāko laiku svētdiena. *Savaite* ir nedēļas vārds lietuviešu valodā, taču "Saules dainās" ne savaites, ne septītdienas, ne pussvētes vārds neparādās. Arī vispārējā Dainu datu bāzē (1982) atrodama tikai "pussvēte", kas parādās divās dziesmās. Viena no tām (20537) piemin pussvēti bez citu dienu konteksta, tātad — bez norādes par tās vietu nedēļas dienu secībā, otra to lieto kā sinonīmu sestdienai, tas ir, sestajai (ne astotajai) nedēļas dienai:

2839 (Grb Vērgale)

Kas kait sēņu māmiņai,
Tai meitiņas drīz uzauga:
Piektdien dzima, pussvēt auga,
Svētdien jāja precinieki.

Kā pierādījumu senākai deviņdienu savaitē par labu V. Klētnieks (1961; 1966) ir minējis novērojumu, ka vairākas no "nedēļas dienu" dziesmām satur deviņus, ne septiņus elementus. Tā tas ir, piemēram, sekojošā dziesmā (tabulā 9:1), kur septiņdienu nedēļas uzskaitē sākumā vēl otrreiz piekabīnātas sestdiena

un svētdiena kā ciemos iešanas un ciemošanās dienas. Kārtas skaitļi nedēļas dienu ailē atbilst dienas nosaukumam latviešu valodā: 1 atbilst pirmdienai, 2 otrdienai, utt., līdz 7, kas apzīmē septīto dienu — svētdienu. Elementu ailē toties uzskaitītas nedēļas dienas to parādīšanās secībā, neatkarīgi no dienas nosaukuma.

Tabula 9:1. Paraugteksts vienai dziesmai ar nedēļas dienu un elementu uzskaiti

Dziesmas Nr. M2,166:97	Dienas nosaukuma kārtas Nr. nedēļā	Elementa Nr. dziesmā
Pavaicošu brojeišimi, Pavaicošu brojeišimi, Kod lab' joti cimeņāi, Kod lab' joti cimeņā. — Sazdiņ joti cimeņāi, Svadiņ loba cimošona.	6 7	1 2
— Pyrmudini saulis dina, As krekleņa šyviejeņa. — Utardini Jeita dina, Maņ driebeitis joveliej'. — Trešdiņ broji jolu dora: As yudiņa nesiejeņa. — Caturdini vysu dinu Jar Laimeni runovusi. — Pikdiņ agri nutecievu Vaiņukami zidu škeiti. — Sasdiņ mote pyuru lyka, As stovieju raudodama. — Svadiņ agri nutecievu Sovys dzeiveitis pormeitu.	1 2 3 4 5 6 7 6 7	3 4 5 6 7 8 9

Deviņu dienu secība izklausās sevišķi pievilcīga ar to, ka latviešu folklorā deviņi — ne septiņi — ir īstais maģiskais skaitlis. Tai būtu arī sava zīmīga paralēle indiešu tradīcijās, kur dienišķo reliģisko rituālu jeb *vrat* skaits, kas tagad ir septiņi — katrai rietumnieku nedēļas dienai viens — senāk ir bijuši deviņi (Wadley, 1975). Ja nu dainas vēl šādā netiešā veidā būtu saglabājušas liecību par iespējami ļoti senu indoeiropiešu deviņdienu savaiti, tad būtu gan sagaidāms, ka deviņi elementi parādīsies kā konstante visā šai 16 radniecīgu garāko dziesmu cerā. Lai to pārbaudītu, 9:2. tabulā ir sarindotas visas šī cera dziesmas, uzrādot katrai

atbilstošo uzskaitīto dienu skaitu. Tā, piemēram, pirmā dziesma sarakstā, 2217var, kas iesākas ar vārdiem "Sasdiņ guoju cīmeņā", satur kā kodolu septiņu dienu uzskaiti (no pirmdienas līdz svētdienai), to ievadot ar divām liekām dienām (sestdienu un svētdienu) un noslēdzot ar vēl vienu lieku dienu — pirmdienu. Kopā te sanāk 10 dienas gaidīto deviņu dienu vietā. Pēc tā paša principa iegūti arī visi pārējie skaitļi šai dienu skaita ailē.

Tabula 9.2. Dienu un norišu skaits un "saules diena" nedēļas dziesmu cerā

Dziesmas numurs	Dziesmas pirmā rinda	Dienu skaits	Norišu skaits	"Saules diena"
2217var	Sasdiņ guoju cīmeņā	$2 + 7 + 1 = 10$	17	Pirmdiena
55804v4	Svētdien gāju ciemiņā	$1 + 7 + 2 = 10$	16	
55804v5	Sasdiņ labi cimā it	$2 + 7 = 9$	17	
M2,32:189	Sazdiņ labi cimā it	$2 + 7 = 9$	18	
M2,166:997	Pavaicošu broļeišimi	$2 + 7 = 9$	15	
M2,190:1157	Pyrmu dinu sylta saule	7	12	
M2,52:293	Sazdiņ labi cimā iti	$2 + 7 + 4 = 13$	14+7	Otrdiena
M2,60:349	Pavaicoju nu mameņis	$2 + 7 + 1 = 10$	14+	
2217v2	Pirmo dien, otru dien	6	10	
55804v1	Pirmodiena, otrudiena	7	12	Trešdiena
973v1	Maksājiet, sveši ļaudis	7	10(12?)	
55804v2	Pirmā diena, otrā diena	6	8 (10)	Ceturtdiena
55805	Pirmudina, ūtruodina	7	13+9	
LB24486	Pyrmūdin rūzes sēju	7	11	
55804v3	Pirmodien, otrodien	7	10 (12)	
55804	Pirmdien, otrdien	$2 + 7 = 9$	13	(ceturtdiena "karsta")

Kā tas skaidri saredzams no katrai dziesmai piederošām dienām 9:2. tabulas trešajā ailē, deviņas uzskaitītas dienas nekādā ziņā nevar uzskatīt par konstanti šai 16 dziesmu cerā. Ir tikai četras dziesmas (t.i., ceturta daļa no visām), kur pieminēto nedēļas dienu vārdu kopskaits ir deviņi (55804; 55804v5; M2,32:189; M2,166:997). Sešas dziesmas ir ar tradicionāliem septiņiem dienu vārdiem, divās — domājams, ka [k]ūdas dē] — septiņu vietā ir tikai sešas dienas (iztrūkst svētdiena — 55804v2, vai ceturtdiena — 2217v2), trijās ir uzskaitītas 10 dienas un vienā pat veselas 13 (M2,52:293). No visa šī raibā jucekļa nav nekāda pamata

izraudzīt vienu skaitli kā raksturīgāku vai nozīmīgāku par citu, ja neskaita tieši septiņi, kas tomēr ir visbiežākais no visiem. Tradicionālā kalendāra septiņas dienas tātad pārstāvētas pusē no visām dziesmām, ja pie septiņdienu dziesmām pieskaita abas dziesmas ar vienu redzami kļūdaini izlaisto dienu.

Tikpat maz ar šo materiālu palīdzību iespējams apstiprināt Klētnieka argumentu, ka deviņi elementi sanāk, ja kopā saskaita ne tikvien dienu nosaukumus, bet visas tās atšķirīgās norises, kas jebkurā no šīm dziesmām būtu parādījušās. Papildinot dienu uzskaiti ar norišu vai darbību uzskaitēm, aina pamatā nemainās. Sarežģītāka gan kļūst skaitīšana, jo vieglāk būtu skaitīt nedēļas dienu vārdus vai pat divrindu strofas, kurās tās pieminētas, nekā norises, kuru definīcija nekādi nav tuvāk precizēta. Pieņemsim, vienkāršības labad, ka katru atsevišķu darbības vārdu varam dēvēt par atsevišķu norisi. Tā, piemēram, sekojošā divrinde saturētu divas norises, cepšanu un ķērnēšanu:

Sestdien māte maizi **cepa**,
Tad es sviestu **sakērnēju**. (2217v2)

Ne visos gadījumos tomēr norišu skaitīšana ir tik vienkārša. Vispirms zināmas neskaidrības rodas teikumos, kas satur vai nu izteiktu, vai elidētu palīgverbu "būt", — vai tādi skaitāmi kā atsevišķa norise vai nē? Pieņemsim, ka arī palīgverbs (vai nu tiešos vārdos izteikts, vai uzminams) uzskatāms par noriseni. Šāds atrisinājums atļauj paturēt divas norises pa divrindi (kas sekojošā piemērā būtu būšana un iešana), tāpat kā citos pantos:

Trešdien bija silta saule,
Tad es **gāju** ganiņos. (2217v2)

Jau grūtāk ar norišu skaitīšanu ir tādos pantos kā sekojošā, kur pieminēts viens pats darbības vārds (šai gadījumā runāšana):

Caturdina tai porgoja
Ar laimeņu **runojut**. (M2,60:49)

Runāšanās norisei tās semantiskā izpratnē ir nepieciešami divi partneri jeb darītāji, kas simetriski dara vienu un to pašu darbību: meita runā ar Laimu un Laima runā ar meitu. Acīmredzami šāda veida abpusēji iesaistoša darbība var divrindes panta apjomā nest to pašu semantisko slodzi kā divas paralēli nostādītas darbības, katra ar savu darītāju. Taču statistikas nolūkos nevaram tamdēļ vien teikt, ka arī šādi panti satur divas norises, bet jāpaliek būs pie tā, kas dziesmā ir vārdos izteikts, tātad — jāskaita, ka šādi panti satur vienu vienīgu norisi.

Vairākos gadījumos dziesma iesākas ar divām dienām, kurās tiek darīta viena un tā pati darbība, kā, piemēram: "Sazdiņ labi cimā iti, Svadiņ labi cimotīs" (M2,52:293), vai atkal "Pirmo dien, otru dien, Velēties velējos" (2217v2). Vai te būtu

skaitāma viena norise — ciemošanās vai velēšanās — pa abām dienām, vai divas norises, resp., tā pati atkārtota divas reizes? Pieņemsim, ka jāskaita būtu divas, bet tas ir tikai pieņēmums. Beidzot — visgrūtāk ir izlemt par norisēm tādā dziesmas pantā, kur divas dienas ir apzīmētas kā vaļas dienas: "Pirmā diena, otrā diena, Tās bij manim vaļas dienas" (55804v2). Vai arī tādai dienai, kurā nekas netiek darīts, šī nedarīšana kā tāda jau būtu skaitāma kā norise? Un vai divas vaļas dienas nedēļā nozīmē, ka pie kopējā norišu skaita būtu pieskaitāma viena norise — atpūšanās — par abām dienām kopā, vai divas atpūtas norises — viena katrai no vaļas dienām?

Mēģinot cik nu iespējams konsekventi saskaitīt norises pēc Klētnieka proponētā bet tuvāk nedefinētā principa, iegūstam skaitļus, kas katrai dziesmai uzrādīti 9:2. tabulā, nākošā ailē aiz nedēļas dienu skaita. Dziesmā par vaļas dienām (55804v2) pirmais skaitlis pārstāv nodarbības un norises bez vaļas dienām, kamēr otrs (iekavās) pieskaita vēl divas "vaļas" norises klāt. IZRādās, ka ar šo pieeju atbalsts deviņu dienu nedēļai par labu ir pat vēl mazāks, nekā saskaitot tikai pieminēto nedēļas dienu skaitu. Dažādā uzskaitīto elementu skaitā (no 8 līdz 18 un vairāk) skaitlis 9 pavisam vairs neparādās un neviens cits skaitlis arī neizceļas tā vietā kā vērā ņemama konstante. Tamdēļ pat pie labākās gribas nav iespējams šai dziesmu cerā atrast pierādījumus par labu senākai deviņu dienu savaitei.

GARĀKO DZIESMU EPIZODISKĀ UN MODULĀRĀ UZBŪVE

Garāko dziesmu vispārējā uzbūve dainu tradīcijā seko zināmiem kopējiem strukturāliem principiem. Pantu secība tur veidojas pēc vairāku paveidu organizācijas shēmām, kam visām ir kopēja hierarhiski pakārtota sistēma, kur divrindu panti apvienojas lielākās modulārās vienībās kā uzbūves ķieģelišos, un šādi moduļi savukārt virknējas kopā plašākās tematiskās epizodēs (Viķe-Freiberga, 1989; 1992a; 1996). Uzbūves shēma, kas izmantota nedēļas dziesmu cerā, ir seriāla — tā sastāv no stingras, iepriekš noteiktas elementu secības, kas šai gadījumā ir septiņas nedēļas dienas ar saviem dabīgo skaitļu kārtas numuriem. Septiņu nedēļas dienu uzskaitē veido tematisko kodola epizodi, kas isāko dziesmu gadījumā tad arī ir visa dziesma. Šī centrālā septiņdienu epizode savukārt sastāv no vairākiem savstarpēji relatīvi neatkarīgiem teksta uzbūves ķieģelišiem jeb moduļiem, kas šīs dziesmas gadījumā ir vai nu četrindes, vai sešindes apjomā.

Garākām dziesmām tad iespējams piekombinēt vēl citu epizodi — vai nu dziesmas sākumā, vai beigās, vai abos divos. Pašas garākās dziesmas tātad sastāv no trīs dažādām epizodēm, kam pilnā septiņdienu epizode vienmēr ir vidū. Ievada vai noslēguma epizodes tomēr nekad neiet līdz vēl septiņu dienu uzskaitē, bet apmierinās ar divām līdz četrām liekām dienām.

Uzskaitīto nedēļas dienu sadale pa epizodēm redzama 9:2. tabulas pirmajā skaitļu ailē, kur katrā epizodē minēto dienu skaits atdalīts ar plus zīmēm. Tā, piemēram, tur redzams, ka dziesma M2,52:293 satur visas trīs epizodes, ar pavisam kopā $2+7+4=13$ uzskaitītām nedēļas dienām. Tas ir apmēram tā, kā kad dziedātāja būtu izspēlējusi trīs dažādas partijas ar vienām un tām pašām septiņdienu kārtīm: vienu centrālo, kur izliktas visas kārtis, un divas citas — kur no tām izspēlēta tikai daļa. Četras šī cera dziesmas satur visas trīs epizodes, vēl četras satur divas epizodes, kamēr puse no visām dziesmām (resp., astoņas) sastāv tikai no vienas — centrālās — epizodes.

Dzejiskā plāksnē centrālā epizode ar savu septiņu dienu sēriju metonīmiski pārstāv sievietes jaunības posmu, t.i., dzīvi tēva sētā pirms kāzām. Šim kodolam dažos variantos piekombinētā sākuma epizode sastāv no viena paša moduļa par sestdienu un svētdienu kā labām ciemošanās dienām (kā dziesmā M2,166:97, kas citēta 9:1. tabulā). Kā jau tas modulārām vienībām raksturīgi, divrinde vai četrrinde par sestdienu un svētdienu kā labām ciemošanās dienām parādās ne tikvien šī cera dažādo dziesmu sākumā, bet arī citur dainu masīvā kā atsevišķa īsā dziesma. Ciemošanās, kas nozīmē kontaktu ar plašāku sabiedrību un īslaicīgu prombūtni no tēva mājām, te dzejiski ievada un sagatavo domu par meitas galīgo iziešanu no tēva sētas, kad pēc kāzām tā nonāks pilnīgi citā sabiedriskā vidē. Trešo un pēdējo epizodi, kāda ir tikai četrām dziesmām (resp., 25% no kopskaita), veido otrreizēja nedēļas dienu uzskaitē, kas atsākas ar pirmdienu, bet nekad neiet tālāk par ceturtdienu. Dzejiski tā ieskicē pilnīgi jauna dzīves posma iesākšanos tautu sētā, gan uzsverot galvenokārt šī posma pašu sākumu, kā sekojošās dziesmas noslēguma četrindē:

55804v4 (Dv Višķi)

Pirmodien atsēdos
Tautu galda galiņā.
Otrodienu es paliku
Svešu Jaužu pulciņā.

Izņēmuma kārtā vienas dziesmas (55805) trešajā epizodē nedēļas dienas vispār vairs nav minētas, bet tur seko pavisam cita precību dziesmām raksturīga desmit dažādu norišu secība. Tā ir naratīva jeb vēstītāja tipa dziesma, kas apraksta notikumu secību precību sižeta ietvaros: sajāj tautas pagalmā, piesien kumeļus pie vārtiem, paši iet istabā, utt. (skat arī Viķe-Freiberga, 1989). Norišu secības ziņā tas ir solis atpakaļ laika tecējumā, nevis uz priekšu, kā tas ir pārējās šīs dziesmas versijās. Tamdēļ šai gadījumā drīzāk varētu runāt par kontamināciju nekā par kompozīciju: par divām dažādām dziesmām, kas viena otrai vienkārši piekabinātas.

SAULES DIENA NEDĒĻĀ UN NEDĒĻAS DIENU DZIESMU DIVI UZBŪVES MODEĻI

Turpinot analizēt to pašu Latgales garāko dziesmu ceru par nedēļas dienām, atklājas, ka vairums dienu, kā jau minēts, satur divas paralēli nostādītas norises. Pirmā ir tā, kas tieši saistīta ar vienu no nedēļas dienām, kamēr otrā, it kā tai pakārtotā, pavēles formā izsaka atbilstošo darbību, kas meitām it kā obligāti tajā dienā būtu jāpaveic. Tas nozīmē, ka katrai nedēļas dienai visumā ir piedēvētas divas zīmīgas un raksturīgas nodarbības. Jautājums tagad būtu: cik stabila latviešu tradīcijā ir saite starp nedēļas dienām un īpašām, katrai raksturīgām nodarbībām un cik daudz te saskatāma nedēļas cikliskā pulsējuma saistība ar magiju un ar reliģiju, kādu to atrodam jo daudzās citās tautās?

Daudzu tautu folklorā zināmas nedēļas dienas tradicionāli saistās ar noteiktiem ikdienas darbiem, kā, piemēram, angļu tautas tradīcijā, kur pirmdiena ir "veļas diena". Vēl zīmīgāka ir katras nedēļas dienas veltīšana citam dievam, kam katram pieder arī viens no galvenajiem debesu spīdekļiem — saule, mēness vai viena no planētām. Hindu tradīcijās līdz pat mūsu laikiem katrai nedēļas dienai piemīt savs *vrāt*, tas ir — savs īpašs, zināms dievam veltīts un tieši tai dienā veicamu reliģisku rituālu kopums (skat. tuvāk par tiem Wadley, 1975). Seno romiešu un seno ģermāņu ticējumos arī katram no galvenajiem dieviem ir veltīts atsevišķs debesu spīdekļis un ar to saistīta nedēļas diena, kas vēl šodien atspoguļojas daudzu Rietumeiropas tautu nedēļas dienu nosaukumos. Tā Eiropā pirmdiena ir Mēness diena (vācu *Montag*, angļu *Monday*, franču *lundi*, spāņu *lunes*), otrdiena Marsa diena (fr. *mardi*, sp. *martes*), trešdiena Merkūrija (fr. *mercredi*, sp. *miércoles*) vai Odina diena (angl. *Wednesday*), ceturtdiena romiešu Jupitera (fr. *jeudi*, sp. *jueves*) vai ģermāņu pārkoņdieva Tora diena (angļu *Thursday*, vācu *Donnerstag*), piektdiena Veneras (fr. *vendredi*, sp. *viernes*), vai tās ģermāņu ekvivalenta Freijas diena (vācu *Freitag*, angļu *Friday*), sestdiena Saturna diena (angļu *Saturday*) un svētdiena Saules diena (vācu *Sonntag*, angļu *Sunday*). Cik daudz no šāda veida saistībām būtu atrodams arī dainu materiālos un kura no nedēļas dienām varētu būt latviskā saules diena?

Latviešu dziesmās saistība starp katru nedēļas dienu un tai piedēvētām nodarbībām nav tieša un cieša, bet gan visai nosacīta, kā tas labi redzams 9:2. tabulas pēdējā ailē, kur norādīta attiecīgās dziesmas saules diena. Saule šai dziesmu grupā nespīd tikai vienā noteiktā dienā, bet dažādās dziesmās to atrodam saistītu ar četrām dažādām nedēļas dienām — pirmdienu, otrdienu, trešdienu un ceturtdienu. Paradoksālā kārtā dainu saule nekad tomēr nespīd rietumeiropiskā saules dienā, kas ir svētdiena! Sagrupējot kopā tās dziesmu versijas, kur saule spīd tai pašā nedēļas dienā, atklājas divas sistemātiski atšķirīgas variantu grupas (uzbūves modeļi A un B), ar pirmdienu un ceturtdienu kā galvenajām saules dienām (skat. arī Viķe-Freiberga, 1992a). Tikai aplūkojot katru no šīm variantu kategorijām atsevišķi, kļūst saskatāma mazliet stabilāka dienu sadale pa darbiem vai notikumiem.

Sākot ar A uzbūves modeli: pie tā pieder piecas dziesmas, kur pirmdienā ir saules diena (skat. pirmo dziesmu tabulā 9:3), pie tam četras no tām sauli saista ar sienu kasīšanu un tikai vienā pašā variantā pirmdienā kā saules dienā meitām būtu jāšuj krekli. Tais pašās piecās dziesmās otrdienā sistemātiski ir lietus diena, kad veļa ir jāmazgā, tā veidojot vienotu četrindes moduli ar kontrastu starp sauli un lietu nedēļas pašā sākumā. Vēl divas dziesmas (M2,60:349, skat. tabulā 9:3 un M2,52:293) varētu pieskaitīt šim pašam uzbūves modelim, kaut gan tur pirmo divu dienu norises ir otrādi apgrieztā secībā: pirmdienā ir lietus un veļas diena (gluži kā angļiem) un otrdienā saules un sienu diena. Visā A grupa kopā tātad sastāv no astoņām dziesmām.

Tabula 9:3. A uzbūves modeļa 2 dziesmu paraugi (otrai dziesmai sākot tikai ar centrālo epizodi, resp., otro moduli)

Dziesmas Nr.	Pants	Modulis	Dziesmas Nr.	Pants	Modulis
M2,190:1157			M2,60:349		
Pyrmu dinu sylta saule,	1		— Pyrmudini leita dina,	3	
Brojam sinu jokal'tiej',			Motei driebis joveliej.		
Brojam sinu jokal'tiej'.		1			2
— Utardinu leitenš leja,	2		— Utardini saulis dina,	4	
Motei kraklus veliejut.			Brojam sinsi jokal'tiej'.		
— Trešdiņ tāvsi olu dora,	3		— Trešdiņ tavi olu dora	5	
As yudiņa nesiejeņa.		2	As yudiņa nesiejeņ'.		3
— Caturdina tai pargoja	4		— Caturdina tai pargoja	6	
Ar Laimēņu runojut.			Ar Laimēņu runojut.		
— Pikdin <i>mote pyuru lyka,</i>	5		— Piktdiņ brauču uz oplotu	7	
<i>As stovieju raudodam'.</i>			<i>Vaiņukami zeilīs pierkt.</i>		
— Sasdiņ brauču ar tautomi	6	3	— Sasdiņ <i>mote pyuru lyka</i>	8	4
<i>Vaiņukami zeilju pirk.</i>			<i>As stovieju raudodam.</i>		
— Svadiņ brauču uz bazneicu	7		— Svadiņ brauču iz bazneicu	9	
Ar visimi broleišim.			Ar visomi moseņom.....		

Visas šīs pašas dziesmas sistemātiski turpinās ar nākošo divu dienu modulāro vienību, kur meitas vīriešu kārtas radinieks — tēvs (vai divās dziesmās — brālis: M2,32:189; M2,166:997) — trešdienā dara alu, kamēr viņa pati ir ūdens nesējiņa. Tam seko ceturtdiena, kas sešās dziesmās paiet, ar Laimiņu runājot. Izņēmums te ir divas dziesmas, kur Laima atvīetota ar kādu triviālu detaļu: vienu, kur ceturtdien vējš pūš un sēta jāslauka (55804v5), un otru, kur ceturtdien jābrauc uz slāvisko

“gorodu” pēc vainaga zilēm (M2,52;923). Trešdienas un ceturtdienas divrindu pantu diezgan nemainīgā secība tāpat atkal veido četru rindu garu modulāru vienību, kur tēva un Laimas paralēle simboliski pārstāv arī pretstatu starp vīrišķo un sievišķo, starp sabiedrisko un garīgo, starp cilvēcisko un dievišķo. Tēvs (vai brālis) dara alu, gatavodamies publiskajai kāzu svinēšanai kā divu dzimtu apvienošanās godam. Meitas saruna ar Laimu turpretim ir pilnīgi privāta garīga sagatavošanās gaidāmajām kāzām kā svarīgākajam no sievietes dzīves pārejas sliekšņiem.

Piektdiena, sestdiena un svētdiena šai dziesmu apakšgrupā veido trešo — sešrindu — moduli, kur apvienota kāzu vainaga sagatavošana, pūra likšana un braukšana baznīcā. Piecās dziesmās piektdiena ir veltīta vainaga pušķošanai, vai nu puķu plūķšanai, vai braukšanai uz pilsētu pirkt vainagam zīles vai rozes (kas Latgalē savā laikā bija mākslīgas rozes no papīra). Tam loģiski un konsekventi seko sestdiena, kad māte pūru lika un meita stāvēja raudādama. Te, protams, domāta visas meitai pūrā līdzī ņemamās kustamās mantas iezīmēšana un sāņus nolikšana. Trīs citas dziesmas (no Melngaiļa 1952. g. krājuma M2,32:189; M2,190:1157; M2,52:293) satur tos pašus elementus, tikai atkal apgrieztus otrādi: šoreiz tā ir piektdiena, kad māte pūru lika un meita stāvēja raudādama, kam seko sestdiena ar rožu pirkšanu vainagam vai arī — vienā vienīgā dziesmā — visas dienas runāšanos ar Māriņu Laimas vietā (M2,52:293). Visas astoņas no šim A modeļa dziesmām svētdienu veltī laulībām, septiņos gadījumos vārdā pieminot baznīcā braukšanu.

Otra jeb B modeļa astoņu dziesmu apakšgrupa (skat. tabulu 9:4) moduli ar saules un lietus pretstatu sistemātiski pārbīda no pirmdienas un otrdienas uz trešdienu un ceturtdienu. Pie tam sešas no šīm dziesmām vēl apgriež A grupā atrasto secību otrādi, tā ka lietus un veja nāk kā pirmie — trešdienā, kam seko saule un siens ceturtdienā (sākotnējās pirmdienas vietā — kā 55805 tabulā 9:4). Divās dziesmās gan notikusi tikai šī moduļa pārvietošana, bez secības maiņas. Tajās saule spīd trešdienā un lietus līst ceturtdienā, kā sekojošā 55804v1 (tāpat arī 2217v2):

Tabula 9:4. B uzbūves modeļa divi dziesmu paraugi

Dziesmas Nr.	Pants	Modulis	Dziesmas Nr.	Pants	Modulis
55804v1 (Dv Medņi)			55805 (Dv Preiļi)		
Pirmodiena, otrudiena, Tās meitām rožu dienas:	1		Pirmudina, ūtrudina, Tuos meitom puču diņas.	1	
Pirmodienu rozēs sēja, Otru dienu magoniķes.	2	1	Pirmudin rūzes sēju Ūtrudin maganiķes.	2	1
Trešdienāji silta saule, Meitām jāiet sienu kast.	3		Trešdin beja <i>leita diņa</i> Meitom <i>drēbes juovelej.</i>	3	

Ceturtdienu <i>lietiņš lija,</i> Meitām veša <i>jāmazgā.</i>	4	2	Caturdin silta saule, Uz uoriņas <i>sīna kost.</i>	4	2
Piektdien tēvis alu dara, Meitām ūdens jāpienes.	5		Piktdin tāvs olu dora, Es yudiņa nesējiņa.	5	
Sestdien māte sviestu taisa, Meitām trauki jāmazgā.	6	3	Sastdin muote pyuru lika Es stuovēja rauduodama.	6	3
Svētdien sabrauc augsti viesi, Meitām viegli jātekā.	7		Svātdin juoja preciniki, Man ustoba napuškota.....	7	

Sešas no B dziesmu apakšgrupas nedēļu iesāk ar četrriņdes moduli par rožu sēšanu pirmdienā un magoņu sēšanu otrdienā kā meitu puķu dienām, viena dziesma abas nedēļas pirmās dienas velta veļas mazgāšanai (2217v2) un viena veido pāreju uz citu tematisku dziesmu grupu par labības apstrādi, kur pirmdienā notiek kulšana, bet otrdienā malšana (9973v1).

Otrā modulārā vienība B dziesmu grupā pretstati saules dienu, kad meitām jāiet sienu kast, ar lietus dienu, kad tām jāmazgā veļa. Kā redzams 9:4. tabulā, dažos gadījumos, kā dziesmā no Medņiem, saule spīd trešdienā un lietus līst ceturtdienā, kamēr citos gadījumos, kā Preiļu dziesmā, šī dienu secība ir apgriezta otrādi.

B modeļa trešā modulārā vienība sākas ar ļoti stabilu četrriņdi ar pretstatu starp tēva un mātes darbiem: piektdien tēvs dara alu, kamēr meita ir ūdens nesējiņa, sestdien māte kuļ sviestu, kamēr meita mazgā (vai izlaiza!) traukus. Dīvos gadījumos mātes darbs ir cept maizi, kamēr meita ir tā, kas kuļ sviestu (2217v1; 55804), vienā māte liek pūru, kamēr meita stāv raudādama (55805). Dzijākā doma ir tā pati visos gadījumos: kā tēvs, tā māte veic praktiskus sagatavošanās darbus kāzu svinībām, kamēr meita pati palīdz un ar abiem vecākiem cieši sastrādājas. Visādos veidos netipiskā dziesma 973v1 šeit atkal ir izņēmums, jo tur meita pati piektdienā cep maizi un sestdienā kuļ sviestu. Ļoti uzkrītoši ir tas, ka nevienā no B grupas dziesmām vairs nesastopam Laimas tēlu. Pretstats starp vīrišķīgām un sievišķīgām funkcijām gan palicis, bet tikai ģimenes lomu plāksnē. Svētdiena stabili (piecās dziesmās no šīs apakšgrupas) saistās ar tautām vai viesiem, kas tikko kā atjājuši, bet divās citās dziesmās — ar baznīcā iešanu, gluži tāpat kā A dziesmu grupā.

Kopsavilkumā tāpat konstatējams, ka darbu vai norišu sadale pa nedēļas dienām ir ļoti cieši saistīta ar dziesmas vispārējo uzbūvi, kas sastāv no atsevišķām modulārām vienībām. Apmēram puse no visa mūsu cera dziesmām izvieto sauli pirmdienā un lietu otrdienā, kamēr otra puse dziesmu sāk ar pirmdienu un otrdienu kā meitu puķu dienām, tā ka saule un lietus tiek pārcelti uz trešdienu un ceturtdienu, pie tam apgrieztā secībā. Visā visumā pirmdiena un ceturtdiena ir tās dienas, kas abas varētu pretendēt uz saules dienas godu (ar sešiem dziesmu pierakstiem katra).

NEDĒĻAS DIENAS UN AR TĀM SAISTĪTIE KULTI

Pirmdiena un ceturtdiena kā Saules un Laimas dienas

Reliģiskā kulta saistība ar nedēļas dienu ritmu ir īpaši izteikta daudzās reliģijās. Vispirms jau dziļi iesakņojusies ir paraža izcelt vienu dienu kā iknedēļas svinamo atpūtas dienu, kas veltāma draudzei — kopējiem dievkalpojumiem un citiem tikai reizi nedēļā izvedamiem rituāliem. Tādas ir jūdaisma šabas jeb sestdiena, kristiešu svētdiena un musulmaņu piektdiena. Citās reliģijās, kā, piemēram, hinduismā, katra nedēļas diena ir veltīta atsevišķai dievībai, katrai ar savām kultiskām izdarībām (Wadley, 1975). Arī latviešu mutvārdu tradīcijas liecina par kultiska rakstura paražām un ticējumiem, kas saistās ar zināmām nedēļas dienām, tikai par šo paražu dziļāko nozīmi un reliģiskām saknēm ne vienmēr ir pieejamas pietiekošas ziņas.

Latgales garāko dziesmu cerā par nedēļas dienām un meitu darbiem atklājas divas variantu apakšgrupas, kur viena izvirza pirmdienu, bet otra — ceturtdienu kā nedēļas "saules dienu". Pirmdienas saistība ar sauli te šķiet līdzīga tai, kāda tā parādās dažos lietus vārdos, ar līdzīgām sākuma maģijas pieskaņām. Saulains laiks nedēļas sākumā būtu kā pareģojums, ka visa sekojošā nedēļa arī būs saulaina (55000 u.c), ja ne vienmēr burtiski fiziskā nozīmē, tad noteikti simboliski, kad saulaina nedēļa būtu tāda, kur viss laimējas un labi izdodas.

Ceturtdiena dainās nav tikai saules diena vien, jo gandrīz pusē no visām nedēļas dziesmām tā ir arī diena, kas *man aizgāja ar Laimiņu runājot*. Ceturtdienai tāpat ir dubulta saistība — vispirms ar sauli, kā vienai no divām galvenām saules dienām, un tad ar Laimu. Ceturtdienas vakars, šķiet, bijis kas vairāk par parasto svētvakaru vai pelēko stundu, kas bija atzīmējama katru vakaru ap saules rietu. Vienā no teiksmainās Saules dziesmām ir uzsvērts, ka tieši ceturtdienas vakarā jaunām meitām jānosvēta saulrieta stunda, "Kamēr Saule nosapēra (var. izpērās) Sudrabiņa pirtiņā" (6846v). Citā izskaidrojumā meitām tad vajadzējis mest mieru, jo arī Saule metusi mieru un atsēdusi sudrabiņa krēsliņā (54936). Ceturtdienas vakaram tāpat ir bijusi īpaša nozīme tieši sieviešu rituālos, ar specifiskiem sieviešu darbu aizliegumiem. Vispārējā dainu masīvā ceturtdienas vakars kopā ar svētdienu nodēvēti kā "nebalts dienas" pūra piedarīšanai (6839) vai arī kā dienas, kas atvēlētas māsiņai, kamēr bāliņam ir visas dienas (6848). Dainās tāpat redzama dubulta ceturtdienas vakara saistība ar Laimu un ar Sauli, ko varētu iztulkot kā atliekas no sena Laimai un/vai dievišķotai Saulei veltīta kulta. Liecības par Saules kultu gan ir mazākā skaitā nekā par Laimas kultu, kas varētu nozīmēt, ka Saules kults ir daudz senāks un pirmatnējāks un laika gaitā jauzu atmiņās vairāk izbālējis. Vai senāk Saule un Laima abas būtu tikušas godinātas tai pašā nedēļas dienā, jeb vai laika gaitā Laima būtu stājusies pirmatnējās Saules vietā, par to vienkārši trūkst pietiekošu liecību. Tik daudz ir zināms, ka ceturtdienas vakara vai piektvakara svētīšana latvietēm bija saglabājusies no pirmskristīgiem laikiem, jo Vidzemes baznīcu vizitatori oficiālos dokumentos ir atzinuši, ka tā būtu apkarojama kā grēks (Johansons, 1975:356).

Par ceturtdienas, jeb pareizāk sakot — ceturtdienas vakara saistību ar Laimai veltītu sieviešu kultu pilnīgi skaidri liecina arī tautas ticējumi, kas atsaucas uz sievietēm veicamajiem tekstilapstrādes darbiem un materiālo pārticību kā Laimas pārredzamiem iespaida laukiem. Tā, piemēram, "ceturtdienas vakarā linus nevērpj, jo tad Laima staigā" (Šmits, 1940, II, tic. Nr. 23670). Jau Mancelis savā laikā minējis ticējumu, ka ceturtdienās nedrīkstot vērpēt, jo tas Laumai nepatīkot, kur Lauma nodēvēta par pagānisko latviešu zemes dievi. Citādi Lauma tautā pazīstama vai nu kā zemes gars, vai kā ugunīga, pa gaisu skrejoša spīgana (skat. Milenbachs un Endzelīns, 1954 II, zem vārda "lauma"). Laume vēl saistīta arī ar sauli — *kad saule spīdēja*, tad tā sukāja savus matus (turpat). Lietuviešu Laumes vai deives skaitās īpaši veiklas vērpējas un audējas un labprāt palīdz sievietēm šajos darbos (Balys, 1950:632). Pēc A. Gātera (1956) domām, Lauma un Laima būtu etimoloģiski cēlušās no tās pašas indoeiropiešu saknes. Tas varbūt palīdz izskaidrot, kamdēļ abas divas — Laima un Lauma — tautas atmiņā ir saistītas ar ceturtdienu.

Vairākās garākās precību dziesmās no vispārējā dainu pūra (13243, 13257v2, v3, v4) ir fragmenti, kas norāda uz ceturtdienu kā vispār pieņemto precībās jājamu dienu:

....Neraud' gauži tautu (prūšu) meita,
Tūdaļ līdzī nevedīšu —
Gaidi citas ceturtdienas,
Slauki savu pagalmiņu... (13243)

Iespējams, ka ceturtdienas vakarā tautas varēja jāt arī bez saules, kaut sekojošā dziesmā attiecīgā nedēļas diena diemžēl nav pieminēta:

50551 (Tk Zemīte)

Dzen mājāsi, ganu meita,
Negaid' *sauli norietam;*
Noies saule, atjās tautas,
Izklīdīsi raibajīnas.

Kā liecina precību dziesmas, tad ceturtdiena kā Laimas svētīta būtu bijusi īpaši labvēlīga diena derību slēgšanai, jo Laima ir tā, kas nolemj, ar kādu arājiņu katrai meitai būs mūžu nodzīvot. Tajās sētās, kur auga meitas precību vecumā, visam tamdēļ būtu bijis jābūt sevišķi glīti sakoptam tieši ceturtdienās — gan meitām pašām, gan visai sētai, un iespējams, ka arī govīs bija jāatdzen mazliet ātrāk mājās nekā citus vakarus.

Kaut Saules dainās par to nav nekādu liecību, ir dziesmas no vispārējā dainu pūra, kas norāda, ka bildināšanu vai saderināšanos nedrīkst sajaukt ar pašām vedībām, resp., kāzām, ko dainas apzīmē ar formulisko frāzi par vainaga noņemšanu. Kamēr ceturtdienas vakars tiek uzskatīts kā labvēlīgs precinieku jāšanai un bildināšanai, šķiet, ka pašām kāzām tas pats vakars nebūt nebija piemērots, kā par to liecina sekojošā, vairākās vietās pierakstītā dziesma no

K. Barona sējumiem. Tur minētais piektais vakars jeb piektvakars tautā nozīmēja ceturtdienas vakaru (gluži kā svētvakars normāli apzīmē vakaru pirms Ziemsvētkiem):

24417 (Azp Aizpute)

Ko Dievam es sariebu,

Ko savai māmiņai?

Pašu piektu vakarinu

Noņem manu vainadziņu.

Vienīgais izņēmums Laimas saistībai ar ceturtdienu ir tāds ticējuma pieraksts, pēc kura Laima nākot sērst piektdienas (tātad — ne ceturtdienas) vakarā, tāpēc tad nevarot neko lielu strādāt vai kur iet (Šmits, 1940, III, tic. Nr. 23570). Tā tomēr būs bijusi pierakstītāja pārpratuma radīta kļūda, kas teicēja "piektvakaru" (tātad — ceturtdienas vakaru) būs pārpratis un patvaļīgi pārtaisījis par "piektdienas vakaru". Cits izņēmums ir daži dziesmu sīkvarianti un pāris ticējumu, kas ceturtdienas vakara svinēšanu saista ar Māru Laimas vietā. Pie tiem vēl atgriezīsimies pēc tam, kad būsīm aplūkojuši liecības, kas drīzāk izceļ piektdienu kā Mārai veltīto dienu.

Māra un piektdiena bez saules vakarā

Īpatnējs ir ticējums, ka piektdienā nedrīkst sukāt galvu, resp., matus, ne bez saules vakarā, kas pierakstīts atkārtoti, tikai ar ļoti atšķirīgiem uzdotiem attaisnojumiem: tad utis augot (Šmits, 1940, tic. Nr. 23577), nakti nelabais neļaujot gulēt (Nr. 23578), nelaime uzkrītot (Nr. 23579), vai pat aitām izkrītot vilna (Nr. 23581)! Tabu jeb rituālais aizliegums te ir viens un tas pats, un ir pilnīgi skaidrs, kas tas ir, ko nevajag darīt. Pamatojumi aizliegtajai rīcībai toties ir ļoti raibi un savstarpēji nesakarīgi, un vienīgais tiem kopējais ir tas, ka aizlieguma neizpildīšanai ir paredzamas kādas nelāgas sekas. Šādiem aizliegumiem normāli ir kāda dziļāka simboliska nozīme, kas saistās ar reliģiska rakstura kultu, bet aizliegtiem kultiem, protams, ar laiku šī nozīme varēja kļūt mazāk un mazāk skaidra.

Dažos gadījumos sniegtie izskaidrojumi, kā tie par utu augšanu vai sliktu gulēšanu, tie izklausās stipri triviāli un gandrīz kā no gaisa sagrābstīti, citos gadījumos, kā sekojošā saules dainā, redzams, ka rituālais aizliegums par matu nesukāšanu piektdien bez saules ir bijis ņemams ļoti nopietni, līdzīgi aizliegumam spert sunim vai uguns pagalei. Pēdējā gadījumā nerunājam tikai par vispārēju miermīlību vai rakstura labestību, bet gan par stingri respektējamu rituālo tabu: pagalei vai ugunskuram nedrīkst spert, lai uguns neatriebtos un mājā par sodu neizceltos ugunsgrēks (Šmits, 1941, tic. Nr. 30924). Speršana tātad būtu necienība pret Uguns māti, kas ugunī iemājo, līdzīgi kā mest grāpja putas ugunī būtu izplucināt Uguns mātei acis (tic. Nr. 31105):

34140 (Kld Kabile)

Nesukāju *piektdien* galvu,
Ne bez saules vakarā;
Es nespēru kājām suni,
Ne degošu pagalīti.

Tikpat nopietna un simboliski dziļi nozīmīga šķiet piektdienas vakara matu nesukāšanas saistība ar precību ieražām sekojošā dziesmā, ktā nostādīta paralēlē stingri ievērojamai paražai nejtāt tautās tai pašā nedējas laika posmā:

14107 (V, K, Z)

Piektdien galvas nesukāju,
Ne bez saules vakarā;
Piektdien tautas man nejāja,
Ne bez saules vakarā.

Citas dziesmas vispārējā dainu masīvā šo precību ieražu tabu vēl apstiprina ar citiem vārdiem: *piektdien* tautas jāj garām un nejāj sētiņā (14108), vai *piektdien* tautām nav vērts jāt, jo bāleliņi tādā dienā māsu nekādā ziņā nedos (14106). Mazu neskaidrību rada vienīgi pēdējo divu citēto saules dziesmu pārāk lakoniskā uzbūve, kas neļauj precīzi noteikt: vai abas rindas katrā divrindē būtu lasāmas loģiski konjunktīvi vai disjunktīvi, resp., — vai katras divrindes otrā puse domāta kā precizējums un papildinājums pirmajai, jeb vai te ir domāti divi pilnīgi atsevišķi un paralēli nostādīti aizliegumi? Vai matus nedrīkst sukāt vispirms *piektdien* visu dienu un tad vēl arī katru vakaru pēc saules rieta? Jeb vai aizliegums attiecas tikai uz vienu vienīgu laika posmu nedējā — *piektdienas* vakaru pēc saules rieta?

Spriežot pēc ticējuma No 23574 (K. Bika, Gaujienā), kas acīmredzami satur dainu divrindes citātu, runa te varētu būt precīzi par *piektdienas* vakaru pēc saules: "Piektdienā iesākts darbs labi neizdodas. Piektdien' tautas nenāciet i bez saules vakarā: *piektdien* mati nesukāti i bez saules vakarā". To pašu iespaidu par tikai *piektdienas* vakaru pēc saules rieta kā nepiemērotu precībās jāšanai apstiprina arī cita dziesma. Tā precinieku attēlo kā noraidāmu jau tamdēļ vien, ka tas nav praties atjāt labvēlīgākā nedējas dienā. Meita piedraud tādu nevēlamu viesi cienāt ar drīģenēm (sava veida halucinogēnām zālēm) un viņa kumeļu ar skujām, kas dainās kalpo par precinieka noraidīšanas zīmi:

14545v4 (Rg Taurupe)

Skuju skuju kumeļam,
Drīģenišu jājējam,
Kam tas jāja *piektdienā*,
Bez saulītes vakarā.

Kādā citā dziesmā, kas pierakstīta no P. Augstkalniņa Vecpiebalgā un publicēta latviešu tautas ticējumu krājumos, toties šķiet uzsvērts dziesmas

disjunktīvais raksturs, kur vai nu viens, vai otrs no minētajiem laika posmiem varētu katrs atsevišķi būt nelabvēlīgs:

*Ne piektdien sukā galvu,
Ne bez saules vakarā,
Ne piektdien tautas jāja,
Ne bez saules vakarā.*

Tic. Nr. 23576 (Šmits, 1940)

Sekojošā saules dainā viens no minētiem laikposmiem izcelts kā labāks par otru, no kā arī būtu secināms, ka aizliegumi ir domāti divi, gluži tāpat kā dziesmas sākumā ir divi dažādi aizliegumi: viens pret dziedāšanu kājas aujot un otrs pret dziedāšanu matu sukāšanas laikā. Viens no šiem posmiem — piektdienas vakars — tikai ir parādīts kā mazāk nelabvēlīgs un nepiemērots precinieku jāšanai par otru, kas ir bez saulītes vakarā:

14097 (Rg Lēdmane)

*Labāk dziedu kāj' audama,
Nekā galvu sukājot;
Labāk tautas piektdien jāja,
Ne bez saules vakarā.*

Nav šaubu, ka ar piektdienu un/vai piektdienas vakaru, un/vai katru vakaru pēc saules saistījās visā dainu tradīcijā atspoguļoti ļoti seni rituāli aizliegumi. Katra dziesma par sevi diemžēl ir par daudz īsa, lai izskaidrotu aizlieguma dziļāko nozīmi, kā arī to, cik nopietni tas senāk bija domāts. Jebkurai izolētai dziesmai varētu varbūt pat iebilst, ka matu nesukāšana piektdienā vai bez saules vakarā notiek vienkārši aiz slinkuma, zinot, ka nebūs nevienam jāizrādās! Te palīgā nāk citu, līdzīgu, dziesmu radītais konteksts, kā jau minētā kopsakarība ar citiem nopietni ņemamiem aizliegumiem — kā, piemēram, nespert ar kāju degošai pagalei. Bez tam ir arī vēl dziesmas, kas tiešos vārdos izsaka rituālā aizlieguma nopietnību, norādot gan uz piektdienas īpašo nozīmi Māras kultā, gan uz nevēlamām sekām, ko izraisītu aizliegtā rīcība (šis teksts publicēts arī kā Dekšenieku Anša teikts ticējums: Šmits, 1940, Nr. 23575):

34145 (V, K, Z)

*Piektdien matus nesukāju,
Ne bez saules vakarā:
Piektdien Māra sukājās,
Noiet saule, noiet mati.*

Draudīgais tabu pret matu sukāšanu piektdienas vakarā un pēc saules rieta šķiet kā tradīcijas noteikts iebaidīšanas līdzeklis, kura mērķis ir nodrošināt paklausību un uzticību ar Māras kultu saistītajiem rituāliem. Saules loma šeit ir tā pati, kādu to atrodam citur: rieta saule daudz ko var sev aizvest līdz — gan mirušo dvēseles, gan lopu un cilvēku slimības, gan matus tām sievietēm, kas

neklausa rituāliem aizliegumiem (skat. arī Viķe-Freiberga, 1997). Sakarā ar nedēļas dienām šeit zīmīgs ir tas, ka piektdiena kā Māras diena lieliski sakrīt ar piektdienu kā Veneras dienu citām indoeiropiešu tautām un ka sieviešu matu kopšanai vispār piemīt izteikti emocionāla un seksuāli simboliska nozīme.

Senajā latviešu vērtību sistēmā gludi sasukāti un kontrolētā bizē sapīti mati tipiski raksturoja tiklas, godīgas un rātnas mātes meitas, kamēr vaļīgi izlaisti mati bija tikai "vaļīgām" vai "izlaidīgām" sievietēm, laumām un raganām. Godīga sieviete matus atpina un brīvi izlaida uz pleciem tikai pirti ejot un uz dzemdībām gatavojoties. Tāpat citu Jaužu priekšā mati vienmēr bija jāpapsedz ar tiklai meitai vai sievai raksturīgo galvas segu — vainagu, nāmatu, autu, aubi vai lakatu — jo sieviete ar pliku galvu skaitījās tāda, kas ir pazaudējusi savu godu. Matiem tātad dažādos veidos ir cieša simboliska saistība gan ar higiēnu un veselības kopšanu, gan ar seksuālo pievilcību, auglību un sugas vairošanos, kas visas ir Mārai padotas funkcijas. Ar Māras kultu motivēts arī vēl pavisam cits sieviešu darba aizliegums — ja piektdienās velējoties, tad Mārai aizšļakstīnot acis (Šmits, 1940 III, ticējums Nr. 23623). Tikpat zīmīgs ir cits ticējums un dziesma no vispārējā dainu pūra, kas pavēli jaunai sievietei piektdienās nevelēt drānas izskaidro ar draudu nokļūt grūtniecības stāvoklī, tātad atkal tiešā saistībā ar auglības funkciju. Velējamā vāle, līdzīgi zutim, tur tiek uztverta kā fallisks simbols. Interesantā kārtā gan latviešiem, gan lietuviešiem senāk bija paraža — puisis savai iecerētai dāvinājā skaisti izrakstītu velējamo vāli:

7511 (Arī tic. Nr. 23624)

Es tev saku, tautu meita,
Piektdien drānas nevelē;
Piektdien drānas velēdama,
Velē zuti vēderā.

Dažās vispārējā dainu masīva dziesmās tekstuālai pavēlei meitām svētīt piektdienas vakaru gan seko izskaidrojums, ka "svētā Māra radījās piektdienīņas vakarā" (6847 sikvar.). Šāda Māras nodēvēšana par svēto, līdz ar senajām latviskām tradīcijām svešo priekšstatu par dzimšanu zināmā vakarā, te izskatās pēc sinkrētiskiem ienesumiem no katoļu ticības. Ir arī daži izņēmumi sistemātiskai piektdienas identificēšanai kā Māras dienai. Divas dziesmas vispārējā dainu masīvā (6847v2 un tās sikvarianti; 39642) un pāris ticējumi (Nr. 23659; Nr. 23663) apgalvo, ka *ceturtdienas* vakaru vajagot svētīt, jo tad Māra esot piedzimusī. Tā kā apmēram puse no šiem materiāliem ir pierakstīti Latgalē (dziesmas 6847v2 sikvarianti arī Vidzemē), tad arī tur, šķiet, atspoguļoti katoļu baznīcas centieni Jaunavas Marijas kultu ieviest senākā Laimas kulta vietā (kam, kā jau redzējām, senāk bija paredzēts ceturtdienas vakars).

JUMIS, SAULE UN NEDĒĻAS DIENAS

Piektdienas saistība ar tabu, kas attiecas uz auglības — šoreiz lauku auglības — kultiem, parādās arī vairākās dziesmās par Jumja saņemšanu. Arī šeit dziesmu pirmā daļa ir savā loģiskā uzbūvē potenciāli divnozīmīga:

50258v1 (Md Viesiena)

*Piekdien Juma neņemiet,
Ni bez saules vakarā;
Pirmdien, otrdien,
Kad saulīte launagā.*

50258 (Md Cesvaine)

*Ne piekdien Jumi ņēmu,
Ne bez saules vakarā;
Otradien, ceturdien,
Kā saulīte launagā.*

Pēdējās divas dziesmas atšķiras no iepriekšējām ar to, ka precizē ne tikvien to dienu un cēlienu, kas Jumja saņemšanai ir tabu un nelabvēlīgs, bet arī divas citas nedēļas dienas un precīzo dienas cēlienu — launagu, kas šim nolūkam būtu tas labvēlīgākais un pareizākais. Ņemot vērā, cik ļoti steidzami var būt ražas novākšanas darbi, šādi aizliegumi norāda uz stipri nopietnu rūpi saskaņot lauku darbu ritmu gan ar lunāro nedēļu, gan ar saules dienīškā tecējuma ritmiem. Abi citētie varianti gan pilnīgi nesaskan attiecībā uz tām dienām, kas būtu tās labvēlīgās: blakus otrdienai, par ko abas citētās versijas ir vienis prāts, viena versija min pirmdienu, bet otra — ceturtdienu kā otro labvēlīgo dienu Jumja saņemšanai. Interesanti, ka šīs abas — pirmdiena un ceturtdiena — ir arī jau iepriekš redzētās "saules dienas". Sekojošā dziesmā toties vairāk izcelta dienas pareizā cēliena nozīme, nevienu nedēļas dienu pat nepieminot. Tur ļoti skaidri izceļas Jumja saistība ar sauli savā auglības funkcijā, jo Jumi vajagot saņemt tad, kad saule ir savā apogejā pašā dienas vidū. No tā varētu secināt, ka izteiciens saulīte launagā, kas minēts iepriekšējās divās dziesmās, arī attiecas uz launaga nozīmi kā dienas vidu (ne pēcpusdienu):

28546 (Rz Dričēni)

*Laiku jumeiti sajēmu,
Ni reitā, vokorā,
Pošā dīnas videnā
Siltejā saul' eitē.*

Vairākas citas dainas, gluži kā tikko citētā par Jumi, min dažādas rituālas izdarības, kas derīgas tikai tad, ja tās notiek ne tikvien pareizā nedēļas dienā, bet arī pareizā dienas laikā, kas noteikts savā sakarībā ar sauli. Jāņņu zāles, kā katram zināms, dziednieciski visiedarbīgākās ir tikai tad, ja plūktas Jāņņu nakti pirms saules lēkta rīta rasā. Šie ticējumi varbūt nemaz nav tik "māņticīgi", kā tie varētu izklausīties, jo visai līdzīgas domas vēl nesēn attīstījusi relatīvi jauna zinātnes nozare — hronobioloģija. Tā, cita starpā, balstās uz empiriski ļoti pārliecinošiem pierādījumiem, ka zāles uz pacientiem iedarbojas pavisam atšķirīgos veidos

atkarībā no tā, kurā diennakts laikā tās ieņemtas. Tas nav nemaz tik pārsteidzoši, ņemot vērā, cik ļoti visas ķermeņa metaboliskās funkcijas padotas izteiktiem cirkādiskiem (t.i., 24 stundu) cikliem, ko regulē dažādi hormoni (piem., melatonīns) un neurotransmetori (piem., serotonīns). Kaut kas līdzīgs varētu notikt arī ar dažādo aktīvo principu koncentrācijām augu šķiedrās, kas arī varētu sekot cikliskiem diennakts ritmiem.

SVĒTDIENAS SVĒTĪŠANA UN BAZNĪCĀ IEŠANA

Kaut jau aplūkotajā nedēļas dienu garāko dziesmu cerā saule nekad nespīdēja svētdienā, ir tomēr viena izolēta un vispār stipri miklaina dziesma, kur saule tieši svētdienā mirdzina, pēc tam, kad svētu ritu ir uzlēkusi (kas — domājams — būtu tās pašas svētdienas rīts):

3681 (C Vecpiebalga)

Astriem jumta istabiņa
Augsta kalna galiņā;
Svētu ritu saule lēca,
Ik *svētdienas* mirdzināja.

Māju, kas būvēta augsta kalna galiņā, varam iedomāties kā labi celtu un novietotu, un astri jeb niedres, ar ko tā apjumta, ir ļoti glīts un izturīgs materiāls, arī tāds, kas prasa īpašu prasmi un zināšanas, lai to pareizi izklātu. Tas, ka saule šādu ēku apmirdz, dara to vēl pievilcīgāku, kamēr saules mirdzēšanu tieši svētdienā varētu izprast kā Dieva labvēlību un svētību, ar ko šādas mājas būtu apveltītas.

Svētdienas svētīšana ar iešanu baznīcā minēta diezgan daudzās dainās, ieskaitot saules dainu ceru par nedēļas dienām. Gan pirms, gan pēc Reformācijas kristīgai baznīcai bija ilgi un sīvi jācīnās, lai pieradinātu latviešu zemniekus pie regulāras baznīcā iešanas, un par baznīcā neiešanu nereti bija paredzēti diezgan nopietni sodi. Neskatoties uz to, vēl 17. gs katoļu un protestantu baznīcu pārstāvji rūgti sūdzējās, ka zemnieki negribot svētdienās apmeklēt baznīcu (kas bieži viņiem bija kilometriem tālu no mājām un līdz ar to jau fiziski ļoti grūti sasniedzama). Kā jau to redzējam no Latgales dziesmām par nedēļas dienām, ar laiku baznīcā iešanu tomēr tauta pieņēma kā jaunu tradīciju, un arī laulības notika vairs tikai baznīcā.

Vairākās dziesmās ir nepārprotami runāts par diviem atsevišķiem rituāliem aizliegumiem, pie tam par tādiem, kas katrs nāk no cita kultūrslāņa. Meitām tur pārņemta svētdienas nesvētīšana kā "grēks", resp., pārkāpums kristīgās baznīcas acīs, kas prasa svētdienas svētīt Dievam par godu. Tai pašā dziesmā tomēr arī saulrieta nesvētīšana nodēvēta par līdzvērtīgu "grēku", kaut gan tā būtu pārkāpums pret pirmskristīgās — ne kristīgās — ticības pieprasītiem kulta rituāliem, pie tam tādiem, ko mācītāji (kā vecais Stenders) it sirdīgi apkaroja:

6843 (Rg Kastrāne)

Piedod, Dievs, meitai grēkus,
Meita liela grēciniece:
Ne svētīja svētdienīnas,
Ne saulītes noejot.

6843v1 (Md Liezere)

Ai, dārgā dvēselīte,
Kā Dievam atbildēsi?
Nij svētīji svētdienīnas,
Nij saulītes norietam.

Te konstatējams neapšaubāms reliģiskais sinkrētisms, gluži kā citā, līdzīgā dziesmā, kas beidzas ar to pašu divrindi, bet sākas ar rindām: "Aiz ko mana dvēselīte Drīz pie Dieva nenogāja?" (27593). Interesanti, ka šie aizliegumi tomēr attiecas tikai uz meitu — ne puisi — darbiem. Tas ir vēl cits sinkrētisma moments šajos tekstos, jo strikta reliģisko rituālu sadalīšana pa dzimumiem drīzāk atgādina pirmskristīgās tradīcijas nekā kristīgās, kur grēki vienādi attiecas uz visiem.

Viens no iemesliem, kamdēļ dainas piemin galvenokārt sieviešu darbu rituālos aizliegumus, varētu būt fakts, ka dainās vienkārši ir daudz vairāk sieviešu nekā vīriešu dziesmu. Otrs varētu būt apstāklis, ka meitām tik tiešām bija jāstrādā gan dienu, gan nakti, gan nedēļas dienas, gan svētdienas, jo viņu atbildībā bija tiklab lauku un mājas darbi, kā vajadzība pirms kāzām pašām pielocīt savu pūru:

25535 (Lp Nīca)

Ne svētdienas nēsvefiju,
Ne saulīti norietam;
Uz tautām visi grēki, —
Valkā manu darījumu.

Iespējams, ka rituālie aizliegumi vēstures gaitā attīstījušies kā sieviešu paš aizsardzības ieroči, kas reliģisko priekšrakstu aizēnā palīdzēja no sievietēm pieprasītās darba stundas ieturēt puslīdz cilvēcisko spēku robežās.

KOPSAVILKUMS

Mēnesis kā lunāra laika mērišanas vienība parādās tikai vienā vienīgā saules dainā, kamēr pārējās apdzied mēnesi kā nakts debess spīdekli, kas savā diennakts ritmā mijas ar sauli. Nedēļa kā patvaļīgi izvēlēta laika vienība pieminēta tikai četrās dziesmās, toties ir vērā ņemamas norādes par atsevišķu nedēļas dienu saistību ar dažādiem ticējumiem, darba aizliegumiem un rituāliem. Par iespējamu senāko deviņu (vai varbūt desmit) dienu nedēļu saules dainās nav samanāmas itin nekādas liecības.

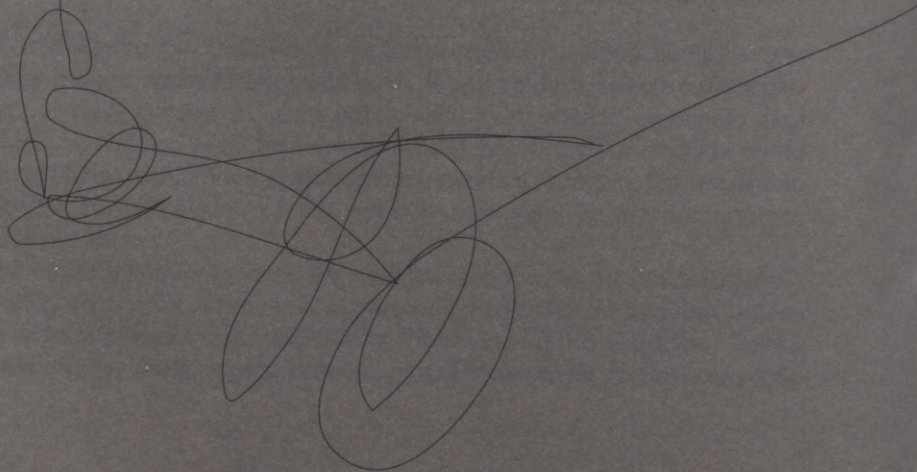
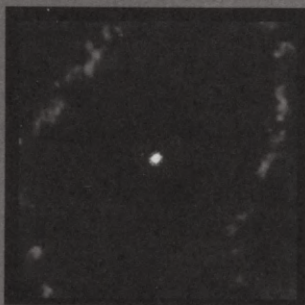
Kas attiecas uz kādu vārdā minētu nedēļas dienu kā īpašu "saules dienu", tad Latgales garo precību dziesmu cers par nedēļas dienām kā nedēļas "saules dienas" izvirza te pirmdienu, te ceturtdienu. Pirmdienu kā "saules dienu" varētu pieskaitīt pie sākuma maģijas priekšstatiem, gluži kā tajos lietūs vārdos, kas prasa

saulītei spīdēt pirmdienā, lai pēc tam visa nedēļa būtu saulaina. Ceturtdienas vakaram jeb piektvakaram varētu būt svarīgāka nozīme saistībā ar seno Saules kultu. Tomēr, blakus saules saistībai ar ceturtdienu, apmēram tikpat daudz Latgales dziesmu saista ceturtdienu ar Laimu. Tāpat tautas ticējumos piektvakars (t.i., ceturtdienas vakars), šķiet, sakarā ar seno Laimas kultu sievietēm ir sevišķi nozīmīgs. Zīmīgi šeit ir aizliegumi sievietēm piektvakarā veikt tām raksturīgos tekstilapstrādes darbus, gluži kā Saules celiņa vai Saules pakāpu svinēšanas laikā, ņemot vērā, ka baltu tautām vērpšana un aušana bija padotas latviešu Laimas (vai lietuviešu Laumas) aizgādniecībai un svētībai. Tātad Saulei un Laimai, šķiet, senāk bijusi ļoti radniecīga loma sieviešu kultos, kas saistīti ar sievietēm raksturīgiem ražošanas darbiem un ar materiālo pārticību kā vienu no Laimas funkcijām.

Piektiena, it sevišķi (cik noprotams) piektiena *bez saules vakarā*, savukārt šķiet saistīta ar aizliegumiem, kas skar sieviešu seksualitātes un auglības simboliku (matu nesukāšanu, tautu nejāšanu u.c.) un ar Māras kultu. Šķiet, ka Māras kulta pieprasītie sieviešu rituāli bija tādi, kas nebija savienojami ar precinieku uzņemšanu, resp., stāšanos sava veida publikas priekšā. Ja precinieks bija tik dumjš, ka to nesaprata, un ieradās nelabvēlīgā laikā, tad tas jau varēja būt pietiekams iemesls viņa atraidīšanai.

Vēl ar nedēļas dienām un sauli saistās tabu par vīrišķā Jumja — augu auglības iemiesojuma — ķeršanu. Jumi nedrīkst ķert piektdienas vakarā pēc saules (kas saistās ar sievišķiem auglības rituāliem), bet tas ideāli jādara nedēļas sākumā — pirmdienā vai otrdienā, vai arī ceturtdienā kā vienā no iespējamām Saules dienām, pie tam vēlams pašā pusdienas laikā, kad saule ir zenītā un tās auglību dalošais spēks savā lielākajā augstumā. Ar cilvēku auglību un labklājību saistītie rituāli šeit tātad stingri atšķirti no tiem, kas attiecas uz lauku veģetāro auglību.

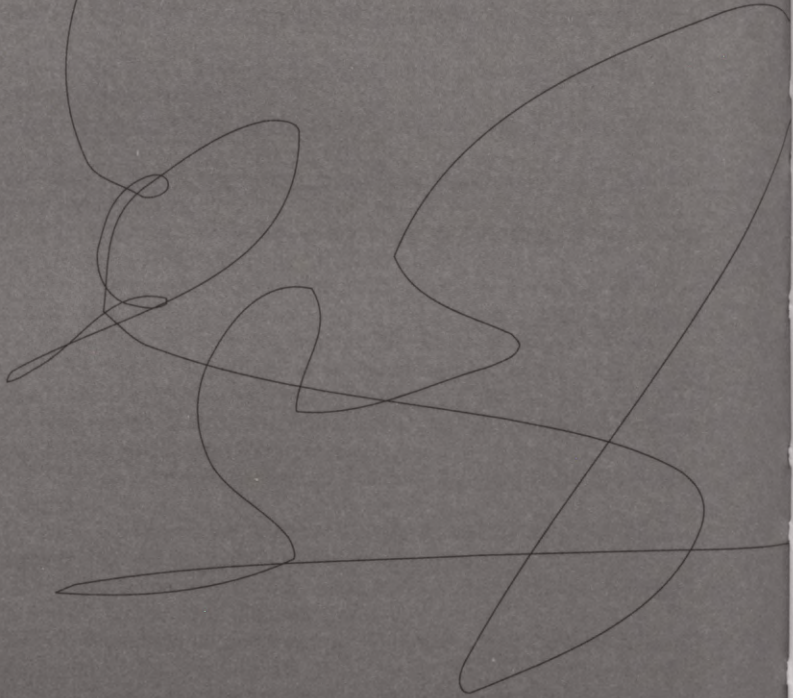
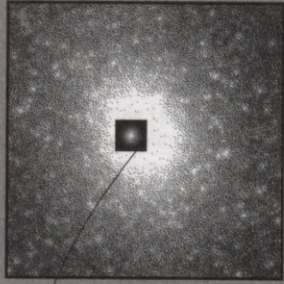
Svētdienas svētīšana saules dainās šķiet viennozīmīgi saistīta ar kristīgās baznīcas iespaidu. Vairākās dziesmās svētdienas nesvētīšana tiek nodēvēta par "grēku," kas ir nepārprotami no kristīgās baznīcas pārņemts jēdziens, kaut par grēku sinkrētiski tiek saukta arī strādāšana *bez saulītes vakarā*, kas ir daudz senāka reliģiska priekšraksta pārkāpums.

- Ashe, Geoffrey (1977). *The Virgin*. Frogmore, England: Paladin.
- Auns, Oļģerts Tāivaldis (Red.) (1993). *Latviešu tautas dzīvesziņa. 5. sēj. Gadskārtā*. Rīga: Zvaigzne.
- Balys, Jonas (1950). Lithuanian mythology. Maria Leach (red), Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend (631.—634. lpp.). New York: Funk & Wagnalls.
- Barons, Krišjānis un Henrijs Visendorfs (Wissendorff), (red). *Latvju dainas. 6 sējumi. 1. sējums, 1.—4. burtnīca*, Mitau (Jelgava): Draviņ-Dravnieks, 1894—95; 1. sējums, 5.—10. burtnīca, Rīga: Kalniņš & Deutschmans, 1895—98; 2.—6. sējumi, Sv. Pēterburga: Ņeizariškā Zinātņu Akadēmija, 1903—15.
- Bērziņš, Ludis (1927). Latviešu tautas dzejas nozares. Izglītības ministrijas mēnešraksts, 9, 170—181; 11, 374—385; 12, 497—505.
- Bībele (1966). Londonā: The British and Foreign Bible Society.
- Biezais, Haralds (1972). *Die himmlische Götterfamilie der alten Letten*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Biezais, Haralds (1976). *Lichtgott der alten Letten*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Brastiņš, Arvīds (1944). *Jānīns nāca par gadskārtu*. Rīga: Deutsche Verlags und Druckerei — Gesellschaft in Ostland m.b.h.
- Brastiņš, Arvīds (1955). Jāņi. *Labietis*, 2, 13—22.
- Brastiņš, Arvīds (1977). *Saules teiksma*. Klivlande: Māra.
- Brastiņš, Ernests (1990/1929). *Latvju gadskārtas dziesmas*. Rīgā: Latvju dievturu draudze.
- Champeaux, Gérard un Serckx, Dom Sébastien (1966). *Introduction au monde des symboles*. Yonne, France: Presses Monastiques, La Pierre-qui-vire.
- Coe, Michael D. (1992). *Breaking the Maya code*. New York: Thames and Hudson.
- Dainu Datu Bāze (1982). Datoriem pieejama transkripcija no: A. Švābe, K. Straubergs un Hauzenberga-Šturma (Red.) (1952—1956). *Latviešu tautas dziesmas* (12 sēj.). Copenhagen: Imanta. Pārskatījuši: a) Imants Freibergs un Vaira Viķe-Freiberga Montrealā (1. un 11. sēj., daļas no 2., 8., un 9. sējuma) un b) Valdis Bērziņš, Kristīne Konrāde un Guntis Strazds līdz ar brīvprātīgu talcinieku grupu Bostonā (pārējie sējumi).
- Dārdedzis (Audriņš), Jānis (1964). Janus, Yāna, Jānis. *Labietis*, 27, 198—201.
- Dunsdorfs, Edgars (1973). *Latvijas vēsture: 1710—1800*. Stockholm: Daugava.
- Ēķis, A. (1984). Laika skaitīšana pēc mēness kalendāra. *Astronomiskais kalendārs 1985* (149.—153. lpp.). Rīga: Zinātne.
- Eliade, Mircea (1959). *Cosmos and history: The myth of the eternal return*. New York: Harper & Row.
- The New Encyclopaedia Britannica. 15th edition. Chicago: Encyclopaedia Britannica.
- Fehle, E. (1955). *Feste und Volksbräuche im Jahreslauf europäischer Völker*. Kassel.
- Freibergs, Imants (1990). *Saules dainu indekss*. Montrealā: Helios.
- Gāters, Alfrēds (1956). Die baltische Lauma bzw. Laume und die venetische Louzera. *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung*, 73, 52—57.
- Grand Larousse Encyclopédique (1961). Volume 9. Paris: Larousse.
- Grāviņš, Viktors (1995). *Novadu laika grāmata 1996*. E. Melngaiļa Tautas mākslas centrs: Rīga.
- Grīns, Marģers un Grīna, Māra (1987). *Latviešu gads, gadskārtā un godi*. Linkolna, Nebraska: Amerikas latviešu apvienība.
- Goba, Arturs (1990). *Ceļš uz Bitarīnu*. Rīga: Sprīdītis.
- Jansons, Jānis Alberts (1926). Uz kā pamatojas mūsu traģēdijas sākumi Jāņos un Dievainēs? *Filoloģijas Biedrības Raksti*, 6, 141—163.
- Jēkabsons, Kārlis (1954). *Sievietes (Noveles)*. Mineapolē: Tilts.
- Johansons, Andrejs (1975). *Latvijas kultūras vēsture: 1710—1800*. Stockholm: Daugava.

- Karulis, Konstantīns (1992). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2 sējumi. Rīga: Avots.
- Klētnieks Jānis (1985a). Tautasdziesmas astronomiskā izcelsme. *Zvaigžņotā Debess*, Pavasara numurs, 2—11.
- Klētnieks Jānis (1985b). Seno latviešu zvaigžņu dievības. *Zvaigžņotā Debess*, Vasaras numurs, 2—12.
- Klētnieks Valdis (1950). Senlatviešu zvaigžņu pagalmos. *Ceļa Zīmes*, 1 (5), 101—104.
- Klētnieks Valdis (1961). Etnografiskas piezīmes. *Labiētis*, 21, 3—6.
- Klētnieks Valdis (1966). Deviņdienu savaiete daiņās. *Labiētis*, 31, 386—389.
- Lange, J. (1777). *Vollständiges deutschlettisches und lettischeutsches Lexicon*. Mitau: J. Fr. Steffenhagen.
- Lideks, Osvalds (1991/1940;1942). *Latviešu svētki (Latviešu folkloras krātuves materiāli. B.8); Latviešu svinamas dienas (Latviešu folkloras krātuves materiāli. B.12.)*. Rīga: Scientia.
- Malmström, Vincent H. (1997). *Cycles of the sun, mysteries of the moon: The calendar in mesoamerican civilization*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Mancelius, G. (1654). *Lang-gewünschte Lettische Postill*. Rīga.
- Milenbachs, Kārlis (sastādītājs) un Endzelins, Jānis (redaktors) (1953—1956). *Latviešu valodas vārdnīca*. (6 sējumi). Čikāga: Čikāgas Baltu Filologu Kopa.
- Rabinovičs, I. (1962). Astronomijas elementi latviešu folklorā. *Astronomijas kalendārs 1963*, (118.—126. lpp). Rīga: Zinātne.
- Rathfelders, Hermanis (1972). Lettische Traditionen in Johannisliedern. *Acta Baltica*, 12, 217—292.
- Senkēvica, Biruta (1969). *Jāņi — vasaras saulgrieži*. Stockholm: Daugava.
- Stenders, Gothards Fridrihs (1796/1988). *Augstas gudribas grāmata no pasaules un dabas*. Rīga: Liesma.
- Šmits, Pēteris (red) (1936—1939). *Tautas dziesmas. Papildinājums Kr. Barona "Latvju Dainām."* 4 sējumi. Rīga: Latviešu folkloras krātuve.
- Šmits, Pēteris (1940—1941). *Latviešu tautas ticējumi*. 4 sējumi. Rīga: Latviešu folkloras krātuves materiāli A.
- Tedlock, Dennis (1993). *Breath on the mirror: Mythic voices & visions of the living Maya*. San Francisco, CA: Harper San Francisco.
- Viķis-Freibergs, Vaira (1977). Linear and cyclic time in traditional and modern Latvian poetry. *World Literature Today [formerly Books Abroad]*, 51, 538—543.
- Viķis-Freibergs, Vaira (1989). The Boyar's beautiful daughters: A structural analysis of stanza sequence in Latvian folk songs. In V. Viķis-Freibergs (Ed.), *Linguistics and Poetics of Latvian Folk Songs* (pp. 312—341). Montreal and Kingston: McGill—Queen's University Press.
- Viķis-Freibergs, Vaira (1992a). Never on Sunday: A structural analysis of the "days of the week" cluster of Latvian folk songs. *ARV Scandinavian Yearbook of Folklore*, 48, 181—203.
- Viķe-Freiberga, Vaira (1992b). Teksta vienības, to mainība, formuliskā uzbūve un kombinatorika latvju dainās. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 9 (542), 7—17.
- Viķe-Freiberga, Vaira (1993a). Senā latviešu dievestība. Grāmatā, *Dzintara kalnā* (88.—111. lpp) (2. izd). Rīga: Zvaigzne.
- Viķe-Freiberga, Vaira (1993b). Dzintara kalnā: dzintars latviešu tautasdziesmās un ticējumos. Grāmatā, *Dzintara kalnā* (112.—152. lpp) (2. izd). Rīga: Zvaigzne.
- Viķe-Freiberga, Vaira (1993c). «Savas semes magoniņu»: trimdas motīvi dainās. Grāmatā, *Dzintara kalnā* (153.—169. lpp) (2. izd). Rīga: Zvaigzne.
- Viķe-Freiberga, Vaira (1994). Sinonīmais un analogais paralēlisms dainās un cittautu folklorā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 9/10, 1—10
- Viķis-Freibergs, Vaira (1996). "Amberland: From mythical country of song to a romantic symbol for modern Latvia." Eythun Andreassen (red.), *Visions & Identities* (18.—41. lpp). Tórshavn, Faroe Islands: Tungulist.
- Viķe-Freiberga, Vaira (1997). *Trejādas saules: Kosmoloģiskā saule*. Rīga: Karogs.

- Viķe-Freiberga, Vaira (1998). Spožā saule un meitas vainags dainās. Jaunā Gaita (Hamilton, Ont.), 213, 26—33.
- Viķis-Freibergs, Vaira (in press). Similarity and contrast in Latvian folksongs. Fanch Postic (red.), 25e Conférence sur les ballades/ 25th International Ballad Conference. Mellac, France: Centre de Recherche Bretonne et Celtique, Université de Bretagne Occidentale.
- Viķe-Freiberga, Vaira. Kā es jāju sievas lūkoties. (Nepublicēts manuskripts).
- Viķe-Freiberga, Vaira un Freibergs, Imants (1991). Sauļes Dainas. Rīga: Grāmata.
- Wadley, Susan S. (1975). Shakti: Power in the conceptual structure of Karimpur religion. Chicago: University of Chicago.

Adoniss	233
Āfrika	171, 258
Aglonas Dievmāte	249
Ancītis	174, 176
Andrēja	234
Andrejiem	234
Andrējiņu	234
Andromeda	236
Anna	176
Aristotelis	78
Ashe	249
ašanti	258
Attiss	233
Audriņš	219
Auna (Aries)	242
Auns	218
Austrumeiropā	219
Āža tropš	167
Baltijas reģions	224
Balys	269
Barona	151, 193, 270
Barons	66, 90, 124, 133
barundi	171
Benedikts	175
Bērtulis	176
Bērtulīti	234
Bērtuļa	234
Bērtuļi	176
Bērziņš	234
Biezais	219, 220, 221, 224, 225, 233, 234, 239, 240, 243, 248
Bindus	175
Bitarinkalns	170
Brāma	173
Brastiņš	177, 205, 210, 212, 218, 219, 258
Brit. encikl.	171
Centrālamerika	173
Coe	172
Dainu datu bāze	104, 105, 197, 206, 213, 258
Dānija	250
Dārdedzis	219
Daugavā	184, 205
Daugavu	62
de Champeaux	169
de Šampo	169
Dieva	42, 43, 48, 75, 76, 77, 122, 123, 138, 141, 142, 157, 177, 205, 240, 241, 243, 256, 257, 270, 275, 276
Dieva dēls	241
dievam	249, 264
Dieviņ'	202
Dievinis	127
Dieviņš	193, 243
Dieviņu	221

Dievs	48, 77, 100, 123, 141, 159, 178, 179, 180, 195, 200, 231, 276
Dievu	113, 202, 207, 256
Diogēnam	21
Dionīzs	233
Diven'	43, 144
Diveni	59, 145
Diviņ'	78
Duisburgs	174
Dumuzi	233
Dunsdorfs	56, 158
Dvāparājuga	173
Dzeltens	172
Einhorns	244
Eiropā	125, 233, 264
Eiropas	234
Eliade	171, 173, 218, 219, 258
Empedokls	78
Encyclopaedia Britannica	167
Endzelīns	40, 44, 53, 63, 90, 168, 178, 205, 255, 269
Ērgļa	235
Ēķis	253
Īrija	219
Fastnacht	248
Fausts	249
Fehrle	220, 234
Francija	219
Freibergs	246
Freijai	249
Freijas	264
Gāters	269
Gēte	249
Goba	170
gorkijiskā	81
Grand Larousse encyclopédique	167, 191, 197
Grāvītis	100
Grēcinieks	172
Gregora	174
Gregorija	256
Griekijā	223
Griekijai	219
Grīni	167, 177, 218, 248, 249, 258
Gulbja	235, 236
Gvatemalā	172
Gvatemalas	173
Gertrūde	176
Hallowe'en	177
Heliades	235
Hēsiods	190
Hillels II	172
Itālija	219
Izapa	173
Jaguārs	172

Jāņa	225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 249
Jāņa Kristītāja	235
Jāni	19, 233, 236, 239, 240
Jāni	234
Jāņi	125, 176, 179, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 232, 233, 234, 251
Jāni Kristītāju	234, 235, 241
Jāņiem	234, 235, 241, 242, 249
Jānim	222
Jānis	233, 236, 239, 240
Jānis Kristītājs	233, 234, 235
Jāniša	222, 237
Jānišam	223
Jānīti	152, 219, 221, 233, 235, 240, 241, 242, 247
Jānītim	235
Jānīts	179
Jāņos	159, 222, 223, 225, 234, 242
Jansone	92
Jansons	233
Jāņu	16, 19, 20, 32, 93, 152, 155, 177, 179, 181, 182, 192, 202, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 247, 249, 250, 274
Jāņu diena	233
Jāņu māte	224, 225, 240
Jāņu naksnīnā	220
Jāņu nakti	227, 229, 231, 233, 239, 274
Jāņu nakti	220, 236
Jāņu nakts	20, 219, 220, 223, 224, 227, 231, 239
Jāņu tēvs	225
Jāņus	239
Januss	224
Jaunā Derība	235
Jaunava Marija	273
Jēkaba	234
Jēkabi	176, 249
Jēkabīņu	234
Jēkabsons	47
Jeruzalemē	243
Jeruzalēmes	169, 172
Jēzu	234
jezuitu	232
Jēzum	234
Jēzus	243
Johannāns	235
Johansons	40, 174, 175, 178, 239, 268
Jordāna	235
Jouet	177
Jūlija	174
Jūlija Cēzara	256
Juma	274
Jumis	274
Jumja	274, 277
Jupiters	264
Jurģi	248
Jurģis	249
Kalijuga	173
Kalpa	173
Kāpostnica	176
Karulis	44, 50, 178
Kastors	235
Katrīnes	176
Klētnieks	174, 219, 235, 236, 258, 261, 262
Kreisais	172
Krievzeme	95
Kristus	234, 243
Krtajuga	173
Krupp	171
Kursite	186
Kurzemē	211, 244
Kurzemei	174
Kurzemes	24, 47, 48, 50, 61, 62, 77, 92, 103, 132, 158, 205, 243, 244, 255
Kvebeka	235
Labrenča	34, 176, 234
Labrenči	176
Labrenciņi	234
Laima	42, 43, 77, 102, 161, 179, 180, 182, 239, 261, 265, 268, 269, 273
Laimai	277
Laimas	77, 161, 162, 179, 183, 266, 267, 268, 269, 270, 277
Laime	161
Laimēja	179
Laimēni	259
Laimēnis	179
Laimēju	261, 265
Laimiņ	78
Laimiņu	103, 265, 268
Laimu	102, 161, 179, 261, 266, 268, 277
Lange	175, 178
Larusa enciklopēdija	191, 197, 213
Latgalē	136, 143, 175, 180, 244, 249, 266, 273
Latgalei	174
Latgales	60, 101, 103, 108, 112, 133, 152, 158, 180, 186, 191, 197, 226, 237, 257, 264, 268, 275, 276
Latgali	175
Latvijas	17, 26, 49, 59, 100, 111, 141, 143, 156, 158, 170, 175, 198, 226, 227, 235, 244
Lauma	269
Laumas	277
Laumes	269
Līdeks	34, 176, 218, 246, 247, 249, 250
Lieldiena	245
Lieldienām	177, 243, 244, 248, 249, 258

Lieldienas	171, 175, 218, 242, 243, 244, 245, 246, 251	Pētera	234
Lieldienās	244, 245, 246	Pēterdienā	241
Lieldienu	123, 243, 244, 245, 246	Pēteri	176
Lietus	172	Pēterīti	234
Liras	235, 236	Pēterosi	234
Lord	184	Polideiks	235
Lūkas	234	Puzo	111
Lutera	250	Rabinovičs	236
Mahājūga	173	Rathfelders	219
Malmstrēma	173	Reformācija	176, 275
Malmström	173	Rietumeiropas	190, 264
Mancelis	40, 42, 53, 221, 269	rietumnieku	177
Mancelius	40	Rietumu	186, 256, 258
Manvantāru	173	Rīga	95
Māra	161, 176, 177, 193, 218, 249, 270, 272, 273, 277	Rīgā	184
Mardi gras	248	Rīgas	94, 95, 96, 103, 105, 122, 186
Marijas	249	Romā	223
Māriņu	266	Romas	234
Marsa	264	Sarkanās jūras	243
Mārtiņa	250	Saturna	264
Mārtiņdienu	177	Saulei	230, 240
Mārtiņi	250	Saules	13, 15, 17, 20, 21, 32, 39, 40, 49, 51, 58, 61, 73, 74, 75, 78, 84, 91, 92, 115, 116, 123, 125, 132, 140, 142, 147, 155, 156, 158, 160, 165, 166, 167, 170, 171, 178, 180, 181, 182, 183, 186, 189, 190, 191, 193, 197, 203, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 218, 220, 226, 230, 236, 239, 240, 241, 242, 246, 249, 254, 256, 258, 260, 264, 268, 269, 272, 276, 277
Meksika	173	saules meitām	176
Melngailis	266	Saules meitas	142
Mēnesi	256	Saules meitu	241
Mēness	92, 212, 254, 264	Sauli	15, 19, 20, 24, 43, 63, 96, 116, 132, 142, 157, 230, 234, 235, 238, 241, 249, 254, 256, 268
Mēnestiņu	159	Sauli' -	16, 43, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 84, 121, 136, 137, 149, 158, 231
Merkūrijs	264	Saulītes	147
Mērķi šāvējs	172	Saulīti	104
Metenam	248	Saulīti-māmuliņu	157
Metendienu	177	Senkēvica	218, 219
Meteni	248	Shrove Tuesday	248
Meteni	248	Sināiskis	187
Milenbachs	35, 40, 44, 50, 53, 63, 90, 168, 178, 205, 255, 269	skandināvu	250
Mitra	234	Sonnenwenden	178
Miķeli	248	Spānija	219
Miķeli	247	Stenders	174, 243, 275
Miķelis	176, 246	Sterckx	169
Miķelīti	234	Sterks	169
Miķelītis	247	Stounhendža	170
Miķeļa	174	Sv. Jāņa	235
Miķeldiena	247	Sv. Jāni Kristītāju	234
Miķeļi	246, 247	Sv. Jānim Kristītājam	233
Nāve	172	Sv. Jura	248
Odins	264	Svētajā zemē	172
Orions	235		
Pāriešanas	243		
Pasaules	205		
Pērkona	181		
Pērkonom	241		
Pērkons	186		
Pērkonu	183, 241		
Persefone	233		

Šekspira	33	Velnam	227, 238
Šmita	23, 56, 69, 120, 122, 151	Venēra	237
Šmits	133, 206, 233, 242, 243, 245, 269, 270, 272, 273	Veneras	172, 249, 264, 273
Tahamulko	173	Vergilijs	190
Tammūzs	233	Vēža tropu	167
Tanheizers	249	Vidusamerika	172, 173
Tedlock	172	Vidzemē	158, 203, 244, 273
Tors	264	Vidzemei	174
Tretājuga	173	Vidzemes	43, 56, 170, 238, 268
Tzolkīn	172	Visuma	14, 43, 75, 76, 96, 107, 146, 155, 183, 205, 218, 237, 255
Uguns mātei	270	Visums	173
Uguns māti	270	Vīķe-Freiberga	14, 46, 47, 57, 81, 84, 87, 114, 115, 133, 151, 176, 180, 183, 184, 201, 203, 204, 209, 218, 219, 224, 241, 248, 256, 257, 262, 263, 264, 273
Urbāns	176	Wadley	259
Ūsiņa	248	Zalts	186
Ūsiņam	249	Zemes	167, 172
Ūsiņdienu	177	Zemlika	174
Ūsiņi	248, 249	Zevs	235
Ūsiņš	249	Ziemas svētki	242
Ūziņš	249	Ziemeļeiropas	249
Vāczemē	43, 56, 103, 104, 105, 114	Ziemsvētki	125, 175, 177, 218, 234, 242, 251, 258
Vāczeme	95, 103	Ziemsvētku	242
Vāgners	249	Zobs	172
Valpurģu nakts	249		
Vasarsvētki	175		
Vastlāvji	248		
Vējš	172		
Vellam	238		

DZIESMU NUMURU REGISTRŲ

1

133v2	154
133	153
142	153
151	154
166	200
1127v6	206
1251	83
1251v1	83
10142	17
10212	58, 199
10412	121
10412v1	121
10577	53
10606	67
10607	84
10666	84, 139
10667	140
10667v1	139
10859	181
11002	193
11049	20
11113v1	209
11143v2	69
11143v7	69
11459	80
11624v2	20, 24
11624	24
11649v1	79
11912	27
11981	212, 213
12019	52
12204	41
12303	51
12497	37
12799	210
12929v1	90, 117
12929	90
12967v1	91
13243	269
13254	104
13257v2	269
13257v3	269
13257v4	269
13257	32
13645v1	149
13730v39	110
13761	110
13787v17	209
13867	115
13899	101
13934	119
14087v4	248

14087v3	247
14097	272
14106	271
14107	271
14108	271
14115	126
14151	128
14163	138
14164	138
14165	139
14205	106
14276	193
14296	127
14328	180
14329	182, 206
14330	181
14405	32
14456	120
14545v4	271
14964	109
14970	191
14991	54
142341	209
14991v2	53
15012	127
15061	134
15661	113
15663	181
15723v1	184, 186
15724	182
15760	21
15761	34
15770	134
15805	208
15967	185
16049	29
16102	88
16191	127
16208	150
16208v2	150
16289	31
16783	125
16795v8	64
16880	57
17240	133
17241	57
17282	75
17500	52
17500v1	52
17844	43
18014v2	27
18093	22
18093v1	22
18105v1	212

18135	141
18135v1	141
18135v6	141
18135v7	141
18135,1	141
18135,9	141
18214	52
18218v1	179, 255
18280	193
18403	65
18975	36
19103	124
19160	124

2

2691v1	195
286v8	150
2006	40, 53
2006v1	53
2028	29
2028v1	28
2068	31
2099	192
2100	192
2217v1	267
2217v2	260, 261, 266, 267
2217var	260
2298v2	104
2493v5	114
2769	193
2839	258
2865	125
2907	49, 50
2994	195
20336	196
20537	258
20560	196
20969	191
21001	124
21252	204
21283v2	203
21285	203
21330	82
21347	203
21347, var 1—13	211
21347v1	204
21347v4	211
21347v5	204
21347v6	204
21485	109
21798v6	87
21916	54
21946	25

22136	83	26473	134	29263	59
22140,2	53	26474	134	29263,1	155
22430	81	26496v1	54, 133	29269,2 4	156
22433	22	26504v1	136	29270	256
22592	46	26505	134	29304	42
22669	68	26505v1	61	29309v2	18
22669v1	68	26506	134	29309v5	18
22670	45	26506v1	134	29812	53
22756	116	26506v6	61	29922	66
22756v1	117	26506v7	134	29924	65
22756v2	25	26506v8	134	29982	113
22928	83	26507	61, 133		
23383v2	126	26507v2	133		
23457	30	26507v3	61		
23463	58	26626	138	3	
23656	60	26626v1	60, 137	3029	100
23675	147	26635	212, 213	3088	48, 54
23675v1	147	26640	52	3098v1	111
23753	59	26655	60	3103 var4	201
23915	26	26655,1	60	3151	76
23996	113	26659	201	3154	59
24006	16	26672	61	3156	17
24168	64	26763	19	3165	135
24252	127	27128	83	3226	204
24357	151	27184v4	58	3228	149
24535	200	27264v2	47, 109	3252	148
24794	41	27264v5	109	3253	148
24877v1	203	27271	41	3303	126
24950	44, 45	27272v1	42	3370	43
24990v5	239	27272v2	43	3397	106
25017	36	27272v3	141, 142	3556	85, 88
25017v1	36	27287	51	3601	86
25031	118	27336v1	183	3681	275
25033	118	27505	57	3737	86
25034	34	27593	276	3749	212
25040	37	27615	123	3805	118, 180
25057	116	27700	122	3935	148
25180	141	27863	191	3936	136, 149
25485	142	27872	155	3940	20
25535	276	27963	85	30004	184
25621	116	28038	53	30095v2	69
25677	159	28065	109	30095	69, 179
25754	141	28065v9	109, 115	30097	19
25772	14	28084	42	30104	197
25776	30	28110v2	211	30133	113
25866	114	28137	202	30139	212
25936	121	28255v1	37	30242	27
26026	100	28418	29	30242v1	27
26139	29	28546	274	30542	160
26139v1	29	28687	51	30578	68, 121
26417	205	28745	34	30666v1	120
26420	101	28891	62	30666	50, 120
26448	134	28892	66	30700v6	43
26450	61	28924	66	30700v7	104
26471	60	28967	123	30981v1	50
26471v1	60	29254v1	198	30981	119
				31268	159

31292	160	33207	230	38255	61
31303	212	33207v2	230	38261	135
31348v1	159	33209	228, 229	38265	137
31348	160	33210v1	240	38274	18
31468	160	33210	228, 229	38476	22
31487	146	33211	230	38634	101
31511	160	33212	242	38647	79
31534	48	33235	247	38655	78
31609	160	33625v15	198	38699	101
31643	56	33627v1	180	38808	87
31644	17	33645	186	39064	101
31645v1	34	33735	212	39294	101
31645	35	33832	159	39473	80
31646v1	144	33840	158	39576	86
31646	145	33885	205	39577	86
31659v4	158	33886	205	39593	88
31660	158	33886v2	205	39642	273
31664	145	33908	84	380431	78
31664v1	145	33999	138		
31664v	146	34140	271		
31673	159	34145	272		
31683	155	34245v1	75	425	48
31693	159	34297	66	437	151
31753	103	34298	67	438—3	151
31775v4	94	34633v2	196	490	153
31775	95	34719	198	4016	18
31776	95, 122	35366 un var.	195	4019	18
31933v4	198	35454	67	4109	49
31954	106	35692v1	233	4110	136
31995	107	35853	152	4128	148
32225	248	35920	153, 154	4130	82
32227	250	35988	151	4204	155
32245	256	36298	152	4218	30
32273	245	36553	153	4238	31
32277	244	36867	31	4249	59
32295	245	36870	23	4256	146
32304	244	37065	246	4257	146
32305	244	37171	121	4306	135
32305v1	244	37330	26	4352	135
32371	221	37480	200	4363	158
32401	233	37517	68	4374	157
32510	24	37544	159	4399	157
32539	224	37563	50	4404	59
32735	223	37603	180, 202	4414	157
32822	159, 180	37652	76	4417	50
32883	219	37695v1	137	4425	145
32909	241	37695	60, 137	4438	51
32919	241	37695,1	60	4439	45
32978	239, 240	37709	79	4440	51
33098	231	37870	90	4451	157
33106v1	234	38022	198	4452	18, 157
33109	220	38096	18	4453	157
33155	198, 202	38191	112	4573	180
33198	226	38242	148	4692	35
33200	226	38243	154	4976v2	161
33201	226	38250	16	4976v3	161

4

40147	107	48534	60, 137	52579	101
40344	69	48535	60, 137	52725	85
40495	26	48568	58	52753	146
40500	256	48577	24	52799	94
40645	22	48578	56	52816	255
40943	212	48671	62	52850	104
41230	80	48816	194	52985	75
41808	212	48837	23	53081v1	63
41977	210	48946	101	53132	245
41997	198, 199	49305	42	53188	179
42075	181	49307	42	53212	179
42256	90, 117	49312	135	53302	223
42273	51	49313	135	53324	140, 223, 232
42290	91	49332	78	53400	220
42467	69	49536	123	53457	24
42482	90	49678	148	53546	198
42786	105	49679	78	53596	225
43039	206	49801	86	53890	238
43196	126	49861	86	53895	25, 237
43378	191, 208	49868	108	53917	228
43425	30			53953	198
43845	90	5		53976	221
43930	32			53984	235
44043	103	546	212	54000	239
44046	29	5078	22	54001	239, 240
44046v1	29	5194	53	54009	239, 240
44047	29	5275	212	54010	239
44056	103	5465	82	54010v2	240
44608	77	5777	87	54260	231
44755	81	5817	49	54280	231
44988	30	5777v6	90	54281	229
45365	25	5777v11	87	54281v1	229, 230
45472	82	5777v12	87	54282	229, 230
45673	101	50258	274	54283	237
45685	255	50258v1	274	54284	229
45788	26	50343	44	54290	135
46366	117	50400	108	54308	247
46367	55	50539	46	54892	132
46439	102	50564	28	54893	96
46583	200	50839	144	54899	106
46709	112	50843	18	54900	101
46951	89	50845	18	54902	156
47068	76	50862	156	54905	30
47104	30	50871	156	54908	121
47122	112	51105	113	54912	119
47123	112	51212	25	54914	62
47148	82	51257	65	54919	135
47350	151	51361	122	54921	61
47644	102	51362	113	54927	94
47780	55	51616	152	54931	211
47812	34	51864	197	54936	268
47835	27	51994	120	54940	140
48374	133	51994v1	120	54940v1	140
48406	28	52134	104	54951	207
48443	29	52178	50	54983	143
48509	64	52413	145	54984	144

54985	144
54986	143
54995	180
54996	92
54996v1	92
55000	256, 268
55014	114
55173	103
55560	48
55773	201
55804	260, 267
55804v1	260, 266
55804v2	260, 262
55804v3	260
55804v4	260, 263
55804v5	260, 265
55805	260, 263, 266, 267
55812	91
55813	91, 92
55813 un var.	91
55814	91
55814v1	91
55814v2	91
55815	91
55815v1	91
55816	91
55817	91
55818	93
55859	65
55860	65
55940	100
55957	208
55987	81
56453	80, 83
56633	64
57212	246
57212v2	247
57793	196
57795	196
58543	93, 225
58790	105
59639	89
59797	181
59872	92
508621	17, 156

6

607	92
6030	102
6300	113, 207
6378	147
6430	115
6438	205, 211
6445v6	66
6639	27

6694	119
6696	33
6702v4	14
6729v3	120
6729	44, 50, 111, 120
6731	118
6735	118, 195, 202
6756	50
6839	268
6843	276
6843v1	276
6846	156
6846v	268
6847 sikvar.	273
6847v2	273
6848	268

7

7243	206
7371	67
7511	273
7529	31
7645	118
7716v1	50
7770	142
7839	126

8

81	153
8041	26
8042	26
8043	26
8044	27
8045	26
8064	35
8687	68
8777	26
8965	256
8967	256

9

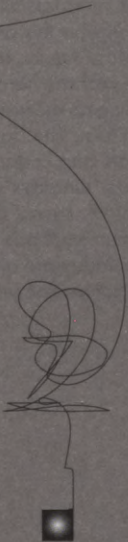
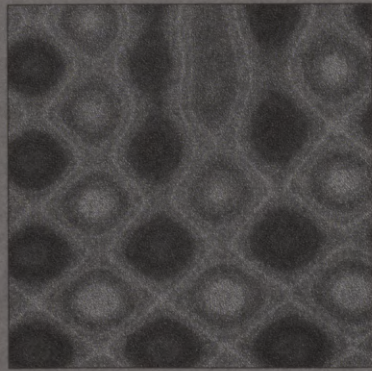
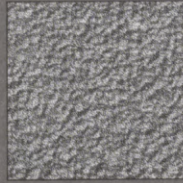
937v1	257
973v1	260, 267
9163 ¹	15
9269	161
9355	21
9356	21
9453	77
9478	149
9797	76
9797v1	77
9916	18
9973v1	267

B

Bb31,114	227, 238
Bb4,162	200
Bb19,380	61
Bb21,538	122

F

F101,532	228
F102,1738	44, 50, 120
F102,3997	185
F1021,211	42
F1045,8524	155
F1066,692	207
F1076,265	211
F1127,3078	49
F1136,1743	202, 208
F1144,128	142
F1152,362	128
F116,8476	227, 230
F1198,1981	229
F1198,3562	48
F12,763	25
F1200,3285	232
F1230,193	237
F1276,1220	198, 202, 222
F1295,122	155
F13,171	20
F13,3933	25
F1311,11400	207
F1311,6435	108
F1333,301	154
F1341,20159	229, 230
F1385,1600	25
F1390,278	141
F1414,547	241
F1425,148	57
F1506,526	96
F1515,3479	46
F1515,5761	95
F1552,36041	95
F1558,111	136
F1584,7093	120
F1592,966	109
F1600,10729	222
F1600,25730	241
F1601,2645	228
F1608,467	226
F1617,79	79
F1629,2685	141
F1629,5565	221
F1674,750	53
F1684,1357	152, 221
F1685,1450	154
F1685,311	200

ENGLISH SUMMARY

"The Chronological Sun" constitutes the second volume in the "The Threefold Sun" trilogy, a comprehensive overview and discussion of the themes of content found in the Latvian Sun-song corpus of over 4000 dainas — brief texts of lyrical folk poetry. It was preceded by "The Cosmological Sun" (1997) as a first volume and will be followed by "The Meteorological Sun" as a third. Songs in which the sun is invoked from a chronological perspective are first sorted according to their conceptual content in a hierarchical system of classification. They are then further regrouped into clusters according to specific themes of content or the use of the same formulaic phrases, lines or line couplets.

Five of the nine chapters are devoted to the sun's diurnal cycle, starting with a chapter on day and night as fundamental units for measuring the passage of time. The second chapter turns to "The sun as heavenly time-piece", with texts containing a wide variety of expressions which refer to times of day as indicated by the position of the sun in the sky (such as "the sun is already very low"). A third chapter, called "The gates of the sun", describes clusters of songs in which the rising and the setting sun are set in parallel, like concrete markers for the passage of time, and evoke such metaphorical parallels as the change from youth to old age, from affection early in a marriage to indifference later on, and the like. The rising sun, described as red, is symbolically linked to concepts of life, vigour, youth, beauty and health, while the setting sun is presented as white, wan and aged, as if it had exhausted its energy during its daily course across the sky. Separate chapters are devoted to "Aubades" and "Serenades", each being mentioned — under a wide variety of names and expressions — in around a thousand different songs. Dawn, sunrise and morning have close metaphorical links to beginnings, youth and renewal, but also to the difficulty of having to get up at dawn to start an overly long working day. Evening is linked to thoughts of ending, separation and death, but the setting sun also promises respite from heavy physical labor. The beauty of a colourful sunset may also be a symbol for riches and happiness. A whole subgenre of evening songs of social protest stem from the age of serfdom, when manorial chores were imposed in direct violation of the ancient taboo against heavy work after sun-down.

In relation to the yearly cycle of the sun, a separate chapter starts by discussing the cycles of the sun in their relation to the setting of dates and the making of calendars in general, and the introduction of the Christian calendar in Latvia in particular. This same chapter examines the songs referring to the year as a unit of chronological reckoning, which are remarkably few in number, in sharp contrast to the abundance of songs dealing with the sun's diurnal cycle. Sun-songs referring to the four seasons as chronological quarters of the year are treated next, the songs about summer being twice as numerous as those about any other season, followed by spring and fall, with winter in last place. Calendar feasts and celebrations corresponding to the major stations of the solar year — the summer and winter solstices and the spring and fall equinoxes — are examined next. An overwhelming majority — several hundred Sun-songs, deal with *Jāņi* or the celebration of the summer solstice but, paradoxically, not a single sun-song relates to celebrations of the winter solstice. A few songs mention the pre-Christian Easter and Michaelmas, which correspond approximately to the spring and fall equinoxes, but the four calendar feasts which fall half-way between the major solar stations of the year are hardly mentioned at all. Finally, a separate chapter is devoted to the days of the week, including an extensive analysis of a cluster of longer songs, which enumerates all the days of the week in turn. The book concludes with a discussion of the link between certain days of the week and beliefs and customs indicative of cults devoted to certain deities. Monday and Thursday are both quoted as "sun-days" in the dainas, but Thursday — especially Thursday evening, is also linked to the cult of *Laima*, the pre-Christian goddess of Fate and Fortune. Friday has links with the cult of *Māra*, with an emphasis of female rituals linked to health and fertility, while Monday, Tuesday and Thursday at midday are also linked to *Jumis*, a spirit of agrarian fertility. Sunday is linked to Christianity, either in connection with church-going, or with the sin of not doing so.

OBLIGĀTĀS
EKSEMPLĀRS

SATURS

levads	7
1. nodaļa. Saules mazais cikls: diena un nakts	13
2. nodaļa. Saules dienišķais tecējums kā debesu pulkstenis	39
3. nodaļa. Rīts un vakars kā saules vārti	73
4. nodaļa. Saullēkta un rīta dziesmas	99
5. nodaļa. Saules rieta un vakara dziesmas	131
6. nodaļa. Saules lielais cikls dabā un kalendāros	165
7. nodaļa. Saule un gadalaiki	189
8. nodaļa. Saule un gadskārtas kalendārie svētki	217
9. nodaļa. Mēnesis, nedēļa un nedēļas dienas	253
Vēres	279
Īpašvārdu rādītājs	283
Dziesmu numuru reģistrs	287

Vaira Viķe-Freiberga.

Trejādas saules. Hronoloģiskā saule.

Mākslinieks Ilmārs Blumbergs

Redaktore Vija Jugāne

Tehniskā redaktore Dzintra Vimba

Korektore Rota Bārtule

Datoroperators Ivars Vimba

Galvenā redaktore Māra Zālīte

Izdevniecības daļas vadītāja Vija Jugāne

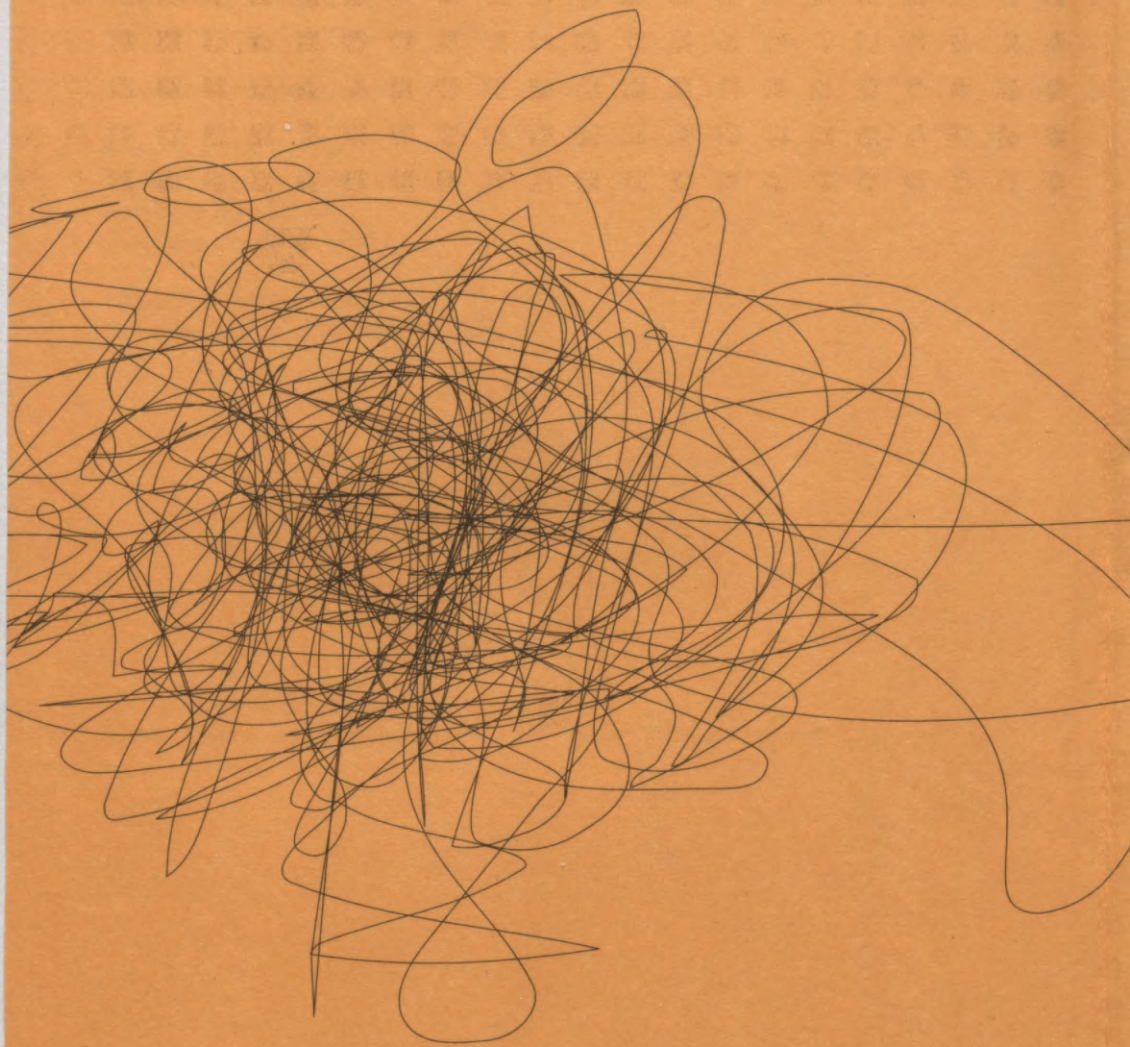
V. Viķe-Freiberga

Vi 382 Trejādas saules. Hronoloģiskā saule. — R.: "Karogs", 1999, 296 lpp., ilustr.

Datorsalikums. Parakstīta iespiešanai 18.01.99. Reģistrācijas apliecība Nr. 2 — 0072. Formāts 60x90/16. Ofseta tehnika.
18,5 fiz. iespiedi. Līgumcena. Pas. nr. 2.
"Karogs", LV 1006, Rīgā, Kuršu ielā 24.
Iespiesta SIA tipogrāfijā "Rota", LV 1004, Rīgā, Mūkusalas ielā 63.

OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS

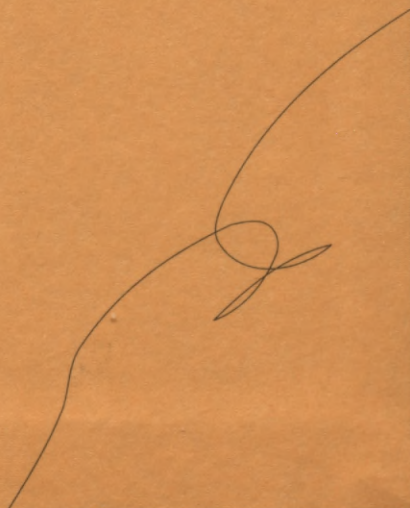
3.—

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

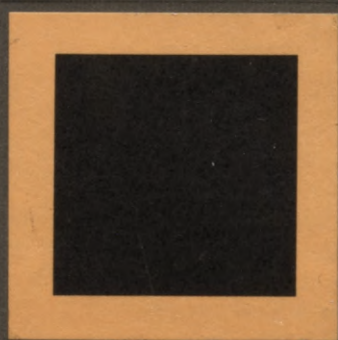

0304055384

99-4
L50

TREJĀDAS
SAULES

HRONOLOGISĀ
SAULE